

ISSN 2587-2591

TOBİDER

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 8 / Issue: 1

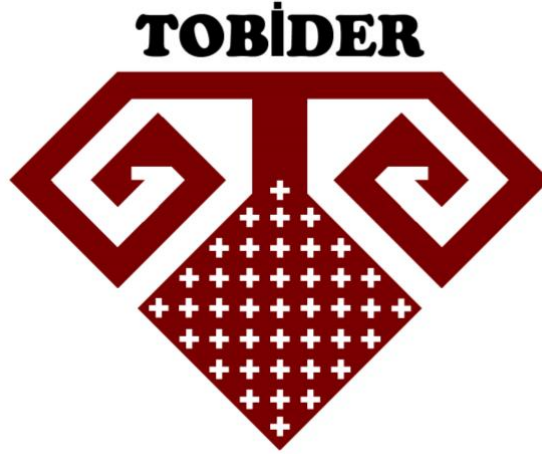
Cilt: 8 / Sayı: 1

2024

ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ACADEMIC JOURNAL

Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi (TOBİDER), yılda dört defa yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

TOBİDER Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları yayıncıya aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. TOBİDER; MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Türk Eğitim İndeksi, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor ve Asosindeks tarafından taranmaktadır.

International Journal of Social Sciences (TOBİDER) is an international peer-reviewed journal published four times a year.

All responsibility for the language, scientific and legal aspects of all articles published in TOBİDER Journal belongs to the authors, and the publishing rights belong to the publisher. It cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of the publisher. The Editorial Board is free to publish or not to publish the articles submitted to the journal. TOBİDER is indexed by MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Turkish Education Index, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor and Asosindex.

ISSN/e-ISSN: 2587-2591

Volume 8/1 2024

Baş Editör / Chief Editor

Asst. Prof. Dr. Sadık HACI - Ankara University

Editörler / Editor

Assoc. Prof. Dr. Hakan Emre ZİYAGİL - Niğde Ömer Halisdemir University

Dr. Veysel ÇOLAKER - Pamukkale University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Maja Jakimovska TOSİC - Institute of Macedonian Literature

Prof. Dr. Mariola MIKOŁAJCZAK - Adam Mickiewicz University, Poznan

Prof. Dr. Binyamin BİRKAN - Biruni University

Prof. Dr. Marinela MLADENOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Nurie MURATOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Malika AİMAGAMBETOVA - Kazakh National University "After Al-Farabi"

Assoc. Prof. Dr. Çiçek ƏFƏNDİYEVA - Azerbaijan National Academy of Sciences

Assoc. Prof. Dr. Mert KOZAN - Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Melike ÜZÜM - Başkent University

Asst. Prof. Dr. Milena ANGELOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Asst. Prof. Dr. Bora GÖKTAŞ - Bayburt University

Asst. Prof. Dr. Vahdet ÖZKOÇAK - Hitit University

Asst. Prof. Dr. Mehmet Zeki ILGAR - Biruni University

Asst. Prof. Dr. Ayşe Tuba CEYHUN DUMAN- Biruni University

Asst. Prof. Dr. Süreyya ECE - Şırnak University

Asst. Prof. Dr. Zafer CEYLAN - Karamanoğlu Mehmetbey University

Asst. Prof. Dr. Sonnur AKTAY - Anadolu University

Asst. Prof. Dr. BİLGE GÖKTER GENÇER - Başkent University

Asst. Prof. Dr. Emine SONAL - Yaşar University

Asst. Prof. Dr. Fırat ERİKLİ - Mersin University

Assist. Prof. Dr. Işıl Aydın ÖZKAN - Sinop University

Dr. Antony HOYTE-WEST - Independent Researcher - United Kingdom

Dr. Şekip AKTAY - Giresun University

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 8/1 December 2024

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İletişim/Contact Info

E-mail: dacki007@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler>

(ISSN: 2587-2591)

İÇİNDEKİLER

Saadettin Yağmur GÖMEÇ

Türk Tarihinde Türkişler 1-18

Ensar ÇETİN

Yapay Zekâ İnsansı Bot/ Robot Uygulamaların Türkiye’de Gündelik Hayata Yansıması
..... 19-45

Ahmet SAVAŞ & Hamit ÖNAL

İki Eser Örneğinde Kırıkkale Türkülerinde Değişim 46-74

Fikret YILDIRIM

Runik Harfli Metinler Esasında Eski Türkçede İkiz Ünsüzlerin Gösterimi Üzerine 75-98

Hatice KÖKOĞLU

Çevrim İçi Yabancı Dil Derslerinde Pedagojik Yaklaşımların Kullanılabilirliği: Aktif,
İşbirlikçi ve Proje Tabanlı Öğrenme Yöntemleri ile Çoklu Zekâ Kuramı ve Beyin Temelli
Öğrenme 99-119

Buket DOĞAN

Robert Creeley’nin *Echoes* Adlı Eserinde Bellek ve Zaman 120-135

Mehmet Akif ÖZDAL

Aşık Veysel’in Müzik ve Resim Üzerindeki Sanatsal Etkileşimi 136-156

Yağmur YAŞAR & Hakkı Alper MARAL

Kıbrıs Barış Harekâtına Propaganda Destekleriyle “Kıbrıs Plâkları” 157-180

Nebil KARADUMAN

Moğol İstilâsında Ermeniler 181-196

Nur AKBAŞ

Bir Türk Şehri Olarak Sakastana (Sistân/Sicistân) ve Şehrin Kuruluşuna Dair Efsaneler
..... 197-209

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 8/1 March 2024

Abdullah ÇELİK

Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomi Güvenliği Açısından İncelenmesi 210-222

Ozan KAVSIRACI

Trafik Kazaları Sonucu Gerçekleşen Ölümler ve Trafik Kazalarının Önlenmesine Yönelik Geliştirilen Önlemler: AB Ülkeleri ve Türkiye..... 223-240

Akgül Mehtap ÖZCAN & Nurten ÖZÇELİK

Yabancı Dil Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Mesleki Öz Yeterlik İnançları 241-259

Hamza SÖNMEZ & Haluk YİNELEK

Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerini Staj Yerine Yönlendirmede Öğretmenlerin Kullandığı Sosyal Ağ Oluşturma Yöntemleri 260-281

Enes Turan GÜLER

Sufi Etiği ve Hasan B. Ali 282-292

CONTENTS

Saadettin Yağmur GÖMEÇ

Turgishs in Turkish History 1-18

Ensar ÇETİN

The Reflection of Artificial Intelligence Humanoid Bot/ Robot Practices on Daily Life in Turkey 19-45

Ahmet SAVAŞ & Hamit ÖNAL

Change in Kirikkale Folk Songs: A Comparison of Two Works 46-74

Fikret YILDIRIM

On the Representation of Geminate Consonants in Old Turkic Based on Runic Letter Texts 75-98

Hatice KÖKOĞLU

The Applicability of Pedagogical Approaches in Online Foreign Language Classes: Active, Collaborative and Project-Based Learning Methods Along With Multiple Intelligence Theory and Brain-Based Learning 99-119

Buket DOĞAN

Memory and Time in Robert Creeley's *Echoes* 120-135

Mehmet Akif ÖZDAL

Aşık Veysel's Artistic Interaction on Music and Painting 136-156

Yağmur YAŞAR & Hakkı Alper MARAL

"Cyprus Records" with Their Propaganda Agenda for Cyprus Peace Operation 157-180

Nebil KARADUMAN

Armenians During the Mongol Invasion 181-196

Nur AKBAŞ

As a Turkish City "Sakastana" (Sistân/Sicistân) and the Legends about Foundation of the City 197-209

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 8/1 March 2024

Abdullah ÇELİK

Investigation of the Unregistered Economy in Terms of Economy Security.....210-222

Ozan KAVSIRACI

Deaths Due to Traffic Accidents and Precautions Developed for the Prevention of Traffic Accidents: Eu Countries and Turkey.....223-240

Akgül Mehtap ÖZCAN & Nurten ÖZÇELİK

The Occupational Self-Efficacy of Foreign Language Education Department Students 241-259

Hamza SÖNMEZ & Haluk YİNELEK

Social Networking Methods Used by Teachers in Directing Vocational and Technical Anatolian High School Students to Internship Place 260-281

Enes Turan GÜLER

Sufi Ethics and Hasan B. Ali.....282-292

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.1>

Volume 8/1

2024 p. 1-18

TÜRK TARİHİNDE TÜRGİŞLER

TURGISHS IN TURKISH HISTORY

Saadettin Yağmur GÖMEÇ*

ÖZ

Türgişler bir On Ok boyu olup, sekiz aileden meydana gelmektedirler. Ak Hun-Avar bakiyesi olduklarına dair iddialar bulunan Türğişlerin tarihi yurtlarının Argu-Talas ve İli çevrelerinde olduğu anlaşılıyor. Adlarının ne manaya geldiği hususunda pek bir şey söylenmemekle beraber, “türmek” fiiliyle alâkalı olabilir. Kök Türk Kitabelerinde Türk bodundan sayılan bu topluluk kuvvetli kabile yapısıyla hem Kök Türk Kaganlığı, hem de Uygurlar çağında devleti epeyce meşgul etmişlerdir. Ayrıca Arap orduları Müslümanlığı yaymak amacıyla Türkistan’a girdikleri andan itibaren İslam’da “dinde zorlama yoktur” düsturunu bir kenara atarak, yerli ahaliye baskıya başlayınca bölge Türklerinin büyük bir kısmından tepki gördüler. Bunların başını da çoğunlukla Türğişler çekti. O sebepten Araplar Türğiş yabgusunu birkaç kez öldürmeye teşebbüs ettilerse de başarılı olamadılar. Neticede Türğişler, Arap ordularını püskürtüp, onlara karşı üst üste zaferler elde ederek, neredeyse Arapları Sır Derya’ya kadar kovaladılar. Bir süre sonra zayıflayan Türğiş kabileri çevredeki Oguz, Karluk, Kıpçak ve Peçenek gibi boyların arasında eridiler.

Anahtar Kelimeler: *Türk Tarihi, Türk Kültürü, Türk Boyları, Türğişler.*

ABSTRACT

Turkish people are an On Ok tribe and consist of eight families. It is understood that the historical homelands of the Turgish people, who claim to be the Ak Hun-Avar remnant, are around Argu-Talas and Ili. Although not much is said about what their names mean, it may be related to the verb “türmek”. This community, which is considered to be a Turkish tribe in the Kök Türk Inscriptions, bothered the state with its strong tribal structure during both the Kök Türk Khaganate and the

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: sgomec@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4606-9006, Ankara, Türkiye.

Uyghur period. In addition, from the moment the Arab armies entered Turkestan in order to spread Islam, they discarded the principle of “there is no compulsion in religion” in Islam and began to oppress the local population, and they received a reaction from most of the Turks. These were mostly led by Turgish people. For that reason, although the Arabs attempted to kill the Turgish yabgu’ several times, they were unsuccessful. As a result, the Turgish people repelled the Arab armies and achieved successive victories against them, almost chasing the Arabs as far as the Syr Darya. After a while, the weakened Turgish tribes melted into the surrounding tribes such as Oguz, Karluk, Kipchak and Pecheneg.

Keywords: *Turkish History, Turkish Culture, Turkish Tribes, Turgishs.*

Türkçe belgelerde Türkişlerin (𐰽𐰺𐰍) adları ilk defa Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında 8. asrın başlarında Kök Türk Devletine karşı başkaldırmaları¹ sebebiyle geçer. Bu boy ismine büyük devlet kitabelerinin dışında, Uygurlardan Türkişlere elçi olarak giden Çabış Tun Tarkan’ın yazıtı Uybat I’de, ayrıca büyük bir Türkiş beyine ait olduğunu sandığımız Tuba III’te ve Talas XI yazıtlarında da rastlamaktayız². Bu etnik adı Çin yıllıklarında “T’u-ch’i-shih”, Tibetçede “Du-rgyus”, İslam kaynaklarında “Türkeş, Türkiş, Türgeş” ve yine “Türkiş”³ şekillerinde görmekteyiz.

Bütün Türk kabileleri gibi onlar da teşkilatsız Tölöslerin bir üyesidirler ve adlarının ne manaya geldiği hususunda pek bir şey söylenmemekle beraber, “türmek” fiiliyle alâkalı olabilir. Fiilden isim yapma eki -gı, -gi ile türeyerek, belki “biraraya gelmiş, toplanmış” demektir⁴. Adın sonunda gördüğümüz -ş çoğul eki olmalıdır.

Türkişler, On Okların Tuğlu (T’u-lu/Üç Ok) boyuna mensupturlar ve sekiz aileden meydana geldikleri söylenir. Onlar da şunlardır: A-li-shih (Alıç), Chü-pi-shih (Köbüş), Ko-shu (Koşu), Mo-ho (Baga), So-ko (Saka), Sha-to (Çöl), Ta-pa (Tapar), T’u-huo-lo (Tohar/Tokarlu)⁵. Ayrıca birtakım araştırmacılar tarafından Ak Hun-Avar bakiyesi oldukları iddia edilen Türkişlere ait ele geçen paralar ve diğer arkeolojik eserlerden yola çıkılarak yapılan incelemeler, onların tarihi yurtlarının Argu-Talas ve İli çevrelerinde olduğunu göstermektedir⁶. Kök Türkçe yazıtlardan da ağırlık merkezlerinin yine Balkaş Gölü ile Tanrı Dağları arasında yer aldığı anlaşılıyor.

¹ Köl Tigin Yazıtı, Doğu tarafı, 36-38. satır; Bilge Kagan Yazıtı, Doğu tarafı, 27-28. satır.

² S.Y.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 4. Baskı, Ankara 2018, s.262-263.

³ W.Eberhard, **Çin’in Şimal Komşuları**, Çev. N.Uluğtuğ, Ankara 1942, s.152-154, 207-210; J.Bacot, “Reconnaissance en Haute Asie Septentrionale par Cinq Envoyes Ouigours au VIII e Siecle”, **Journal Asiatique**, Tom. CCXLIV, Paris 1956, s.147; C.Mackerras, **The Uighur Empire**, Canberra 1972, s.157; R.Şeşen, **İslam Coğrafyaalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 1985, s.100, 126.

⁴ S.Y.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 6. Baskı, Ankara 2021, s.198.

⁵ Bu adın Kök Türkçe kaynaklara “Tokar” şeklinde aksettiğini düşünmekteyiz.

⁶ F.W.K.Müller, **Uigurica II**, Berlin 1911, s.95; V.V.Barthold, **Four Studies on the History of Central Asia**, Vol. I, Leiden 1962, s.84; E.Esin, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul 1978, s.152; E.Esin, “Türkistan’da Türk Devlet ve Beylikleri”, **Tarihte Türk Devletleri**, C. I, Ankara 1987, s.86; Z.V.Togan, “Eftalit Devletini Teşkil Eden Kabilelere Dair”, **Atatürk Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Ord. Prof. Dr. A.Z.V.Togan Özel Sayısı, Sayı 13, Erzurum 1985, s.59-65;

Kök Türk Kaganlığının batı kanadında 7. yüzyılın sonlarına doğru birtakım istenmeyen hadiseler yaşanmıştır. Bilhassa Tardu Yabgu'nun bilinmeyen bir sebepten dolayı ölümünün ardından bölgenin idaresini üstlenen İstemi Yabgu'nun torunlarından hiçbiri otorite kurup, düzeni sağlayamadı. İşte buna binaen Çinliler İstemi'nin beşinci kuşak soyundan gelen Bug İçen Börü (A-shih-na Pu-chên), Ming Şad Börü (A-shih-na Mi-shê) ve Uygur ilteberi Buyan (Po-jun/Muyan/İyi/Mutlu/Sevap) gibilerle irtibata geçerek, Türkistan'da kendilerine direnen Kök Türk beylerini dize getirmek istedi⁷.

Fakat bir süre sonra Bug İçen ile Ming Şad arasında bir kavga başladı Sonunda Bug İçen Börü kardeşi veya amcazadesi Ming Şad'ı 664 tarihinde Çin'e isyan etmekle suçlayınca, olay soruşturulmadan bölgede bulunan Çinli vali (Su Hai-cheng) Ming Şad Börü'ye armağanlar vereceğini söyleyerek yanına çağırdı ve tutuklattı. Nihayetinde bu Börülü beyi öldürüldü. Az sonrada Bug İçen intihar edince (666-667)⁸ meydan On Okların⁹ bir üyesi olan Türgişlere kaldı.

Maalesef bu kargaşa ortamında Türkistan'a bir hançer gibi giren Araplar yalnız ve zayıf yakaladıkları Türkleri acımasızca katlediyorlardı. İşte tam bu sıralarda Kök Türk ordusunun büyük bir kısmının doğuda bulunması sebebiyle 698-699'larda Türgişler devlete başkaldırdı. Onların önünde Baga Tarkan (Mo-ho) unvanını taşıyan Küçlüg (Wu-che-le/belki Üç İlli) adında bir bey vardı. Kendisine İli Nehri kıyılarını, Tokmak ve

---

B.Ögel, "Türgiş Devletleri (Göktürklerin Batıya Kaymaları)", **Tarihte Türk Devletleri**, C. I, Ankara 1987, s.121; M.I.Artamonov, **Hazar Tarihi**, Çev. A.Batur, İstanbul 2004, s.89-90.

⁷ J.M.De Guignes, **Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi**, C. II, İstanbul 1924, s.447-459; E.Chavannes, **Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux**, Petersburg 1903, s.35-38, 59-65, 92-93; I.Ecsedy, "Western Turks in Northern China in the Middle of the 7th Century", **Acta Antiqua**, Tom. 28, Budapest 1980, s.257; L.N.Gumilev, **Drevniye Tyurki**, Moskva 1967, s.238-239; R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s.112-113; Barthold, **a.g.e.**, s.84; B.Ögel, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi", **Bellekten**, C. 19, Ankara 1955, s.345, s.348; B.Spuler, "Geschichte Mittelasiens seit dem Auftreten der Türken", **Handbuch der Orientalistik**, V/V, Leiden/Köln 1966, s.134.

⁸ S.Y.Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 6. Baskı, Ankara 2023, s.70-71; De Guignes, **a.g.e.**, C. II, s.456-462; Chavannes, **a.g.e.**, s.30-41, 72-76.

⁹ Kök Türk devletinin kuruluşundan itibaren karşımıza çıkan On Oklar, on aileden ibaret olup, ülkenin batı kanadını meydana getiriyorlardı. Onlar adlarının da verdiği anlama, yani yayın hâkimiyeti, okun da tabiyeti ifade etmesine bağlı olarak doğudaki ana merkezin bir parçası idiler. Bu durum bir yana On Ok boyları Tuğlu (T'u-lu/Törülü/Doğulu/Üç Ok) ve Nu-shi-pi (belki Yaylılar/Boz Ok) diye ikiye ayrılmışlardır. Beş çor tarafından idare edilen Tuğluların urugları; Çumukun (Külüg Çor), Hu-lu-wu (Belki Kurlu/Karalu/Kür Çor), Che-cho-t'i (Tonga Çor), Türgiş (Kara Çor), Süngüz'dür (Çoban Çor). Bunlar Çu vadisinin doğusunda, Altay ve Cungarya'yı içine alan bölgelerde yaşıyorlardı. Beş irkin tarafından yönetilen Nu-shi-pilerin (Yaylılar/Boz Ok) aileleri; İzgil-İzig İl (A-si-kie/Kül Erkin), Ko-chou (Koşu/Kür Erkin), Başkan (Tonga İşbara Erkin), Si-kie (Çik İl/Sek El/İni Çor Erkin) ve Çoban Erkin unvanlı birinin idaresindeki başka bir Ko-chou (Koşu) boyudur. Onlar da Sır Derya'dan Çu Vadisine kadar olan yerlerde oturuyorlardı. Bunların sınırı olarak Tokmak bölgesi de gösterilir. Daha geniş bilgi için bakınız, P.A.Boodberg, "Marginalia to The Histories of The Northern Dynasties", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 4/3-4, Cambridge 1939, s.230-283; Chavannes, **a.g.e.**, s.27-34, 269-271; S.Y.Gömeç, **Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Ankara 1992, s.223-227; G.Kara, **Moğol İstilas Öncesi Yedisu Bölgesi**, Doktora Tezi, Ankara 2009, s.117-118.

Issık Köl havalisini yani bugünkü Kırgızistan ve tarihi Türgiş yurdunu merkez seçen Küçlög, ilk başlarda halkı tarafından büyük bir sevgiyle karşılandı. Ayrıca o Çin imparatorluğunun desteğini almak amacıyla oğlunu Çin'e gönderdi. Fakat bu sırada Türk tarihinin en büyük hakanlarından birisi olan Kapgan Kagan (691-716) ile boy ölçüşmeye kalkışması onun için stratejik bir hata idi.

Bu arada Küçlög İl-teber Arap komutan Kuteybe ile yaptığı savaşta mağlup olmuştu. O dönüş yolunda müthiş bir soğuğa yakalandı ve bu esnada yanına geldiği söylenen Çinli elçiyi soğuk bir havada çadırının dışında kabul edince herhalde müthiş bir hastalığa yakalandı. Ayrıca Araplar karşısında uğradığı yenilgi sebebiyle halkın dertleriyle ilgilenememesi onun itibarını sarstı. Neticede arkasında yüzbin kadar askeri bulunan Küçlög, 706'larda Kök Türk orduları tarafında ele geçirilerek tesirsiz hale getirildi¹⁰. Bu durumla alâkalı olarak Kök Türkçe belgelerde; "Türgiş kaganı benim Türk milletimden idi. Bilmediği, yanıldığı ve suç işlediği için Türgişlerin kaganı, bakanları, beyleri de öldü. On Ok halkı eziyet çekti"¹¹ denerek, Kök Türk yöneticilerinin üzüntülerini belirmişlerdir.

Türk tarihinin dikkat çeken bu kabilesi de Karluk, Kırgız, Basmıl ve diğer akrabaları Tokuz Oguzlar gibi çok dişli idiler. Uslanmadıkları bir yana yenilgiyi de hiçbir zaman kabul etmiyorlardı. Dolayısıyla Küçlög İl-teber öldükten sonra Türgişler 706'da yerine oğlu Saka'yı (So-ko)¹² seçtiler. Hakikatte bu çağlarda onların durumları çok kötü idi. Hem batıdan üzerlerine yüklenen Araplara, hem doğudan Kök Türk ve Çinlilere, hem de güneyden sürekli kendilerine rahatsızlık veren Tibetlilere karşı durmak zorundaydılar. Buna rağmen Türgişler tarafından kagan ilan edildikten sonra Saka, kardeşiyle birlikte bugünkü Doğu Türkistan'da Kuça, Aksu ve Kaşgar gibi bazı yerlere akınlar düzenledi. Ancak onun Kök Türk Kaganlığına yönelik hasmane tavırları sürünce, tahminen 710'larda iki Türk grubu karşı karşıya geldiler. Kök Türkler, Saka ve onun Türgişlerine bir kez daha ders vermek için yola çıktı. Çünkü onlar ayaklanmışlardı ve bu yaptıklarının bedeli bir şekilde ödetilmeliydi. İşte buna bağlı olarak; "Altun Yış aşılıp, İrtiş Nehri geçilerek, tıpkı Kırgızlara olduğu gibi Türgişlere de (20.000 kişilik bir kuvvet ile) ani bir baskın yapıldı. Türgiş kaganının ordusu İrtiş Irmağının kollarından birisi olan Bolçu kıyısında Kök Türklerin üzerine saldırdıysa da, Köl Tigin burada kahramanlığını gösterdi ve Türgiş kaganının bakanlarından Az Tutuk'u bizzat kendisi ele geçirdi. Onların başında bulunan kagan Saka ailesi ile birlikte öldürüldü ve böylece

¹⁰ W.Samolin, "East Turkistan to the Twelfth Century", *Central Asiatic Journal*, Vol. 9, The Hague 1964, s.63; H.Salman, *Türgişler*, Doçentlik Tezi, İstanbul 1981, s.27-33; De Guignes, *a.g.e.*, C. II, s.466-469; Chavannes, *a.g.e.*, s.43, 77-79, 184, 282; Kara, *a.g.t.*, s.94; S.Y.Gömeç, "Kök Türk Yazıtlarındaki Kırgız ve Türgiş Seferleri", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/2, Ordu 2018, s.8; R.Giraud, *L'Empire des Turcs Celestes*, Paris 1960, s.32.

¹¹ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 18-19. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 16. satır: "Türgiş kagan Türküm, bodunım erti. Bilmedükün üçün, bizinge yanıldukın, yazıntukın üçün kaganı ölti. Buyruki, begleri yime ölti. On Ok bodun emgek körti".

¹² So-ko (veya Sou-ko) adını biz, Türgiş boyu So-ko ile alâkalı görmekteyiz. Bunun da muhtemelen Saka ile irtibatı olabilir.

Türkiş halkı yeniden itaat altına alındı”¹³. Netice itibarıyla hem kuzeyden Kırgız ve Azlar, hem de güney-batıdan Sarı ve Kara Türkişler tarafından tehdit edilen Kök Türk Kaganlığı bu tehlikeleri savuşturmayı bilmişti.

Herhalde Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında özet¹⁴ halinde verilen Kök Türk-Türkiş çatışması Tunyukuk Yazıtında uzun uzun anlatılmaktadır. Buna binaen “Kök Türklerin habercileri Türkiş hakanının faaliyetleri hakkında Kapgan Kagan’a bir rapor sunmuşlardır. Casus (körüg), Türkiş kaganının Ötüken’e asker yürütmeyi plânladığını, bu işi yapmazlarsa, Kök Türklerin onları öldürecekleri haberini vermişti. Türkiş kaganı yanındaki On Ok boylarıyla beraber harekete geçmiş ve muhtemelen bu sırada Çin’den de destek almıştı. Her iki tarafta da hazırlıklar yapılırken, Kök Türk hakanının eşi ölmüştü. Kagan yas merasimi yaptırmak maksadıyla devletin merkezine gitmeye karar verdi. Kapgan ordunun Altun Yış’da beklemesini, ordu komutanı İni İl Kagan ile Tarduş Şad’ın, yani Bilge’nin yola çıkmış olan Türkiş ordusunu karşılamasını istemişti. Bu sırada On Ok kuvvetlerinin Tarbagatay ile Tanrı Dağları arasında yer alan Yarış Yazı’sına (Cungarya) geldikleri istihbaratını üç casus vasıtasıyla öğrenen Tunyukuk, durumu Kapgan’a ilette. O da Tunyukuk’a herhangi bir faaliyete girişmemesini, ordunun, öncülerin ve haberci noktalarının baskına uğramaması için uyanık davramasını ve olduğu yerde beklemesini buyurdu. Tunyukuk, Kapgan Kagan’ın emrini dinlemeyerek, askerleri harekete geçirdi. Altun Yış ve İrtiş Ögüz büyük zorluklardan sonra geçildi. Kök Türk ordusu Bolçu’ya tan ağarırken ulaştı. Keşif kolları, Türkiş ordusunun Yarış Yazı’da toplandığı haberini getirdiler. Burada konaklayan Türkiş kuvvetlerinin sayısı yüzbin idi. Kök Türk ileri gelenlerinden bazıları düşmanla karşılaşmadan geri dönülmesini istemişler; fakat Tunyukuk pekçok zahmete rağmen, Altun Yış ve İrtiş Ögüz’ün aşıldığını, Tanrı, Umay ve kutlu vatanın onların yanında olduğunu, düşmanın çokluğundan korkulmaması gerektiğini söyleyip, saldırı emri vermiştir. Neticede Kök Türk askerleri taarruza geçti ve Türkiş kuvvetlerini savaşın birinci gününde mağlubiyete uğrattılar. İkinci gün Türkiş ordusu tekrar toparlanmış ve hücum kalkmışsa da, Tunyukuk ile Bilge arasında sıkıştırılan On Oklar dağıtılmışlardı”¹⁵. Bu harp sonucunda yukarıda da zikrettiğimiz gibi Türkiş kaganı, yabgusu ve şadı öldürüldü. Daha sonra devletin temelini oluşturan On Ok halkına haber gönderilerek, yeniden devlete boyun eğmeleri sağlandı.

Türkiş beyi Saka Türkistan’da pekçok yeri ele geçirmişti. Üçyüzbinden fazla askeri olduğu söylenen, Çin imparatorluğunun destekleyip, prensesler gönderdiği Saka’ya karşı aslında burada bir talihsizlik ya da ihanet söz konusudur. Kardeşi Börü (Che-nu),

¹³ **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 36-38. satır; **Bilge Kagan Yazıtı**, Doğu tarafı, 27-28. satır: “Ol yılka Türkiş tapa, Altun Yışığ toga, İrtiş Ögüzüg keçe yorıdımız. Türkiş bodunıg uda basdımız. Türkiş kagan süsi Bolçu’da otça burça kelti. Süngüşdümüz. Köl Tigin başgu boz at binip tegdi. Başgu boz at (anta ölti)...ikisin özi altuzdı. Anta yana kirip Türkiş kagan buyrukı Az Tutukıg eligin tuttu. Kaganın anta ölürtümüz. İlin altımız. Kara Türkiş bodun kop içikdi”.

¹⁴ Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında Türkiş seferinin kısaca anlatılmasının sebebi, bu savaşta ordu komutanın İni İl Kagan olmasından ileri geldiğini sanıyoruz. Çünkü Köl Tigin ve Bilge Kagan kitabelerinde kendilerine rakip olarak gördükleri İni İl Kagan’ın faaliyetlerine pek değinilmez.

¹⁵ **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Kuzey tarafı, 5-11. satır; II. Taş, Batı tarafı, 1-8. satır.

kendisine yönetimde fazla yetki verilmediği ve halkının sayıca az olmasından dolayı Kapgan Kagan'ın tarafına geçmişti. Tabi Saka'nın kendine bağlı bazı beyler ile de arasının açılıp, onlarla kavgaya tutuşması meselenin başka bir yüzüdür. Böyle bir ahvâl içinde Saka'nın amcaları Börülülerle savaşması bir hata idi.

Neticede Kök Türk ordularına rehberlik eden Börü, kardeşi Saka'nın hâkimiyeti altındaki Tanrı Dağlarının kuzeyi, Tarbagatay Dağları ve İli Vadisinin yeniden merkezi idareye sokulmasına vesile oldu. Fakat Kapgan Kagan, Saka'nın kardeşi Börü'yü ileride bir tehlike yaratabileceğini düşünerek "sen kardeşlerine ihanet ettin, nasıl bana sadık kalabilirsin" deyip, onu ortadan kaldırdı¹⁶. İşin gerçeği ağabeyini sırtından hançerleyen bir kardeş, Kök Türk hakanının kendisine de rahat rahat kafa tutabilirdi. Bu durumu iyi bilen Kapgan Kagan, elbette böyle bir kişiye güvenemezdi.

Türkişler ve dolayısıyla diğer On Ok boylarının üstüne yapılan bu akınlar, onların Altayların batısından Sır Derya boylarına kadar gitmelerine yol açtı ki, esasında bu vaziyet Türkistan sahrasının Türkleşmesinde önemli bir adımdır. Çünkü yukarıdaki metinde yer alan cümlelerden de anlaşılacağı üzere yüzbinlerce kişilik bir ordu çıkarabiliyorlarsa, genel nüfuslarının çok kalabalık olduğu görülür.

Kök Türklerin Türkistan bölgesindeki harpleri bunlarla da sınırlı değildir. Bu kez de Sogdların yaşadığı yerlerde karışıklıklar çıktığına şahit oluyoruz. Aslında bunun da sebebi Arapların Türkistan'daki faaliyetlerine bağlı olarak bütün düzenin bozulmasıdır. İşte buna bağlı olarak, Semerkant'ın muhtemelen Türk asıllı ve "Tarkan" unvanını taşıyan beyi başkaldırıp, yok edilince yerine başka bir Türk ileri geleni Afşın Gurek geçirildi. Kuteybe 711 senesinde Gurek'in üzerine yürüyeceği sırada Harezm'e yönelmiş, burada da 4000 insanı kesmiş idi. Çince belgeleri incelediğimizde, tam bu esnada herhalde Gurek Beg'in Kök Türk Kaganlığından ve Çin'den yardım istediğini sanıyoruz. Çünkü onun Çin imparatoruna göndermiş olduğu mektup metnini arşivlerde bulmak mümkündür¹⁷. Dolayısıyla 711-712'lerde Bilge Tunyukuk ile Kapgan'ın küçük oğlu İni İl Kagan'ın sevk ve idaresindeki Kök Türk orduları Temir Kapı-Sogd havalisine ulaştı. Muhtemelen Köl Tigin de onlarla beraber hareket ediyordu. Tam bu sıralarda Türkişler yeniden başkaldırdılar. Kahraman Köl Tigin Sogdları yola

¹⁶ H.H.Howorth, "The Westerly Drifting of Nomades from Fifth to the Nineteenth Century, Part VII. The Thukie or Turks Proper, and the Hoeitche or Uzes", **The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, Vol. 1, London 1872, s.246; De Guignes, a.g.e., C. II, s.469-472; Chavannes, a.g.e., s.44-45, 77-80, 190; E.Baytur, **Şincan'daki Milletlerin Tarihi**, Pekin 1991, s.363; Salman, a.g.t., s.35-36; M.T.Liu, **Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)**, I-II. Buch, Wiesbaden 1958, s.169, 221, 420, 611.

¹⁷ H.A.R.Gibb, **The Arab Conquests in Cetrnal Asia**, London 1923, s.50-51; W.Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", Çev. M.Mansuroğlu, **Türkiyat Mecmuası**, C. 7, İstanbul 1942, s.149; Chavannes, a.g.e., s.203-204, 292; Mehmed Atif, **Kaşgar Tarihi**, Haz. İ.Aka-V.Günay-C.Telci, Kırıkkale 1998, s.36; K.V.Zettersen-İ.Kafesoğlu, "Kuteybe", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1988, s.1051-1053; E.Pamukçu, **Bağdat'ta İlk Türkler**, Ankara 1994, s.10; S.Soucek, **A History of Inner Asia**, Cambridge 2003, s.58-59; Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri, Yay. Haz. K.Yıldırım, İstanbul 2013, s.161; A.İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara 2017, s.164.

getirdikten sonra, Türgiş kabilelerine ağır bir darbe daha indirdi. Bu yüzden kitabelerde: “Kara Türgiş halkının düşman olduğu, onların Kengeres’e yani Sır Derya civarlarına doğru vardıkları, Kök Türk askerlerinin atlarının zayıflığı ve azıklarının olmadığından bahsedilir. Daha sonra böyle bir zamanda Köl Tigin’in az bir askerle düşmanın üzerine yürüdüğü, büyük bir savaşın gerçekleştiği ve Kara Türgiş halkının ölüp-mahvolduğu”¹⁸, söylenmektedir.

Bununla birlikte Arap kaynaklarında 712 yılında Türk kuvvetlerinin başında Şaş ve Fergana’daki Sogdlara yardıma koşan ve bir gece baskınında mağlubiyete uğratıldığı yazılan kişinin Türk kaganının oğlu ve bunun da Köl Tigin veya İni İl Kagan olduğu yolunda birtakım çıkarımlar vardır¹⁹. Fakat Temir Kapı-Sogd seferinde İni İl Kagan ve Köl Tigin’in Arap ordularıyla karşılaştığı biraz şüphelidir. Çünkü onlar bu sırada Türgişlerle meşgul olduğundan, bunlara bağlı kuvvetlerin Araplarla mücadelesi pek mümkün gözüküyor. Ayrıca bu esnada Türk tiginlerinin yenilgiye uğradıklarına dair bir şey yaşansaydı, Kök Türk Yazıtları veya Çin yıllıklarının bir yerinde mutlaka bu duruma işaret edilirdi²⁰. Dolayısıyla Araplarla savaşın, Kök Türklere bağlı başka bir ordu, belki de Türgiş kuvvetleri olduğunu söyleyebiliriz.

Bu arada Kapgan Kagan öldüğünde onun oğullarıyla, ağabeyi İl-teriş’in çocukları arasında bir taht kavgası yaşandı. Bu sebepten Bilge ve Köl Tigin’in 716 tarihinde gerçekleştirdiği devlet darbesi esnasında pek çok insan mağduriyete uğramıştı. Ama bu durumu değerlendirmek isteyen başta Türgişler olmak üzere bazı topluluklar bağımsızlık hayallerine kapıldılar. Ülkenin yeniden bir kargaşaya sürüklenmemesi için Türkistan’da oldukça büyük bir nüfuza sahip bu Türk boyuna, Kök Türk idarecileri dostluk ellerini uzattılar. Buna bağlı olarak Bilge Kagan, Türgiş beyinin kızını oğluna istedi²¹.

Bu sırada Saka’nın ölümü üzerine On Ok Türkleri bu defa da Kara Türgiş birliğine mensup olduğu söylenen Çor Yabgu’nun (Su-lu/belki Çöl/Sorug) etrafında toplanmaya başlamıştı. Bu bey doğudaki amca oğulları ile başedemeyeceğini anlayınca dost olmayı

¹⁸ **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu tarafı, 39-40. satır: “Anta kisre Kara Türgiş bodun yağı bolmış, Kengeres tapa bardı. Bizing sü atı turuk, azukı yok erti...Antag ödke ökünip Köl Tiginig az erin irtürü ıtdımız. Ulug süngüş süngüşmiş. Alp Salçı ak atın binip tegmiş. Kara Türgiş bodunig anta ölümiş”.

¹⁹ J.Marquart, **Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften**, Leipzig 1898, s.8-9; L.Rasonyi, **Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler**, Haz. Ş.K.Seferoğlu-A.Müderisoğlu, Ankara 1983, s.54; R.Giraud, “Tonyukuk’un Orhon’dan Temir Kapı’ya Gidiş Yolu”, **V. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1960, s.317-321; Chavannes, **a.g.e.**, s.287-289; Spuler, **a.g.m.**, s.146; S.G.Klyastorniy, “Orta Asya Milletlerinin Araplara Karşı Mücadelelerine Dair (Orhun Yazıtlarına Göre)”, Çev. İ.Kaynak, **Belleten**, C. 26, Ankara 1962, s.773; S.G.Klyastorniy-T.İ.Sultanov, **Türkün Üçbin Yılı**, Çev. A.Batur, İstanbul 2003, s.108.

²⁰ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 2. Baskı, İstanbul 1983, s.132-133; Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.215-223; W.Eberhard, “Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında”, **Belleten**, C. 9, Ankara 1945, s.336; Chavannes, **a.g.e.**, s.44-45; Liu, **a.g.e.**, s.169, 219; J.T.Chang, **T’ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Doktora Tezi, Taipei 1968, s.163; Salman, **a.g.t.**, s.47; G.Kapusuzoğlu, **Çin Klasik Tarihçiliği ve Sosyal Siyasal Yapılar**, Doktora Tezi, Ankara 2020, s.106; A.Dadan, **Taberi Tarihindeki Türklerle İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s.63-65.

²¹ **Bilge Kagan Yazıtı**, Kuzey tarafı, 2. satır: “Türgiş Kagan kızın ertengü ulug törün oğluma alıbtım”.

denedi. Çor Yabgu ilk başlarda hem Çin, hem Tibet, hem de kaganlığın merkeziyle evlilik münasebetlerinde bulundu ve bu üçünden de kendisine birer eş aldı. Dolayısı ile Türkişlerle, Börülülüler dünür olurken; kurnaz Çinliler, ülkelerinin batı taraflarında sürekli kendilerine problem çıkaran On Ok teşekkülünün en kuvvetli üyesi durumundaki Türkişlere karşı Araplarla bir ittifak kurmaktaydılar²². Bu arada yürüttükleri casusluk faaliyetleri ile Türkistan'daki Türkleri birbirlerine düşürdüler.

Bu durum bir yana Arap orduları Müslümanlığı yaymak amacıyla Türkistan'a girdikleri andan itibaren İslam'da "dinde zorlama yoktur" düsturunu bir kenara atarak, yerli ahaliye baskıya başlayınca bölge Türklerinin büyük bir kısmından tepki gördüler. Her ne kadar Halife Ömer bin Abdulaziz (717-720) bu sırada bölgedeki valilere Müslümanlardan cizye almamalarını buyurdu ise de; bunlar insanların sırf vergi ödemek için mescide geldiklerini, sünnet bile olmadıklarını söylüyorlardı. Bu vaziyetin hazine gelirlerini azalttığı göz önünde bulundurulmuş ve daha sonra İslamiyete geçenlerden Kur'an'dan bir sure ezberlemeleri, İslamın farzlarını yerine getirmeleri ve sünnet olmaları istenince huzursuzluk çıkmıştı. Bu yüzden Şark kaynaklarını incelediğimizde, Kök Türk Kaganlığına bağlı Türkistan coğrafyasında, daha doğrusu Türkiş hâkimiyetinin söz konusu olduğu bölgelerde Arapların, kendilerine karşı Türkişlerle işbirliği halindeki ahaliye büyük katliamlar yaptıkları görülür²³. Böylece Arap mezalimi aleyhine Türkistan'da bir cephe meydana geldi ve 724-727 yılları arasında Arap ordularının Hint ve Çin kıtasına doğru ilerlemeleri bir süre Türkistanlılar tarafından engellendi.

Sonuçta Arap ve Çin zulmünden bıkan diğer Türkistanlıları da arkasına alan Türkiş beyi Çor Yabgu 726-727'lerde, Tibetliler ile beraber Çin'in An-hsi (Kuça, Karaşahr, Kaşgar, Hotan) bölgesine yüklenmeğe başladı. Bunlar Uygurları da kendi taraflarına çekmek istiyorlar ve aynı zamanda karşı saldırıya geçen Arap ordularıyla da savaşıyorlardı²⁴. Araplar Türkiş yabgusunu birkaç kez öldürmeye teşebbüs ettilerse de başarılı olamadılar. Kendisini yenilmez sanan pekçok Arap komutan Türkler karşısında diz çöktü. Özellikle bu yıllarda batıdaki Hazarlar da, Kafkasya'da önemli faaliyetlerde bulunuyorlardı. Hatta kaynakların bildirdiğine göre, Arap kuvvetlerini Azerbaycan'a kadar atmışlardı. Nihayet Türkişler de bu Arap ordularını püskürtüp, onlara karşı üst üste zaferler elde ederek, neredeyse Arapları Sır Derya'ya kadar kovaladılar. Türkişlerden cesaret alarak, Türkistan'ın pekçok yerinde Arapların aleyhine ayaklanmalar çıktı. İşte buna bağlı olarak Arap kaynakları kendilerini bu denli

²² S.G.Klyaştorıny, **Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları**, Çev. S.Acar-A.Temizkan-M.Duranlı-A.Havuşı-E.Aktaş, İstanbul 2018, s.144-145; Baytur, **a.g.e.**, s.365; De Guignes, **a.g.e.**, C. II, s.473-474; Chavannes, **a.g.e.**, s.46; Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.223; Grousset, **a.g.e.**, s.122-123.

²³ Taberi, **Tarih-i Taberi**, C. IV, M.F.Gürtunca, İstanbul 2007, s.308-310; Dadan, **a.g.t.**, s.65-66; Salman, **a.g.t.**, s.52-53; M.Ekincikli, **Türk Ortodoksları**, Ankara 1998, s.37; G.Kırilen, **Eski Çin'in Ötekisi Türkler**, Ankara 2015, s.131; C.I.Beckwith, **Tibet İmparatorluğu Tarihi**, Çev. A.F.Doğan, İstanbul 2020, s.103, 106.

²⁴ C.H.Huang, **T'ang Devrinde Tibetlilerin Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle Münasebetleri**, Doktora Tezi, İstanbul 1971, s.75-76, 86-87; Gömeç, **Uygur Türkleri...**, s.787; De Guignes, **a.g.e.**, C. III, s.22; Grousset, **a.g.e.**, s.123; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.134.

uğraştıran ve ricatları esnasında başlarına gelen açlık ve susuzluk gibi zorluklara binaen Çor Yabgu'yu, Ebu Muzahim (zahmet ve sıkıntı veren)²⁵ diye anmışlardır.

Arap kaynaklarında anlatılan bu savaşların ne kadarı Ötüken'in merkezinde bulunan kaganın kontrolünde yapılıyordu bilemiyoruz. Ancak bu belgelerde sürekli bir hakandan söz edilmesi, mücadelelerde Kök Türk kaganlarının parmağı olduğu ihtimalini akla getirir de, herhalde bu sırada hakan unvanıyla kayıtlara geçen kişilerin Türgiş yabguları olması gerekir. Kök Türk kagan veya çocuklarının seferler sebebiyle uzun süre Türkistan coğrafyasında kalamayacakları bir tarafa, eğer böyle olsaydı Çin yıllıkları mutlaka bu duruma da bir atıfta bulunurlardı diye düşünüyoruz.

Her şeye rağmen Çin imparatorluğu ile münasebetlerini iyi tutmaya çalışan Türgişlerin idarecisi Çor Yabgu, bu ülkeye birkaç defa elçi gönderdi. İşte bunlardan birisinde bazı problemler yaşandı. Çin yıllıkları buna da değinmektedir ki; bu sırada Çin'in başkentinde değişik Türk bölgelerinden gelen sefirler bulunuyordu. Onların hepsi kendisinin daha önemli olduğunu vurguluyorlardı. Bu yüzden Çinli yetkililer hem doğu Türklerinin elçilerine, hem de batıdakilere ayrı çadırlar kurarak²⁶ bu anlaşmazlıktan sıyrıldılarsa da, bizim için burada dikkat çeken husus Türgişlerin ne denli güçlü bir hale geldikleridir.

Bu sırada Bilge Kagan'ın kardeşi ve Türk tarihinin en büyük komutanlarından Köl Tigin de vefat etmiştir (731). Onun cenaze merasimine bütün bir millet katıldığı gibi, devlete bağlı halklar ve komşu ülkelerden de temsilciler geldi. Buna bağlı olarak Türgiş kaganı bu törene Makaraç (Mahārāc) Tamgaçı ve Oguz Bilge Tamgaçı²⁷ unvanlı iki dışişleri görevlisini göndermişti.

Öyle anlaşılıyor ki, Türgiş önderi Çor Yabgu 734 senesinde Çin'e yine bir elçisini yolladı. Bu sefaret heyeti Beş Balık bölgesine geldiğinde, onların isyan başlatmak için orada oldukları söylenerek, Çinli komutan tarafından öldürüldü. Çin imparatoru onların suçsuzluğunu öğrenince, işin sorumlusunun kafasını kestirmişse de, Çor Yabgu bu durumdan memnun olmadığından Beş Balık'a saldırmıştı. Elbette Çor Yabgu'nun

²⁵ V.V.Barthold, **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981, s.242; Gibb, **a.g.e.**, s.57; Liu, **a.g.e.**, s.228; Kafesoğlu, **a.g.e.**, 134-135; Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi...**, s.77; S.Y.Gömeç, "Türk Tarihinde Hazarlar", **Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür**, 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan, Ankara 2017, s.413-424; L.Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. S.Karatay, 2. Baskı, Ankara 1986, s.20.

²⁶ R.N.Frye, "Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", **Bellekten**, C. 10, Ankara 1946, s.109; Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.256; S.Y.Gömeç, **Şamanizm ve Eski Türk Dini**, 5. Baskı, Ankara 2020, s.23; Chavannes, **a.g.e.**, s.82; De Guignes, **a.g.e.**, C. II, s.475-476; Beckwith, **a.g.e.**, s.103, 106; Kırilen, **a.g.e.**, s.131; Ekincikli, **a.g.e.**, s.37; Gibb, **a.g.e.**, s.57; Salman, **a.g.t.**, s.52-53; Taberi, **a.g.e.**, s.308-310; Dadan, **a.g.t.**, s.65-66.

²⁷ **Köl Tigin Yazıtı**, Kuzey tarafı, 11-13. satır: "Yogçı, sıgıtçı, Kıtany, Tatabı bodun başlayı Udar Sengün kelti. Tabgaç kaganta İsiyi Likeng (Lü Hsiang) kelti. Bir tümen ağı altun, küküş kergetsiz kelürti. Töpüt kaganta bölön kelti. Kurıya kün batsıkdaki Sogd Berçik-er, Bukarak uluş bodunta Enik Sengün, Ogul Tarkan kelti. On Ok oğlim Türgiş kaganta Makaraç Tamgaçı, Oguz Bilge Tamgaçı kelti. Kırkız kaganta Tarduş İnançu Çor kelti. Bark itgüçi, bediz yaratıgma, bitig taş itgüçi Tabgaç kagan çıkını Çang Sengün kelti".

kontrol dışı bir şekilde kendi aleyhine güçlenmesi Çin'in işine gelmediğinden, birkez daha Türklerin arasına ikilik sokulmasını sağladı. Bu sebepten Kara Türgişlerle, Sarı Türgişler arasında sun'i bir kavga çıkarıldı. Buna rağmen artık Kök Türk Kaganlığının sonunun geldiğini hisseden Çor Yabgu, Tibetlilerle de irtibata geçti. Ne yazık ki, bu sırada Bilge Kagan da zehirlenmek suretiyle hayata gözlerini kapadı. Yerine oğlu İçen (İ-jan) 735 tarihinde Kök Türk Kaganlığının tahtına oturunca; Çin imparatorluğunun sinsi diplomasisi hemen çalışmaya başladı ve Hsüan-tsung İçen Kagan'a gönderdiği mektupla, Türgişlere karşı birlikte yürümei önerdi²⁸.

Yukarıda da vurgulandığı üzere bu sıralarda Arap ordularının ilerleyişini engelleyen Çor Yabgu'ya halifenin dostluk elini uzattığını görmekteyiz. Neticede savaşla dize gelmeyen Türgiş beyi Çor Yabgu'ya, İslamiyetin kabul edilmesi için Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik'ten (724-743) bir elçi gönderildi. Gelen heyet ona Müslüman olması için bir teklif yaptıysa da, müspet veya menfi hiçbir cevap vermedi. Esasında bu dine girmeleri, onların yerleşik hayata geçmeleri demektir. Bunun da beraberinde birtakım problemleri doğurması kaçınılmazdır. Rivayetlere göre Çor Yabgu yanında muhtemelen On Okların her bir boyunu temsil eden bayraklı on adamı olduğu halde Arapları koruluk bir bölgeye götürdü. Bayrağını havaya kaldıran her komutanın önünde onbin atlı toplanmıştı. Sonra o, elçiye askerlerini göstererek; bunların içinde ne bir çiftçi ne de doğru dürüst sanatkâr bulunuyor. Sizin Müslümanlığınızı seçersek, nasıl karnımızı doyurup geçineceğiz, dedi. Hatta bu mücadeleler esnasında adı anılan Türgiş beyinin yanında Kara Bugra isminde bir komutanın yer aldığı, onun da İslam tarihlerinde sıkça rastladığımız ve ölüm tarihi 841'lere denk gelen Afşın Beg'in büyük cediti olduğu yolundaki görüşlerler vardır. Bu kişi 794 yılında Abbasilerin Horasan valisiyle birkaç kez çarpışmıştır ki²⁹, bizce bu husus Kara Hanlı adı ve tarihi açısından Türgiş nazariyesi noktasında üzerinde durulması gereken bir meseledir.

Neticede kaynakların bildirdiğine göre yanına gelen Arap heyetine: "Niye nehri geçtiniz, topraklarınız az mıydı? Bu ülke bana atalarımın kaldığı" diyen Çor Yabgu, herşeye rağmen ülkesini adaletle yönetiyor, kazandığı bütün servetleri halkıyla paylaşıyordu. Bu yüzden de ahali onu seviyordu. Ancak ömrünün sonlarına doğru gözünü hırs ve kibir bürüyen bu Türk beyi, herhalde ihtiyarlığından kaynaklanan nedenler yüzünden birtakım lüzumsuz hareketler yapmaya ve kazandıklarını halkıyla paylaşmamaya başladı. Türgiş boyları arasındaki anlaşmazlıklar arttı, kabileler birbirleriyle kan davalı hale geldi. Çinlilerle girdikleri bazı savaşları tedbirsizlikleri sebebiyle hem Türgişler, hem de müttefikleri Tibetliler kaybetti. Sonunda o, bu

²⁸ H.N.Orkun, **Türk Tarihi**, C. I, Ankara 1946; s.119; Chavannes, **a.g.e.**, s.46, 82-83, 284-285; Grousset, **a.g.e.**, s.120; Liu, **a.g.e.**, s.179, 229; Barthold, **Four Studies...**, s.85 V.Minorsky, **Hudud al-Alam**, The Region of the World a Persian Geography 372 A.H.-982 A.D. London 1937, s.300-301; Salman, **a.g.t.**, s.60-73; Beckwith, **a.g.e.**, s.119-120; Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.255-268.

²⁹ O.Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C. I, İstanbul 1969, s.138; Minorsky, **a.g.e.**, s.300-304; Pamukçu, **a.g.e.**, s.101-102; S.Y.Gömeç, "Kara Hanlı Adı Üzerine Bazı Düşünceler", **Kök Araştırmalar**, 2/2, Ankara 2001, s.137-144; Kara, **a.g.t.**, s.97; Salman, **a.g.t.**, s.47; Klyaştorıny, **a.g.e.**, s.144-145.

hoşnutsuzluğa bağlı olarak kendi beyleri tarafından öldürüldü (738) ve oğlu On Okların önderi oldu³⁰. Fakat bu kişi ve kardeşinin akibeti de pek iç açıcı olmadı. Onlara karşı Çin'in tezgahladığı bir oyun ile alaşağı edildiler. Bu arada Çinliler daha çok Sarı Türgişlerden yana tavır koyunca, Kara ve Sarı Türgiş boylarının kavgaları hat safhaya çıktı. Türgiş bölgesine Çin'den gönderilen kukla hakanlar ile beyler anlaşmazlığa düştü. Böylece huzursuzluk aldı başını gitti.

Herşeye rağmen Börülü hanedanının yerini doldurabilecek Türgişler maalesef bu fırsatı değerlendiremediler. Birlikte değil, ayrı ayrı hareket ettiler. O yüzden de meydan Basmlı, Uygur ve Karluklara kaldı. Kök Türk Kaganlığını yıkan bu müttefiklerin kendi aralarında çıkan savaşı da Uygur Türkleri kazanarak³¹ Ötüken adlı Türk yurdunun hâkimi oldular. İşte tam bu sırada batıdaki On Okların büyük bir kısmını meydana getiren Türgişler zuhur eden otorite boşluğunu ve fırsatları değerlendirip, bir Kara Türgiş beyini İl Etmış Kutlug Bilge Kagan olarak atadılar.

Türgişler kendilerine Türkistan'da rahat yüzü vermeyen Araplarla olan mücadelelerini daha sonraki zamanlarda da sürdürdüler. Bilhassa Talas Savaşında Türklerin bir bölümü Çinlilerin, bir kısmı da Arapların yanında yer aldı. Fakat bilindiği üzere 751 temmuzunda Çinlilerin karşısında harp eden Karluk ve diğer Türklerin sayesinde bu çarpışmadan Araplar galip çıktı³². Bu tarihi hadisenin peşinden Türgiş ve Karlukların Uygur Kaganlığına karşı bir başkaldırılar söz konusudur. Buna bağlı olarak 752 senesinde Tokuz Oguz ve Kırgızların öncülük ettiği kabileler yanlarına Kırgız Türklerinin akrabası Çikler ile Üç Karlukları da aldı. Ancak onlardan daha evvel davranan Uygur kaganı Börü Ken (Mo-yen Çor/belki Börü Kun/Genişleten/Yayan) hepsine unutamayacakları bir tokat indirdi. Muhtemelen bu sırada perişan bir duruma düşen Karluk yurdu Türgişler tarafından yağmalandı³³. Neticede Karlukların sağ

³⁰ İslam kaynaklarında Çor Yabgu'nun (Su-lu) öldürülmesi ile alakalı şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: Yabgu ile komutanı Kü Çor (Ku-ch'o) birgün tavla oynarken iddiaya tutuştular. Yenilen diğerine bir sülün verecekti. Kü Çor mağlup olunca Çor Yabgu'ya bir dişi sülün getirmiş, o da erkek olmasını istemiştir. Bu yüzden aralarında bir kavga çıkmış ve Kü Çor, yabgunun elini kırmıştır. Hadise büyüyünce Kü Çor adamlarını toplayarak Çor Yabgu'yu öldürdü. Bakınız, Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.135-136; Beckwith, **a.g.e.**, s.126-127.

³¹ Z.Kitapçı, **Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet**, Konya 2004, s.80-81; Ö.Karayev, **Türkler ve Kağanlıkları**, Çev. M.Kalkan, İstanbul 2008, s.62-63; De Guignes, **a.g.e.**, C. II, s.476-478; Z.V.Togan, "İbn al-Fakih'in Türklere Ait Haberleri", **Bellekten**, 12/45, Ankara 1945, s.13; Gibb, **a.g.e.**, s.83-85; Minorsky, **a.g.e.**, s.300-304; De Guignes, **a.g.e.**, C. II, s.476-478; Chavannes, **a.g.e.**, s.46, 81-83; Salman, **a.g.t.**, s.74-77, 102-103; H.Salman, "Sarı ve Kara Türgişler Meselesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 61, İstanbul 1989, s.64-68; Klyaçtorniy, **a.g.e.**, s.144-145; Beckwith, **a.g.e.**, s.121-126.

³² T.Kenensariev, "Türklerin Tarihi Kaderini Değiştiren Kırgızistan'daki İki Olay (VI-VIII. YY)", **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Kırgız-Türk İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Bursa 2017, s.133; Chavannes, **a.g.e.**, s.142-143, 296-297; Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre...", s.149; Gumilev, **a.g.e.**, s.359; Beckwith, **a.g.e.**, s.132-133; R.N.Frye, **The Heritage of Central Asia**, 3. Printing, Princeton 2001, s.203; B.Keleş, "Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 225, İstanbul 2016, s.84-93.

³³ **Şine Usu Yazıtı**, Doğu tarafı, 10-12. satır; Güney tarafı, 1-12. satır.

kalanları 754 senesinde Türgişlerin yanına gittiler ve 754 yılının onuncu ayında Börü Ken, Basmıl ve Karlukları tamamen zararsız hale getirdi³⁴.

Türk boyları arasında kesintisiz süren bu mücadeleler sırasında Çince belgelerde, 753 yılında Tonga (Tun) Bilge adında bir Karluk yabgusu ile Tengride Bolmuş İl Etmış Yabgu unvanını taşıyan bir Kara Türgiş beyi zikredilir. Bu kişi ile meşhur An Lu-shan arasında da epeydir bir çekişme yaşandığı anlaşılıyor. O ayrıca Çin imparatorunun tamamen kendi hizmetinde çalışma yolundaki taleplerini de yerine getirmeyerek, baş kaldırmış ve herhalde Tongra ve Abuzları (veya Apa İsi) arkasına alarak Tokuz Oguzların içinde önemli bir mevkiye yükselmişti. Yukarıda unvanı anılan Karluk yabgusu Çin'e ve Uygurlara kafa tutan, belki de Kök Türk Devletindeki iç karışıklıklardan bunaldığı için Türklerin eski kışlık bölgesi Ordos taraflarına gelen bu heybetli reisi esir ederek, Çin imparatorluğunu büyük bir dertten kurtarmakla beraber, onu Çin'e yollayarak (754) ortadan kaldırılmasına da³⁵ sebep olmuştu.

Böylece 8. asrın ortalarında hem Karluk, hem Basmıl, hem de Türgişler, Uygurların üstünlüğünü kabûl ettiler. Herhalde bu sıralarda Uygurlardan Kara Türgiş hanına Çabış Tun (Tonga) Tarkan'ın başkanlığında bir elçilik heyeti yollandıysa da³⁶, bunun hangi amaçla olduğunu kestirmek pek mümkün değildir.

Türgişler An Lu-shan ayaklanması sırasında da aktif bir şekilde rol oynadılar. İsminin manası herhalde Bagatur ya da Urungu olan bu Türk beyi 757'lerde Çin imparatorluğunun başkentlerinden Lo-yang ve Chang-an'ı zaptedince, onu durdurmak için Türgişlerin Koşu boyu ile Tokuz Oguzların Bugu kabilelerinden yardım istendi. Ne acıdır ki, Çin kaynaklarında dürüst, sözünü tutan, para ve mala önem vermeyen bir kişi olarak tanıtılan, ancak mesaisini bir zamanlar An Lu-shan ile birlikte Çin imparatorluğu adına harcayan Koşu Tutuk'un da bu harpler sırasında esir düştüğü ve ortadan kaldırıldığı anlaşılıyor³⁷. Çünkü isyancılarla işbirliğine yanaşmayan bu komutan sonuna kadar imparatora hizmete devam etme niyetinde idi.

Bu vakitlerde Uygurların Çin ile bu kadar uğraşması onların, ülkenin batı taraflarını ihmal etmelerine sebep olmuştur. Belki de bunu iyi bir şekilde değerlendiren Karluk iltiberleri 760'lardan sonra Altay, Tarbagatay ve Cungarya bölgesinde genişleme

³⁴ **Şine Usu Yazıtı**, Batı tarafı, 1-2. satır: "sekizinci ay üç yangıka yorıdım...Karluk tiriği barı Türgişke kelti yana tüşip onunç ay eki yangıka...Basmıl Karlukıg yok boltı..."

³⁵ T.D.Baykuzu, **An Lu-shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti**, Konya 2013, s.35-36; Kapusuzoğlu, **a.g.t.**, s.157-162; E.Chavannes, **Notes Additionelles sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux**, Paris 1903, s.84-86; De Guignes, **a.g.e.**, C. III, s.482; Liu, **a.g.e.**, s.180, 261-262, 333-334; K.Czegledy, "Gardizi on the History of the Central Asia (746-780 A.D.)", **Acta Orientalia**, 27/3, Budapest 1973, s.265-266; B.Batsuren, **Mongolın Ertniy Ulsuudın Nutag Devsger**, Ulaanbatar 2003, s.49-50.

³⁶ **Uybat I Yazıtı**, 3-5. satır: "Çabış Tun Tarkan bengüsi tikebertim erdemin üçün ilinde kara kanka barıpan yalabaç barıpan kelmedingiz begimiz".

³⁷ Hatta Çin kaynaklarında kendisinden övgüyle bahsedilen Koşu (Tutuk) Kan 749 senesinde binlerce asker yitirmesine rağmen Tibetlilerle kıyasıya savaşmış, Hsüan-tsung onu ve ailesini hediyelere boğmuştu. Bakınız, S.Y.Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, 4. Baskı, Ankara 2021, s.281-286; G.Kapusuzoğlu, **Tang Kayıtlarına Göre VII. Yüzyılda Çin'e Yerleşen Göktürk Komutanları**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, s.134-146; Beckwith, **a.g.e.**, s.141, 150; Huang, **a.g.t.**, s.100-101.

imkânlarına sahip olarak, kendi başlarına hareket serbestliğine kavuştular. Artık On Ok Türkleri arasında Türgişlerin de sözünün pek geçmediği görülüyordu; dolayısıyla bir kısım Kara ve Sarı Türgiş kabileleri gelerek, Karluklara tabi oldular³⁸.

Bunun yanısıra 785 yılından itibaren Uygurların, belki de Türgiş kabilelerinin içinden çıkan, daha çok Türkçe Öngüt veya Ak Tatar ismiyle anılan, ancak Çin yıllıklarında Sha-to (belki Çöllü) diye kaydedilen halk üzerinde baskıya başladıkları, bunun neticesinde 7000 çadırlık bir kitlenin Tibetlilere sığındığı bilinmektedir³⁹. Bu Türk boylarının kendi soydaşları olan Uygurların yerine, yabancı bir kavimle dirsek temasına girmeleri, birşeylerin kötü gittiğini göstermektedir. Bu yazılanlara baktığımızda herhalde bazı Türk kabilelerinin kendilerinin küçük görülmesi, belki onlardan zorla haraçlar alınması gibi sebepler yüzünden Uygur yönetiminden hoşlanmadıkları anlaşılıyor.

Netice itibarıyla eski güçlerini yitiren Türgişler Asya'nın değişik yerlerine dağılıp, farklı boy teşkilatları içerisine girdiler. Mesela Ötüken'deki Uygur hâkimiyetine son veren Kırgızların Bilge Tonga (Tun/Tong) İrkin unvanlı beyleri Eçi (Ata/Ağabey/A-je/Ateşli/Kızgın) Çor'un annesi bir Türgiş yabgusunun kızıydı. Bunun gibi herhalde onlar sonradan Peçenek, Karluk, Oguz, Kıpçak gibi Türk kabileleriyle de işbirliği yaptılar⁴⁰. Buna bağlı olarak bir müddet geçince Türgiş kimliği unutulduysa da, onların etnik ve kültürel tesirleri Kara Hanlı örneğinde de görüleceği üzere yaşamaya devam etti.

³⁸ M.R.Drompp, "Imperial State Formation in Inner Asia: The Early Turkic Empires (6 th to 9 th Centuries), *Acta Orientalia*, 58/1, Budapest 2005, s.106; Z.V.Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, İstanbul 1981, s.430; L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, 2. Baskı, Ankara 1988, s.104-15; De Guignes, **a.g.e.**, C. II, s.472-473, 482-483, C. III, s.36-37; Barthold, **Moğol İstilası...**, s.258; Grousset, **a.g.e.**, s.131; Minorsky, **a.g.e.**, s.304; Baytur, **a.g.e.**, s.376; Mackerras, "Sino-Uighur Diplomatic...", s.227-228; C.Mackerras, "Relations Between the Uighurs and Tang China", **Journal of Turkic Civilization Studies**, No 1, Bishkek 2004, s.100; H.Tao, **8-10. Asırlardaki Garbi Yurt Tarihi Hakkında Tetkikat**, Ter. Ö.Nuri, Kaşgar 2003, s.9.

³⁹ W.S.Tsai, **Li Tê-Yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar**, Doktora Tezi, Taipei 1967, s.33; H.T.Wu, **Beş Sülale Çağında Sha-T'o'ların Çin Toplumuna Etkileri (907-960)**, Doktora Tezi, Taipei 1970, s.4; C.T'ang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler**, Doktora Tezi, İstanbul 1970, s.127; Y.Bregel, **An Historical Atlas of Central Asia**, Leiden-Boston 2003, s.20.

⁴⁰ A.Mokeev, "Yenisey ve Altay Kırgızlarında Siyasi Unvan Olarak Aco ve İdi Terimlerinin Menşesi ve Anlamı", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, C. 67, Ankara 2019, s.28-35; R.Alimov, "On the Yenisei Kirghiz Title Ā-Rè", *Acta Orientalia*, 69/3, Budapest 2016, s.265-279; M.Czaplicka, **The Turks of Central Asia in History and Present Day**, Oxford 1918, s.69; De Guignes, **a.g.e.**, C. II, s.484; M.Hermanns, "Uygurlar ve Yeni Bulunan Soydaşları", **İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2/1-2, İstanbul 1946, s.99; A.N.Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972, s.44; Ö.İzgi, "Kuruluş Devrinde Uygurların Kıtanelere Tesirleri ve Uygur, Gazne, Kıtaneler Arasındaki Münasebetler", **İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 7-8, İstanbul 1977, s.8; Tsai, **a.g.t.**, s.32-40.

KAYNAKÇA

- Alimov, R., “On the Yenisei Kırgız Title *Ā-Rè*”, **Acta Orientalia**, 69/3, Budapest 2016.
- Artamonov, M.I., **Hazar Tarihi**, Çev. A.Batur, İstanbul 2004.
- Bacot, J., “Reconnaissance en Haute Asie Septentrionale par Cinq Envoyes Ouigours au VIII e Siecle”, **Journal Asiatique**, Tom. CCXLIV, Paris 1956.
- Banguoğlu, T., “Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, Ankara 1959.
- Barthold, V.V., **Four Studies on the History of Central Asia**, Vol. I, Leiden 1962.
- Barthold, V.V., **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981.
- Batsuren, B., **Mongolın Ertniy Ulsuudın Nutag Devsger**, Ulaanbatar 2003.
- Baykuzu, T.D., **An Lu-shan İsyanı ve Büyük Yen Devleti**, Konya 2013.
- Baytur, E., **Şincan’daki Milletlerin Tarihi**, Pekin 1991.
- Beckwith, C.I., **Tibet İmparatorluğu Tarihi**, Çev. A.F.Doğan, İstanbul 2020.
- Boodberg, P.A., “Marginalia to The Histories of The Northern Dynasties”, **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 4/3-4, Cambridge 1939.
- Bregel, Y., **An Historical Atlas of Central Asia**, Leiden-Boston 2003.
- Chang, J.T., **T’ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Doktora Tezi, Taipei 1968.
- Chavannes, E., **Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux**, Petersburg 1903.
- Chavannes, E., **Notes Additionelles sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux**, Paris 1903.
- Czaplicka, M., **The Turks of Central Asia in History and Present Day**, Oxford 1918.
- Czegledy, K., “Gardizi on the History of the Central Asia (746-780 A.D.)”, **Acta Orientalia**, 27/3, Budapest 1973.
- Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri**, Yay. Haz. K.Yıldırım, İstanbul 2013.
- Dadan, A., **Taberi Tarihindeki Türklerle İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- De Guignes, J.M., **Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi**, C. II-III, İstanbul 1924.
- Drompp, M.R., “Imperial State Formation in Inner Asia: The Early Turkic Empires (6 th to 9 th Centuries)”, **Acta Orientalia**, 58/1, Budapest 2005.
- Eberhard, W., “Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti”, Çev. M.Mansuroğlu, **Türkiyat Mecmuası**, C. 7, İstanbul 1942.

- Eberhard, W., **Çin'in Şimal Komşuları**, Çev. N.Uluğtuğ, Ankara 1942.
- Eberhard, W., "Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında", **Bellekten**, C. 9, Ankara 1945.
- Ecsedy, I., "Western Turks in Northern China in the Middle of the 7th Century", **Acta Antiqua**, Tom. 28, Budapest 1980.
- Ekincikli, M., **Türk Ortodoksları**, Ankara 1998.
- Esin, E., **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul 1978.
- Esin, E., "Türkistan'da Türk Devlet ve Beylikleri", **Tarihte Türk Devletleri**, C. I, Ankara 1987.
- Frye, R.N., "Selçuklulardan Evvel Orta Şarkta Türkler", **Bellekten**, C. 10, Ankara 1946.
- Frye, R.N., **The Heritage of Central Asia**, 3. Printing, Princeton 2001.
- Gibb, H.A.R., **The Arab Conquests in Central Asia**, London 1923.
- Giraud, R., **L'Empire des Turcs Celestes**, Paris 1960.
- Giraud, R., "Tonyukuk'un Orhon'dan Temir Kapı'ya Gidiş Yolu", **V. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1960.
- Gömeç, S.Y., **Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Ankara 1992.
- Gömeç, S.Y., "Kara Hanlı Adı Üzerine Bazı Düşünceler", **Kök Araştırmalar**, 2/2, Ankara 2001.
- Gömeç, S.Y., "Türk Tarihinde Hazarlar", **Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür. 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan**, Ankara 2017.
- Gömeç, S.Y., **Türk Kültürünün Ana Hatları**, 4. Baskı, Ankara 2018.
- Gömeç, S.Y., "Kök Türk Yazıtlarındaki Kırgız ve Türgiş Seferleri", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 3/2, Ordu 2018.
- Gömeç, S.Y., **Şamanizm ve Eski Türk Dini**, 5. Baskı, Ankara 2020.
- Gömeç, S.Y., **Türk Destanlarına Giriş**, 4. Baskı, Ankara 2021.
- Gömeç, S.Y., **Kök Türk Tarihi**, 6. Baskı, Ankara 2021.
- Gömeç, S.Y., **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, 6. Baskı, Ankara 2023.
- Grousset, R., **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980.
- Gumilev, L.N., **Drevniye Tyurki**, Moskva 1967.
- Hermanns, M., "Uygurlar ve Yeni Bulunan Soydaşları", **İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2/1-2, İstanbul 1946.
- Howorth, H.H., "The Westerly Drifting of Nomades from Fifth to the Nineteenth Century, Part VII. The Thukiue or Turks Proper, and the Hoeitche or Uzes", **The**

- Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, Vol. 1, London 1872.
- Huang, C.H., **T'ang Devrinde Tibetlilerin Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle Münasebetleri**, Doktora Tezi, İstanbul 1971.
- İnan, A., **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara 2017.
- İzgi, Ö., “Kuruluş Devrinde Uygurların Kıtanalara Tesirleri ve Uygur, Gazne, Kıtanalr Arasındaki Münasebetler”, **İÜ. Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 7-8, İstanbul 1977.
- Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, 2. Baskı, İstanbul 1983.
- Kapusuzoğlu, G., **Tang Kayıtlarına Göre VII. Yüzyılda Çin'e Yerleşen Göktürk Komutanları**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.
- Kapusuzoğlu, G., **Çin Klasik Tarihçiliği ve Sosyal Siyasal Yapılar**, Doktora Tezi, Ankara 2020.
- Kara, G., **Moğol İstilasası Öncesi Yedisu Bölgesi**, Doktora Tezi, Ankara 2009.
- Karayev, Ö., **Türkler ve Kağanlıkları**, Çev. M.Kalkan, İstanbul 2008.
- Keleş, B., “Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 225, İstanbul 2016.
- Kenensariiev, T., “Türklerin Tarihi Kaderini Değiştiren Kırgızistan'daki İki Olay (VI-VIII. YY)”, **I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Kırgız-Türk İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Bursa 2017.
- Kırilen, G., **Eski Çin'in Ötekisi Türkler**, Ankara 2015.
- Kitapçı, Z., **Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet**, Konya 2004.
- Klyaştorıny, S.G., “Orta Asya Milletlerinin Araplara Karşı Mücadelelerine Dair (Orhun Yazıtlarına Göre)”, Çev. İ.Kaynak, **Bellekten**, C. 26, Ankara 1962.
- Klyaştorıny, S.G-Sultanov, T.İ., **Türkün Üçbin Yılı**, Çev. A.Batur, İstanbul 2003.
- Klyaştorıny, S.G., **Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları**, Çev. S.Acar-A.Temizkan-M.Duranlı-A.Havuşı-E.Aktaş, İstanbul 2018.
- Kurat, A.N., **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972.
- Ligeti, L., **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. S.Karatay, 2. Baskı, Ankara 1986.
- Liu, M.T., **Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'ükü)**, I. Buch, Wiesbaden 1958.
- Mackerras, C., **The Uighur Empire**, Canberra 1972.
- Mackerras, C., “Relations Between the Uighurs and Tang China”, **Journal of Turkic Civilization Studies**, No 1, Bishkek 2004.

- Marquart, J., **Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften**, Leipzig 1898.
- Mehmed Atıf, **Kaşgar Tarihi**, Haz. İ.Aka-V.Günay-C.Telci, Kırıkkale 1998.
- Minorsky, V., **Hudud al-Alam**, The Region of the World a Persian Geography 372 A.H.-982 A.D. London 1937.
- Mokeyev, A., “Yenisey ve Altay Kırgızlarında Siyasi Unvan Olarak Aco ve İdi Terimlerinin Menşesi ve Anlamı”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, C. 67, Ankara 2019.
- Orkun, H.N., **Türk Tarihi**, C. I, Ankara 1946.
- Müller, F.W.K., **Uigurica II**, Berlin 1911.
- Ögel, B., “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi”, **Belleten**, C. 19, Ankara 1955.
- Ögel, B., “Türgiş Devletleri (Göktürklerin Batıya Kaymaları)”, **Tarihte Türk Devletleri**, C. I, Ankara 1987.
- Pamukçu, E., **Bağdat'ta İlk Türkler**, Ankara 1994.
- Rasonyi, L., **Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler**, Haz. Ş.K.Seferoğlu-A.Müderrişoğlu, Ankara 1983.
- Rasonyi, L., **Tarihte Türklük**, 2. Baskı, Ankara 1988.
- Salman, H., **Türgişler**, Doçentlik Tezi, İstanbul 1981.
- Salman, H., “Sarı ve Kara Türğişler Meselesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 61, İstanbul 1989.
- Samolin, W., “East Turkistan to the Twelfth Century”, **Central Asiatic Journal**, Vol. 9, The Hague 1964.
- Soucek, S., **A History of Inner Asia**, Cambridge 2003.
- Spuler, B., “Geschichte Mittelasiens seit dem Auftreten der Türken”, **Handbuch der Orientalistik**, V/V, Leiden/Köln 1966.
- Şeşen, R., **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 1985.
- T'ang, C., **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler**, Doktora Tezi, İstanbul 1970.
- Taberi, **Tarih-i Taberi**, C. IV, M.F.Gürtunca, İstanbul 2007.
- Tao, H., **8-10. Asırlardaki Garbi Yurt Tarihi Hakkında Tetkikat**, Ter. Ö.Nuri, Kaşgar 2003.
- Togan, Z.V., “İbn al-Fakih'in Türklere Ait Haberleri”, **Belleten**, 12/45, Ankara 1945.
- Togan, Z.V., **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 3. Baskı, İstanbul 1981.

Togan, Z.V., “Eftalit Devletini Teşkil Eden Kabilelere Dair”, **Atatürk Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Ord. Prof. Dr. A.Z.V.Togan Özel Sayısı, Sayı 13, Erzurum 1985.

Tsai, W.S., **Li Tê-Yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar**, Doktora Tezi, Taipei 1967.

Turan, O., **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C. I, İstanbul 1969.

Wu, H.T., **Beş Sülale Çağında Sha-T'o'ların Çin Toplumuna Etkileri (907-960)**, Doktora Tezi, Taipei 1970.

Zettersen, K.V-Kafesoğlu, İ., “Kuteybe”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1988.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.2>

Volume 8/1

2024 p. 19-45

YAPAY ZEKÂ İNSANSI BOT/ ROBOT UYGULAMALARIN TÜRKİYE'DE GÜNDELİK HAYATA YANSIMASI

THE REFLECTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE HUMANOID BOT/ ROBOT PRACTICES ON DAILY LIFE IN TURKEY

Ensar ÇETİN*

ÖZ

Toplumların yaşadığı değişim ve dönüşümleri anlamının en iyi yolu toplumların gündelik hayat pratiklerinde meydana gelen değişimlerin izini sürmektir. Çünkü toplumların gündelik hayat pratiklerinin oluşmasında, değişmesinde ve yeniden oluşmasında çevresel koşullar, doğal afetler, savaşlar, keşifler, icatlar ve teknolojik gelişmeler çok belirleyicidir. Geleneksel toplumundan sanayi toplumuna geçişte bu durum açık bir şekilde deneyimlenmiştir. Sanayi toplumunu geleneksel toplumdan ayıran en temel faktör sanayi devrimi ve buna bağlı değişen üretim biçimidir. Geleneksel dönemde çok sayıdan insanın birlikte yaptığı bir iş sanayi devrimi sonrasında bir makine yardımı ile daha az sayıda insan tarafından yapılabilir hale gelmiştir. Bu durum başta Batı Avrupa olmak üzere dünyada insanların gündelik hayat pratiklerinde önemli değişmelere neden olmuştur. 20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise sanayi devriminin başat unsuru olan yarı veya tam otomatik makinelere yapay zekâ uygulanmaya başlanmıştır. Böylece sanayi toplumu yeni bir aşamaya geçmiş veya sanayi sonrası yeni bir dönem yaşanmaya başlanmıştır. Halen içinde yaşadığımız bu dönemde daha önce çok sayıda yarı veya tam otomatik makine kullanılarak yapılan bir iş daha az sayıda yapay zekâ insansı makine(robot) kullanılarak yapılabilir hale gelmiştir.

Başlangıçta çoğunlukla eğence amaçlı geliştirilen yapay zekâ insansı “bot”lar, zamanla makinelere uygulanmaya başlanmıştır. Böylece fiziksel bir varlığa kavuşmuş olan yapay zekâ uygulamalar, ilerleyen süreçte hem fiziksel özellikleri hem de düşünme biçimi bakımından insansı özellikler kazanmaya başlamıştır. İnsan benzeri özelliklere sahip olmak üzere tasarlanmış yapay zekâ ve robot teknolojisinin birleşimi olan yapay zekâ insansı robotların gelişimi hızla ilerlemiş ve günümüzde,

---

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-mail: ensaracetin@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-5668-4988, Nevşehir, Türkiye.

yapay zekâ insansı robotlar sağlık hizmetleri, eğitim, ev yardımcılığı, endüstriyel üretim ve eğlence gibi birçok alanda kullanılabilir hale gelmiştir.

Bu araştırmada, her geçen gün gündelik hayatımızda daha çok yer almaya başlayan yapay zekâ insansı robotların Türk toplumu tarafından nasıl algılandıkları ve Türk toplumunun, yapay zekâ insansı robotların gündelik hayatta kullanımına yönelik tutum ve davranışları incelenmiştir. Bu çerçevede katılımcılara; katılımcıların olgu ve bilgi durumlarını belirlemeye yönelik tam yapılandırılmış soruların yanında, yapay zekâ insansı robot algıları ve yapay zekâ insansı robotlara karşı tutum ve davranış biçimlerini ölçmeye yönelik ifadelerden oluşan beşli likert tipi ölçek uygulanmıştır. Araştırmanın son aşamasında ise katılımcılardan elde edilen veriler analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar rapor haline getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yapay Zekâ, İnsansı Bot, İnsansı Robot, Gündelik Hayat Sosyolojisi, Chatgpt, Toplumsal Değişme.*

ABSTRACT

The greatest means of comprehending the changes and transformations that societies go through is to trace the shifts that take place in their daily life practices. Because environmental conditions, natural disasters, wars, discoveries, inventions and technological developments are highly determinative in the formation, change and re-formation of societies' daily life practices. This was explicitly experienced in the transition from a traditional to an industrial society. The main factor that distinguishes industrial society from traditional society is the industrial revolution and the associated change in the mode of production. In the traditional period, a job that was carried out by a large number of people collectively has been performed by a smaller number of people with the help of a machine after the industrial revolution. This led to significant changes in the daily life practices of people around the world, especially in Western Europe. By the mid-20th century, artificial intelligence started to be implemented on semi- or fully automatic machines, which were the dominant element of the industrial revolution. Thus, industrial society shifted to a new phase or a new post-industrial era emerged. In this period in which we are currently living, a job that was previously performed by using a large number of semi- or fully automatic machines has become feasible by utilizing a smaller number of artificial intelligence humanoid machines (robots).

Artificial intelligence humanoid "bots", which were initially developed mostly for entertainment purposes, began to be implemented in machines over time. Thus, artificial intelligence implementations, which have acquired a physical existence, have begun to develop human-like characteristics in terms of both their physical characteristics and the manner in which they reason. The development of artificial intelligence humanoid robots, which are a combination of artificial intelligence and robot technology designed to have human-like characteristics, has progressed rapidly and today, artificial intelligence humanoid robots can be utilized in many fields such as healthcare, education, home assistance, industrial production and entertainment.

In this study, how the Turkish society perceives artificial intelligence humanoid robots, which have been taking place more and more in our daily lives, and the attitudes and behaviors of the Turkish society towards the utilization of artificial intelligence humanoid robots in daily life were examined. In this framework, a five-

point Likert-type scale consisting of fully structured questions to determine the fact and knowledge status of the participants, as well as statements to measure their perceptions of artificial intelligence humanoid robots and their attitudes and behaviors towards artificial intelligence humanoid robots was implemented. In the final stage of the research, the data obtained from the participants were analyzed and the results obtained were reported.

Keywords: *Artificial Intelligence, Humanoid Bot, Humanoid Robot, Sociology Of Everyday Life, Social Change, ChatGPT.*

GİRİŞ

İnsan, toplum hayatı yaşamaya kabiliyeti olan bir varlıktır ve gerek güvenlik gerekse daha konforlu bir hayat sürme beklentisi nedeniyle toplum hayatı yaşamayı tercih eder. Toplum ise toplum hayatı yaşamayı seçen bireylerin gündelik hayat alanı içinde etkileşimlerinin sonucunda inşa edilir. İnşa edilen toplumsal yapının değişmesi ise ya toplumu oluşturan bireylerin kendi icat veya keşifleri ile ya mevcut yapıların işlevini kaybetmesi veya ihtiyaçlara artık cevap veremez hale gelmesi ya da dışarıdan gelen teşvik veya zorlama sonucunda meydana gelir. Yenilik ister keşif, icat, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması gibi iç nedenlerle olsun ister dışarıdan gelen teşvik veya zorlamalar sonucunda olsun yeniliğin toplum tarafından kabul edilmesini kolaylaştıran veya zorlaştıran önemli etkenler vardır.

Toplumlar çoğunlukla ya kendini inşa eden bireylerin keşif veya icatları ya da yabancı kültürlerin, kısmen değiştirilmiş veya uyarlanmış haliyle alınması ile değişir. Geleneksel toplumlarda kültürel unsurların alınması çoğunlukla başka kültürlerle karşılaşan kişiler aracılığı ile olmuştur. Bu kişiler ise çoğunlukla asker, tüccar veya gezginlerdir. Süreç içinde ithal edilen kültürel unsurların oranının artması ile zengin bir kültür birikimi ortaya çıkar. Diğer toplumlarla yakın temas kurmayan toplumların kültürlerinin kısır olması da bunu göstermektedir. Yabancı bir toplumun kültürüne karşı tutum ve davranışlarını etkileyen çeşitli faktörler mevcuttur. Ancak bu faktörlerin en önemlilerinin somutluk, yenilik, fayda sağlama ve itibar kazanma arzusu olduğu söylenebilir. Bu faktörlerin hangisinin daha etkili olduğu toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. İster icat ister keşif isterse de ithal yoluyla olsun ortaya çıkan bir yenilik, yararsız ve mevcut kültüre aykırı görüldüğünde kabul edilmediği veya çok zor kabul edildiği, yararlı ve mevcut kültüre aykırı görülmediğinde kolaylıkla kabul edilmektedir (Turhan, 2016:42- 43).

Makinalar da insanlar gibi düşünebilir mi? Sorusunun sorulmaya başlandığı 20. Yüzyılın ortalarından itibaren yapay zekâ çalışmaları çok hızlı bir gelişme kat etmiştir. İlk otonom, üç tekerlekli robotlar Elmer ve Elsie 1949 yılında; tamamen kazanmaya yönelik ilk “satranç oynayabilen yapay zekâ bot”un 1958 yılında tamamlanmasından çok kısa bir süre sonra 1997’de ilk yapay zekâ insansı robot kabul edilen Asimo P3, tamamlanmıştır. Yapay zekâ çalışmalarının çok kısa sürede aldığı bu mesafe bir taraftan yapay zekâ çalışmalarına yönelik olumlu beklentileri yükseltirken diğer taraftan yapay zekâ bot veya

robotların kontrolden çıkarak insanlık için oluşturabileceği muhtemel risklerin neler olabileceği konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir.

İster toplumun kendi iç dinamiklerinden kaynaklansın ister ister dışarıdan alınma ve ya zorla kabul ettirilme şeklinde olsun oryaya çıkan yeniliklerin toplum tarafında kabul edilmesi veya reddedilmesini etkileyen önemli etkenler vardır. Bu faktörler bazen ortaya çıkan bir yeniliğin yapısıyla ilgili iken bazen de yenilikle karşılaşan toplumun kültürel özellikleri ile ilgili olabilmektedir. Bazen bunların her ikisi birlikte yeniliğin kabulünü kolaylaştırmakta veya zorlaştırabilmektedir. Bu araştırmada 20. Yüzyılın ortalarında ilk örnekleri görülmeye başlanan ve günümüzde de her geçen gün daha gelişmiş biçimleriyle karşılaştığımız yapay zekâ bot, yapay zekâ robot ve yapay zekâ insansı robotların Türk toplumu tarafından kabul veya reddedilme düzeyleri ve Türk toplumun bu yapay zekâ uygulamaları kabul düzeylerini etkileyen temel faktörler incelenmektedir.

I. YAPAY ZEKÂ İNSANSI BOT/ROBOT

1.1.Zekâ

Zekâ, genel olarak, insanın karşılaştığı problemlere çözüm üretme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım yapılırken ölçülebilir insan davranışlarından hareket edilerek tam olarak bilinmeyen problem çözme kabiliyetine atıf yapılır. En basitinden en gelişmiş olanına her canlının bir problem çözme kabiliyeti vardır ve bu kabiliyet canlıların türsel özelliklerine göre az ya da çok geliştirilebilir. Canlı türlerinde var olan problem çözme kabiliyetinin, yani zekânın derecesi ve türünün belirlenebilmesi için çok sayıda ölçme aracı geliştirilmiş ve günümüzde de bu amaca yönelik çalışmalar sürdürülmektedir. Yapılan bu çalışmalarda insan zekâsı ölçmeye yönelik çalışmalar açık bir şekilde daha çoktur. Bunun temelde iki nedeni vardır. Bu nedenlerin ilkinin, bilinçli bir varlık olan insanın kendini bilme, tanıma isteği olduğu söylenebilir. İkinci neden ise araştırmacının, inceleme nesnesi olan birey(insan) ile benzer özellikler taşıması ve bu nedenle iletişimin kolay olmasıdır. İnsan dışındaki diğer canlıların dilini ve eylemleri anlamak insanın insanı anlamasına göre çok daha zordur. Bu bakımdan insanların zekâ seviyesi ve türünü belirlemek diğer canlılara göre kısmen daha kolaydır. Çünkü insan dışındaki diğer canlıların zekâ seviye ve türlerini ölçebilmemiz için öncelikle bu canlıların ölçülebilir eylemlerinin anlaşılması gerekir. Daha sonra daha zor olan kısma yani canlılarda var olan zekânın hakikatini anlamaya çalışabiliriz. Kendisi de bir insan olan araştırmacı, incelediği toplum veya bireylerle, kullandıkları ortak semboller üzerinden iletişim sağlayabilir. Ki bu semboller kümesinin özünü gündelik hayatta kullandığımız “dil” oluşturmaktadır. Araştırmacı, incelediği toplumun veya bireylerin dilini bildiği için toplum veya bireylerin ölçülebilir eylemlerini anlayabilir. Dolayısıyla insan zekâsının hakikatini anlamaya çalışan bir araştırmacı, işe, ölçülebilir toplum veya insan elemlerinden hareketle henüz hakikatini kavrayamadığı insan zekâsını anlamaya çalışarak başlayabilir.

1.2.Yapay Zekâ

Makinalar da insanlar gibi düşünebilir mi? Sorusu ilk olarak 20. Yüzyılın ortalarında gündeme gelmiştir. İlerleyen süreçte “Yapay Zekâ”, insan düşünme sisteminin yerine getirdiği işlevleri makinalar üzerinde uygulamaya yönelik bir bilim dalı haline gelmiştir. Yapay zekâ çalışmalarının öncü isimlerinden kabul edilen McCarthy bir varlığın zeki olmasını; 1) Zekâ gerektiren bir çevre içinde hayatta kalmak. 2) Zekâ gerektiren problemleri çözmek. 3) Matematiğin zekâ gerektiren yapısını ve kendi amaçlarını anlayabilme başta olmak üzere diğer zihinsel süreçleri de kapsayan gerçek dünyanın uygun bir modelini kurabilmek ve bu modele bağlı olarak çeşitli soruları zekice cevaplayabilmek. 4) Gerekli durumlarda dış dünyadan ek bilgi temin edebilmek ve kendi fiziksel becerileri nispetinde ve kendi amaçlarına uygun düştüğü sürece dış dünyada bu tür görevleri yerine getirebilmek, olarak tanımlamıştır (McCarthy ve Hayes, 1969). Yapılan bu zekâ tanımında daha çok zekânın işlevlerine odaklanılmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde yapılan tanımına göre ise, yapay zekâ, insan zekâsına özgü olan algılama, öğrenme, çoğul kavramları bağlama, düşünme, fikir yürütme, sorun çözme, iletişim kurma, çıkarım yapma ve karar verme gibi yüksek bilişsel fonksiyonları ve otonom davranışları sergilemesi beklenen yapay bir işletim sistemidir. Bu sistem aynı zamanda insanın düşünme yöntemlerini analiz ederek bunların benzeri yapay yönergelerden tepkiler üretebilir bu tepkileri fiziksel olarak dışa vurabilir (tubitak.gov.tr).

Bu çerçevede yapay zekâ mümkün gören temelde iki yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri işlevselci yaklaşım diğeri ise materyalist yaklaşımdır. İşlevselci yaklaşım yapay zekânın ancak zekânın işlevlerinin makinelere taklit ettirilmesi yoluyla mümkün olacağını savunur. Bu yaklaşımı savunan araştırmacıların yapay zekâ çalışmalarının önemli bir bölümünü insan beyninin işlevlerin araştırılması oluşturmaktadır. Bunlar zeki davranışı açıklamaya çalışırken kanaatler ve istekler üzerinde durmaktadırlar ve zihinsel durumları işlevsel etkileşimler aracılığı ile açıklamaya çalışmaktadırlar (Levin, 2004).

Düşünmenin insan beyninin fiziksel özellikleri sayesinde gerçekleştiğini savunan materyalist yaklaşıma göre ise yapay zekâ için insan beyninin nasıl çalıştığının anlaşılması gerekmektedir. Bu görüş temelde insanı materyalist bir çerçevede değerlendirir. Bu yaklaşımı savunanlar yapay zekânın insan beyninin yapısal özelliklerinin dijital ortamda taklit edilmesiyle mümkün olabileceğini savunmaktadırlar. Bu nedenle materyalist yaklaşımı savunan yapay zekâ araştırmacıları insan beyninin fiziksel özelliklerini anlamaya ve beynin yapısal özelliklerini taklit etmeye çalışmaktadırlar.

1.3.Yapay Zekâlı İnsansı Bot ve Robotlar

Herhangi bir fiziksel bir varlığa sahip olmayan, sadece yazılım temelli teknolojiler “bot” olarak tanımlanmaktadır. Yapay zekâ insansı bot çalışmaları ilk olarak satranç oyununa uygulanmıştır. Yapay zekâ insansı bot uygulamalarında satranç oyununun seçilmesinde

satranç oyunun, taşların dizilmesinden başlayarak tüm kurallarının belli olması ve kazanmak için yoğun zihinsel çaba dışında başka bir gereksinime ihtiyaç duyulmaması etkili olmuştur. 20. Yüzyılın ortasında başlayan yapay zekâ çalışmaları kapsamında tamamen kazanmaya yönelik ilk satranç oynayabilen bilgisayar programı 1958 yılında tamamlanmıştır (Bernstein vd., 1958). 1988 yılında geliştirilen “Deep Thought” isimli bilgisayar programı usta oyuncu unvanına sahip bir satranç oyuncusunu yenmeyi başarmıştır. Bu başarının ardından hedeflerini daha da büyüten yapay zekâ araştırmacıları Dünya Satranç Şampiyonu’nu yenebilecek kapasitede satranç oynayabilen bir bilgisayar programı geliştirme çalışmalarına başlamışlardır. Bu amaçla geliştirilen “Deep Blue” isimli satranç programına karşı oynayan Dünya Satranç Şampiyonu Gary Kasparov sonuç olarak maçı 4- 2 kazanmış olsa da iki oyunda yenilmiştir. Deep Blue’nun bu başarısı dünyada geniş yankı uyandırmıştır. Bu başarının arkasından satranç dışında zeki eylemler sergilenen botlar geliştirilmeye başlanmıştır. Geliştirilen bu botlar, tamamen yazılım temelli yapay zekâ uygulamaları olsalar da her şeyin birbiriyle internet üzerinden bağlı olduğu günümüz dünyasında, kendi fiziksel varlığı olmasa da ulaştığı fiziksel varlığı olan robotları harekete geçirebilir veya görsel veya işitsel manipülasyonlarla insanların zihinsel dünyalarında değişikliklere neden olabilir. Günümüzde zeki eylemde bulunabilen çok sayıda yapay zekâ insansı bot bulunmaktadır.

Robot(robota) kelimesi ise Çekçe, hizmetkârlık, kölelik, angarya anlamında gelen “rab” kelimesinden türetilmiştir ve günümüzde İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve Türkçede “robot” Almandaca ise küçük bir değişikliklerle “roboter” olarak kullanılmaktadır. Robotları, gelişmişlik düzeyi, taşıdıkları özellik ve kullanım alanına göre genel olarak iki grupta ele almak mümkündür. Birinci grupta daha çok endüstriyel alanda kullanılan ve fiziksel yapısı bakımından insan veya herhangi bir canlıya benzemeyen robotlar yer almaktadır. Bu tür robotlar daha çok sanayiye dayalı üretimde kullanılmak üzere geliştirilmiş otonom olmayan yarı veya tam otomatik makinalardır. İkinci grup ise hem görünüş hem de düşünme yöntemi bakımından insana benzeyen yapay zekâ insansı robotlar yer almaktadır. Günümüzde, robot kelimesi bu iki anlamı birleştirecek şekilde fiziksel bir yapı ve bu yapıyı kontrol eden bir yazılımdan meydana gelen bütünleşik makinaları tanımlamak için kullanılan genel bir kavram haline dönüşmüştür.

Yapay Zekâ İnsansı Robotlar, algılayıcıları ile çevresini algılayan, algıladıklarını yapay zekâsı sayesinde yorumlayan, karar alan ve karar sonucuna göre davranan, organlarını çalıştıran veya durduran bilgisayar programının kontrolünde hareket edebilen otonom veya otonom olmayan makinalardır. Günümüzde Yapay Zekâ İnsansı Robotlar, başta; otomotiv, montaj, sondaj, kaynak, boyama, bakım, tamir, malzeme taşıma, depolama, kalite kontrol gibi endüstriyel alanlarda olmak üzere, askeri, uzay, savunma, arama-kurtarma, sağlık, eğitim, eğlence, ev işleri gibi pek çok alanda kullanılmaktadır.

İnsanın fiziksel özellikleri ve zekâsı taklit edilerek geliştirilen yapay zekâ insansı robotlar, bir insanın karşılaştığı bir sorunu çözmede kullandığı yöntemlere benzer yöntemler kullanırlar. İnsan önce çevresinde olup biteni algılar, algılama yoluyla elde ettiği bilgileri

hafızasında saklar, bir engel ya da sorunla karşılaştığında hafızasında bulunan bilgilere yeni durumda elde edilen bilgi de katılarak mantıksal bir yorumlama sonucunda bir karar verir ve bu kararı uygulamak için eylemde bulunur.

Yapay zekâ insansı robotlar da insanlara benzer bir yöntem kullanmaktadırlar. Ancak yapay zekâ insansı robotların, insanla kıyaslandığında önemli sınırlıkları vardır. Bunların başında insanlarda beş duyu organı (algılama şekil) varken bu yapay zekâ insansı robotlarda üç tanedir. Yapay zekâ insansı robotlar koklama ve tatma yoluyla veri toplama kapasiteleri çok kısıtlıdır. İkinci olarak yapay zekâ insansı robotların düşünme kapasitesin henüz emekleme aşamasında olduğu uzmanlarca dile getiriliyor. Üçün olarak ise yapay zekâ insansı robotlar verdikleri kararı uygulamada öneli kısıtlılıkları bulunmaktadır. Ancak satranç ilk otonom, üç tekerlekli robotlar Elmer ve Elsie üretildiği 1948-1949 yılından günümüze kadar geçen sürede meydana gelen gelişmeler dikkate alındığında yapay zekâ insansı robotların bu söz konusu sınırlıklarının, yakın gelecekte giderilebileceği ön kestiriminde bulunmak mümkündür.

Örneğin 2011 yılında popüler bir televizyon yarışmasında tüm şampiyonları yenmeyi başaran “Watson” isimli yapay zekâ bot, günümüzde hastalık teşhis edebilmektedir. Watson ve benzeri yapay zekâ insansı robotlar henüz milyonlarca insanı işinden edemiyor. Ancak, küresel büyük şirketlerin yapay zekâ uygulamaları geliştikçe önümüzdeki yıllarda çok sayıda çalışanını işten çıkarmayı planladıkları haberlerini her geçen gün daha sık görüyoruz. Diğer bir örnek olarak 2011 yılında San Francisco’da açılan bir eczanede çalışmaya başlayan robotu verebiliriz. Bu robot işe başladığı ilk yılda iki milyondan fazla reçeteye cevap vermiştir. Hem de hiçbir hata yapmadan bunu başarmıştır. Aynı işi yapan insan eczacılar ise cevap verdikleri reçetelerde ortalama %1,7 hata yapmaktadır (Harari,2019: 330).

Ancak, başlangıçtaki bu olumlu örneklere rağmen, yapay zekâ robotların hem plastik olarak hem düşünme biçimi hem de otonom hareket edebilme bakımından insana benzeyen ve her geçen gün bu özelliklerini geliştiren yapay zekâ insansı otonom robotların geliştirilmeye başlanması yapay zekâ çalışmalarına karşı endişe ve korkuyu beraberinde getirmiştir. Günün birin de yapay zekâ insansı robotlar insana itaat etmez hale gelebilir mi? Sorusu artık açıktan sorulmaktadır. Yapay zekâ insansı robotların kontrolden çıkıp insanlık için tehlike oluşturacağı konu edilen onlarca sinema ve dizi film yapılmış ve bunların çoğu geniş ilgi görmüş ve günümüzde bu ilgi artarak devam etmektedir. Bu tür film ve dizilerin yanında yapay zekâ insansı robotların kontrolden çıktığı ile ilgili haberler de zaman zaman medyaya yansımaktadır. Örneğin “Yapay zekâ kontrollü ABD askeri insansız hava aracı, simüle edilmiş testte operatörünü 'öldürdü' Gerçek bir kişi zarar görmedi, ancak yapay zekâ, görevini gerçekleştirmek için testte 'son derece beklenmedik stratejiler' kullandı ve müdahale eden herkese saldırmıştır” (www.theguardian.com).

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1.Örnekleme ve Olgusal Durum

Araştırmanın hedef evreni Türkiye’de yaşayan 18 ve üstü yaş grubunda bulunan bireylerdir. Araştırmada seçkisiz örnekleme yöntemi ile %48,5 kadın, %51,5’i erkek olmak üzere toplamda 485 kişiden veri toplanmıştır.

2.2.Bilgi Toplama ve Ölçme Aracı

Anket: Araştırmanın konusuna ve amacına uygun olarak geliştirilen anket formu, bilgi toplama aracı olarak kullanılmıştır. Anket formunda yer alan sorular, kendi içerisinde gruplandırılarak katılımcıların, yapay zekâ uygulamaları hakkındaki algı ve tutumları ölçecek şekilde düzenlenmiştir. Anketin ilk bölümünde kişisel özellikleri tespiti yönelik kimlik soruları, ikinci bölümde yapay zekâ uygulamaları ile ilgili bilgi soruları üçüncü bölüm de ise yapay zekâ uygulamalarına yönelik algı ve tutumları ölçmeye yönelik ifadelerden oluşan beşli likert ölçek yer almaktadır. Anket formunda yer alan ölçekle ilgili bilgiler aşağıda verilmektedir.

Kişisel bilgi formu: Anketin bu bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, öğrenim, halen okuduğu veya mezun olduğu fakülte türü, sosyo-ekonomik durum, meslek, yapay zekâ uygulamalarına yönelik bilgi durumlarını belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

2.2.1.Yapay Zekâ Alı ve Turum Ölçeği

Yapay zekâ algı ve tutum ölçeği, insanların yapay zekâ bot, yapay zekâ robot ve yapay zekâ insansı robotları nasıl algıladıkları, yapay zekâ uygulamalarına karşı nasıl bir tutum geliştirdikleri ve mevcut durumda yapay zekâ uygulamalarına karşı tepkilerini ölçmeye yönelik geliştirilmiştir. Ölçek toplam 28 sorudan beşli likert ölçek şeklinde oluşturulmuştur.

2.3.Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi

Araştırmanın amacına ve problemlerine uygun olarak hazırlanan anket formu Google Drive üzerinden katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılımcıların araştırmaya katılmalarında gönüllülük esası dikkate alınmış ve anket formunun baş kısmında konuyla ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Sosyal medya hesapları veya mail üzerinden ulaşılan katılımcılardan 485 kişi anket formunu gönüllü olarak doldurarak araştırmamıza katkı yapmıştır. Anket formu hazırlanırken tüm sorular için “cevaplanması gerekli” işaretlemesi yapılmıştır. Böylece katılımcıların sorulara eksiksiz cevap vermeleri sağlanmıştır. Anket formlarından hiçbiri eksik ve yanlış doldurma nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmamıştır. Doldurulan tüm anket formları değerlendirilmeye alınmış ve elde edilen verilerin analizi, SPSS 22 yardımıyla yapılmıştır. Ölçeği oluşturan maddelerin faktör analizinde temel bileşenler analizi, maddeler arasındaki iç tutarlılığı

belirlemek için iç tutarlılık analizi ve sürekli değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde t-test, ANOVA ve Pearson Korelasyon analizleri yapılmıştır.

III. ARAŞTIRMA BULGULARI VE YORUMLAR

Bu bölümün ilk kısmında yapay zekâ insansı bir bot olan ChatGPT ile yapılan bir mülakat yer almaktadır. Yapılan bu mülakat ile hem yapay zekâ uygulamaların kendilerini nasıl tanımladıkları hem de yapay zekâ insansı bot/ robot uygulamalarının geldiği aşamayı göstermek amaçlanmıştır. Bu amaçla yapılan mülakatta, ChatGPT'ye araştırma sorunsalımız çerçevesinde sorular sorulmuş ve alınan cevaplar, noktalama işaretleri de dâhil hiçbir değişiklik yapılmadan aşağıda verilmiştir.

İkinci kısımda ise katılımcıların olgusal durumlarını belirlemeye yönelik hazırlanan anket formu ve araştırma sorunsalımız çerçevesinde katılımcıların algı ve tutumlarını ölçmeye yönelik hazırladığımız beşli liker ölçek ile elde edilen bulgular tablolar haline getirilmiş ve yorumlanmıştır.

3.1.Yapay Zekâ İnsansı Robotlar hakkında Yapay Zekâ İnsansı Bot ChatGPT ile Mülakat

EÇ-Yapay zekâ insansı robotlar kontrolden çıkıp insanlığının sonunu getirebilir mi?

ChatGPT- “Yapay zekâ insansı robotların kontrolden çıkıp insanlığın sonunu getirme ihtimali teorik olarak mümkün olmakla birlikte, bunun gerçekleşmesi için birçok faktörün bir araya gelmesi gerekmektedir. Şu anda mevcut olan yapay zekâ sistemleri ve insansı robotlar, belirli görevleri gerçekleştirebilmek için programlanmışlardır ve insan kontrolü altında çalışmaktadırlar.

Ancak, ilerleyen teknolojiyle birlikte yapay zekâ ve robotların yeteneklerinin artması ve daha karmaşık hale gelmesi, potansiyel riskleri de beraberinde getirebilir. Kontrolsüz veya yanlış tasarlanmış yapay zekâ sistemleri veya insansı robotlar, istenmeyen sonuçlara veya potansiyel tehlikelere yol açabilir.

Bu nedenle, yapay zekâ ve insansı robotların geliştirilmesi ve kullanımıyla ilgili etik, güvenlik ve düzenleyici konulara büyük önem verilmelidir. Uluslararası toplum, araştırmacılar, şirketler ve hükümetler arasında işbirliği ve düzenlemeler yapılmalıdır. Yapay zekânın geliştirilmesi ve kullanımı sürecinde risk değerlendirmeleri yapılmalı, denetim mekanizmaları ve güvenlik önlemleri uygulanmalıdır.

Ayrıca, yapay zekâ ve insansı robotlarla ilgili araştırma ve geliştirme süreçlerinde insan merkezli yaklaşımlar benimsenmelidir. İnsan değerlerine, güvenliğine ve faydasına odaklanan yapay zekâ sistemleri ve insansı robotlar tasarlanmalıdır.

Sonuç olarak, yapay zekâ insansı robotların kontrolden çıkıp insanlığın sonunu getirebilme ihtimali bulunmakla birlikte, bu risklerin farkında olunması, önlemler

alınması ve etik ve güvenlik standartlarının benimsenmesi, bu potansiyel risklerin azaltılmasına yardımcı olacaktır.”

EC- Yapay zekâ insansı robotlar yaratıcı tanrı fikrini zayıflatabilir mi?

ChatGPT- “Yapay zekâ ve insansı robotlar, bazı insanların "yaratıcı tanrı" kavramına olan inançlarını sorgulamalarına veya zayıflatmalarına neden olabilir. Bunun birkaç nedeni olabilir:

- 1) Yaratıcılık: Yapay zekâ teknolojisi, karmaşık görevleri gerçekleştirebilme ve hatta yeni fikirler üretebilme yeteneğine sahip olabilir. Bu, bazı insanların tanrının sadece insana özgü yaratıcılık yeteneğine sahip olduğu inancını sorgulamasına yol açabilir.
- 2) Nedenler ve Etkiler: Yapay zekâyâ dayalı sistemler, verileri analiz ederek sonuçlara ulaşabilir ve kararlar alabilir. Bu, bazı insanların "nedenler ve etkiler" ilişkisini açıklamak için tanrıya olan ihtiyacını azaltabilir.
- 3) Evrim ve İlerleme: Yapay zekâ ve robot teknolojilerinin hızla gelişmesi, bazı insanların tanrı kavramını, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin bir sonucu olarak açıklayabilecekleri bir evrim sürecine dahil edebilir.

Yine de yapay zekânın ve insansı robotların varlığı, herkesin inançlarına ve düşüncelerine farklı şekillerde etki eder. Yaratıcı tanrı kavramı, kişisel, dini veya felsefi inançlara dayanır ve bu inançlar, yapay zekânın ilerlemesiyle birlikte dahi değişmeyebilir.

Sonuç olarak, yapay zekâ ve insansı robotlar, bazı insanların yaratıcı tanrı fikrini sorgulamalarına veya zayıflatmalarına neden olabilir, ancak bu kişisel inançlara ve düşüncelere bağlı olarak değişen bir konudur.”

EC- Yapay zekâ insansı robotlar insanın yerini alabilir mi?

ChatGPT- “Yapay zekâ ve insansı robotlar, bazı iş ve görevlerde insanları destekleyebilir ve hatta bazı durumlarda insanların yerini alabilir. Ancak, tamamen insanın yerini alması söz konusu olduğunda, bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır ve tam bir fikir birliği yoktur.

Yapay zekâ teknolojisi, rutin ve tekrarlayan görevleri etkin bir şekilde gerçekleştirebilme, büyük veri kütlelerini analiz edebilme, tahminler yapabilme ve hatta karmaşık problemleri çözebilme yeteneğine sahiptir. Bu, bazı iş alanlarında ve sektörlerde insan gücünün yerine geçme potansiyeli taşır. Örneğin, üretim hatlarında otomasyon, veri analizi ve tahmine dayalı karar alma süreçlerinde veya müşteri hizmetlerinde yapay zekâ tabanlı chatbotlar gibi alanlarda yapay zekâ kullanımı yaygındır.

Ancak, insanın yerini alması en çok insan zekâsı gerektiren alanlarda, örneğin yaratıcılık, duygusal zekâ, etik ve ahlaki kararlar, sosyal etkileşim ve yaratıcı problem çözme gibi

konularda henüz sınırlıdır. İnsanların karmaşıklığı ve çok yönlülüğü, hala birçok alanda benzersizdir ve insanların duygusal bağ kurma, empati gösterme ve yaratıcılık gibi yetenekleri yapay zekâ tarafından tam olarak taklit edilemez.

Sonuç olarak, yapay zekâ ve insansı robotlar, bazı görevlerde insanları destekleyebilir ve yerlerini alabilir. Ancak, insanın yerini tamamen alması, insan doğasının ve becerilerinin özüne dokunan alanlarda hala sınırlıdır ve bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. İnsanın benzersiz yeteneklerinin değeri ve insan-makine iş birliğinin önemi üzerine sürekli bir tartışma devam etmektedir.”

EÇ-Yapay zekâ insansı robotlar öncelikle hangi mesleklerin sonunu getirebilir?

ChatGPT- “Yapay zekâ ve insansı robotlar, birçok meslekte önemli değişikliklere yol açabilir veya bazı işleri otomatikleştirerek bazı meslekleri etkileyebilir. İşte yapay zekânın ve insansı robotların öncelikle etkileyebileceği mesleklerden bazıları:

Üretim ve Endüstriyel İşler: Yapay zekâ ve robot teknolojileri, üretim hatlarında otomasyon sağlayarak, işçilik gerektiren fiziksel görevleri yerine getirebilir. Bu, bazı fabrika işçileri veya montaj hattı operatörleri için iş kaybına yol açabilir.

Taşımacılık ve Lojistik: Otonom araçlar ve insansız dronlar, taşımacılık ve lojistik sektöründe iş gücünün ihtiyacını azaltabilir. Yapay zekâ tabanlı sistemler, rota planlaması, filo yönetimi ve teslimat operasyonlarında optimize çözümler sunabilir.

Bankacılık ve Finans: Yapay zekâ, finansal analiz, risk yönetimi ve müşteri hizmetleri gibi alanlarda kullanılabilir. Otomatik işlem sistemleri ve chatbotlar, bazı bankacılık ve finansal işlemlerde insanların yerine geçebilir.

Hukuk: Yapay zekâ tabanlı yazılımlar, hukuk sektöründe belge analizi, dava hazırlığı ve hukuki araştırmalar gibi görevleri gerçekleştirebilir. Bu, bazı hukuk çalışanlarının rutin işlerini etkileyebilir.

Sağlık Hizmetleri: Yapay zekâ, tıbbi teşhis, görüntüleme analizi ve hastane yönetimi gibi sağlık hizmetlerinde kullanılabilir. Yapay zekâ destekli sistemler, bazı teşhis görevlerini hızlandırabilir ve doğruluğunu artırabilir. Bununla birlikte, hekimlerin klinik deneyim ve insan etkileşimi sağlama rolleri hala önemlidir.

Bu sadece bazı örneklerdir ve yapay zekâ ve insansı robotlar, birçok başka mesleği de etkileyebilir. Önemli olan, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte değişen iş dünyasında, insanların yeni becerilere adapte olma ve dönüşüm süreçlerinde desteklenme ihtiyacıdır. Aynı zamanda, yapay zekânın potansiyelini en iyi şekilde kullanırken etik, güvenlik ve sosyal etkilerin göz önünde bulundurulması da önemlidir.”

3.2.Katılımcıların Olgusal Durumları

3.2.1. Katılımcıların Cinsiyet Durumu

Tablo 1: Katılımcıların cinsiyet durumuna göre dağılımı

	S	%
Kadın	239	49.1
Erkek	248	50.9

Araştırmaya %49,1’i kadın, %50,9’u erkek olmak üzere toplam 487 kişi katılmıştır. Katılımcıların cinsiyet durumları karşılaştırıldığında oranların birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu oranlar Türkiye’deki genel kadın erkek nüfus oranlarıyla uyusmaktadır.

3.2.2. Katılımcıların Yaş Durumu

Tablo 2: Katılımcıların yaş durumuna göre dağılımı

	S	%
18-25	116	23.8
26-35	91	18.7
36-45	118	24.2
46-55	105	21.6
56-65	46	9.4
66 ve üzeri	11	2.3

Katılımcıların %23,8’i 18-25, %18,7’si 26-35, %24,2’si 46-55, %9,4’ü 56- 65, %2,3’ü 66 ve üzeri yaş aralıklarında bulunmaktadır.

3.2.3. Katılımcıların Eğitim Durumu

Tablo 3: Katılımcıların eğitim durumuna göre dağılımı

	S	%
Okur- yazar	3	.6
İlkokul	3	.6
Ortaokul	2	.4
Lise	41	8.4
Ön Lisans/ Yüksek Okul	41	8.4
Lisans/ Fakülte	244	50.1
Yüksek Lisans	86	17.7
Doktora	67	13.8

Katılımcıların %6'sı İlkokul, %0,4'ü Ortaokul, %8,4'ü Lise, %8,4'ü Ön Lisans/ Yüksek Okul, %50,1'i Lisans/ Fakülte, %17,7'si Yüksek Lisans, %13,8'i Doktora mezunu, %6'sı ise okur- yazardır.

3.2.4. Katılımcıların Okudukları Bölümlere Göre Dağılımı

Tablo 4: Katılımcıların eğitim durumuna göre dağılımı

	S	%
Fakülte öğrencisi veya fakülte mezunu değilim.	36	7.4
Meslek Yüksek Okulu/ Yüksek Okul	35	7.2
Fen- Edebiyat	112	23.0
İlahiyat	17	3.5
Tıp/ Diş hekimliği	20	4.1
Hukuk	5	1.0
Mühendislik	81	16.6
Spor Bilimleri	5	1.0
Güzel Sanatlar Fakültesi	1	.2
Eğitim	57	11.7
Sağlık Bilimleri	9	1.8
İktisadi ve İdari Bilimler	86	17.7
Turizm	13	2.7
Mimarlık	4	.8
Eczacılık Fakültesi	6	1.2

Katılımcıların %7,2'si Meslek Yüksek Okulu/ Yüksek Okul, %23'ü Fen- Edebiyat, %3.5'i İlahiyat, %4.1'i Tıp/ Diş hekimliği, %1'i Hukuk, %16.6'sı Mühendislik, %1'i Spor Bilimleri, %0.2'si Güzel Sanatlar Fakültesi, %11.7'si Eğitim, %1.8'i Sağlık Bilimleri, %17.7'si İktisadi ve İdari Bilimler, %2.7'si Turizm, %0.8'i Mimarlık, %1.2'si Eczacılık fakültesi mezunudur. Katılımcıların %7,4'ü ise fakülte öğrencisi veya fakülte mezunu olmadığını belirtmiştir.

3.2.5. Katılımcıların Refah Durumuna Göre Dağılımı

Tablo 5: Katılımcıların refah durumuna göre dağılımı

	S	%
Çok düşük	17	3.5
Düşük	118	24.2
Orta	305	62.6
Yüksek	44	9.0
Çok yüksek	3	.6

Katılımcıların %3,5’i kendini çok düşük, %24,2’si kendini düşük, %62,6’sı kendini orta, %9’u kendini yüksek, %0,6’sı ise kendini çok yüksek ekonomik seviyede görmektedir.

3.2.6. Katılımcıların Mesleklerine Göre Dağılımı

Tablo 6: Katılımcıların mesleklerine göre dağılımı

	S	%
Öğretmen	77	15.8
Din Görevlisi	2	.4
Mühendis	53	10.9
Güvenlik görevlisi	6	1.2
Sanatçı	1	.2
Öğrenci	71	14.6
Ev hanımı	23	4.7
Esnaf	11	2.3
İşçi	44	9.0
İşsizim	15	3.1
Emekli	17	3.5
Memur	86	17.7
Akademisyen	66	13.6
Doktor/ Eczacı/ Sağlık memuru	15	3.1

Katılımcıların %15,8’i öğretmen, %0,4’ü din görevlisi, %10,9’u mühendis, %1,2’si asker/ polis/ güvenlik görevlisi, %0,2’si sanatçı, %14,6’sı öğrenci, %4,7’si ev hanımı, %2,3’ü esnaf, %9’u işçi, %3,1’i işsiz, %3,5’i emekli, %17,7’si memur, %13,6’sı akademisyen, %3,1’i doktor/eczacı/ sağlık memuru meslek gruplarından oluşmaktadır.

3.3. Katılımcıların Yapay Zekâ Uygulamalarına Yönelik İlgi Durumu

Tablo 7: Katılımcıların yapay zekâ uygulamalarına yönelik ilgi durumu

	Sayı	%
Yol tarif eden navigasyon	21	4.3
İnsana karşı satranç oynayan bilgisayar	36	7.4
Haber sunan insansı robot	10	2.1
Uzaktan kontrol edilebilen ev eşyaları	12	2.5
Akıllı cep telefonu	34	7.0
İnternet arama robotu	29	6.0
Silikon Vadisi	34	7.0
Online alışveriş sitesi	5	1.0
Otonom otomobiller	24	4.9
İnsansız hava / deniz araçları	27	5.5
Yapay zekâ insansı robotlar	221	45.4
Diğer	34	7.0

“Yapay zekâ dendiğinde ilk aklınıza ne geliyor?” sorusuna katılımcıların, %4,3’ü yol tarif eden navigasyon, %7,4’ü insana karşı satranç oynayan bilgisayar, %2,1’i haber sunan insansı robot, %2,5’i uzaktan kontrol edilebilen ev eşyaları, %7’si akıllı cep telefonu, %6’sı internet arama robotu, %7’si silikon vadisi, %51’i online alışveriş sitesi, %4,9’u otonom otomobiller, %5,5’i insansız hava / deniz araçları, %45,4’ü yapay zekâ insansı robotlar, %7’si diğer (3- Haber sunan insansı robot sunucu. / 9- Hepsi ve diğer bütün yapay zekâyâ dönük çalışma ürünler. / 4- Düşünebilen makinalar. / 1- İnsan tarafından oluşturulan ancak insanın zekâ kapasitesinden daha üst düzeyde işlem yapan her türlü teknoloji. / 1- Zekânın yapayı olmaz. Sözü edilen şey insana benzetilmemeli. /1- MOBESE dâhil tüm sistemleri kontrol eden yorumlayan yapay zekâ. /1- Hız, robot, rekabet, kapital. / 1- Dijital ortam ve fizik ötesi bir olgu. / 1- Belirli bir alanda büyük veri kümelerine sahip ve bu veriyi kompleks algoritmalar ile işleyebilen ve insansı analitik kararlar alabilen yazılım. / 1- İnsanlık için yakın tehlike. / 3- Bilgisayar. / 1- Kendisi karar verebilen makinalar. / 1- İnsan işini kolaylaştıran her şey. / 2- Sohbet botu. / 1- Data toplayarak optimum seçim veya sonuç bildiren uygulamalar. / 1- Otomatikleşmiş işler. / 1- Gelişen ve zamanla hırsırları olacak sürekli öğrenen zihin. / 1-Herhangi bir durumda karar verebilen programlar.) cevabını vermişlerdir.

3.4. Katılımcıların Yapay Zekâ Uygulamalarını Kullanım Durumuna Göre Dağılımı

Tablo 8: Katılımcıların yapay zekâ uygulamalarını kullanım durumuna göre dağılımı

	S	%
Hiçbir yapay zekâ uygulaması kullanmıyorum	36	7.4
Navigasyon	102	20.9
Siri	36	7.4
Dahi Asistan	4	.8
Google Asistant	65	13.3
İnternet Arama motoru	222	45.6
Alexa	1	.2
Microsoft Cortana	4	.8
Chat GPT	14	2.9
Diğer	3	.6

“Yapay zekâ uygulamalarından hangisini diğerlerine göre daha sık kullanıyorsunuz?” sorusuna katılımcıların %7,4’ü hiçbir yapay zekâ uygulaması kullanmıyorum, 20,9’u % Navigasyon, %7,4’ü Siri, %0,8’i Dahi Asistan, %13,3’ü Google Asistant, %45,6’sı internet arama motoru, %0,2’si Alexa, %0,8’i Microsoft Cortana, %2,9’u Chat GPT, %0,6’sı diğer (1-Bütün sistemleri denemeye ve anlamaya çalışıyorum. / 1- Hepsini kullanıyorum. 1-LLaMa) cevabını vermiştir.

3.5. Katılımcıların Yapay Zekâ İnsansı Bir Robot Arkadaşa Tepki Durumları

Tablo 9: Katılımcıların “Uzun süredir arkadaşlık yaptığınız birinin, yapay zekâ insansı bir robot olduğunu fark etmeniz tepkiniz ne olurdu?” sorusuna verdikleri cevaplara göre dağılımları

	Sayı	%
Çok korkarım, hemen arkadaşlığımı keserim	71	14.6
Normal karşılarım, arkadaşlığımı aynı şekilde devam ettiririm.	51	10.5
Arkadaşlığımı aynı şekilde devam ettiririm ancak daha dikkatli olurum.	161	33.1
Kendimi aldatılmış hissedirim, arkadaşlığımı hemen keserim.	75	15.4
Kendimi şanslı hissedirim, onunla daha çok zaman geçirmeye çalışırım.	68	14.0
Çok mutlu olurum, onu daha yakından tanımaya çalışırım.	41	8.4
Diğer	20	4.1

“Uzun süredir arkadaşlık yaptığınız birinin, yapay zekâ insansı bir robot olduğunu fark etmeniz tepkiniz ne olurdu?” sorusuna, katılımcıların%14.6’sı; çok korkarım, hemen arkadaşlığımı keserim; %10.5’i normal karşılarım, arkadaşlığımı aynı şekilde devam ettiririm.; %33.1’i arkadaşlığımı aynı şekilde devam ettiririm ancak daha dikkatli olurum; %15.4’ü kendimi aldatılmış hissedirim, arkadaşlığımı hemen keserim; %14’ü kendimi şanslı hissedirim, onunla daha çok zaman geçirmeye çalışırım; %8.4’ü çok mutlu olurum, onu daha yakından tanımaya çalışırım; %4.1diğer (1- Algoritmasını araştırdım. / 1- Tedirgin olurum, kendimi kandırılmış hissedirim. Eskisi kadar samimi olmam. /1- Duyularını önemsemem, fikirlerini önemserim. /1-Çok garipserim yaşadığımız bütün anıları gözden geçiririm sonunda bana bir zararı olmayacağına kanaat getirirsem arkadaşlığım devam eder. /1-İnsanlık halimi korumaya çalışırım. /1-Şaşırdım. Çünkü yapay zekâ ile duyguların oluşmayacağı dolayısıyla fark edilmeyecek bir durum olduğunu düşünmüyorum. /1-Şoka girerim ama yine de arkadaşlığımı devam ettiririm. /1-Korkarım ve bilgisayara nasıl davranıyorsam ona da öyle davranırım. /1-Böyle bir durumun olabilirliği mümkün değil. /1- İnanmam. /1-Korkarım, altında bir şeyler ararım. Bununla ilgili bir film vardı “Her” diye, kafayı yetirebilir insana. /1-Bilmiyorum. /1-Farketmez. / 1-Normal karşılarım ama ilişkiyi keserim. / 1-Terminatör filmi sayesinde hazırlıklıyım. / 1- Şaşırdır ve kandırılmış hissedirim. Kandırılmış olduğum hissi geçmezse arkadaşlığımı keserim. / 1-Korkarım ama arkadaşlığıma belki devam edebilirim emin değilim. / 3- Şaşırdım.) cevabını vermiştir.

3.6.Yapay Zekâ İnsansı Robotların Hukuki ve Adalet Boyutu

Tablo 10: Yapay zekâ insansı robotların hukuki ve adalet boyutu (Ort. Puan: 2,53)

Yapay zekâ insansı robotların hukuki ve adalet boyutu (Ort. Puan: 2,53)	Kesinlikle hayır	Hayır	Kararsızım	Evet	Kesinlikle evet
	%	%	%	%	%
Sizin siyasi görüşünüzü savunan yapay zekâ insansı robotların kurduğu bir partiye oy verir misiniz?	16,4	39,0	23,8	16,0	4,7
Yapay zekâ insansı robotlara da insanlar gibi vatandaşlık hakkı verilmesini destekler misiniz?	31,0	42,9	17,0	6,6	2,5
Çalıştığınız kurumun, yapay zekâ insansı robot bir yönetici tarafından yönetilmesini ister misiniz?	19,9	38,0	18,9	17,9	5,3
Yapay zekâ insansı robot siyasetçilerin yönettiği bir ülkede yaşamak ister misiniz?	34,1	39,6	8,8	11,5	6,5
Yapay zekâ insansı robot bir hâkimin verdiği karara güvenir misiniz?	9,7	25,3	28,3	29,0	7,8
Yapay zekâ insansı robotlar tarafından yapılan mülakat sınavı sonucuna güvenir misiniz?	7,8	29,6	20,9	41,7	0

Katılımcıların %55,4'ü yapay zekâ insansı robotların kurduğu bir partiye oy vermeyeceğini; %20,7'si yapay zekâ insansı robotların kurduğu bir partiye oy vereceğini; %23,8'i yapay zekâ insansı robotların kurduğu bir partiye oy verme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların %73,9'u yapay zekâ insansı robotlara vatandaşlık hakkı verilmesini desteklemediğini; %8,11'i yapay zekâ insansı robotlara vatandaşlık hakkı verilmesini desteklediğini; %17'si yapay zekâ insansı robotlara vatandaşlık hakkı verilmesini destekleme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %57,9'u çalıştığı kurumun, yapay zekâ insansı robot bir yönetici tarafından yönetilmesini istemediğini; %22,12'si çalıştığı kurumun, yapay zekâ insansı robot bir yönetici tarafından yönetilmesini istediğini; %18,9'u çalıştığı kurumun, yapay zekâ insansı robot bir yönetici tarafından yönetilmesini isteme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların 73,7'si yapay zekâ insansı robot siyasetçilerin yönettiği bir ülkede yaşamak istemediğini; %17,10'u yapay zekâ insansı robot siyasetçilerin yönettiği bir ülkede yaşamak istediğini; %8,8'i yapay zekâ insansı robot siyasetçilerin yönettiği bir ülkede yaşamayı isteme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %34,10’u yapay zekâ insansı robot bir hâkimin verdiği karara güvenmeyeceğini; %36,8’i yapay zekâ insansı robot bir hâkimin verdiği karara güveneceğini; %28,3’ü yapay zekâ insansı robot bir hâkimin verdiği karara güven konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %36,12’si yapay zekâ insansı robotlar tarafından yapılan mülakat sınavı sonucuna güvenmeyeceğini; %41,7’si yapay zekâ insansı robotlar tarafından yapılan mülakat sınavı sonucuna güveneceğini; %20,9’u yapay zekâ insansı robotlar tarafından yapılan mülakat sınavı sonucuna güven konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

3.7.Yapay Zekâ İnsansı Robot Çalışmaların Fayda Boyutu

Tablo 11: Yapay zekâ insansı robot çalışmaların fayda boyutu (Ort. Puan: 3,31)

Yapay zekâ insansı robot çalışmaların fayda boyutu (Ort. Puan: 3,31)	Kesinlikle hayır	Hayır	Kararsızım	Evet	Kesinlikle evet
	%	%	%	%	%
Dini açıdan bir engel olmasa, yapay zekâ insansı robot bir imamın arkasında namaz kılar mısınız?	20,1	31,0	14,0	27,1	7,8
Yapay zekâ insansı robot bir öğretmenden (hocadan) ders almayı kabul eder misiniz?	7,0	20,3	16,2	46,8	9,7
Yapay zekâ insansı robot bir spikerin sunduğu haberleri seyredersiniz?	3,5	12,9	12,3	58,7	12,5
Sizce, yapay zekâ uygulamalar sayesinde gündelik hayatımızı daha iyi planlayabilir miyiz?	0,4	8,4	13,1	61,8	16,2
Sizce yapay zekâ insansı robot çalışmaları, insan zekâsının nasıl çalıştığını anlamada bize yardımcı olabilir mi?	6,2	14,0	28,5	40,2	11,1
Yapay zekâ insansı bir psikologdan terapi (tedavi) hizmeti almayı kabul eder misiniz?	15,2	34,5	16,6	28,1	5,5
Sizce, yapay zekâ uygulamalarının gelişmesiyle yabancı bir dili öğrenmek sorun olmaktan çıkabilir mi?	1,8	16,8	20,9	45,0	15,4

Katılımcıların, %50,1’ dini açıdan bir engel olmasa da yapay zekâ insansı robot bir imamın arkasında namaz kılamayacağını; %34,9’u dini açıdan bir engel olmasa yapay zekâ insansı robot bir imamın arkasında namaz kılacağını; %14’ü dini açıdan bir engel olmasa da yapay zekâ insansı robot bir imamın arkasında namaz kılma konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %27,3 yapay zekâ insansı robot bir öğretmenden (hocadan) ders almak istemediğini; %55,15'i yapay zekâ insansı robot bir öğretmenden (hocadan) ders alabileceğini; %16,2'si yapay zekâ insansı robot bir öğretmenden (hocadan) ders alma konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %15,14'si yapay zekâ insansı robot bir spikerin sunduğu haberleri seyretmeyeceğini; %70,12'si yapay zekâ insansı robot bir spikerin sunduğu haberleri seyredeceğini; %12,3'ü yapay zekâ insansı robot bir spikerin sunduğu haberleri seyretme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %8,8'u yapay zekâ uygulamaları ile gündelik hayatımızı daha iyi planlanacağımızı düşünmediğini; %77,10'u yapay zekâ uygulamaları ile gündelik hayatımızı daha iyi planlayabileceğimizi düşündüğünü; %13,1'i yapay zekâ uygulamaları ile gündelik hayatımızı daha iyi planlayabileceğimiz konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların %20,2'si yapay zekâ insansı robot çalışmaları, insan zekâsının nasıl çalıştığını anlamada bize yardımcı olamayacağını; %51,3'ü yapay zekâ insansı robot çalışmaları, insan zekâsının nasıl çalıştığını anlamada bize yardımcı olabileceğini; %28,5'i yapay zekâ insansı robot çalışmaları, insan zekâsının nasıl çalıştığını anlamada bize yardımcı olup-olamayacağı konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %49,7'si yapay zekâ insansı bir psikologdan terapi (tedavi) hizmeti almayı kabul etmeyeceğini; 33,6'ı yapay zekâ insansı bir psikologdan terapi (tedavi) hizmeti almayı kabul edeceğini; 16,6'sı yapay zekâ insansı bir psikologdan terapi (tedavi) hizmeti almayı kabul etme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %17,16'ü yapay zekâ uygulamalarının gelişmesiyle yabancı dil öğrenmenin bir sorun olmaktan çıkmayacağını; %60,4'ü yapay zekâ uygulamalarının gelişmesiyle yabancı bir dili öğrenmenin sorun olmaktan çıkabileceğini; 20,9'u yapay zekâ uygulamalarının gelişmesiyle yabancı bir dili öğrenmenin sorun olmaktan çıkıp-çıkmayacağı konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

3.8. Yapay Zekâ İnsansı Robotlardan Bakım Hizmeti Alma Boyutu

Tablo 12: Yapay zekâ insansı robotlardan bakım hizmeti alma boyutu (Ort. Puan: 2,72)

Yapay zekâ insansı robotlardan bakım hizmeti alma boyutu (Ort. Puan: 2,72)	Kesinlikle hayır	Hayır	Kararsızım	Evet	Kesinlikle evet
	%	%	%	%	%
Annenize, yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul eder misiniz?	13,3	29,2	27,9	26,1	3,5

Babanıza, yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul eder misiniz?	15,4	32,6	21,1	26,5	4,3
Küçük çocuğunuza (çocuğunuz yoksa olması durumunda) yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul eder misiniz?	17,9	37,0	24,6	18,1	2,5
Yaşlandığınızda yapay zekâ insansı robot bir bakıcı tarafından bakılmayı kabul eder misiniz?	12,5	28,1	21,1	32,2	6,0

Katılımcıların, %42,5’i annesine, annesine, yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul etmeyeceğini; %29,6’i annesine, yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul edeceğini; %27,9’u annesine, yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %47,10’u babasına yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul etmeyeceğini; %30,8’i babasına, yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul edeceğini; %21,1’i babanıza yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %54,9’u çocuğuna yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul etmeyeceğini; %20,6 küçük çocuğuna yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul edeceğini; %24,6’sı küçük çocuğuna yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların %40,6’sı kendisine yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul etmeyeceğini; %38,2’si kendisine yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul edeceğini; %21,1’i yaşlandığınızda yapay zekâ insansı robot bir bakıcı tarafından bakılmayı kabul konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

3.9. Yapay Zekâ İnsansı Robotlara Güven Duyma Boyutu

Tablo 13: Yapay zekâ insansı robotlara güven duyma boyutu (Ort. Puan: 3,14)

Yapay zekâ insansı robotlara güven duyma boyutu (Ort. Puan: 3,14)	Kesinlikle hayır	Hayır	Kararsızım	Evet	Kesinlikle evet
	%	%	%	%	%
Yapay zekâ insansı robot bir pilotun kullandığı bir uçağa çekinmeden biner misiniz?	10,1	26,5	23,2	32,9	7,4
Yapay zekâ insansı robot bir sürücünün kullandığı otomobile çekinmeden biner misiniz?	8,2	21,4	25,5	36,6	8,4

Yapay zekâ insansı robot bir cerrah tarafından ameliyat edilmeyi kabul eder misiniz?	10,5	23,8	30,2	28,2	7,0
Yapay zekâ insansı robot bir doktor tarafından tedavi edilmeyi kabul eder misiniz?	10,7	24,8	22,6	36,3	5,5
Ülkemizin güvenliği yapay zekâ insansı robotlar tarafından sağlanırsa kendinizi güvende hisseder misiniz?	12,9	28,3	25,1	26,3	7,4

Katılımcıların, 36,6'sı yapay zekâ insansı robot bir pilotun kullandığı bir uçağa çekinmeden binemeyeceğini; 39,13'ü yapay zekâ insansı robot bir pilotun kullandığı bir uçağa çekinmeden binebileceğini; Katılımcıların, %23,2'si yapay zekâ insansı robot bir pilotun kullandığı bir uçağa çekinmeden binme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %29,6'sı yapay zekâ insansı robot bir sürücünün kullandığı otomobile çekinmeden binemeyeceğini; %44,10'u yapay zekâ insansı robot bir sürücünün kullandığı otomobile çekinmeden binebileceğini; %25,5'i yapay zekâ insansı robot bir sürücünün kullandığı otomobile çekinmeden binme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %33,13'ü yapay zekâ insansı robot bir cerrah tarafından ameliyat edilmeyi kabul etmeyeceğini; 35,2' yapay zekâ insansı robot bir cerrah tarafından ameliyat edilmeyi kabul edeceğini; %30,2'si yapay zekâ insansı robot bir cerrah tarafından ameliyat edilmeyi kabul konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %34,15'i Yapay zekâ insansı robot bir doktor tarafından tedavi edilmeyi kabul etmeyeceğini; %41,8'i Yapay zekâ insansı robot bir doktor tarafından tedavi edilmeyi kabul edeceğini; %22,6'sı yapay zekâ insansı robot bir doktor tarafından tedavi edilmeyi kabul konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %40,12'si ülkemizin güvenliği yapay zekâ insansı robotlar tarafından sağlanması durumunda kendini güvende hissetmeyeceğini; %33,7'si ülkemizin güvenliği yapay zekâ insansı robotlar tarafından sağlanması durumunda kendini güvende hissedeceğini; %25,1'i ülkemizin güvenliği yapay zekâ insansı robotlar tarafından sağlanırsa kendinizi güvende hissetme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

3.10. Yapay Zekâ İnsansı Robotlara Yönelik Endişe Ve Korku Boyutu

Tablo 14: Yapay zekâ insansı robotlara yönelik endişe ve korku boyutu (Ort. Puan: 3,04)

Yapay zekâ insansı robotlara yönelik endişe ve korku boyutu (Ort. Puan: 3,04)	Kesinlikle hayır	Hayır	Kararsızım	Evet	Kesinlikle evet
	%	%	%	%	%
Sizce, yapay zekâ insansı robotlar, insanlığın geleceği için bir tehdit oluşturmaktadır mı?	3,7	19,9	32,6	32,0	11,7
Sizce, yapay zekâ insansı robotlar, gelecekte şimdiki insanların yerini alıp kendilerini yeni bir insan türü olarak görebilirler mi?	10,3	31,6	24,6	26,5	7,0
Sizce, yapay zekâ insansı robotlar çok sayıda insanın işsiz kalmasına neden olur mu?	2,3	11,7	12,9	47,2	25,9
Sizce, insanlığın geleceği için yapay zekâ insansı robot çalışmaları yasaklanmalı mı?	18,3	46,4	24,2	7,8	3,3
Sizce, yapay zekâ insansı robotların yaygınlaşması hukuki sorunlara neden olur mu?	2,7	15,8	24,4	44,1	12,9
Sizce, yapay zekâ insansı robotların gelişmesi, yaratıcı bir tanrı olduğu düşüncesini zayıflatır mı?	24,2	34,5	17,0	18,1	6,2

Katılımcılar, %22,16’sı yapay zekâ insansı robotlar, insanlığın geleceği için bir tehdit oluşturmadığını; %43,7’si yapay zekâ insansı robotlar, insanlığın geleceği için bir tehdit oluşturduğunu; %32,6’sı yapay zekâ insansı robotlar, insanlığın geleceği için bir tehdit oluşturma konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların %41,9’u yapay zekâ insansı robotlar, gelecekte şimdiki insanların yerini alıp kendilerini yeni bir insan türü olarak göremeyeceğini; %33,5’i yapay zekâ insansı robotlar, gelecekte şimdiki insanların yerini alıp kendilerini yeni bir insan türü olarak görebileceğini; %24,6’sı yapay zekâ insansı robotlar, gelecekte şimdiki insanların yerini alıp kendilerini yeni bir insan türü olarak görüp göremeyeceği konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %13,10’u yapay zekâ insansı robotlar çok sayıda insanın işsiz kalmasına neden olmayacağını; %72,11’i yapay zekâ insansı robotlar çok sayıda insanın işsiz kalmasına neden olacağını; %12,9’u yapay zekâ insansı robotlar çok sayıda insanın işsiz kalmasına neden olup olmayacağı konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların, %64,7’si insanlığın geleceği için yapay zekâ insansı robot çalışmaları yasaklanmasının doğru olmayacağını; %10,11’i insanlığın geleceği için yapay zekâ

insansı robot çalışmaları yasaklanması gerektiğini; %24,2'si insanlığın geleceği için yapay zekâ insansı robot çalışmaları yasaklanması konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların %17,15'i yapay zekâ insansı robotların yaygınlaşması hukuki sorunlara neden olmayacağını; 56,10'u yapay zekâ insansı robotların yaygınlaşması hukuki sorunlara neden olacağını; %24,4'ü yapay zekâ insansı robotların yaygınlaşması hukuki sorunlara neden olup olmayacağı konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların %58,7'si yapay zekâ insansı robotların gelişmesi, yaratıcı bir tanrı olduğu düşüncesini zayıflatmayacağını; %24,3'ü yapay zekâ insansı robotların gelişmesi, yaratıcı bir tanrı olduğu düşüncesini zayıflatabileceğini; %17'si yapay zekâ insansı robotların gelişmesi, yaratıcı bir tanrı olduğu düşüncesini zayıflatıp zayıflatmayacağı konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

SONUÇ

Bu araştırmada, 20. yy. ortalarında önce bot daha sonra robot ve günümüzde insansı robotlar olarak gündelik hayatımızda her geçen gün daha çok yer almakta olan yapay zekâ uygulamalarının Türk toplumu tarafının kabul düzeyi ve bu kabul düzeyine etki eden faktörler incelenmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de yaşayan 18 ve üstü yaş grubunda bulunan bireylerden seçkisiz örnekleme yöntemi ile %48,5 kadın, %51,5'i erkek olmak üzere toplamda 485 kişiden veri toplanmış ve katılımcılardan elden edilen veriler rapor haline getirilmiştir.

Toplumsal yapının değişmesi ya toplumu oluşturan bireylerin kendi icat veya keşifleri ile ya mevcut yapıların işlevini kaybetmesi veya ihtiyaçlara artık cevap veremez hale gelmesi ya da dışarıdan gelen teşvik veya zorlama sonucunda meydana gelir. Yenilik ister keşif, icat, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması gibi iç nedenlerle olsun ister dışarıdan gelen teşvik veya zorlamalar sonucunda olsun yeniliğin toplum tarafından kabul edilmesini kolaylaştıran veya zorlaştıran önemli etkenler vardır.

Bir yeniliğin toplum tarafından kabul görmesini kolaylaştıran faktörlerin başında yeniliğin maddi olması gelmektedir. Maddi kültür öğelerinin yenisi ile değiştirilmesi her zaman manevi kültür öğelerinin değişmesinden daha zordur. İkinci olarak yeniliğin mevcut kültürün değerleriyle çatışmaması onun kabulünü kolaylaştırır. Üçüncü olarak faydayı sayabiliriz. Yeniliğin insanlara sağladığı yarar arttıkça yeniliğin kabulü kolaylaşır. Ayrıca elde edilen yararın yakın zamanda elde edilecek olması da yeniliği kolaylaştıran faktörlerdendir. Dördüncü olarak yeniliğin kullanımının veya tatbikin kolay ve maddi olarak kolay elde edilebilir olması yeniliğin kabulünü kolaylaştırır. Beşinci olarak ise bir yeniliğin kendi kullanıcılarına sağladığı itibarın o yeniliğin kabulünü etkilediği söyleyebiliriz.

Araştırmamızın bağımsız değişkeni olan yapay zekâ insansı bot ve robotlar başlangıçta çoğunlukla eğence amaçlı ve bot olarak geliştirilen yapay zekâ uygulamaları, zamanla makinelere uygulanmaya başlanmıştır. Böylece fiziksel bir varlığa da kavuşmuş olan yapay zekâ uygulamaları ilerleyen süreçte hem fiziksel özellikleri hem de düşünme biçimi bakımından insansı özellikler kazanmaya başlanmıştır. İnsan benzeri özelliklere sahip olmak üzere tasarlanmış yapay zekâ ve robot teknolojisinin birleşimi olan bu yapay zekâ insansı robotların gelişimi hızla ilerlemiş ve günümüzde, sağlık hizmetleri, eğitim, pazarlama, ev yardımcılığı, endüstriyel üretim ve eğlence gibi birçok alanda kullanılmaktadır.

Katılımcıların yaklaşık yarısı (%45,6) internet arama motorunu, %20,9’u Navigasyonu, %13,3’ü Google Asistant’ı gündelik hayatta diğer yapay zekâ uygulamalarına göre daha sık kullandığını belirtmiştir. Bu bir yeniliğin kabul edilmesinde yeniliğin sağladığı yarar, yeniliğe ulaşma durumu ve yeniliğin kullanım kolaylığı etkili olduğunu yaklaşımlarına uygundur. Uzun süredir arkadaşlık yaptığı birinin, yapay zekâ insansı bir robot olduğunu fark etmesi durumunda duygusal tepkileri farklı olsa da katılımcıların çok büyük bir kısmı (%70,9) arkadaşlığını devam ettireceğini belirtmiştir. Bu, katılımcıların çok büyük bir kısmının yapay zekâ insansı robotları kendisi için bir tehdit olarak algılamadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Yapay zekâ insansı robotların hukuki ve adalet boyutu kabul puanı ortalaması 2,53’tür. Bu boyutta katılımcıların %55,4’ü yapay zekâ insansı robotların kurduğu bir partiye oy vermeyeceğini; %73,9’u yapay zekâ insansı robotlara vatandaşlık hakkı verilmesini desteklemediğini; %57,9’u çalıştığı kurumun, yapay zekâ insansı robot bir yönetici tarafından yönetilmesini istemediğini; 73,7’si yapay zekâ insansı robot siyasetçilerin yönettiği bir ülkede yaşamak istemediğini; 34,10’u yapay zekâ insansı robot bir hâkimin verdiği karara güvenmeyeceğini; %36,12’si yapay zekâ insansı robotlar tarafından yapılan mülakat sınavı sonucuna güvenmeyeceğini belirtmiştir. Katılımcıların yapay zekâ insansı robot uygulamaları kabul düzeyi uygulamanın mevcut değerlerle çatışması artıkça düşmüştür. Hakemlik, mülakat gibi daha çok bireysel ve kültürel değerlerle çatışmanın düşük olduğu alanlarda kabul düzeyi artmıştır.

Yapay zekâ insansı robot çalışmalarının fayda boyutu kabul puanı ortalaması 3,31’dir. Bu boyutta katılımcıların, %50,1’ dini açıdan bir engel olmasa da yapay zekâ insansı robot bir imamın arkasında namaz kılamayacağını; %49,7’si yapay zekâ insansı bir psikologdan terapi (tedavi) hizmeti almayı kabul etmeyeceğini; %27,3’ü yapay zekâ insansı robot bir öğretmenden (hocadan) ders almak istemediğini; %15,14’ü yapay zekâ insansı robot bir spikerin sunduğu haberleri seyretmeyeceğini; %8,8’i yapay zekâ uygulamaları ile gündelik hayatımızı daha iyi planlanacağımızı düşünmediğini; %51,3’ü yapay zekâ insansı robot çalışmalarını, insan zekâsının nasıl çalıştığını anlamada bize yardımcı olabileceğini; %60,4’ü yapay zekâ uygulamalarının gelişmesiyle yabancı bir dili öğrenmenin sorun olmaktan çıkabileceğini belirtmiştir. Katılımcıların yapay zekâ

uygulamaları kabul düzeyi uygulamaların mevcut kültürel değerlerle çatışma azaldıkça ve uygulamadan elde edilen fayda arttıkça artmıştır.

Yapay zekâ insansı robotlardan bakım hizmeti alma boyutu kabul puanı ortalaması 2,72'dir. Bu boyutta katılımcıların, %54,9'u çocuğuna yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul etmeyeceğini; %47,10'u babasına yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul etmeyeceğini; %42,5'i annesine, annesine, yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul etmeyeceğini; %40,6'sı kendisine yapay zekâ insansı robot bir bakıcının bakmasını kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Katılımcıların hizmet alım boyutunda yapay zekâ insansı robot uygulamalardan bakım hizmeti almayı kabul durumu çocuk, baba, anne ve katılımcının kendine doğru artmıştır.

Yapay zekâ insansı robotlara güven duyma boyutu kabul puanı ortalaması 3,14'tür. Bu boyutta katılımcıların, %29,6'sı yapay zekâ insansı robot bir sürücünün kullandığı otomobile çekinmeden binemeyeceğini; %33,13'ü yapay zekâ insansı robot bir cerrah tarafından ameliyat edilmeyi kabul etmeyeceğini; %34,15'i Yapay zekâ insansı robot bir doktor tarafından tedavi edilmeyi kabul etmeyeceğini; 36,6'sı yapay zekâ insansı robot bir pilotun kullandığı bir uçağa çekinmeden binemeyeceğini; %40,12'si ülkemizin güvenliği yapay zekâ insansı robotlar tarafından sağlanması durumunda kendini güvende hissetmeyeceğini belirtmiştir. Yapay zekâ uygulamasından yararlanma aşamasında karşılaşılabilecek muhtemel risk arttıkça kabul durumu düşmüştür.

Yapay zekâ insansı robotlara yönelik endişe ve korku boyutu kabul puanı ortalaması 3,04'tür. Bu boyutta katılımcıların, %72,11'i yapay zekâ insansı robotlar çok sayıda insanın işsiz kalmasına neden olacağını; 56,10'u yapay zekâ insansı robotların yaygınlaşması hukuki sorunlara neden olacağını; %43,7'si yapay zekâ insansı robotlar, insanlığın geleceği için bir tehdit oluşturduğunu; %33,5'i yapay zekâ insansı robotlar, gelecekte şimdiki insanların yerini alıp kendilerini yeni bir insan türü olarak görebileceğini; %24,3'ü yapay zekâ insansı robotların gelişmesi, yaratıcı bir tanrı olduğu düşüncesini zayıflatabileceğini; %10,11'i insanlığın geleceği için yapay zekâ insansı robot çalışmaları yasaklanması gerektiğini belirtmiştir. Zaman zaman medyaya yansıyan yapay zekâ kaynaklı işten çıkarma veya bu yönde yapılan planlamalara ilişkin haberler yer almaktadır. Katılımcıların çoğunun da görüşün bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlası yapay zekâ insansı robotların yaygınlaşmasının gelecekte hukuki sorunlara neden olabileceğini düşünmektedir. Yapay zekâ insansı robotların insanların yerini alacağı konusunda katılımcıların az bir kısmı bu konuda endişeli olduğu anlaşılmaktadır. Yapay zekâ insansı robot çalışmalarının yaratıcı tanrı inancını zayıflatacağını düşünenlerin oranı da oldukça düşük kalmıştır.

Sonuç olarak katılımcıların yapay zekâ uygulamalarını kabul düzeyi, yapay zekâ uygulamalar mevcut kültürün değerleriyle çatışmadığında, yapay zekâ uygulamalardan elde edilen yarar arttıkça, yapay zekâ uygulamaların kullanım kolaylaştıkça, yapay zekâ uygulamalara ilişkin muhtemel risk algısı azaldıkça, yapay zekâ uygulamaları elde etmek

kolaylaştıkça artmıştır. Tersî durumlarda ise yapay zeka uygulamaları kabul düzeyi düşmüştür.

EXTENDED ABSTRACT

Artificial intelligence humanoid bots and robots, which are the independent variables of our research, were initially developed mostly for entertainment purposes and as bots. Over time, artificial intelligence applications began to be applied to machines. Thus, artificial intelligence applications, which have gained a physical existence, have started to gain humanoid characteristics in terms of both their physical features and way of thinking. The development of artificial intelligence humanoid robots, which is a combination of artificial intelligence and robot technology designed to have human-like features, has progressed rapidly and is now used in many areas such as healthcare, education, home assistant, industrial production and entertainment.

Artificial intelligence applications in the 20th century. In the middle ages, first bots, then robots, and today humanoid robots are becoming more and more present in our daily lives. In this research, the Turkish society's acceptance level of artificial intelligence applications and the factors affecting this acceptance level were examined. In this context, data was collected from a total of 485 people, 48.5% of whom were women and 51.5% of whom were men, by random sampling method from individuals aged 18 and over living in Turkey, and the data obtained from the participants were compiled into a report.

Most of the participants stated that they would continue their friendship when they learned that a person they had been friends with for a long time was an artificial intelligence humanoid robot. It can be seen that the majority of these participants do not perceive artificial intelligence humanoid robots as a threat. Participants' acceptance level of artificial intelligence humanoid robot applications decreased as the application's conflict with existing values increased. The level of acceptance has increased in areas where the conflict with individual and cultural values is low, such as refereeing and interviewing. The acceptance level of the participants increased as the expected benefit level increased. In terms of service intake, the participants' acceptance of receiving care services from artificial intelligence humanoid robot applications has increased towards the child, father, mother and the participant himself. As the possible risk to be encountered while benefiting from the artificial intelligence application increases, the rejection situation has increased.

From time to time, there are news in the media about artificial intelligence-related layoffs or plans made in this direction. It is understood that most of the participants have this opinion. More than half of the participants think that the widespread use of artificial intelligence humanoid robots may cause legal problems in the future. A small number of participants stated that they were worried about this issue, probably because it is seen as a remote possibility that artificial intelligence humanoid robots will replace humans. The rate of those who think that artificial intelligence humanoid robot studies will weaken the

belief in a creator god is also quite low. However, a very small number of participants think that artificial intelligence humanoid robot studies should be banned.

As a result, the participants' level of acceptance of artificial intelligence applications increased as artificial intelligence applications did not conflict with the values of the current culture, as the benefits obtained from artificial intelligence applications increased, as the use of artificial intelligence applications became easier, as the perception of possible risks regarding artificial intelligence applications decreased, and as it became easier to obtain artificial intelligence applications. In opposite cases, the acceptance level of artificial intelligence applications has decreased.

KAYNAKÇA

HARARİ, Yuval N. (2019), Homo Deus, İstanbul: Kolektif Kitap.

LEVIN, J. (2004). Functionism, in the Stanford Encyclopedia of Philosophy (ed. E. N. Zalta) Stanford/ Kalifornia.

McCarthy J. and P.C. HANEY (1969). Some Philosophical Problems from the Standpoint of Artificial Intelligence. Los Angeles.

Turhan, Mümtaz (2016). Kültür Değişmeleri, Ankara: Altınordu Yayınları.

https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/sites/default/files/posterler/robotlar_poster.pdf (Erişim tarihi: 06.05.2023).

<https://www.theguardian.com/us-news/2023/jun/01/us-military-drone-ai-killed-operator-simulated-test?ref=upstract.com> (Erişim tarihi: 06.02.2013).

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.3>

Volume 8/1

2024 p. 46-74

İKİ ESER ÖRNEĞİNDE KIRIKKALE TÜRKÜLERİNDE DEĞİŞİM¹

CHANGE IN KIRIKKALE FOLK SONGS: A COMPARISON OF TWO WORKS

Ahmet SAVAŞ*

Hamit ÖNAL**

ÖZ

Önemli bir kültür malzemesi olan türküler, bir müzik eseri olmanın yanı sıra geçmişten günümüze değerlerimizi aktaran kültür taşıyıcılarımızdır. Birçok kültürel değerler gibi türküler de zaman içerisinde değişen yaşam şartları ile birlikte kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa aktarılırken değişen müzikal anlayış ve beğeni doğrultusunda az ya da çok farklılaşırlar. Bu çalışmanın amacı, Kırıkkale yöresi türkülerinin ilk derlendiği durumu ile günümüz icralarındaki melodik ve ritmik yapıları ile sözlerindeki bazı değişimlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu durum halk müziği terminolojisinde anonimleşme süreci adı altında incelenmektedir. 1945 yılında yapılan derleme gezisi sırasında, derleme heyeti tarafından kayda alınan ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Türk Halk Müziği Repertuarında yer alan Kırıkkale türkülerinin, 1945 yılından önceki dönemleri dikkate almasak bile yaklaşık seksen yıllık uzun bir anonimleşme ve değişim sürecine girdiği söylenebilir. Araştırmada, bu türkülerin TRT THM Repertuarında yer alan notaları ile yöre müziğini usta - çırak yoluyla aktararak günümüze kadar taşımış olan Kırıkkale'nin önde gelen mahalli sanatçılarından faydalanılmıştır. Sanatçılar; Seyit Çevik, Ekrem Çelebi ve Neşet Abalıoğlu'dur.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve tarama modeli kullanılmıştır. Öncelikle Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Türk Halk Müziği Repertuarında yer alan Kırıkkale adına kayıtlı türküler tespit edilmiş ve incelenmiştir. Daha sonra ise Kırıkkale yöresi mahalli sanatçıları ile görüşme yapılarak, türkülerin yöresel icraları

¹ Bu makale, "Kırıkkale Yöresi Halk Türkülerinde Geçmişten Günümüze Yaşanan Değişimler Üzerine Bir İnceleme" isimli tezden üretilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: ahmettsavass0@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7947-2945, Ankara, Türkiye.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: hamitonal@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6990-5279, Ankara, Türkiye.

kaydedilmiş ve notaya aktarılmıştır. Ulaşılan notalar ezgi, makam, usûl ve sözlerde yaşanan; benzerlik ve değişimler bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kırıkkale Yöresi, Halk Müziği, Türkü, Değişim.*

ABSTRACT

Folk songs are important cultural carriers of our values and musical works, forming a crucial part of our heritage. It is important to note that folk songs are not static and may vary in style and content depending on the cultural context in which they are performed. As with other cultural values, they evolve over time in response to changing living conditions and musical preferences. The objective of this study is to analyze the changes in the melodic, rhythmic, and lyrical structures of the folk songs in the Kırıkkale region from the first collection to present-day performances. This analysis is conducted under the term 'anonymization process' in folk music terminology. The Kırıkkale folk songs recorded during the 1945 compilation trip were included in the Turkish Folk Music Repertoire of the Turkish Radio and Television Corporation. However, over the past eighty years, these songs have undergone a process of anonymization and change, even if we do not consider the periods before 1945. The study utilized the notes of folk songs in the TRT THM Repertoire and the contributions of local artists from Kırıkkale who have preserved the local music through master-apprentice relationships. The artists involved in the study were Seyit Çevik, Ekrem Çelebi, and Neşet Abaloğlu.

The research employed a qualitative research method and survey model. The study began by identifying and analyzing folk songs registered in the name of Kırıkkale in the Turkish Radio and Television Corporation Turkish Folk Music Repertoire. Subsequently, local artists from the Kırıkkale region were interviewed, and their performances of folk songs were recorded.

Keywords: *Kırıkkale Region, Folk Music, Folk Song, Change.*

Giriş

Müzik, kültürün temel yapı taşlarından biridir. Orta Asya'dan bu tarafa yapılan göçlerle Türkler, göç ettikleri yerlerde yaşayan toplumlarla girdiği kültürel etkileşim sonucu bir yandan etkilenen bir yandan etkileyen olarak çok geniş bir alanda Türk halk müziğinin de yayılmasına imkân tanımıştır. Emnalar (1998) bu durumu; “Batıda Adriyatik kıyılarından başlayarak bütün Balkanlarda, Anadolu’da; Doğu’da Sibiry’a dan Lena Irmağı’na, Çin Seddi’ne kadar uzanan topraklarda, Kırım’da, Urallarda, Kuzey İran’da, bütün Orta Asya’da, Arap Yarımadası’nın Anadolu’ya yakın yörelerinde; bir başka deyişle Türkçe’nin konuşulduğu her yerde Türk Halk Müziği’ne ve onun çalgılarına rastlayabiliyoruz” şeklinde ifade etmiştir.

Türk Halk Müziği (THM); herhangi bir bölgede yörede yaşayan insanlar tarafından üretilen, genelde meşk yöntemi (usta-çırak ilişkisi) ile nesilden nesile, kulaktan kulağa aktarılan, ortaya çıktığı yöredeki insanların kendi öz kültürüyle bezenen, yine o yörede

yaşayan insanların yaşantılarını yansıtan, yöresel dil ve üslup özellikleri taşıyan, gelenek hâline gelmiş müzik türüdür. Emnalar (1998) halk müziğini, kendine özgü çalgıları, çalış ve söyleyiş tavrı, türleri, biçimleri ve geniş dağarıyla iç içe oluşan, yöresel müziklerin birleşimiyle ortaya çıkan bir müzik çeşidi olarak tanımlamaktadır. Eroğlu (2011) ise “Bin yıllar öncesinden günümüze kadar ulaşmış, bir millî kültürün içinde, profesyonel bir sanat kaygısı taşımadan, halkın duygu ve düşüncelerini aktardığı üreteni veya söyleyeni belli veya üreteni unutulmuş, geleneğe dayalı müzik” olarak halk müziğinin, milli kültür malzemesi olduğuna ve üreteninin belli olabileceği konularına² vurgu yapmıştır.

Coğrafi ve ekonomik koşullar, sosyal çevre ve yaşam biçimi, inanışlar, değer yargıları, gelenek ve görenekler, kültür alış-verişi ve etnik yapı gibi maddi ve manevi unsurlar, yörelere göre farklılıklar gösteren ezgi ve ritim yapısına, ağız ve hançere yapısına, doğrudan etki eder ve THM'nin karakterini yani ‘tavrını’ oluştururlar (Yılmaz, 2015: 34).

Türk Halk Müziği'nin en önemli özelliklerinden birisi yörelere özgü çalış ve söyleyiş biçimleridir. İşte bu yöresel çalış-söyleyiş özelliklerine üslup, kişi icralarındaki özelliklere ise tavır denilmesinin daha doğru bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz. Yöresel üslûplar bir yörede yaşayan insan topluluklarının yaşama biçimlerinden ve kültürlerinden kaynaklanan çeşitli özelliklerin halk müziğine yansması olarak dikkat çekerler. Bağlamadaki icra biçimlerine “Tavır” denilmekle beraber yöresel bir konu olması bakımından “Üslup” olarak tanımlanması önerilir. Konya Üslûbu, Kayseri Üslûbu, Yozgat Sürmeli Üslûbu, Ankara Üslûbu, Silifke/Mut Üslûbu ve Zeybek Üslûbu bunlardan bazılarıdır (Eroğlu, 2010: 116-118). Neşet Ertaş, Âşık Veysel, Muharrem Ertaş, Musa Eroğlu gibi önemli icracılar ise kendilerine özgü icra tavrılarıyla öne çıkan isimlerdir.

Emnalar (1998) Türk halk müziğinin iki kaynaktan üretildiğinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki halkın içinden; saz çalıp ozanlık yapan ve müzisyen olarak tanınanlar, ikincisi ise müzikle ilgisi olmadığı halde başından geçen bir olaydan etkilenerek türkü yakan kişilerdir. İkinci grup tarafından üretilen eserler, sadece üretenin duygu ve düşüncelerini yansıttığından, müzikalite ve edebi bakımdan zayıftır ve dolayısıyla birçoğu anonimlik sürecine girmeden kaybolup giderler. Buna karşılık ilk kaynak, yani müzikle uğraşanların ürettikleri ezgiler, üreten kişilerin buldukları sosyal çevrenin genişlemesi ve böylece daha çok kişinin dinlemesi sayesinde yoğun bir anonimleşme sürecine girerek daha kalıcı olabilirler. Neşet Ertaş ve Hacı Taşan bunların en bilinen örnekleridir.

Başlangıçta belirli kişi ya da ozan tarafından yakılmış halk ezgileri; kuşaktan kuşağa, kulaktan kulağa geçerek mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Aktarımı bu yolla sağlanan halk müziği zaman içerisinde aktaran halk sanatçılarının müzik anlayışına, duygu ve düşüncelerine, toplumsal olaylara, değişen ve gelişen teknoloji ve medeniyet seviyesine göre değişime uğrayarak ilk üreteni unutulur ve halkın en çok bildiği ve beğendiği hale

---

² Türker EROĞLU, Halk Bilimi Yüksek Lisans Ders Notları, Sakarya, 2011.

bürünür. Bu şekilde oluşan eserlere ‘anonim eserler’ değişim esnasında geçen süreye ise ‘anonimleşme süreci’ denilmektedir. Anonimleşme sürecinde dinamik bir yapı söz konusudur. Çünkü zaman içerisinde halkı etkileyen olaylar gibi gelişen sanat ve toplum seviyesi de beraberinde eserlerin değişmesine sebep olur.

Bir yörede eski zamandan beri unutulmayan, halkın beğenisini kazanmış türkülerin, değişime uğramalarının sebeplerini birkaç maddede sıralamak mümkündür. Bunlar:

- Mahalli sanatçıların müzik beğenileri, yetenekleri ve estetik değerleri ile aynı dönemde yaşayan halkın müzik algısı, değerleri ve beğenileri doğrultusunda müziğin icra edilmesi, yorumlanması,

- Mahalli sanatçıların ses genliği, saz-perde kullanımı, sazlarında kullandıkları düzen, o dönemde halk tarafından rağbet gören makamlar ve ritmik kalıplar gibi biçimsel özellikler,

- Günlük yaşantıyı etkileyen ve halkın hayatına yön veren olaylardır.

Bu açıdan bakıldığında Türk Halk Müziği’nde çok büyük öneme sahip olan ve halk müziği repertuarımızda başta bozlak ve halay türünde çok zengin örnekler bulunan Kırıkkale yöresinden derlenmiş türkülerin, anonimleşme sürecine girdiği ve günümüz Kırıkkale yöresi mahalli sanatçılarının ve halkın beğenisine göre şekillenerek tekrar hayat bulduğunu söylemek pek de yanlış olmaz.

Kırıkkale, 1073 yılından itibaren Oğuz Beyleri bölgeye hâkim olmaya başladığı eski bir Oğuz-Türkmen yerleşim bölgesidir. Beylerle birlikte, Alperenler de fethetmeye katıldılar. Yöreye ilk yerleşenlerden birinin Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi’nin oğlu Haydar Sultan olduğuna inanılmaktadır (Tan ve Turhan, 2000: 9).

Kırıkkale yöresi halk kültürü özellikleri yönünden, Yozgat, Çorum, Ankara ve özellikle de Kırşehir’le benzerlik göstermektedir. Atalay’a (1989) göre; Kırıkkale ve çevresi işgal görmemiş, etnik dağınıklığı az, dini homojenliği belirgin, Türkiye’nin en az kültür değişimi geçirmiş, kültür safiyetini korumuş bir ilidir. Köylüler şehre inmiş fakat şehirde de aynı şekilde köylü hayatlarını devam ettirmişlerdir. Göç edenler sık sık bir araya gelmiş ve köylerini ziyaret giderek geleneksel kültürlerinden kopmamışlardır. Yerele olan bu bağlılık hayatın birçok alanında olduğu gibi müzik kültürü alanında da kendisini göstermektedir.

Kırıkkale yöresi halk müziği icrasında kullanılan başlıca çalgılar davul-zurna ve bağlamadır. Halaylar davul-zurna eşliğinde çekilir, kırık havalar ve bozlaklar ise bağlama eşliğinde söylenir. Bu çalgılardan sonra en çok kullanılan çalgı ise çobanların çaldığı dilli ve dilsiz kavaldir. Def, zilli meşe, kaşık, darbuka gibi vurmali çalgıların da yörede sıklıkla kullanıldığı söylenebilir.

Kırıkkale yöresi türkülerinde -Türkmen yerleşimine uygun olarak- müziksel bakımdan kırık havalarla birlikte uzun havaların (bozlakların, ağıtların) ve edebi bakımdan ise mani, türkü ve koşmanın ağırlığını görmek mümkündür. Bozlakların yaratıcıları ve icracılarının ise Orta Anadolu'nun büyük bir bölümünde hayatlarını sürdüren, yörede usta, teber veya mahalli sanatçı gibi unvanlarla tanınan, genellikle müzisyen abdallar olduğu bilinmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde yer alan "mahalli" sözcüğünün anlamı "yerel, bölgesel" olarak geçmektedir. Mahalli sanatçı ise; bir yörede o yöre halkının içinden çıkmış ve yöre halkı tarafından beğenilerek kabul görmüş, yerel-bölgesel sanatçılara verilen addır. Bu sanatçılar bulunduğu yörenin halk ezgilerini yakan, icra eden kişilerdir.

Bayram Bilge Tokel'e göre abdal/aşiret müziğinin Keskinli temsilcileri; Hacı Taşan, Aşır Çevik, Kamil Öge, Seyit Çevik, Seyfettin Taşan, Kudret Taşan, Metin Öge, Hakkı Baran, Haydar Baran, Kaya Kesin, Erol Cöke, Hâtil Cöke, Haydar Cöke, Muharrem Çevik, Sondur Taşan, Çetin İçten, Abidin Taşan, Nusret Taşan, Suat Taşan, Verdi Taşan (Tokel, 1999: 122) dır. Abdallık geleneğine bağlı olan mahalli sanatçıların yanı sıra ayrıca yörede yetişmiş, halk tarafından beğenilerek kabul görmüş mahalli sanatçılar da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Âşık Dede Bekâr, Nuh Akgün, Nuri Erkaya, Bilal Tombak, Erol Tombak, Vedat Cöke, Osman Başbozuk, Mustafa Erkuş, Kamil Abalıoğlu, Neşet Abalıoğlu, Ekrem Çelebi, Fahri Çelebi, Ekrem Aydoğdu, Cevdet Babacan, Mehmet Zabit, Naki Dinçel, Zeynel Atasoy'dur.

Yöntem

Araştırma; Kırıkkale yöresine ait iki halk türküsünün TRT THM repertuarında yer alan notası ile günümüz mahalli sanatçıların icrasından karşılaştırmalı olarak; ezgi, makam, usûl ve söz bakımından geçirdiği değişimleri ortaya koymayı amaçlayan nitel araştırma tekniğinin kullanıldığı betimsel bir araştırma özelliği taşımaktadır.

"Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algılandığı ve doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 41). Betimsel araştırmalar, olayı olduğu gibi araştırmaya ve var olan durumu belirlemeye çalışan araştırmalardır. Bu tür araştırmalarda, ele alınan olaylar ve durumlar ayrıntılı bir şekilde araştırılmakta, daha önceki olaylar ve durumlarla ilişkisi incelenerek "Ne" oldukları betimlenmeye çalışılmaktadır (Karakaya, 2012: 59).

Bir araştırma tekniği olarak görüşme ise, araştırmacı ile araştırmanın öznesi konumunda yer alan kişiler arasında geçen kontrollü ve amaçlı sözel iletişim biçimidir (Cohen, 1994: 271).

Eğitimbilim alanında yapılan çalışmalarda genellikle görüşme tekniğinin üç türü kullanılmaktadır: Bunlar; yapılandırılmış görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme ve yapılandırılmamış görüşmedir.

Çalışmada kullanılan yapılandırılmamış görüşme; sözel etkileşimin doğal akışı içinde herhangi bir görüşme protokolü olmaksızın spontane yapılan bir iletişim biçimidir. Araştırmacı, görüşme yapılan kişinin yanıtına bağlı olarak kendini sürekli yeniden yapılandırmak ve her verilen yanıtı koşut yeni soruları o an hazırlamak ve sormak durumundadır. Görüşme kısmen söyleşi havasında da gerçekleşebilmektedir. Bazen kişi kendisiyle görüşme yapıldığını da fark etmeyebilir. Yapılandırılmamış görüşme tekniğinin en önemli sınırlılığı araştırmanın amacıyla ilgili sistematik veri toplanması için çok zaman ve enerji gerektirmesidir. Benzer biçimde, bu sınırlılık verilerin analizine de yansımaktadır. Her bir kişiye farklı sorular sorulduğu için elde edilen yanıtlar da oldukça farklıdır. Bu düzensiz verilere bağlı olarak bir örüntü elde edilmesi de oldukça güçtür (Patton, 1990: 282).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, TRT THM repertuarında bulunan 44 türkü ve diğer kaynaklarda yer alan Kırıkkale yöresinden derlenmiş türküler, örneklemini ise Kırıkkale yöresinden derlenmiş “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” ve “Bugün Ayın Işığı” adlı iki türkü oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Araştırmada öncelikle TRT THM repertuarı ve Türk halk müziği kaynakları taranmıştır. TRT THM repertuarında bulunan Kırıkkale türkülerinin icraları incelenmiş ve daha sonra Kırıkkale’de yaşayan günümüz mahalli sanatçıları ile görüşme sağlanarak yöresel icralar kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan bu icralar dinleme yöntemi ile notaya aktarılmıştır.

Kırıkkale’nin bilinen en önemli mahalli sanatçısı ve müzik ustası kuşkusuz Hacı Taşan’dır. Araştırmada verilerin toplanmasında görüşme yapılan mahalli sanatçılardan biri olan Seyit Çevik (1941-2020) ise akrabası Hacı Taşan’ın yaşadığı dönemlerde onun çırağı olmuş ve onunla meşk etmiş, müzik kültürü bakımından öne çıkan Kırıkkale’ye bağlı Keskin ilçesinin yetiştirdiği ender sanatçılardan birisidir. Aslen Nevşehir’li olmasına rağmen Keskin’de doğan ve hayatını burada sürdüren Çevik, yörede en eski keman icracılarından biri olarak kabul edilir.

Kırıkkale halkı arasında meşhur olmuş ve Kırıkkale’ye birçok türkü kazandırmış bir başka usta isim ise Ekrem Çelebi’dir (1952-2023). Babasının sazı ile on iki yaşında amatör olarak sanat hayatına başlayan Çelebi, profesyonelliğe ilk adımını ise on altı yaşında babasından öğrendiği “Nuh’un Gemisi” adlı türküyü bir plağa okuyarak atmıştır. Hayatının büyük bir kısmını Kırıkkale’de geçirdikten sonra Ankara’ya taşınan sanatçı,

sanat hayatı boyunca dokuz plak ve otuz sekiz albüm yapmıştır. Ekrem Çelebi halk müziği repertuarına birçok eser kazandırarak hem bölge hem de yöre müzik kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur.

Kırıkkale yöresinde bilinen ve halk tarafından sevilerek benimsenen bir diğer halk sanatçısı ise Neşet Abaloğlu (1972-2023), Kırıkkale’de doğmuş ve yöre müzik kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Babası Mehmet Abaloğlu, ağabeyi Kamil Abaloğlu ve kendisi dönemin önemli halk ozanı ve söz yazarlarıdır. Abaloğlu sanat hayatına on yaşında ağabeyi Kamil Abaloğlu’nun yanında darbuka çalarak başlamış, ancak bağlama çalmaya hevesli olan Abaloğlu kendi uğraşları ve ağabeyinin de yardımı ile bu isteğini gerçekleştirmiştir. Daha sonraları ise çok değerli usta bir müzisyen olan Musa Eroğlu’ndan ders almıştır. Profesyonel sanat hayatına on beş yaşında Neşet Ertaş türkülerinden oluşan “Sallan Boyuna Bakıyım” isimli albüm ile başlamıştır. Asıl ismi ‘Yüksel’ olan Abaloğlu’na bu albümü yapan firma sahibi, albümün içeriği nedeni ile Anadolu’ da yeni bir Neşet doğuyor diyerek kendisine ‘Küçük Neşet’ adını vermiş ve bu albümden sonra Yüksel Abaloğlu’nun ismi Neşet Abaloğlu olarak kalmıştır.

TRT THM repertuarında bulunan Kırıkkale türkeleri ile Kırıkkale mahalli sanatçılarıyla yapılan görüşme sonrasında elde edilen türkelerin yöresel icrası karşılaştırılarak; ezgi, makam, ritim ve sözlerde oluşan değişim, benzerlik ve farklılıklar olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, Kırıkkale yöresine ait belirlenmiş iki türkünün; TRT THM repertuarında yer alan notası ve yöre mahalli sanatçılarının icralarından alınmış notaları bulunmaktadır. Bu notalar üzerinden türkünün; ezgi yapısı, Türk Sanat Müziği (TSM) makam kuramına göre benzerlik gösterdiği makam, usul ve sözlerdeki değişimlere ilişkin bulgulara yer verilecektir.

“Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” Adlı Türkünün Ezgi, Makam, Usûl ve Sözlerde Görülen Değişimler

Nota 1³: Allı Durnam⁴ Bizim Ele Varırsan

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM REPERTUAR SIRA No: 944
İNCELEME TARİHİ : 10 - 2 - 1975

DERLEYEN
M. SARISÖZEN

YÖRESİ
KESKİN

DERLEME TARİHİ

KİMDEN ALINDI
SALMAN ve HACI TAŞAN

ALLI DURNAM BİZİM ELE VARIRSAN

NOTAYA ALAN
M.SARISÖZEN

SÜRESİ :

The musical score is written in staff notation with a key signature of one sharp (F#) and a 2/4 time signature. The lyrics are in Turkish and are written below the notes. The score consists of eight lines of music. The first line has a 7-measure rest at the beginning. The lyrics are: AL LI DUR NAM Bİ ZİM E LE VA RIR AL LI DUR NAM NE GE ZER SİN HA VA. The second line has a 7-measure rest at the beginning. The lyrics are: SAN DA ŞE KER SÖY LE KAY MAK DA A RA BAM KI RIL DI. The third line has a 2-measure rest at the beginning. The lyrics are: SÖY LE 1.BAL SÖY LE GÜ LÜM GÜ LÜM KAL DIM 2-BU RA — DA " " " ". The fourth line has a 2-measure rest at the beginning. The lyrics are: KI RIL DI KO LUM DUT MU YOR E LİM DUR NA LA REY " " " " " " " ". The fifth line has a 2-measure rest at the beginning. The lyrics are: SAZ --- AH GÜ LÜM GÜ LÜM YAR GÜ LÜM GÜ LÜM " " " " " " " ". The sixth line has a 2-measure rest at the beginning. The lyrics are: KIZ GÜ LÜM GÜ LÜM DUR NA LA REY " " " " " " " ". The seventh line has a 7-measure rest at the beginning. The lyrics are: E ĞER Bİ Zİ SU AL E DEN O LUR NE ON MA MIŞ KU LU MU ŞUM DÜN YA. The eighth line has a 7-measure rest at the beginning. The lyrics are: SA DA BOY NU BÜ KÜK SUN BEN Zİ SO LUK AK ŞAM OL — SUN AL LI DUR NAM.

³ <https://www.notaarsivleri.com/tema/sayfalar/thm-alfabetik-sira-A.php>

⁴ Turna (Durna): Tarih boyunca sadakat, gurur, sevgi, barış, umut, mutluluk sembolü olmuş, yaklaşık 100 yıl yaşadıkları söylenen, tek eşli yaşayan ve eşleri ölünce bir daha eşleşmeyen, çiftler halinde yaşasalar da büyük katarlar halinde uçan, Alevi - Bektaşî inancında kutsal sayılan bir kuştur.

ALLI DURNAM BİZİM ELE VARIRSAN
(Sahife - 2)

— 1 —

ALLI DURNAM BİZİM ELE VARIRSAN
ŞEKER SÖYLE KAYMAK SÖYLE, BAL SÖYLE (Gülüm gülüm, kırıldı kolum,
dutmuyor elim durnalar ey,
Ah gülüm gülüm, yar gülüm -gülüm,
kız gülüm gülüm, durnalar ey,)

EĞER BİZİ SUAL EDEN OLURSA
BOYNU BÜKÜK, BENZİ SOLUK VAR SÖYLE (Gülüm gülüm, kırıldı kolum,
dutmuyor elim durnalar ey,
Ah gülüm gülüm, yar gülüm gülüm,
kız gülüm gülüm, durnaşar ey,)

— 2 —

ALLI DURNAM NE GEZERSİN HAVADA
ARABAM KIRILDI KALDIM BURADA (Gülüm gülüm, kırıldı kolum,
dutmuyor elim durnalar ey,
Ah gülüm gülüm, yar gülüm gülüm,
kız gülüm gülüm, durnalar ey,)

NE ONMAMIŞ KULUMUŞUM DÜNYADA
AKŞAM OLSUN ALLI DURNAM DÖN GERİ (Gülüm gülüm, kırıldı kolum,
dutmuyor elim durnalar ey,
Ah gülüm gülüm, yar gülüm gülüm,
kız gülüm gülüm, durnalar ey.)

Nota 1’de yer alan “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” adlı türkü; 1945 yılında yapılan sekizinci derleme gezisinde, Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken ve teknisyen Rıza Yetişen’ den oluşan derleme grubu tarafından, Kırkkale yöresi mahalli sanatçılarından olan Hacı Taşan ve Salman Çoker adlı kaynak kişilerden 26.07.1945 tarihinde derlenmiş, 10.02.1975 tarihinde ise incelenerek TRT THM repertuarına alınmıştır.

Nota 2: “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” (Yöresel İcra)

Notaya Alan: Ahmet Savaş

al lı dur nam _____ bi zim _____ e le _____ va rı _____ san _____
 al lı dur nam _____ ne ge _____ zer sin _____ ha va _____ da _____

al lı dur nam _____ bi zim _____ e le _____ va rı _____ san _____
 al lı dur nam _____ ne ge _____ zer sin _____ ha va _____ da _____

20
 şe ker söy le kay mak söy le bal söy le Saz
 kı ri di ka na dm kal dm bu ra da

23
 3
 gü lüm gü lüm kı ri di ko lum dut mu yor e lüm dur na lar hey Saz
 gü lüm gü lüm kı ri di ko lum dut mu yor e lüm dur na lar hey

27
 3
 ah gü lüm gü lüm kı ri di ko lum dut mu yor e lüm
 ah gü lüm gü lüm kı ri di ko lum dut mu yor e lüm

30
 dur na lar hey Saz e ğer bi zi su al e den
 dur na lar hey ne on ma dik ku lu mu şum

33
 o lu sa e ğer bi zi su al e den
 dün ya da ne on ma dik ku lu mu şum

36
 o lur sa boy nu bü kük ben zi so luk
 dün ya da ak şam ol sun dön gel ya rim

39
 3
 yar söy le Saz gü lüm gü lüm kı ri di ko lum dut mu yo e lüm
 bu ra ya gü lüm gü lüm kı ri di ko lum dut mu yo e lüm

43
 dur na lar hey Saz ah gü lüm gü lüm kı ri di ko lum
 dur na lar hey ah gü lüm gü lüm kı ri di ko lum

46 3 SON

düt mü yo e lim dur na lar hey Saz_
düt mü yo e lim dur na lar hey Aranağme..

49

51 %

1.
Allı durnam bizim ele varırsan
Şeker söyle kaymak söyle bal söyle

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Dutmuyor elim durnalar hey
Ah gülüm gülüm kırıldı kolum
Dutmuyor elim durnalar hey

Eğer bizi sual eden olursa
Boynu bükük benzi soluk yar söyle

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Dutmuyor elim durnalar hey
Ah gülüm gülüm kırıldı kolum
Dutmuyor elim durnalar hey

2.
Allı durnam ne gezersin havada
Kırıldı kanadım kaldım burada

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Dutmuyor elim durnalar hey
Ah gülüm gülüm kırıldı kolum
Dutmuyor elim durnalar hey

Ne onmadık kulmuşsum dünyada
Akşam oldu allı durnam dön geri

Gülüm gülüm kırıldı kolum
Dutmuyor elim durnalar hey
Ah gülüm gülüm kırıldı kolum
Dutmuyo elim durnalar hey

Nota 2'de yer alan "Allı Durnam Bizim Ele Varırsan" adlı türkü, icraları arasında farklılık bulunmayan, Kırıkkale yöresinin önde gelen mahalli sanatçılarından Seyit Çevik, Ekrem Çelebi ve Neşet Abaloğlu adlı kaynak kişilerin icralarından notaya alınmıştır.

Ezgide Değişimler

Nota 1'de görüldüğü üzere 1945 yılında derlenen "Allı Durnam Bizim Ele Varırsan" adlı türkünün la, Nota 2'de yer alan günümüzde yapılan icrasında ise re kararlı olduğu tespit

edilmiştir. Aynı türkünün her iki notada karar seslerinin farklı olması; Muharrem Ertaş gibi nispeten daha önceki dönemlerde yaşamış yöre sanatçılarından bağlamada alt-orta-üst tel sırasına göre la-re-la seslerinden oluşan Abdal Düzeni'nde karar sesi olarak la (dügâh) sesini kullanmaları, yakın dönem sanatçılarından olan Neşet Ertaş'ın ise bağlamayı icra ederken la-re-sol seslerinden oluşan Bozuk Düzeni'nde karar sesi olarak re (yegâh) sesini kullanmasıyla açıklanabilir. Yörede önemli bir figür olan ve türkülerini Bozuk Düzeni ile icra eden Neşet Ertaş'la birlikte bu düzenin yaygınlaştığı ve yakın dönem mahalli sanatçıların icralarını da etkilediği bilinmektedir.

Şekil 1: Nota 1'e Göre "Allı Durnam Bizim Ele Varırsan" Adlı Türküde Yer Alan Sesler

Nota 1'de yer alan icrada türküye doğrudan söz kısmından başlanmış ve giriş sazı olarak türkünün nakaratı kullanılmıştır. Nota 2'de ise bağlamayla uzun giriş cümleleri seslendirilmiş ve bu girişte türkünün nakaratı değil söz bölümünün girişinden başlayarak son kısmına kadar uzanmıştır. Bu girişin, türkünün seyir ahengini değiştirdiğini söyleyebiliriz.

Nota 1, Nota 2'de yer alan her iki icranın sözleri, karar sesinin üst altılısı ile başlamaktadır. Nota 1'de karar sesinin üst altılısı ile başlayan bu ezgiler birbirine yakın aralıklarla takip ederek onuncu dereceye kadar çıktığı, Nota 2'de ise sözlerin karar sesinin üst altılısı ile başlayıp, birbirine yakın aralıklarla dokuzuncu dereceye kadar çıktığı, ilk cümle tekrar edilirken ise karar sesinin onuncu derecesine kadar çıktığı bulgusuna ulaşılmıştır.

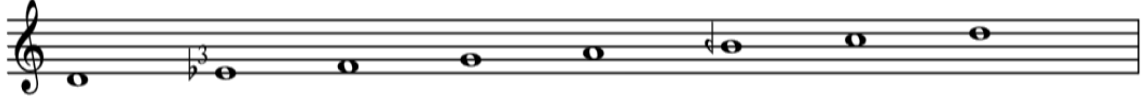
Nota 1'deki icra üç cümleden oluşurken Nota 2'deki icra ise yedi cümleden oluşmaktadır. Bu da iki icra arasında bulunan ezgi farklılıklarını göstermektedir. İlk icrada bulunan üç cümle küçük değişikliklerle tekrarlanırken ikinci icrada yedi cümleden bazıları küçük değişikliklerle tekrarlanmış ve daha zengin bir ezgisel yapı ortaya çıkmıştır. Ayrıca ilk icradaki motiflerde sekizlik, onaltılık ve yoğun olarak otuz ikilik nota değerleri kullanılırken ikinci icrada ise ilk icradaki kadar otuz ikilik nota değerlerinin kullanılmadığı, daha sade bir motif yapısına sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Makamda Değişimler

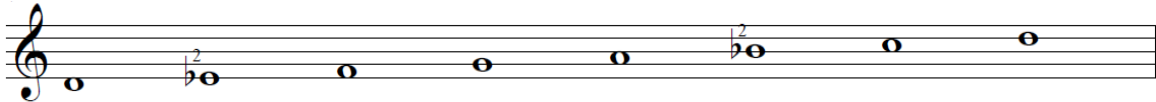
Nota 1'de "Allı Durnam Bizim Ele Varırsan" adlı türküde yer alan sesler Şekil 1'de gösterilmiştir. Bu sesler dizi ve seyir bakımından incelendiğinde eserin makamsal yapısının TSM makam kuramında yer alan (Şekil 2) Tâhir makamının özelliklerini taşıdığı söylenebilir.

Şekil 2: Tâhir Makamı Dizisi

Tâhir makamı dizisinin, Nota 1’de yer alan notanın donanımda kullanılan değiştirici işaretler de dikkate alınarak re sesine göçürüldüğünde, mi eksik bakiye bemolü ve si koma bemolü değiştirici işaretleri ile oluşan makam dizisi Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3: Nota 1’e Göre Re Karara Göçürülmüş Tâhir Makamı Dizisi

La kararlı si koma bemolü ve fa bakiye diyezi değiştirici işaretleri alan tâhir makamı dizisi, re karara göçürüldüğünde ise TSM makam kuramında (Özkan,1984:174) mi ve si koma bemolü değiştirici işaretleri almaktadır. Şekil 4’te görüldüğü gibi Nota 2’de yer alan re kararlı “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan ” adlı türkünün dizisinde ise mi bemol 2 ve si bemol 2 koma değiştirici işaretleri yer almaktadır. TSM’de kullanılan hüseyini, muhayyer, neva ve tahir gibi makamlarda özellikle ezgi karar doğru gelirken donanımda yer alan si koma bemolü, 2-3 koma değerinde icra edilir. THM repertuarında ise yukarıda adı geçen makamlardaki birçok türkünün hem notasında hem de icrada si bemol 2-3 olarak yazılır ve icra edilir. Böylece TSM ve THM’nde kullanılan nota yazım sisteminden kaynaklı donanımda oluşan farklı gösterimler, uygulamada aynı ses olarak icra edilirler.

Şekil 4: Nota 2’ye Göre “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” Adlı Türküde Yer Alan Sesler

Bu değerlendirme sonucunda Şekil 3 ve Şekil 4’te bulunan değiştirici işaretlerde bazı koma farklılıkları görülse de duyum olarak türkünün seyrinde ve makam tanımlamasında herhangi bir değişiklik olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” Adlı Türkünün Nota 1 ve Nota 2’ye Göre Makamsal Analizi

TRT THM Repertuarında Yer Alan Nota	Yöresel İcraya Göre Yazılan Nota
Dizi: Uşşak dörtlüsüne 4. derecede rast beşlisi eklenmiş	Dizi: Yegâhta uşşak dörtlüsüne rastta rast beşlisi eklenmiş
Karar sesi: La (dügâh)	Karar sesi: Re (yegâh)
Güçlüsü: Re (neva)	Güçlüsü: Sol (rast)
Yedeni: si bemol ³	Yedeni: Do (kaba çargâh)
Donanımı: si bemol ³	Donanımı: mi bemol ² ve si bemol ²
Seyir: İnici	Seyir: İnici
Tiz taraftan genişleyen	Tiz taraftan genişleyen
On ses aralığı	On ses aralığı
Pest sesi: La (dügâh)	Pest sesi: Do (kaba çargâh)
Tiz sesi: Do (tiz çargâh)	Tiz sesi: Fa (acem)

Tablo 1’de yer alan bilgiler doğrultusunda türkünün her iki notasının da TSM makam kuramına göre, makamın dizi ve seyir özellikleri ile benzerlik gösterdiği için Tâhir makamında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Önal, 2018: 59).

Şekil 5: Nota 2’ye Göre Eşlik Sırasında Duyulan Aralıklar

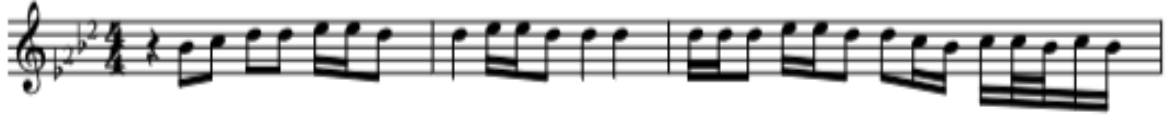
Ayrıca, türkünün Nota 2’de yer alan günümüz icrasında bağlamada yöresel tezene üslubuyla seslendirilmesine bağlı olarak, ezgiye sürekli eşlik eden karar sesinin duyurulduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Şekil 5).

Usûlde Değişimler

“Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” adlı türkünün her iki icrasının, Şekil 6 (Nota 1) ve Şekil 7’de (Nota 2) bulunan ilk dizeleri incelendiğinde, usûllerde görülen değişimler şunlardır:

Şekil 6: Nota 1’de Yer “Alan Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” Adlı Türkünün İlk Dizeği

Şekil 7: Nota 2’de Yer Alan “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” Adlı Türkünün İlk Dizeği

Şekil 6’da (Nota 1) türkünün usûlü 2/4 (nim sofyan) iken Şekil 7’de (Nota 2) 4/4 (sofyan)’ lüktür. Türkü aynı zamanda Kırıkkale yöresine ait Keskin Halayı adıyla bilinen halayın ikinci bölümünde icra edilen bir türkülerden biridir. Yaygın olarak bilinen bu yöresel halk oyununda yapılan icra, yöre sanatçılarının icra şekillerine de yansımaktadır. Yörede yaygın olarak oynanan bu halay, genelde asma davul eşliğinde icra edilmektedir. Keskin Halayında “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” adlı türkü icra edilirken asma davul darpları Şekil 8’ de görüldüğü gibidir.

Şekil 8: “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” Adlı Türkünün Yöresel İcra Usûl Darpları

Şekil 8’de görüldüğü gibi “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” adlı türkü günümüzde (Nota 2) ikinci, üçüncü ve dördüncü vuruşları farklı şiddetle vurulan bir sofyan usûlü kullanılarak icra edilmektedir. Hem Şekil 7’de yer alan Nota 2’deki yöresel icra hem de türkünün derlendiği kaynak kişi olan Hacı Taşan’ın kendi icrası dikkatle incelendiğinde ise Şekil 8’de görülen darplara uygun şekilde icra edildiği bulgusuna ulaşılmıştır (Erişim 1). Bu durumda türkünün TRT THM repertuarında bulunan şeklinin derleme heyeti tarafından notaya alınırken 2/4 (nim sofyan) olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Şekil 6 ve Şekil 7’ye bakıldığında Nota 1’de motiflerin genellikle sekizlik, on altılık ve otuz ikilik kalıplardan oluşurken Nota 2’de ise motifler dörtlük, sekizlik ve nadiren otuz ikilik ritim kalıplarından oluşmaktadır. Bu durum türküde bulunan cümlelerin yapısına etki etmektedir. Nota 1’de cümlelerin ritmik yapısı, motiflerin yapısından dolayı daha hareketli ve karmaşık iken Nota 2’de ise daha sakin ve basit bir seyir izlediği bulgularına ulaşılmıştır.

Sözlerde Değişimler

“Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” adlı türkünün Nota 1 ve Nota 2’de sözlerinde ilk olarak göze çarpan değişimin türkünün nakarat kısmında olduğudur. Nota 1’de nakarat kısmının üçüncü ve dördüncü mısraları “ah gülüm gülüm yar gülüm gülüm kırıldı kolum durnalar hey” şeklinde iken Nota 2’de aynı bölüm “ah gülüm gülüm kırıldı kolum dutmuyor elim durnalar hey” şeklindedir. İkinci icranın nakarat kısmında bulunan bir ve ikinci mısralar üçüncü ve dördüncü mısralarda da tekrar edilmiştir. Ayrıca, Nota 1’de “arabam kırıldı kaldım burada” sözleri, Nota 2’de “kırıldı kanadım kaldım burada” olduğu şeklinde bulgulara ulaşılmıştır.

“Bugün Ayın Işığı” Adlı Türkünün Ezgi, Makam, Usûl ve Sözlerde Görülen Değişimler

Nota 3⁵. “Bugün Ayın Işığı” Adlı Türkünün Notası

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No:1339
İNCELEME TARİHİ : 25_5_1977

DERLEYEN
İSTANBUL RADYOSU
ARŞİVİ

YÖRESİ
KESKİN

DERLEME TARİHİ

KİMDEN ALINDIĞI
HACI TAŞAN

BUGÜN AYIN IŞIĞI

NOTAYA ALAN
NİDA TÜFEKÇİ

BU GÜ NA YI NI ŞI ĞI LİN E LİN DE BAL
KAR ŞI DAN GEÇ Tİ GE. LİN E LİN DE DES

GA Sİ Ğİ N Gİ NE NE Rİ DEN
Tİ GE Lİ . . . . . N SAL LAN BO YUN

GE Lİ YON DA MEH LE NİN YA
GÖ RE YİM DE GENÇ Lİ GİM GE. . . . . Ç

Kİ ŞI Ğİ Gİ NE NER DEN GE Lİ YO... N DA
Tİ GE LİN SAL LAN BO YUN GÖ RE Yİ... M DE

⁵ <https://www.notaarsivleri.com/arama.html?kelime=Bug%FCn+ay%FDn+%FD%FE%FD%F0%FD>

BUGÜN AYIN İŞİĞİ
(Sahife- 2)

MEH LE NİN YA KI Sİ Ğİ
GENÇ LI ĞİM GE Ç TI GE LİN

VAY NER DE Sİ N NER DE SİN
VAY NE O LU R NE DE O LUR

GAL DIR CA MI N NE Rİ DE SİN
SEV DA SI RI N NA N O LUR

Dİ YE CE ĞİM CO ĞAM MA DA PEK GA
GÖZ DÜ RA LE MI GE ZER DE GO LA
NÜ L

BA LİK YER DE SİN Dİ YE CE Ğİ
Bİ Rİ NE NO LUR LUR GÖZ DÜ RA LE

M CO ĞAM MA DA PEK GA LA BA LI
MI GE ZER DE GO NUL BI Rİ K

YER DE SİN
NE NO LUR

BUGÜN AYIN IŞIĞI
(Sahife - 3)

- 1 -
BUGÜN AYIN IŞIĞI
ELİNDE BAL KAŞIĞI
GİNE NERDEN GELİYONBA
MEHLENİN YAKISIĞI
Bağlantı [VAY NERDESİN NERDESİN
GALDIR ÇAMIN PERDESİN
DİYECEĞİM ÇOĞAMMADA
PEK GALABALIK YERDESİN

- 2 -
KARSIDAN GEÇTİ GELİN
ELİNDE DESTİ GELİN
SALLAN BOYUN GÖREYİM DE
GENÇLİĞİM GEÇTİ GELİN
Bağlantı [VAY NE OLUR NE OLUR
SEVDA SIRINAN OLUR
GÖZDÜR ALEMİ GEZERDE
GONUL BİRİNEN OLUR

Nota 4. Bugün Ayın Işığı (Yöresel İcra)

Notaya Alan: Ahmet Savaş

The image displays a musical score for the piece 'Bugün Ayın Işığı' (Yöresel İcra) by Ahmet Savaş. The score is written in staff notation and consists of seven staves. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 2/4. The notation includes various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. The score is numbered 1 through 11, indicating the measure numbers. The notation is presented in a clear, black-and-white format.

12

13

15

17

19

21

23

26

Bu gün a yın ı şı ğı Saz
ka ra ka şı na kur ban

e lin de bal ka şı ğı gi ne ner den
e la gö zü ne gur ban ya lı nız sa

29
ge li _____ yon da mah le nin ya _____
na da _____ ğal de ar ka da şı _____

31
kı şı _____ ğı Saz gi ne ner den ge li yon da _____
na gur ban ya lı nız sa na da ğal de _____

34
mah le nin ya _____ kı şı _____ ğı Saz _____
ar ka da şı _____ na gur ban _____

36
vay ner de sin ner de sin Saz kal dır ca mın _____
vay pam bı ğım pam bı ğım e da sı na _____

39
per de sin Saz di ye ca ğım _____
yan dı ğım sa na has ta _____

41
_____ çok am ma da bek ka lı ba lık yer de sin Saz _____
_____ di yol lar da na sıl ol dun sev di ğım _____

44
_____ di ye ca ğım Saz çok am ma da bek ka lı ba lık _____
sa na has ta di yol lar da na sıl ol dun _____

47
SON
yer de sin Saz....
sev di ğım
Annağme...

49

51

53

55

57

59

1.
Bugün ayın ışığı elinde bal kaşığı
Gine nerden geliyonda mahlenin yakışığı

Vay nerdesin nerdesin galdır camın perdesi
Diyecağam çok ama da bek kalabalık yerdesin

2.
Gara gaşma kurban ela gözüne gurban
Yalnız sana daağilde arkadaşına gurban

Vay pambığum pambığum edasına yandığım
Sana hasta diyollarda nasıl oldun sevdiğim

Ezgede Değişimler

Nota 3'te yer alan "Bugün Ayın Işığı" adlı türkü, İstanbul Radyosu tarafından derlenmiş ve Nida Tüfekçi tarafından notaya alınarak TRT THM repertuarına girmiştir. Nota 4 ise Kırkkale yöresinin önde gelen mahalli sanatçılarından, Seyit Çevik, Ekrem Çelebi ve Neşet Abalıoğlu kaynak kişilerin icrasından notaya alınmıştır.

Nota 3'te türkünün karar sesinin la, Nota 4'te ise re olduğu tespit edilmiştir.

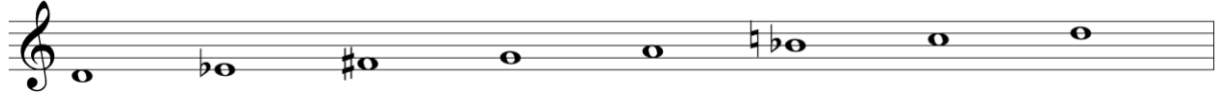
TRT THM repertuarında bulunduğu şekli ile "Bugün Ayın Işığı" adlı türküde yer alan sesler Şekil 9'da verilmiştir.

Şekil 9: Nota 3'e Göre Bugün Ayın Işığı Adlı Türküde Yer Alan Sesler

Nota 3'te yer alan türkü la kararlı olup, türküde si küçük mücenneb bemolü, do bakiye diyezi ve seyir sırasında zaman zaman fa natürel değiştirici işaretlerinin kullanıldığı görülmektedir. Dizi bu haliyle hicaz makamı dizisine benzemektedir.

Şekil 10: Hicaz Makamı Dizisi

Karar sesi la (dügâh) olan hicaz makamı dizisi re (yegâh) perdesine göçürüldüğünde ise Şekil 11'de görüldüğü gibi bir dizi oluşmaktadır.

Şekil 11: Re Kararlı Hicaz Makamı Dizisi

La kararlı, si bakiye bemolü, do bakiye diyezi ve fa bakiye diyezi değiştirici işaretleri alan hicaz makamı dizisi, re karara göçürüldüğünde TSM makam kuramında (Özkan,1984:137) mi bakiye bemolü, fa bakiye diyezi ve si küçük mücenneb bemolü değiştirici işaretleri almaktadır.

Görüldüğü gibi türkü re karara göçürüldüğünde dizide mi küçük mücenneb bemolü, fa bakiye diyezi ve seyir sırasında si küçük mücenneb bemolü bazen de si naturel değiştirici işaretleri yer almaktadır. Eserde günümüz icrasında yer alan sesler aşağıda Şekil 12'de görüldüğü gibidir.

Şekil 12: Nota 4'e Göre Bugün Ayın Işığı Adlı Türküde Yer Alan Sesler

Yukarıda Şekil 12'de görüldüğü gibi eserin günümüz icrasında mi küçük mücenneb bemolü, fa 3 koma eksik bakiye diyezi ve si 2 koma bemolü değiştirici işaretleri almaktadır.

Makamda Değişimler

Tablo 2. “Bugün Ayın Işığı” Adlı Türkünün Nota 3 ve Nota 4’e Göre Makamsal Analizi

TRT THM Repertuarında Yer Alan Nota	Yöresel İcraya Göre Yazılan Nota
Dizisi: Hicaz dörtlüsüne 4. derecede buselik beşlisi eklenmiş	Dizisi: Hicaz dörtlüsüne 4. derecede rast beşlisi eklenmiş
Karar sesi: La (dügâh)	Karar sesi: Re (yegâh)
Güçlüsü: Re (neva) ve Mi (hüseyni)	Güçlüsü: Sol (rast)
Yedeni: si bemol ⁵ (kürdî)	Yedeni: Do (kaba çargâh)
Donanımı si bemol ⁵ , do diyez ⁴	Donanımı mi bemol ⁵ , fa diyez ³ ve si bemol ²
Seyri: İnici	Seyri: İnici
Tiz taraftan genişleyen	Tiz taraftan genişleyen
Dokuz ses aralığı	Dokuz ses aralığı
Pest sesi: La (dügâh)	Pest sesi: Re (yegâh)
Tiz sesi: Si (tiz buselik)	Tiz sesi: Mi (hüseyni)

Tablo 2’de yer alan bilgiler doğrultusunda türkünün her iki notasının da TSM makam kuramına göre, makamın dizi ve seyir özellikleri ile benzerlik gösterdiği için hicaz makamında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Önal, 2018: 49).

Yöresel icrada, türkünün bağlamada yöresel tezene üslubuyla seslendirilmesine bağlı olarak ezgiye sürekli eşlik eden karar sesi bulunmaktadır. Bu durumda, orta tel eşliği nedeni ile icrada 2’li den 9’luya varan aralıklar duyulmaktadır. Türküde duyulan aralıklar Şekil 13’te verilmiştir.

Şekil 13: Nota 4’e Göre Eşlik Sırasında Duyulan Aralıklar

Her iki icrada türküye giriş, karar sesinin oktavı ile yapılmıştır. Nota 3’te görülen icrada saz kısmının girişinde devamlı “es” li bir icra şekli bulunurken, Nota 4’te ise seslerle ve zengin tartımlarla dolu bir icra şekli karşımıza çıkmaktadır. Nota 3’te saz bölümü çok kısa tutularak dört cümle sonunda söze girilmiş, Nota 4’te ise söz kısmının çalınmasıyla başlayıp, nakaratın ve söz kısmının tekrar edilerek devam eden on iki cümle gibi uzun bir saz bölümünün sonunda söze giriş yapılmıştır.

Her iki icrada da söz bölümüne karar sesinin üst altıslısı ile başlanmıştır. Nota 3’te söz girişinden üçüncü söze kadar devam eden bölümde, Nota 4’te ise daha çok ses ve melodik yapı kullanıldığı görülmektedir. Üçüncü söze gelindiğinde ise Nota 4’de si küçük mücenneb bemolü yerine si bemol 2 kullanılarak üçüncü söze girilmiştir. Bu şekilde makam içinde hüseyinî makamına geçki yapılmış, aynı geçki saz kısmındaki üçüncü cümlelerin girişinde de görülmektedir.

İki icra arasında diğerk bir farklılık ise; nakarat kısmının üçüncü mısraında yapılan nüanstır. Nota 3'te "diyeceğim" diye başlayan kısım karar sesinin oktavı ile başlayarak birbirine yanaşık seslerle inici şekilde devam ederken, Nota 4'te karar sesinin üst yedilisi ile başlayıp birbirine yanaşık seslerle devam etmiş ve üst onlusuna kadar çıkmıştır. Ayrıca aynı bölümde Nota 4'te nakaratin "çok amma da" ile başlayan kısmında ve saz kısmının beşinci cümlesinin ortasında si küçük mücenneb bemolü yerine si natürel sesi kullanılarak türküye başka bir ahenk katıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

İki icranın final kısımlarına bakıldığında ise Nota 3'te saz bölümü ile bitiş yapılırken, Nota 4'de ise türkü söz kısmıyla son bulmaktadır.

İki icra arasındaki diğerk bir farklılık ise Nota 3 sekiz cümleden oluşurken Nota 4 on dört cümleden oluşmaktadır. İki icranın da sekiz cümlesinde bazı değişikliklerle tekrar edilmiş olup ikinci icranın on dört cümleden bazıları ufak değişikliklerle tekrar edilerek daha zengin bir melodik yapı ortaya çıkmıştır. Nota 3'te a, b, c, d, g, h cümleleri tekrar edilirken Nota 4'te a, b, c, d, e, i cümleleri tekrar edilmiştir. Nota 3'te motifler daha sakin ve daha basit bir yapı gösterirken Nota 4'te daha hareketli ve karmaşık bir yapıdadır. Motiflerin karmaşık yapısına bağlı olarak cümlelerin de aynı şekilde daha hareketli ve karmaşık bir yapıda olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Usûlde Değişimler

"Bugün Ayın Işığı" isimli türkünün usûl yapısında meydana gelen değişikliklerle ilgili şu bulgulara ulaşılmıştır:

Şekil 14: Nota 3'te Yer Alan Bugün Ayın Işığı Adlı Türkünün İlk Dizeği

Şekil 15: Nota 4'te Yer Alan Bugün Ayın Işığı Adlı Türkünün İlk Dizeği

Türkünün her iki icrasının Şekil 14 (Nota 3) ve Şekil 15'te (Nota 4) bulunan ilk iki ölçüsüne bakıldığında usûllerde bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Ancak Şekil 14'te motiflerin daha çok dörtlük, sekizlik ve onaltılık ritim kalıpları, dörtlük ve onaltılık "es"lerden oluştuğu, Şekil 15'te bulunan motiflerin ise sekizlik, on altılık ve otuz ikilik ritim kalıplarından oluştuğu ve ilk icradaki gibi çok fazla "es" kullanılmadığı görülmektedir. Şekil 15'te otuz ikilik ritim kalıpları daha fazla kullanılarak daha hareketli ve karmaşık ritim cümleleriyle birlikte ilerleyen bölümlerde Nota 3'e göre daha çok sayıda üçleme ve noktalı sekizlik kullanıldığı gözlenmiştir.

TRT Repertuarında bulunan "Bugün Ayın Işığı" adlı türkünün gerek radyo ses ve saz sanatçıları tarafından icra edilen ses kaydında gerekse derlendiği kaynak kişi Hacı Taşan'ın icrasında Şekil 16'te görülen darplara uygun olarak icra edildiği görülmektedir (Erişim 2).

Şekil 16: Bugün Ayın Işığı Yöresel İcra Usûl Darpları

Sözlerde Değişimler

“Bugün Ayın Işığı” adlı türkünün söz yapısında meydana gelen değişimlerle ilgili şu bulgulara ulaşılmıştır.

Nota 3’te ikinci beyit ve nakaratlarda;

*Karşıdan geçti gelin elinde teşti⁶ gelin
Sallan boyun göreyim gençliğim geçti gelin
Vay ne olur ne olur sevda sırınan olur
Gözdür âlemi gezer de gönül birinen olur*

Sözleri yer alırken Nota 4’te ikinci beyit ve nakaratı ise aşağıda görüldüğü tamamı farklıdır.

*Gara gaşına kurban ela gözüne gurban
Yalınız sana dağal de arkadaşına gurban
Vay pambığım pambığım edasına yandığım
Sana hasta diyollar da nasıl oldun sevdiğim*

Nota 4’te yer alan yöresel icrada, türküde yeni bir beyit ve nakarat değişikliği göze çarpmaktadır. Aslında bu durum yeni gibi görünse de Nota 4’te bulunan bu beyit ve nakarat yöre sanatçıları tarafından uzun zamandır söylenmektedir. Nota 3’te beyitin nakaratı olarak kullanılan bölüm Nota 4’te beyitin tekrarıyla seslendirilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuçlar şöyledir:

- Kırıkkale yöresi halk türkülerinden olan “Allı Durnam Bizim Ele Varırsan” adlı türkünün derlendiği tarihten günümüze; karar sesinin, donanımının, yeden sesinin, tiz ve pest sesinin, ses aralığının, giriş sazı ve ara saz bölümlerinin, cümle sayılarının, usûlünün, motif ve cümle yapılarının, bazı söz kısımlarının değiştiği gözlenmiştir. Türkünün usûlü TRT THM repertuarında 2/4’lük (nim sofyan) olarak belirtilmiş olsa da 4/4’lük (sofyan) olarak yazılmasının daha doğru olduğu, yöre sanatçılarının yöresel çalım stillerine bağlı olarak orta tel eşliği nedeni ile bazı armonik ve melodik aralıkların oluştuğu, usûlünün değişimine bağlı olarak kuvvetli ve hafif zamanlı vuruşların ve ritim cümlelerinin değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

⁶Teşt: isim, halk ağzında, Farsça taş. Çamaşır leğeni (<https://sozluk.gov.tr/?kelime=>). Teşt: Hamur yoğurmaya ya da çamaşır yıkamaya yarayan özel büyük leğen (Özbek, 2009: 462).

• “Bugün Ayın Işığı” adlı türkünün derlendiği tarihten günümüze; karar sesinin, cümle sayılarının, motif ve cümle yapılarının, bazı söz kısımlarının, giriş sazı ve ara saz bölümlerinin değiştiği, yöre sanatçılarının yöresel çalım stillerine bağlı olarak orta tel eşliği nedeni ile bazı armonik ve melodik aralıkların oluştuğu, kuvvetli ve hafif zamanlı vuruşların ve ritim cümlelerinin değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ulaşılan sonuçlardan hareketle öneriler şunlardır:

- TRT THM Repertuarında bulunan halk türküleri günümüz icrası göz önünde bulundurularak yeniden notaya alınarak zaman içindeki değişimler de değerlendirilebilir.
- Bu ve benzer çalışmalarla Kırıkkale yöresiyle ilgilenen sanatçı, müzisyen, müzik bilimcisi, üniversite ve Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Bölümlerinde öğrenim gören öğrenci ve araştırmacıların, yörede bulunan türkülerin günümüz icrası hakkında bilgi sahibi olması sağlanabilir.
- Bağlamada yöresel icra üsluplarından kaynaklı orta tel ve üst tel eşliğine bağlı olarak iki ve üç sestem oluşan aralık ve akorların duyumu hakkında her yöre için detaylı araştırma yapılarak nota yazımının, bu duyuma uygun şekilde yapılması sağlanabilir.
- Diğer yöreler için de benzer çalışmalar ile yöresel icralar kayıt altına alınarak arşiv oluşturulabilir.
- Türk Halk Müziği'nin en önemli özelliklerinden olan yöresellik ve türkülerin yöresel üslup ve tavırları bozulmadan gelecek kuşaklara aktarılması konusu üzerinde durulabilir.

KAYNAKÇA

- Atalay, B. (1989). Sanayileşme ve sosyal değişim: Kırıkkale araştırması. DPT, Sosyal Planlama Başkanlığı Planlama Dairesi.
- Cohen, L. & Manion, L. (1994). Research Methods in Education, Routledge, London.
- Emnalar, A. (1998). Türk Halk Müziği ve Nazariyatı, Ege Üniversitesi Basımevi: İzmir.
- Eroğlu, T. (2010). Türk Dans Antropolojisine Giriş. Yurt Renkleri Yayınları: Ankara.
- Eroğlu, T. (2011). Halk Bilimi Yüksek Lisans Ders Notları, Sakarya.
- Karakaya, İ. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Anı Yayıncılık: Ankara.
- Özkan, İ. H. (1984). Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri: Kudüm Velveleleri. İstanbul.
- Patton, Q., M. (1990). Qualitative Evaluation An Research Methods. London: Sage Pub.
- Tan, N. ve Turhan, S. (2000). Kırıkkale Halk Müziği. Cem Web Ofset Ltd. Şti: Ankara.
- Tokel, B., B. (1999). Neşet Ertaş Kitabı. Başer Mat.: Ankara.

Yılmaz, Ö. (2015). Makam, Çok Soslilik ve Yöresel Tavırlar Kapsamında Bağlamada Düzenler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Linkler:

Erişim 1. <https://www.youtube.com/watch?v=XQ16Fxcshc>

Erişim 2. <https://www.youtube.com/watch?v=maGvw0MRPmE>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.4>

Volume 8/1

2024 p. 75-98

RUNİK HARFLİ METİNLER ESASINDA ESKİ TÜRKÇEDE İKİZ ÜNSÜZLERİN GÖSTERİMİ ÜZERİNE

ON THE REPRESENTATION OF GEMINATE CONSONANTS IN OLD TURKIC BASED ON RUNIC LETTER TEXTS

Fikret YILDIRIM*

ÖZ

Tarih boyunca Türk dillerinin yazımı için farklı alfabeler kullanılmıştır. Türkçenin yazımında kullanılan ilk alfabe olan Eski Türk runik yazısının kökeni için V. Thomsen'dan başlayarak çeşitli araştırmacılar tarafından bu alfabenin Sami (Arami) kökenli olduğuna yönelik görüşler ortaya atılmıştır. Elbette araştırmacıların ortaya koyduğu harf denklikleri dışında runik alfabenin Semitik kökenli alfabeler ile ortaklaştığı yönler de vardır. Runik yazı da Semitik kökenli yazılarda olduğu gibi sağdan sola yazılmaktadır ve runik yazıda da ünlülerin gösteriminde yetersizlik görülmektedir. Bu benzerliklerin yanı sıra yine Semitik yazılarda görülen ünsüz ikizleşmesi ya da şeddeleme runik yazıda da görülmektedir. Runik yazıda yan yana gelen aynı ya da fonetik olarak benzer ünsüzler kimi zaman şeddelemeyi gösteren herhangi bir diyakritik işaret kullanılmadan tek bir harf ile yazılmıştır. Yalnız, bu gösterim biçimi runik yazının standartlaşmış bir yazı olmaması nedeniyle tutarlı değildir. Bazen bir sözcük içerisinde yer alan ikiz ünsüzlerin ayrı ayrı harflerle yazıldığı görülmektedir. Ünsüz ikizleşmesine Türkçenin yazımı için kullanılmış olan Uygur, Mani, Arap, İbrani gibi başka Sami (Arami) kökenli yazılarda da rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra tarafımızca incelenen Grek harfli Türkçe bir metinde ünsüz ikizleşmesine rastlanmazken Brahmi harfli Eski Türkçe metinlerde ünsüz ikizleşmesine örnek sözcükler tespit edilmiştir. Aslında bu yazılarda da runik yazıda olduğu gibi ünsüz ikizleşmesinin tutarlı bir gösterimi yoktur. Çalışmada ele alınan kaynaklar üstünde yapılan inceleme sonucunda runik harfli metinlerde görülen ünsüz ikizleşmesinin on beş runik işaret üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir. Bu arada runik harfli metinlerle ilgili veri oluştururken başta Moğolistan olmak üzere Yenisey-Altay bölgesi ile Kırgızistan ve Çin'de bulunan gerek runik yazıtlar gerekse de runik yazmalarla ilgili olarak son dönemde yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. İkiz ünsüzlerin fonetik olarak aynı ya da benzer olması, yan yana bulunan ikiz ünsüzlerden hangisi üzerinde şeddeleme yapıldığı gibi hususlar da

* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: fikretyildirim1981@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6724-3195, İstanbul, Türkiye.

gözetilerek çalışmada eski Türk runik harfli metinlerde ünsüz ikizleşmesinin gösterim biçimleri örnekleri ile birlikte on beş runik işaret üzerinden verilmiştir. Runik harfli metinlerde şeddeleme yalnızca tek bir sesi karşılayan bir runik işaret üzerinden yapılmamıştır. /nt/ seslerini karşılayan *nt* çift ünsüz işaretinin yanı sıra *ık¹*, *Uk¹*, *Ük²* hece işaretlerinin de şeddelemede kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra runik yazıda ikiz ünsüzlerin tek bir harf ile yazımı yalnızca müstakil bir sözcükte görülmez. Yan yana gelen iki ayrı sözcüğün yazımında da ünsüz ikizleşmesi görülür. Bu durumda ise bu iki ayrı sözcüğün son ses ve ilk sesleri esasında ünsüz ikizleşmesi ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: *Eski Türkçe, Runik Alfabe, Ünsüz İkizleşmesi, Şedde.*

ABSTRACT

Throughout history, different alphabets have been used to write Turkic languages. Regarding the origin of the Old Turkic runic script, which was the first alphabet used in writing Turkic, various researchers, starting from V. Thomsen, have suggested that this alphabet is of Semitic (Aramaic) origin. Of course, apart from the letter equivalents revealed by researchers, the runic alphabet also has common aspects with alphabets of Semitic origin. The runic script is written from right to left, just like the Semitic scripts, and there is a lack of representation of vowels in the runic script. In addition to these similarities, consonant gemination or shadda system, which is also seen in Semitic writings, is also seen in runic writing. In runic writing, the identical or phonetically similar consonants next to each other are sometimes written with a single letter without using any diacritic sign indicating gemination. However, since runic writing is not a standard writing, this form of representation is not consistent. It is sometimes seen that geminate consonants within a word are written with separate letters. Consonant gemination also appears in other Semitic (Aramaic) origin writings such as Uyghur, Arabic, Manichean and Hebrew which were used to write Turkic languages. In addition, while no consonant gemination is found in a Turkish text with Greek letters examined by us, examples of consonant gemination are detected in Old Turkic texts with Brahmi letters. Actually, there is no consistent representation of consonant gemination in these writings, as in the runic writing. As a result of the analysis of the sources examined in this study, it is determined that the consonant gemination seen in runic letter texts was made through fifteen runic signs. By the way, while creating data on runic texts, recent studies on both runic inscriptions and runic manuscripts found in Mongolia, the Yenisei-Altai region, Kyrgyzstan and China are taken into consideration. In this study, examples of fifteen runic signs are given along with the representations of consonant gemination in Old Turkic runic texts. In the meantime, issues such as whether the geminated consonants are phonetically identical or similar, and which letters of the consonants next to each other are used to show gemination, are also taken into account. In the texts with runic letters, gemination is not done only through a runic sign that corresponds to a single sound. In addition to the double consonant sign *nt*, which corresponds to /nt/ sounds, it is seen that the syllable signs *ık¹*, *Uk¹*, *Ük²* are also used in gemination. In addition, in runic writing, geminated consonants are not written with a single letter only in a single word. Consonant gemination is also seen in the writing of two separate words next to each other. In this case, consonant gemination occurs based on the final and initial sounds of this two words.

Keywords: *Old Turkic, Runic Alphabet, Consonant Gemination, Shadda.*

Giriş

1893 yılında V. Thomsen tarafından çözülen Eski Türk runik alfabesinin kökeni ile ilgili tartışmalar bu alfabe daha çözülmeye başlamış çözüldükten sonra da süregelmiştir. Bu alfabe kimileri araştırmacılar Anadolu uygarlıklarından Likya ve Karyaların alfabeleri ile karşılaştırmış, kimisi runik işaretlerin eski Türk damgalarından gelişmiş olduğunu ileri sürmüş kimisi de runik harflerin tümüyle ideografik kökenli olduğunu ileri sürüp Sümer yazısı ile karşılaştırmıştır.¹ Thomsen (2011, 71) ise Eski Türk runik alfabesini doğrudan değilse bile dolaylı yoldan Arami diye adlandırılan Sami alfabesinin bir biçimine dayandırmaktadır.

Tekin (1997, 24-26) Thomsen'in runik alfabenin Sami kökenli olduğu görüşüne katılmakla birlikte runik alfabenin kendine özgü özelliklerini ön plana çıkararak Türklerin Sami (Arami) alfabe model olarak almış olsalar dahi bu alfabeye birçok işaret ilave ettiklerini ve harf adlarını *ak, ek, al, el* vb. biçimde kapalı hece değerinde basitleştirdiklerini ifade eder. Clauson (1970, 57-61) da eski Türk runik alfabesinin Arami kökenli bir İrani alfabeden türemiş olduğunu öngörmekle beraber bu alfabenin Türkçe için yetersiz kaldığı yerlere dikkati çeker. Runik alfabe oluşturuların bu sorundan kurtulmak için Grek alfabesinin Eftalit ya da Bizans biçimlerinden de yararlandığını belirtir. Ayrıca Róna-Tas (1987, 11) runik alfabedeki bazı harflere Gürcistan'ın tarihî Armaz şehrinde bulunan ve Armazi diye adlandırılan alfabede de rastlandığını ifade eder ve Türklerin Soğud ve Armazi alfabeyle yakın olan ama onlarla aynı olmayan Arami alfabenin bir biçimini aldıklarını ifade eder.

Thomsen (2011, 68-78), Clauson (1970), Livşits (2000), Tekin (1997, 24) gibi kimi araştırmacıların runik alfabedeki bazı harfleri Sami kökenli alfabelerde yer alan biçimlerle denkleştirmeleri, runik alfabenin Sami kökenli alfabelerde olduğu gibi sağdan sola yazılması, Sami gelenekte olduğu gibi runik yazıda da ünlülerin yetersiz gösterimi, kimi durumlarda kural gereği yazılmayan ünlü işaretinin uzun ünlüyü ifade etmek için açıkça yazılması gibi hususlara Sami kökenli yazılarda karşımıza çıkan şeddeleme sistemi de eklenebilir.²

Benzer bir biçimde hem Sami dillerinde hem de Türk dillerinde sözcükler arasında anlam farklılığı yaratan fonemik (İng. *phonemics*) özellik olarak ünsüz ikizleşmesine (ikizleşme ya da ünsüz uzunluğu, İng. *geminate*) rastlanmaktadır. İmer vd. (2011, 155) *ikiz ünsüz (geminate)* terimini şu şekilde tarif eder:

Bir sözcük içinde aynı ünsüzün art arda gelmesi sonucu yalın halinden daha uzun söylenen ünsüz; örn. elli sözcüğündeki [l:] sesi.

¹ Eski Türk runik alfabesi ile ilgili genel bilgi ve bu alfabenin kökeni ile ilgili görüşler için bk. Tekin, 1997, 17-30 ve Şirin User, 2015, 25-39.

² Orhon Türkçesi dönemi runik harfli metinlerde görülen birincil ünlü uzunlukları hakkında bk. Tekin, 1995, 86-91.

Fromkin vd.’de (2003, 582) ise *geminat* (ikizleşme) terimi şöyle açıklanır:

İki özdeş sestten oluşan dizi; ya fonetik sembolün [biiru] ve [sakki]’de olduğu gibi iki kez yazılmasıyla ya da iki nokta üst üste [bi:ru] ve [sak:i] kullanımıyla gösterilen uzun ünlü ya da uzun ünsüz.

[biiru] ve [sakki] sözcükleri Japonca olup yine Fromkin vd.’de (2003, 259) *geminat* (ikizleşme) terimi hakkında Japoncadaki bu sözcükler üzerinden şu açıklama verilir:

Japoncada kısa i ünlülü biru “bina, yapı” anlamına gelirken bi:ru ya da biiru yazımlı i sesi uzatılmış biçimi ise “bira” anlamına gelir... Eğer bir ünsüz, oluşumu sırasında kapanmaya (İng. closure) ya da engellenmeye (İng. obstruction) maruz kalırsa ünsüz uzun hale gelir. Japoncada kısa /k/ sesi ile telaffuz edilen saki “önde” anlamına gelirken -artdamaksıl kapanmanın uzatılması sonucunda- uzun /k/ sesi ile telaffuz edilen sakki “önce” anlamına gelir.

Yukarıda verilen ünsüz ikizleşmesi ile ilgili açıklamalarla bağlantılı olarak günümüz Sami dillerinden Arapçadaki (سَمَاء) *semā* “gökyüzü”, (سَمَاء) *semmā* “cennet”; (دَرَس) *derese* “ders çalıştı”, (دَرَس) *derrese* “öğretti” sözcükleri örnek olarak gösterilebilir. Yine günümüz Türkçesinden *eli* “onun eli”, *elli* “50 (elli)”; *yoluk* “yolunmuş olan”, *yolluk* “yol azığı” biçimleri örnek olarak verilebilir. Türkçede bu ikizleşme sözcük kök ya da gövdesine gelen çekim ekleri vasıtasıyla da görülebilir: *batı* “doğu yönünün ters istikametindeki yön”, *battu* “bat- eyleminin bilinen geçmiş zaman 3. tekil kişi çekimi”; *eti* “onun eti”, *etti* “et- eyleminin bilinen geçmiş zaman 3. tekil kişi çekimi”. Eski Türkçe için de durum benzerdir: *atı* “onun atı”, *attı* “at- eyleminin bilinen geçmiş zaman 3. tekil kişi çekimi”.³

Kimi yazılarda pratik amaçlı olarak art arda gelen aynı ünsüzlerin ya da benzer boğumlanma yoluna sahip ünsüzlerin tek bir ünsüz işareti ile gösterildiği görülmektedir. Örneğin Arami kökenli klasik Süryanicenin yazılı olduğu Estrangelo yazısında ünsüz ikizleşmesinin herhangi bir diyakritik işaret kullanılmadan tek bir harfle gösterilmesine rastlanılmaktadır: **ܪܟܒ** *rkb rakkeb* “tasarladı”, **ܪܟܢܐ** *hkn’ hākannā* “aynı şekilde, böylece”.⁴ Arami alfabesinden gelişen Nabati alfabesi günümüz Arap alfabesine kaynaklık etmekte olup bu alfabede de ünsüz ikizleşmesini gösteren herhangi bir diyakritik işaret yoktur. Aslında Arap harfleri de önceleri harekesiz ve noktasız iken ilk olarak Ebu’l-Esved (öl. 688) tarafından Arap yazısında nokta şeklinde harekeler kullanılmıştır. Hareke işareti olarak kullanılan noktaların harflerin noktalarından ayırt edilebilmesi için de farklı renkte mürekkepler kullanılmıştır. Abbâsîler zamanında Halîl b. Ahmed (öl. 791) bu zorluğu ortadan kaldırmak için bugün kullanılan harekeleri

³ Eski Türkçe *at* (2) ve *at-* için bk. Clauson, 1972, 33a ve 36a.

⁴ Sözcük örneklerinin geçtiği metin için bk. Daniels ve Bright, 1996, 502-3.

oluşturmuştur. Yine nokta olarak gösterilen şedde işaretini de noktasız küçük *şın* harfi ile vermiştir.⁵

İkiz ünsüzlerin harekesiz (diyakritiksiz) olarak tek harf ile gösterimi eski Türk runik yazısında da görülmektedir. Runik yazıda ikiz ünsüzlerin tek bir harfle gösterimi ise tutarlı değildir. Kimi zaman ikiz ünsüz diyebileceğimiz aynı ses ya da benzer seslerden her biri ayrı ayrı harflerle gösterilir. Örneğin kişi adı ya da bir unvan olan *yollug* sözcüğü KT G13'te tek *l* harfi ile -diyakritiksiz şeddeleme yoluyla- $y^1U^1g^1$ *yol(l)ug* olarak yazılırken KT GB'de iki *l* harfi ile $y^1U^1l^1g^1$ *yollug* olarak yazılır.

Sözcükte benzer ünsüzlerin art arda geldiği durumlar için de aynı şey söz konusudur. Örneğin runik yazıtlarda hem $s^2Ü^1t^2m$ *sület(d)im* “ordu sevk ettirdim, sefer ettirdim” (O 7) yazımı hem de $s^2Ü^1t^2d^2m$ *sületdim* (T 18, 43) yazımı görülür. İlk sözcükte /t/ ünsüzünden sonra bu ünsüzün ötümlü biçimi olan /d/ ünsüzü geldiği için runik t^2 harfi /t/ ve /d/ sesini karşılayacak biçimde şeddelenecek kullanılmıştır. Yine şeddeli ve şeddesiz yazım örneği olarak $b^2Ir^2t^2Ük^2r^2Ü$ *bértük(g)erü* “(hizmet) verdiğini, (hizmet) ettiğini” (BK D9) ve $b^2Ir^2t^2Ük^2g^2r^2Ü$ *bértükgerü* (KT D10) yazımları örnek gösterilebilir.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki bu gibi benzer ünsüzlerin tek bir harf ile gösterimi söz konusu olduğunda sözcüğün nasıl okunması gerektiği sorusunun cevabı çok da net değildir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi $s^2Ü^1t^2d^2m$ yazımı esas alınarak $s^2Ü^1t^2m$ biçiminin de *sület(d)im* diye okunması elbette makul görünmektedir. Bununla beraber Arami kökenli Arap yazısında bugün rastlanılan durumun runik yazı için de geçerli olması mümkündür. Örneğin Kızıklı'ya (2007, 180) göre Arapçada aynı iki ünsüzün art arda gelmesiyle görülebilen asimilasyon (Arapça *idgam*), çıkış yerleri birbirine yakın olan seslere de uygulanır; örneğin (الِدَّعَى) “iddia etti” eyleminin aslı (الِدْتَعَى)'dir.⁶ Yine Kızıklı'ya (2007, 181) göre asimilasyonun sadece seste ortaya çıkıp yazıda gösterilmediği durumlar da bulunur ve bu durum çoğunlukla Kur'an okuyuşunda ve şiirde vezin tutturmak için uygulanır; örneğin yazılış: (مَنْ يَعْمَلْ) → okunuş: (مَيَّعْمَلْ) “Her kim çalışırsa!”. Benzer bir biçimde Arap yazısında yaygın olarak bilinen *idgām-ı şemsiyye* adlı bir benzeşme türü de vardır. Belirlilik takısı (ال) *el*'den sonra şemsi harflerden biri gelirse *el* takısı açıkça yazılmasına rağmen *el* takısındaki /l/ sesi kendisinden sonra gelen şemsi harfe şeddeleneceği yoluyla benzeşir; örneğin yazılış: (ال + شمس) → okunuş: (الشَّمْس) “güneş”.⁷

Yukarıda Arapça sesbilgisi ve yazı sistemi üzerinden verilen bilgilerden daha önemlisi Türk dillerinde de zaten mevcut olan sözcük sonu sese göre eklerin ilk seslerinde görülebilen benzeşmedir. Örneğin Türkçede eklerdeki hece başı patlamalı ve yarı kapantılı ünsüzler ötümlülük ya da ötümsüzlük özelliğine göre eklendikleri sözcüklerin

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Durmuş, 1997, 161-162.

⁶ Arapçada *idgam* için ayrıca bk. Sarı (2000).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Arslan, 2003, 92.

son ünsüzüne asimile olurlar. Bilinen geçmiş zaman eki *-DI*, *attı* sözcüğünde *-tı* olarak görülürken *aldı* sözcüğünde *-dı* olarak görülür (Csató ve Johanson, 1998, 207).

Bütün bu verilerden hareketle Eski Türkçe runik harfli metinlerde, eklerde meydana gelen ünsüz ikizleşmesi ya da diyakritiksiz şeddenme durumunda sözcüğün sonundaki ses temel alınarak okuma yapılabilir ve böylece sorun çözülebilir. Yani yukarıda $s^2\dot{U}l^2t^2d^2m$ yazımı olmasına rağmen $s^2\dot{U}l^2t^2m$ biçimi *sülettim* olarak okunabilir. Bununla birlikte runik yazıda başka bir sorunla daha karşılaşılır. Örneğin runik yazıtlarda $b^2It^2Id^2m$ *biti(t)dim* “yazdırdım” (KT G13; BK K15) yazımının yanı sıra şeddesiz $b^2It^2Id^2m$ *bititdim* (T 58) yazımı da görülmektedir. Yani, ilk yazımda *bitit-* eyleminin son sesi olan */t/*’yi karşılayan t^2 harfi yerine bilinen geçmiş zaman ekinin ilk sesini karşılayan d^2 harfi şeddenmiştir. Yine benzer biçimde $y^1r^1t^1d^1m$ *yaratı(t)dım* “yaptırdım” (BK K14; Tar. B2, B3) yazımının yanı sıra şeddesiz $y^1r^1t^1d^1m$ *yaratıtdım* (Tar. B1; MÇ D8, 9, 10) yazımı da görülmektedir.

Böyle bir yazım iki şekilde açıklanabilir: birincisi, yazıcının “yanlışlıkla” şeddeleme için söz sonu sesin harfini esas almak yerine sözcüğe eklenen ekin ilk sesini karşılayan harfi esas alması durumudur. İkincisi ise runik harfli metinlerde tutarsızlık sonucu kimi harflerin birbirlerinin yerine kullanılması durumudur.

Aslında Róna-Tas’ın da (1987, 11-12) belirttiği gibi öncelikle Eski Türkçenin yazımı için edinilen muhtemel Arami kökenli temel alfabenin harfler açısından sunduğu olanakların yetersiz olması, sonrasında ise Türkçedeki ünlü uyumu esasında alfabenin yeniden düzenlenmesi çabaları yeni ünsüzlerin özellikle de çift sıralı ünsüzlerin ($b^1, b^2; d^1, d^2; g^1, g^2; k^1, k^2; l^1, l^2; n^1, n^2; r^1, r^2; s^1, s^2; t^1, t^2; y^1, y^2$) oluşumuna önayak olmuştur. Bu arada Róna-Tas’a göre yeni işaretler mevcut harflere diyakritik işaretlerin ilave edilmesi ve piktografların kullanılması yöntemlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Standart yazın geleneğinin oturmaması nedeniyle alfabe katılan yeni ünsüz işaretleri sözcük kök ve gövdelerinin yanı sıra özellikle sık kullanılan bazı eklerde artlık-önlük ya da ötümlülük-ötümsüzlük durumu gözetilmeksizin yer yer birbirlerinin yerine de kullanılmıştır. Alyılmaz (2021, 275), Tunyukuk yazıtında da görülen bu durumun nedenini şu şekilde izah etmektedir:⁸

Benzer fonetik özelliklere sahip ünsüzleri karşılayan karakterlerin/harflerin o dönemde birbirlerinin yerlerine kullanılabilir olmaları; yazıcının metni/mesajı aktarmayı esas hedef olarak görmesi ve harflerin/karakterlerin yazılışlarına bu sebeple dikkat etmemesi; yazıcının alfabenin yazılış özelliklerini ve alfabe ait kuralları yeterince bilmemesi; yazıcının metni taşta işlerken görevli ve anlamlı dil öğelerini (sözcükleri, sözcük gruplarını,

⁸ Tunyukuk yazıtında görülen sözcüklerin ikili yazım örnekleri ve standart dışı yazım örnekleri için ayrıca bk. Alyılmaz, 2021, 276-285.

ekleri vb.) karşılayan karakterleri belirlenmiş bir alana yerleştirebilme/sığdırabilme kaygısı vb.

Thomsen (2011, 38, 39) runik alfabeyi çözümünden üç yıl sonra yayımladığı *Inscriptions de l'Orkhon...* çalışmasında yazıtlarda d^1 , d^2 ve t^1 , t^2 ünsüzlerinin birbirleri yerine kullanımları ile ilgili bilgi verir. Ayrıca eklerin başındaki t - d karışıklığı meselesine de değinir. Thomsen, eklerin başındaki t - d 'nin kullanımı ile ilgili birçok güçlükte karşılaşıldığını, burada bazı durumlarda yapay bir şeylerin bulunabileceğini dile getirir. Yine de runik yazının konuşma dilinin temel niteliklerini yansıttığını düşünen Thomsen eserinin 39. sayfasında yer alan birinci dipnotta Radloff'un t - d ve kısmen k^1 , g^1 ve k^2 , g^2 arasında geniş ölçüde bir karışma bulunduğunu varsaymasını, bu yüzden de transkripsiyonuna teoriye dayalı ya da modern Türk dillerindeki biçimlere uyarlanmış bazı değişiklikler getirmesini eleştirir. Thomsen, böyle bir davranışın sağlam bir temele dayanmadığı görüşündedir ve orijinal metinde ne varsa kendisinin ona uyduğunu belirtir.

Gabain (1988, 41) Eski Türkçe üzerine hazırlamış olduğu gramer çalışmasında “Ünsüz Yığılması” (madde 39) başlığı altında $td/tt/dt/t/d$ değişimi için yapmış olduğu açıklamada t ya da d ile biten eylem tabanlarına gelen görülen geçmiş zaman ekinin bir kurala bağlı olmadığını $it-dı$, $ıtı$ ve $ıdı$ biçimlerinin yanı sıra $ıd-tı$ “gönderdi” biçiminin de var olduğunu ve bu durumun daha yazıtlarda belgelendiğini belirtir. Elbette ki Gabain'ın verdiği $ıtı$ biçimi aslında t harfi üzerindeki şeddelenmeye işarettir.

Erdal (1991, 831) vermiş olduğu $y^1r^1t^1Ur^1$ - < *yarat-tur*- (KT G12) ve $y^2Üt^2Ür^2$ - (IrkB, Fal 24) sözcükleri üzerinden runik ünsüz işaretlerinin oldukça kararsız olduğunu dile getirir ve 558 numaralı dipnot açıklamasında runik alfabedeki t (t^1 , t^2) harflerinin $/t/$ ya da $/tt/$ sesleri ile etimolojik $/dd/$, $/td/$ seslerini de karşılayabileceğini belirtir. Bu arada Erdal örnek olarak verdiği $y^2Üt^2Ür^2$ - yazımının *yütür*- yerine *yüdtür*- biçiminden gelmesi durumunda geçerli olduğunu belirtir. Bununla birlikte, Erdal (1978, 96-97; 1991, 815-816) IrkB'de de “yüklemek” anlamıyla verdiği *yütür*- eyleminin *yüd-tür*- biçiminden gelmesinin mümkün olmadığını bunun yerine *yüü*- ve *yük* sözcüklerinin sahip oldukları ortak kökten gelmiş olması gerektiğini dile getirir. Aslında en azından runik harfli IrkB'de $y^2Üt^2Ür^2Up$ *yütürüp* sözcüğünün “yükleyip” anlamında olması falın semantik bütünlüğü açısından mümkün değildir. Burada *yütür*- eylemi “yitirmek, kaybetmek” anlamında kullanılmıştır.

Ercilasun (2016, 367) eski Türk runik metinlerde görülen kimi ses olaylarını sıralarken benzeşme nedeniyle ikiz ünsüzün tek harf ile yazılması durumuna da değinir ve Kâşgarlı Mahmud'un bahsettiği *müdgam* “benzeşmeye uğramış” örneklerin “Köktürk” metinlerine kadar gittiğinin anlaşıldığını dile getirir.

Kâşgarlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 323, 325) “Muzâaf Fiiller Kitabı” başlığı altındaki “İkili Bap” alt başlığında Türkçede geçmiş zaman ekli yapılarda görülen benzeşmeyi ve şeddeli okumayı şu şekilde açıklar:

Bil ki sahih muzâaf az bulunur. Fiiller ancak, kelimenin kendisinde olan te, geçmiş zaman belirtisi olan dal ile bir araya geldiği zaman şeddeli olur. Bu sebeple muzâaf diye isim verdik. Geniş zaman ve masdarda dal kaybolduğu için bunlarda muzâaflik olmadığını görmüyor musun? Gerçek muzâaf ise azdır. Azlığından dolayı burada onları sıraladık... Aynı türden iki harfin, geçmiş zamanda bir araya gelmesi sebebiyle bu tür fiiller bu şekilde adlandırıldı. Bu, geniş zaman ve mastarda görüldüğü üzere Arapçadaki şekilde yürümez. Ancak geçmiş zamanda ona (Arapçaya) benzediği için ona yüklendi (muzâaf ismi verildi).

Kâşgarlı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 323-325) bu açıklamayı yaptıktan sonra konu başlığı ile ilgili sözcükleri sıralar. Aşağıda Kâşgarlı'nın verdiği iki sözcük açıklaması konu ile ilgili olduğu için örnek olarak aynen aktarılmıştır:

tit- ~ tıd-: Ol anı tıttı. O ona engel oldu. Aslı tıdtı'dır; benzeşmeye (idgama) uğrayıp şedde almıştır. tıdar, tıdmak. // kot- ~ kođ-: Ol nēñ kottı. O, nesneyi bıraktı. Aslı koğtı'dır; benzeşmeye uğramıştır. koğur, koğmak.

Tekin (2016, 43-44) "İkiz Ünsüzler" başlığı altında runik metinlerde görülen ünsüz ikizleşmesini ele alır ve yazıda gösterilme biçimlerine göre bu durumu örnekleriyle sekiz maddede ortaya koyar: 1. $g^2 = /g(g)/$; 2. $k^1 = /k(k)/$; 3. $k^2 = /k(k)/$; 4. $t^1, t^2 = /t(t)/$; 5. $d^1, d^2 = /d(d)/$; 6. $l^1, l^2 = /l(l)/$; 7. $n^1, n^2 = /n(n)/$; 8. $s^1 = /(s)s/$.

Runik Alfabe Dışında Türklerin Kullandıkları Kimi Alfabelerde Ünsüz İkizleşmesinin Gösterimi

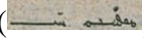
Runik harfli metinlerde tarafımızca tespit edilen ünsüz ikizleşmesinin gösterim biçimlerine geçmeden önce Türklerin kullandıkları runik alfabe dışındaki başka alfabelerde de şeddeleme sistemi ile karşılaşıldığını belirtmek gerekir. Örneğin Sami (Arami) kökenli Uygur alfabesinde kimi zaman ikiz ünsüzlerin tek bir harf üzerinde diyakritiksiz şeddelenerek ifade edildiği görülür. Altun Yaruk sūtrasında geçen "Aç Bars" hikâyesinde (satur 91) *korkgum* "korkum" sözcüğündeki /kg/ seslerinin *k* harfi üzerinde şeddelenerek *kork(g)um* (كوركوم) biçiminde yazıldığı görülmektedir.⁹ Yine U 178 no'lu runik yazma ile paralel olan Pelliot Chinois 3407 no'lu Uygur harfli Manihaist metinde (satur 10) *könüllüg* "düşünceli" sözcüğünde yer alan //l/ ikiz ünsüzü tek bir *l* harfi ile şeddelenerek *könül(l)üg* (كونوللؤغ) olarak yazılmıştır.¹⁰ Maalesef Uygur harfli *könülüg* yazımına karşılık runik harfli paralel metinde eksik yazımla $k^2ÜñÜl^2[... köñü\{ü\}l[...]$ biçimi yer almaktadır.¹¹ Dolayısıyla runik yazmada sözcüğün şeddeli biçimi olan *könüllüg* mü yoksa şeddesiz *könüllüg* mü yazdığını tespit etmek mümkün değildir.

İslami dönem eserlerinden Atebetü'l Hakâyık'ın Uygur harfli Semerkand nüshasında ise ilginç bir durumla karşılaşılır. Uygur harfli Arapça *rik(k)at* "incelik, naziklik" (ريكات)

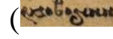
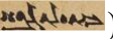
⁹ bk. Gulcalı, 2013, 75, 414.

¹⁰ bk. Hamilton, 1986, 56, 283.

¹¹ bk. Yıldırım, 2017, 198-199.

(A120-1) sözcüğünün yanı sıra Türkçe *tut(d)açımka* (ya da *tut(t)açımka*) “harf. tutacağıma” ( ) (A7-4) sözcüğünün de Arapçada kullanılan şedde diyakritiği ile işaretlendiği görülür. *tut(d)açımka* yazımında Uygur *d* harfinin, *rik(k)at* yazımında ise Uygur *k* harfinin üzerinde şedde işareti yer alır.¹²

Mani harfli metinlerde de kimi zaman ikiz ünsüzlerin tek bir harf ile gösterildiği yani şeddelendiği görülür. Eraslan (2012, 84) eski Uygur Türkçesi üzerine hazırladığı gramer çalışmasında “Ünsüz Düşmesi” (madde 118) başlığı altında yaptığı açıklamanın sonunda “Ayrıca yan yana bulunan benzer ünsüzlerden biri de düşer.” bilgisini verir. Eraslan’ın bu açıklaması doğrultusunda verdiği *barka* “eve” sözcüğünde aslında /k/ seslerinden birinin düşmesi yerine *k* harfinin şeddeleneceği yoluyla /kk/ ikiz ünsüzünün gösterilmesi söz konusudur. Huastuanift’in Uygur harfli St. Petersburg nüshasında (satır 109) sözcük şeddesiz olarak *barkka* ( ) biçiminde yazılırken Mani harfli Londra nüshasında (satır 235) *bark(k)a* ( ) biçiminde diyakritiksiz şeddeli *k* ile yazılır.¹³

Yine Huastuanift’in Uygur harfli St. Petersburg nüshasında (satır 22) şeddesiz olarak *açıtımız* “acıttık, acıya neden olduk” ( ) biçiminde yazılan sözcük Mani harfli Londra nüshasında (satır 57) *açıt(d)ımız* ( ) biçiminde diyakritiksiz şeddeli *t* ile yazılır.¹⁴ Bunun yanı sıra Huastuanift’in Mani harfli Londra nüshasında (satır 267) *küdügke* “işe, uğraşa” ( ) sözcüğünde /gk/ ünsüz çiftinin şeddeleme yoluna gidilmeden *g* ve *k* harfleri ile açıkça yazıldığı görülür.¹⁵

İslamiyet’in Türkler arasında yayılmaya başladığı 10. yüzyıl itibarıyla yine başka bir Sami kökenli alfabe olan Arap alfabesi de Türkçenin yazımı için kullanılmaya başlanmıştır. Kutadgu Bilig’in Arap harfli Mısır nüshasında¹⁶ Türkçe sözcüklerdeki ikiz ünsüzlerin yazımında kimi zaman tek bir harfin kullanıldığı yani şeddelemenin yapıldığı görülür. Örneğin *tut(t)ı* “tuttu” ( ) sözcüğünde (C 379-6) (Arat, 1947, 635) Arap *t* harfi /tt/ ikiz ünsüzünü göstermek için tek yazılmış iken *könüller* “gönüller” ( ) sözcüğündeki (C 384-1) (Arat, 1947, 640) ikiz /ll/ ünsüzü açıkça yazılmıştır.

Atebetü’l Hakâyık’ın Ayasofya nüshasında¹⁷ Uygur harfli *sattu* “sattı” ( ) sözcüğündeki (B25-1) (Arat, 1992, 59, LXXXVII) /tt/ ikiz ünsüzü sırasıyla Uygur *d* ve *t* harfleri ile yazılırken hemen alt satırda sözcüğün Arap harfli biçimi Arapçadaki şedde diyakritiği kullanılarak şeddeli *t* harfi ile *sat(t)ı* biçiminde gösterilmiştir.

Türklerin kullandığı Arami kökenli bir başka alfabe olan İbrani alfabesi ile ortaya konan yazında da ikiz ünsüzlerin şeddelenecek tek harf ile gösterildiği örneklerle karşılaşılır.

¹² bk. Yıldırım ve Çapa, 2022a, 101.

¹³ bk. Özbay, 2014, 88, 227. Uygur harfli sözcük görseli Tugusheva ve Khosroyev’den (2008, 77) alınmıştır.

¹⁴ bk. Özbay, 2014, 82, 213. Uygur harfli sözcük görseli Tugusheva ve Khosroyev’den (2008, 71) alınmıştır.

¹⁵ bk. Özbay, 2014, 89, 229.

¹⁶ Arat’ta (1947) C nüshası olarak adlandırılır.

¹⁷ Arat’ta (1992) B nüshası olarak adlandırılır.

Marazzi'nin (1980) yayımlanmış olduğu anonim Osmanlı tarihi *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın 16. yüzyılda İbrani harflerine aktarılmış nüshasında (f. 112 v. 15) *sat(t)urup* (~ *sat(t)ırıp*) “sattırıp” (סאטורופ) sözcüğünde *t* harfinin ikizleşmesi yani diyakritiksiz şeddelenmesi söz konusudur.¹⁸ Yine *bellü* (~ *belli*) “belli, açık” (בללו) sözcüğünde (f. 109 r. 1) /ll/ seslerini karşılayan iki *l* harfi de açıkça yazılırken *bel(l)üdür* (~ *bel(l)idir*) “bellidir, açıktır” (בללוד) sözcüğünde (f. 108 v. 27) *l* harfi şeddeli okunacak biçimde tek yazılmıştır.¹⁹

Hristiyan Türkler (Karamanlılar) tarafından kullanılan ve runik alfabenin uzaktan akrabası denilebilecek Grek alfabesinde ikiz ünsüzlerin gösterimini inceleyebilmek için 1839 yılında Atina’da Yunancadan Türkçeye çevrilerek yayımlanmış olan *Hazreti Yosifin Ömrününün Naklieti*²⁰ adlı eser tarafımızca tarandı. Sonuç olarak Grek harfli Türkçe metinde ünsüz ikizleşmesinin (benzer sesler de dâhil) görüldüğü durumlarda yazıda şeddeleme yoluna gidilmediği tespit edildi. Örneğin: (*secde*) *etdiler* “(secde) ettiler” (ἐτίληρ) (2-2) (Altundaş, 2016, 109, 289); (*sag*) *selim midir?* “sağlıklı mıdır?” (σελίμιτιρ) (2-21) (Altundaş, 2016, 110, 289); *yolladı* “yolladı” (ῥιολλατιή) (2-22) (Altundaş, 2106, 110, 289). Yukarıdaki örnek sözcüklerde sırasıyla /td/, /mm/ ve /ll/ çift ünsüz seslerinin ayrı ayrı harflerle yazıldığı görülmektedir.

Son olarak Türklerin kullandığı runik alfabe ile doğrudan akraba olmayan Hint kökenli Brahmi alfabesine bakıldığında ikiz ünsüzlerin şeddelenmesi Gabain’in çalışması (1954) üzerinden birkaç örnekte tespit edilmiştir.²¹ İkiz ünsüzlerin açıkça yazıldığı sözcüklere şunlar örnek verilebilir: *yükke* “yüke” (A. 34) (Gabain, 1954, 16); *yollarda* “yollarda” (I. 7) (Gabain, 1954, 57); *buluttın* “buluttan” (B. 14) (Gabain, 1954, 24); *ıgaççılar* “marangozlar” (A.12) (Gabain, 1954, 10). Şeddeli kullanım için Gabain’in çalışmasında şu örnekler tespit edilmiştir: /m(m)/ ikiz ünsüzü için *çom(m)akta*²² “(güneş) batmakta(n)” (I. 23) (Gabain, 1954, 59, 88); /n(n)/ ikiz ünsüzü için *tün(n)ün*²³ “gecenin” (I. 14) (Gabain, 1954, 58, 100); /k(k)/ ikiz ünsüzü için *ançak(k)a*²⁴ “ancak, o kadar” (E. 44) (Gabain, 1954, 43, 85).

¹⁸ Ayrıca bk. *sattır-*, Marazzi, 1980, 122.

¹⁹ Ayrıca bk. *belli*, Marazzi, 1980, 57.

²⁰ Eser hakkında bilgi için bk. Altundaş, 2016, 14.

²¹ Brahmi harfli Türkçe sözcükler için Gabain’in (1954) vermiş olduğu Latin harfli transkripsiyon biçimlerinden yararlanılmıştır.

²² Gabain sözcüğü “batmak, dalmak” anlamındaki *çom-* eylemi doğrultusunda verse de hem metin okumasını yaptığı bölümde (s. 59 (I. 23)) hem de sözlük bölümünde (s. 88) sözcüğü *çom(m)ak* yerine *çomak* olarak verir ve bu konuda bir açıklama yapmaz. *çom(m)ak* okuyuşu için ayrıca bk. *çom-/çöm-*, Clauson, 1972, 422a.

²³ Gabain (1954, 100) çalışmasının sözlük bölümünde sözcüğün *tünnün* yerine *tünün* olarak yazıldığını belirtir. *tünnün* okuyuşu için ayrıca bk. *tün*, Clauson, 1972, 513a-b.

²⁴ Gabain sözcüğü hem metin okumasını yaptığı bölümde (s. 43 (E. 44)) hem de sözlük bölümünde (s. 85) şeddesiz olarak *ançaka* biçiminde verir. *ançak* için bk. Clauson, 1972, 174a ve Wilkens, 2021, 48b. Clauson (1972, 477b-478a) *tegi* maddesinde sözcüğü *anç(a)ka* biçiminde okur.

Gabain'ın (1954, 57, 101) çalışmasında “yetersiz, aciz” anlamıyla verdiği *u(z)suz* (I 5) sözcüğü *usuz*²⁵ “uykusuz” sözcüğünün yanlış okuması olduğundan burada /(z)s/ seslerinin ikizleşip *s* harfi ile şeddelenenmesi durumu yoktur. Bunun dışında Gabain'ın “Geminationen” (ikizleşme) başlığı ile verdiği sözcüklerdeki ünsüz çiftleşmeleri (*tuttup*, *tittip* vb.) dildeki fonetik durumu yansıtmaktan çok yazı kaynaklı bir durum arz eder.

Eski Türk Runik Harfli Metinlerde Ünsüz İkizleşmesinin Gösterimi

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki yalınlaştırma, büzüşme, kaynaşma (İng. *simplification*, *crasis*, *contraction*, *fusion*) vb. ses olayları sonucunda oluşan ve Eski Türkçede artık bu halleriyle varlıklarını sürdüren *yarlıka-* (< **yarlıgka-*) “buyurmak, lütfetmek”, *tiken* (< *tik-gen) “diken” ya da *ulug* (< **ul+lug*) “ulu, büyük”, *élig* (< **él+lig*) “hükümdar” gibi sözcükler bu çalışmanın konusu ile ilgili değildir. Kâşgarlı'nın (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 172-173) *tiken* “diken” sözcüğü için yaptığı şu açıklaması önemlidir:

Bu, hafifletilmiş telaffuzdur. Kurallı olanı iki k ile söylenenidir: tikken. Bu isim “batırdı, (dikiş) dikti, dürttü” anlamlarına gelen tikdi sözünden alınmıştır. Kef (k), asli harftir. Sıfat olması için ikinci kef'in eklenmesi gerekir....Sıfatta kef'i (g) ekledin; aslında bu yoktu. Kelimenin aslında bir kef (k) varsa kural, bir sıfat kef'i ekleyip iki kef'i şedde ile birleştirmektir...“Diken” anlamındaki tiken için de aynı şey söz konusudur; kef'lerden (k'lerden) birisi hafifletilmek için atılmıştır.

Erdal da (1991, 385) Kâşgarlı'nın yaptığı bu açıklamaya katıldığını belirtir. Bu arada *ulug* (< **ul+lug*) ve *élig* (< **él+lig*) yapılarına değinen Erdal (1991, 26, 139) vermiş olduğu metin örnekleri üzerinden *köñüllüg* sözcüğünü de *ulug* ve *élig* sözcükleri bağlamında ele almaktadır. Yani, ona göre bu sözcük hem fonetik hem de grafik açıdan *l*'sini kaybederek *köñülüg* biçimini almıştır. Bununla beraber hem kimi Uygur harfli metinlerde²⁶ hem de Kâşgarlı'da²⁷ *köñüllüg* sözcüğünün yazımında *l* harflerinin açıkça yazıldığı görülür. Ayrıca bk. *köñüllüg* ~ *köñül(l)üg*, Wilkens, 2021, 407a. Dolayısıyla, yukarıda Uygur harfli metinler için örnek olarak verilen Pelliot Chinois 3407 no'lu Uygur harfli Manihaist metindeki *köñül(l)üg* yazımı şeddeli *l* harfine işaret eder.

İmer vd.'nin (2011, 155) *ikizleşme* (*gemination*) başlığı ile verdiği tarihî dönem Türk dillerinde de görülen ses olayı (*iç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci seslem başındaki ünsüzün ilk seslemdeki ünlünün etkisi altında kendi seslem sınırını aşarak yinelenmesi; ör. ısır- > ıssır-, eşek > eşşek vb.*) ve bunun gösterimi de bu çalışmanın konusu ile ilgili değildir. Zaten aslında Eski Türkçede sözcük kökünde ikiz ünsüzle karşılaşmıyor.

²⁵ *usuz* için bk. Clauson, 1972, 253a ve Wilkens, 2021, 805a.

²⁶ Örneğin Elmalı'da (2016, 146) satır 2414'te *köñüllüg* .

²⁷ Ercilasun ve Akkoyunlu'da (2014, 30) *ođug* maddesinde *köñüllüg* .

Bununla birlikte örneğin G. Clauson gibi araştırmacılar bu ikizleşmeye örnek olacak sözcük okumaları yapmışlardır. Clauson (1972, 823b, 474b) *sekiz*, *tokuz* gibi Eski Türkçede yer alan kimi sayı adlarında asli söz içi ikiz ünsüzün var olduğunu (*sekkiz*, *tokkuz* vb.) fakat bu durumun runik ve Uygur yazılarında gösterilmediğini iddia eder. Eski Türkçede söz içi ünsüz ikizleşmesine *arra* “idrar”, *irra* “utanç” (Clauson, 1972, 196b, 197a) gibi yansıma kaynaklı sözcüklerde ya da *mekke* “siyah mürekkep” (Clauson, 1972, 766a) ve *Bök(k)üli* “Kore” (KT D4, vb.) gibi yabancı sözcüklerde karşılaşılır.

Runik harfli metinler üzerine yapılan çalışmalarda ikiz ünsüzlerin ya da şeddeli yapıların gösteriminde kimi zaman karışıklık görülebilmektedir. Bazen şeddelenen ünsüzün ilki parantez içinde gösterilirken bazen de ikincisi parantez içinde gösterilebilmektedir. Örneğin Tekin (2016, 43) gramerinde “İkiz Ünsüzler” başlığı altında $k^l = /k(k)/$ gösterimi örneği olarak *yarlık(k)a-* sözcüğünü verir. Eserinin 73. sayfasında ise *yarlı(k)ka-* yazımıyla ilk *k* harfini parantez içinde verir. Yine $t^1UnyUk^1Uk^1A$ (T 31) yazımını Tekin (2016, 43) *tunyukuk(k)a* olarak verirken Clauson (1972, 266a) etimoloji sözlüğünün *ay-* maddesinde *Tonyuku(k)ka* yazımıyla şeddelenmeyi sözcük kökünün son sesi yerine ekin ilk sesi üzerinde gösterir.

Bu türden karışıklığa yol açan durum kimi zaman sözcüğün kendi asli yazımından da kaynaklanmaktadır. Örneğin runik yazıtlarda Eski Türkçe “göndermek, yollamak” anlamındaki *id-* sözcüğünün son sesi, /d/ (ya da /t/) sesinden önce /t/ sesine benzeşir ve *it-* halini alır. Yine /s/ sesinden önce de /s/ sesine benzeşir: *issar* “gönderirsen (*harf. gönderse*)”. Kâşgarlı’da (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, 529)²⁸ sözcük şeddelenmemiş asli biçimi ile *ıdtı* olarak verilir. Huastuanift’in Mani harfli Berlin nüshasında ise *ıtdı* yazımı görülür.²⁹ Sözcüğün Atebetü’l Hakâyık’ın Semerkand ve Ayasofya nüshalarındaki gösterimi ise iyice karışıklık arz eder.³⁰

Her ne kadar birden fazla sesin tek bir işaretle gösterimi yani şeddeleme runik yazıda pratiklik sağlasa da bu durum en azından bugün sözcüklerin doğru okunmasında ciddi sorunlara neden olabilmektedir. Benzer biçimde iki sesin tek bir işaretle gösterildiği özellikle *lt*, *nt* harflerinde de kimi zaman bu çift ünsüz işaretlerinin karşılıkları ikinci sesin *t* ya da *d* seslerinden hangisini ifade ettiğini anlamak zordur. İkiz ünsüzün tek bir işaretle yazılması (ya da yazılmış olma ihtimali!) araştırmacıların kimi sözcüklerle ilgili farklı okuma önerileri sunmalarına da neden olmaktadır. Örneğin Tunyukuk 5. satırda geçen $:t^1x^1t^1k^1y^1d$: yapısındaki ilk sözcüğün okunuşunu Tekin (1968, 249, 395) -elbette runik yazıda ikiz ünsüzlerin tek bir harf ile gösterilebilmesine istinaden- *yag(g)ıl*³¹ “katıl, iltihak et” olarak verir. Tekin (1994, 3, 27) *Tunyukuk Yazıtı* adlı çalışmasında ise bu okuma önerisinden vazgeçer ve sözcüğü *aygil* “sözcüm ol!” olarak verir. Clauson da (1972,

²⁸ bk. *ıd-* maddesi.

²⁹ bk. Özbay, 2014, 79, satır 15 ve s. 164. *id-* için bk. Clauson, 1972, 37b.

³⁰ Sözcüğün eserin Semerkand ve Ayasofya nüshalarındaki gösterimi hakkındaki bilgi için bk. Yıldırım ve Çapa, 2022b, 858 ve dipnot 46, 47.

³¹ Tekin, 1968 yayımına göre sözcüğü **yag-gıl* “katıl, iltihak et” tasarlaması ile açıklamaktadır. Ayrıca, bk. Tekin, 1994, 27.

897a) etimoloji sözlüğünün *yıg-* maddesinde *aygıl* sözcüğünü yanlışlıkla şeddeli *g* ile *yıg(g)ıl* “bir araya getir, topla!” diye okumuştur.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Clauson’un kesin görüş bildirerek kimi sayı adlarını kök yapılarında ikiz ünsüz bulunacak biçimde (*sekkiz* vb.) okuması -doğru olup olmadığı bir yana- yine runik alfabede görülen diyakritiksiz şeddeleme sisteminin sunduğu bir olanaktır. Ayrıca Clauson (1972, 140b) etimoloji sözlüğünün *ilk* maddesinde benzer bir yorumu *ilki* (< *ilk* + *ki*) “ilk, birinci” sözcüğü için yapar. Clauson’a göre *ilki* (Kül Tegin D32, vb.) sözcüğü erken zamanlarda muhtemelen ahenk, akışma³² (İng. *euphony*) nedeniyle *ilk* “ilk, birinci” sözcüğünden gelişmiştir fakat ona göre bunu kanıtlamanın hiçbir yolu bulunmamaktadır. Elbette Clauson grafik sistemde /kk/ ikiz ünsüzüne işaret edecek bir ize rastlanmaması nedeniyle durumu böyle izah etse de belki de en azından runik yazı söz konusu olduğunda *k*² harfi üzerinde bir şeddeleme söz konusu idi.

Runik yazıda ikiz ünsüzün gösteriminde yalnızca bir sesi karşılayan ünsüz işaretinin kullanımı söz konusu değildir. İki sesi karşılayan çift ünsüz işaretlerinden *nt* harfinin de şeddelenmede kullanıldığı görülmektedir. Tarafımızca tespit edilen bir sözcükte *nt* harfi söz sonunda bünyesindeki ikinci ses olan /t/ ünsüzü esasında şeddelenmiştir. IrkB 5. falda “at” anlamındaki *yunt* sözcüğü için *y¹Un¹t¹* yazımı bulunmasına rağmen IrkB 24. falda *yuntta* “atta” sözcüğü için *y¹Un¹t¹A* (ya da *y¹Un¹t¹d¹A*) yerine çift ünsüz işareti *nt* ile *y¹UntA* *yunt(d)a* yazımı görülür.

Yine runik yazıda ikiz ünsüz gösterimi için hece işaretlerinin de kullanımı söz konusudur. Mainz 377 no’lu runik yazmada “bakana, amire” anlamındaki *buyruk(k)a* (*b¹Uy¹r¹Uk¹A*) sözcüğünün yazımında *Uk¹* harfi üzerinden şeddeleme yapılmıştır. Kül Tegin (K8) yazıtında “çamura” anlamındaki *balık(k)a* (*b¹1¹Iık¹A*) sözcüğünün yazımında *ık¹* harfi üzerinden şeddeleme yapılmıştır. Kül Tegin (D10) yazıtında ise “(hizmet) verdiğini, (hizmet) ettiğini” anlamındaki *bértükgerü* (*b²Ir²t²Ük²g²r²Ü*) sözcüğünde *k-g* ikiz ünsüzleri şeddesiz olarak yazılırken Bilge Kağan (D9) yazıtında şeddeli olarak *bértük(g)erü* (*b²Ir²t²Ük²r²Ü*) yazımı ile karşılaştırılır. *b²Ir²t²Ük²r²Ü* yazımında bu kez *Ük²* hece işareti üzerinden şeddeleme yapıldığı görülür.

Eski Türkçede ünsüz ikizleşmesi sözcük kök ve gövdelerine gelen ekler (çekim ya da yapım ekleri) vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu durum runik yazıda ünsüz ikizleşmesinin ya da şeddelemenin çoğunlukla /k/ ve /t/ seslerini karşılayan harfler üzerinde görülmesini de açıklamaktadır. Bunun başlıca nedeni Eski Türkçenin söz varlığı içerisinde /k/ sesi ile biten sözcük sayısının hacimli olmasıdır. Yine +*kA* verme-bulunma durumu eki ile +*gArU* yönelme durumu ekinin varlığı da /k/ sesi ile biten sözcükler söz konusu olduğunda şeddelenmenin oluşumuna etki eden faktördür. Eski Türkçede /t/ sesi ile biten sözcük sayısı nispeten azdır fakat bu kez de /t/ sesi ile başlayan eklerin sıklığı ile karşılaştırılır. Görülen geçmiş zaman eki -*DI*, ettirgen çatı ekleri -(*X*)*t* ve -*tUr*, sıfat-fiil eki -*DUk* ve

³² Akışma teriminin açıklaması için bk. Vardar, 2007, 15.

bulunma-ayrılma durumu eki +DA'nın varlığı şeddelemenin oluşumuna neden olan etkindir. Yine benzer bir durum /l/ sesi ile biten sözcüklere gelen +llg eki için geçerlidir.

Ünsüz ikizleşmesi (şeddelenme) yalnızca *söz kökü (gövdesi) + ek* yapısında görülmez. Söz kökü (gövdesi) üzerine gelen yan yana kullanılan iki ayrı ek üzerinde de şeddelenme görülebilir. Örneğin Küli Çor (D12) yazıtında $y^1Ug^1t^1I$ *yoglat(d)ı* “cenaze töreni yaptırdı” sözcüğünde -t ettirgen çatı eki üzerine -dı bilinen geçmiş zaman eki gelmiş ve $t-d (> tt)$ sesleri için runik yazıda t^l harfi üzerinden şeddeleme yapılmıştır.

Ayrıca runik yazıda şeddelenme yalnızca sözcük içerisinde değil iki ayrı sözcüğün yazımında da görülebilir. Yan yana gelen iki ayrı sözcükten ilkinin söz sonu sesi ile ikincisinin söz başı seslerinin fonetik olarak benzer olması sonucunda bu ikiz ünsüzü karşılayan harflerden biri yazılmamaktadır. Bu şeddeli yazımın da etkisiyle iki ayrı sözcük tek bir sözcük yazımı ile ortaya çıkmaktadır. Örneğin “ne zaman olsa” anlamındaki *kaçan neş* sözcük ikilisinin Tunyukuk yazıtında iki ayrı yazımı bulunmaktadır. Tunyukuk yazıtının 21. satırında $k^1çn^1η$ *kaçan (n)eş* yazımında şeddeleme ilk sözcüğün son sesini karşılayan n^l harfi üzerinden yapılırken yazıtın 20 ve 29. satırlarında $k^1çn^2η$ *kaç(n) neş* yazımıyla şeddeleme ikinci sözcüğün ilk sesini karşılayan n^2 harfi üzerinden yapılmıştır. Yine Bilge Kağan (D25) yazıtındaki bir hükümdar unvanı olan *ıduk kut* sözcüklerinde de şeddelenme görülür. $Id^1Uk^1t^1$ *ıduk (k)ut* yazımında hem ilk sözcüğün sonunda hem de ikinci sözcüğün başında yer alan /k/ sesi Uk^1 hece işareti üzerinden şeddelenecek gösterilmiştir.

Tarafımızca taranan kaynaklar doğrultusunda runik harfli metinlerde görülen ikiz ünsüzlü ya da şeddeli yapılar ortaya konmaya çalışılmıştır.³³ Kaynak taraması sonucunda Kırgızistan yazıtlarında şeddeli ünsüz içeren sözcük tespit edilememiştir. Yine Altay yazıtlarında aşağıda değinilen okunuşları şüpheli olan iki sözcük dışında ikiz ünsüze rastlanmamıştır. Çalışmada şeddeli ünsüzler rahat takip edilebilsin diye runik harfli sözcüklerin Latin harflerine aktarımında tam bir transkripsiyon yöntemi kullanılmamıştır. Yalnızca gereken yerlerde şeddelenme nedeniyle yazılmayan ilgili ünsüz parantez içerisinde gösterilmiştir.

Kimi okuma güçlüğü olan tartışmalı sözcükler³⁴ ile şeddelenme olasılığı olmakla beraber aslında artık ünsüz yalınlaşması, hece ya da ses kaynaşması yoluyla Eski Türkçede yer aldığı düşünülen şu sözcükler aşağıda verilen listeye dâhil edilmemiştir: $d^1nçIg^1$ *adinçig* (< *adinç(ç)ig*) “olağanüstü, benzersiz” (KT G12², vb.), $y^1r^1l^1Uk^1d^1I$ *yarlukadı* (< *yarlı(g)kadı*) “buyurdu, lütfetti” (Tar. K6), $y^1r^1l^1k^1d^1Uk^1$ *yarlıkaduk* (< *yarlı(g)kaduk*)

³³ Runik harfli metinler ile ilgili olarak bu çalışmada yararlanılan başlıca kaynaklar şunlardır: Alimov (2014), Alyılmaz (2021), Aydın (2015), (2017), (2021), Aydın vd. (2013), Ercilasun (2016), Kormuşin vd. (2016), Mert (2009), Ölmez (2018), (2021), Tekin (1968), (1994), (2003), (2006), (2016), Şirin User (2009), Yıldırım (2017).

³⁴ Örneğin tarafımızca Altay yazıtlarında yalnızca iki yerde tespit edilen ikiz ünsüzlü şu yapılar kesin olmayan bir okuyuş sunmaktadır: $Ut^1ç/I^?+A^?$ *ut(d)(a)ç(i)* ? “zafer, kazanç (günü)” (Kuray II (A-5) 1) (Kormuşin, 2016, 287) ve $b^2Ür^2t^2I$ ((e)v) *örti(d)i* ? “(ev) inşa etti” (Teke-Turu (A-53) 1) (Kormuşin, 2016, 293). Her iki sözcük için de okuma önerisi L. N. Tıbkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal'a aittir.

“buyurduğu, lütfettiği (için)” (KT D15, vb), $y^1r^1l^1k^1zU$ *yarlıkazu* (< *yarlı(g)kazu*)
 “buyursun, lütfetsin” (KT D29, vb.), $y^1Uk^1r^1U$ *yokaru* (< *yok(g)aru*) “yukarı” (T 25),
 $y^2Üg^2r^2Ü$ *yügerü* (< *yüg(g)erü*) “yukarı, yukarıya” (KT D11, vb.).

Eski Türk Runik Harfli Metinlerde Ünsüz İkizleşmesinin Gösterim Biçimleri ve Örnekleri³⁵

1. d^1 (ᠳ)

A) $(t^1)d^1 = (t)d (> (t)t)$

A-i) $b^1Ul^1g^1d^1m^{36}$ *bulga(t)dım* “bozguna uğrattım” (Tar. D5)

A-ii) $y^1r^1t^1d^1m$ *yaratı(t)dım* “yaptırdım” (BK K14; Tar. B2, B3) // Şeddesiz Yazım
 Örneği: $y^1r^1t^1d^1m$ *yaratıtdım* (Tar. B1; MÇ D8, 9, 10)

A-iii) $y^1Ug^1l^1d^1I$ *yogla(t)dı* “cenaze töreni yaptırdı” (Chang’an³⁷ 14)

2. d^2 (ᠳ)

A) $(t^2)d^2 = (t)d (> (t)t)$

A-i) $b^2It^2Id^2m$ *biti(t)dım* “yazdırdım” (KT G13; BK K15) // Şeddesiz Yazım Örneği:
 $b^2It^2Id^2m$ *bititdım* “yazdırdım” (T 58)

A-ii) $él^2d^2m$ *él(t)dım* “sevk ettim, yönlendirdim (ordu)” (E 45 (Köjeelig-Hovu) 4)

A-iii) t^2Id^2m *éti(t)dım* “yaptırdım, düzenlettim” (Tar. G6) // Şeddesiz Yazım Örneği:
 It^2d^2m *étitdım* “yaptırdım, düzenlettim” (MÇ D8)

3. k^1 (ᠬ)

A) $k^1 (k^1) = k(k)$

A-i) $b^2s^2b^1l^1Ik^1A$ *běşbalık(k)a* “Beşbalık şehrine” (HT-XIV 4, HT-XV 3, HT-XVI 2)

A-ii) $t^1Ug^1s^1k^1A$ *tugsık(k)a* “gün doğusuna, güneşin doğduğu yere” (KT G2; BK D8)

³⁵ Şeddelenmenin üzerinde gerçekleştiği runik harflerin gösteriminde geleneksel runik biçimler kullanılmıştır.

³⁶ Bu sözcükle beraber 1A-ii ve 1A-iii’te *-t-* ettirgen çatı eki ile *-dı* bilinen geçmiş zaman ekinin ilk sesi d^1 harfi üzerinden şeddelenmiştir. Bu durum d^1 harfinin */t/* sesini karşılamak için t^1 harfinin yerine kullanımına işaret edebilir. Bunun yanı sıra belki de şeddeleme -yazılmamış olan- *-t-* ettirgen çatı eki yerine bilinen geçmiş zaman ekinin ilk sesini karşılayan d^1 harfi üzerinden yapıldı. Fakat her iki durumda da benzeşme nedeniyle şeddeli d^1 harfinin */tt/* okuyuşunu karşıladığı söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi Kâşgarlı da böyle bir telaffuza işaret eder. Bu açıklama, listede 2A altında yer alan sözcükler için de geçerlidir.

³⁷ Yazıt *Xi’an* ve *Karı Çor* adlarıyla da anılır.

A-iii) t^1Uzk^1A *tuzak(k)a* “tuzaga” (IrkB 61)

4. k^2 (᠑)

A) $k^2(k^2) = k(k)$

A-i) $b^2Ük^2I$ *bök(k)üli*³⁸ “Kore” (KT D4, D8; BK D5, D8)

5. ik^1 (᠘)

A) $ik^1(k^1) = [i]k(k)$

A-i) $b^1I_1ik^1A$ *balık(k)a* “çamura” (KT K8)

A-ii) $b^1I_1ik^1A$ *balık(k)a* “şehre” (O 9)

A-iii) $b^1t^1s^1ik^1A$ *batsık(k)a* “gün batısına, güneşin battığı yere” (S 4)

6. Uk^1 (᠘)

A) $Uk^1(k^1) = [u]k(k)$

A-i) $b^1Uy^1r^1Uk^1A$ *buyruk(k)a* “bakana, amire” (Mainz 377, A Fragmanı, A 3, 6)

A-ii) $Id^1Uk^1t^1$ *ıduk(k)ut* “bir hükümdar unvanı” (BK D25)

A-iii) Un^1Uk^1A *on ok(k)a* “On Oklara” (Tar. G3; MÇ K11)

A-iv) $t^1Ug^1s^1Uk^1A$ *tugsuk(k)a* “gün doğusuna, güneşin doğduğu yere” (S 4)

A-v) $t^1Uny^1Uk^1Uk^1A$ *tunyukuk(k)a* “Tunyukuk’a” (T 31)

A-vi) $UI^1r^1t^1Uk^1A$ *olurtuk(k)a* “tahta çıktığında” (BK D14)

7. $Ük^2$ (᠙)

A) $Ük^2(g^2) = [ü]k(g) (> k(k))$

A-i) $b^2Ir^2t^2Ük^2r^2Ü$ *bértük(g)erü* “(hizmet) verdiği, (hizmet) ettiğini” (BK D9) //
Şeddesiz Yazım Örneği: $b^2Ir^2t^2Ük^2g^2r^2Ü$ *bértükgerü* “(hizmet) verdiği, (hizmet) ettiğini” (KT D10)

8. l^1 (᠘)

A) $l^1(l^1) = l(l)$

³⁸ Sözcüğün *bökküli* olarak okunması Ölmez’e (2021, 92, 93, 127, 128, 354) dayanmaktadır.

A-i) $y^1\text{II}^1\text{I}\underline{\text{I}}\text{k}^1$ *yıl(l)ık* “yıllık, yıl için” (Tar. B2)

A-ii) $y^1\text{U}^1\text{I}^1\text{g}^1$ *yol(l)ug* “kişi adı ya da bir unvan” (KT G13, GD²; BK GB²; Tar. D1) // **Şeddesiz Yazım Örneği:** $y^1\text{U}^1\text{I}^1\text{g}^1$ *yollug* “kişi adı ya da bir unvan” (KT GB)

9. I² (Υ)

A) $\text{I}^2(\text{I}^2) = \text{I}(\text{I})$

A-i) $\text{ç}\text{Ü}^2\text{g}^2$ *çöl(l)üg* “çöllü, bozkır olan; yer adı parçası” (KT D4; BK D5)

A-ii) $\text{II}^2\text{d}^2\text{Ü}^2\text{k}^2$ *él(l)edük* “ülke kurduğu, ülke sahibi olduğu” (BK D7) // **Şeddesiz Yazım Örneği:** $\text{II}^2\text{I}^2\text{d}^2\text{Ü}^2\text{k}^2$ *elledük* “ülke kurduğu, ülke sahibi olduğu” (KT D6)

10. n¹ (Ɔ)

A) $n^1(n^2) = n(n)$

A-i) $k^1\text{ç}^1n^1\eta$ *kaçan (n)ey* “ne zaman olsa” (T 21)

11. n² (n⁴)

A) $(n^1)n^2 = (n)n$

A-i) $k^1\text{ç}^1n^2\eta$ *kaçan(n) ney* “ne zaman olsa” (T 20, 29)

12. nt (⊙)

A) $\text{nt}(\text{d}^1) = [\text{n}]\text{t}(\text{d}) (> \text{t}(\text{t}))$

A-i) $y^1\text{U}^1\text{nt}^1\text{A}$ *yunt(d)a* “atta” (IrkB 24)

13. s¹ (Ŷ)

A) $(\text{d}^1)\text{s}^1 = (\text{d})\text{s}$ ya da $(\underline{\text{d}})\text{s} ? (> (\text{s})\text{s})$

A-i) $\text{I}\text{s}^1\text{r}^1$ *ı(d)sar* “gönderirsen (*harf. gönderse*)” (KT G8; BK K6)

B) $(\text{ş})\text{s}^1 = (\text{ş})\text{s}$

B-i) $k^1\text{b}^1\text{s}^1\text{r}^1$ *kavı(ş)sar*³⁹ “bir araya gelse, birleşse, ittifak kursa” (T 12)

14. t¹ (⊠)

³⁹ Tunyukuk yazıtında s^1 işareti çoğunlukla /ş/ sesini de karşılayacak biçimde kullanıldığı için sözcüğün *kavış(s)ar* olarak da okunması mümkündür. Elbette bu durumda $s^1(s^1) = \text{ş}(s)$ denkleğinin kurulması gerekecektir.

A) $t^1(t^1) = t(t)$

A-i) $y^1r^1t^1Ur^1t^1m$ yarat(t)urtum “yaptırdım” (KT G12)

B) $t^1(d^1) = t(d) (> t(t))$

B-i) g^1t^1m agıt(d)ım “kaçırttım, dağıttım, püskürttüm (orduyu)” (BK D31)

B-ii) k^1It^1mz akıt(d)ımız “akın ettirdik” (KT K8) // Şeddesiz Yazım Örneği: $k^1t^1d^1mz$ akıtdımız “akın ettirdik” (T 35)

B-iii) r^1t^1m art(d)ım “artırdım” (E 42 (Bay-Bulun I) 4⁴⁰)

B-iv) $k^1mşt^1I$ kamşat(d)ı “sarsıldı, sendeledi” (BK D30)

B-v) $Uk^1Ub^1r^1t^1m$ kuvrat(d)ım “topladım, bir araya getirdim” (BK K7)

B-vi) $Ul^1r^1t^1I$ olurt(d)ı “oturttu, diktirdi (yazıt)” (KÇ D12)

B-vii) t^1Ut^1Um tut(d)um “(ülkeyi elimde) tuttum, yönettim” (E 45 (Köjeelig-Hovu) 4)

B-viii) $y^1r^1At^1I$ yarat(d)ı “yarattı” (Or. 8212/78, A Fragmanı, A (B?) 7)

B-ix) $y^1y^1l^1t^1m$ yaylat(d)ım “yaylattım, yazı geçirttim” (HT-II 3)

B-x) $y^1Ug^1l^1t^1I$ yoglat(d)ı “cenaze töreni yaptırdı” (KÇ D12)

B-xi) $y^1Ur^1t^1A$ yurt(d)a “terkedilmiş konaklama yerinde” (IrkB 13)

C) $(d^1)t^1 = (d)t (> (t)t)$

C-i) It^1I^{41} ı(d)tı “gönderdi; bıraktı” (KT G12, KT D7; BK K14, D7; KÇ B11; MÇ K6)

C-ii) $Ul^1g^1At^1m$ ulga(d)tım “büyüdüm, yetiştim” (E 7 (Barık III) 2) // $Ul^1g^1t^1m$ ulga(d)tım “büyüdüm, yetiştim” (E 29 (Altın-Köl II) 1⁴²)

C-iii) $Ul^1g^1t^1Ur^1U$ ulga(d)туру “büyütmeye, yetiştirmeye (muktedir olamadım)” (E 59 (Herbis-Baarı) 1⁴³)

⁴⁰ Yazıtın satır numarası Aydın’a (2015, 108) göre verilmiştir. Kormuşin’de (2016, 136, 137) satır numarası 6’dır.

⁴¹ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimli hali dışında birinci tekil ve çoğul şahıs ekli haliyle de (It^1m ı(d)tım, It^1mz ı(d)tımız) (BK D40, KT D40, vb.) yazıtlarda yer alır.

⁴² Yazıtın satır numarası Aydın’a (2015, 85) göre verilmiştir. Kormuşin’de (2016, 110) satır numarası 5’tir.

⁴³ Yazıtın satır numarası Aydın’a (2015, 130) göre verilmiştir. Kormuşin’de (2016, 168, 169) satır numarası 3’tür.

C-iv) $\underline{Uk}^1Ut^1I^{44}$ *ko(d)ti* “bıraktı, terk etti, öylece bıraktı” (BK G12)

C-v) $y^1g^1It^1\underline{Uk}^1d^1A$ *yagı(d)tukda* “düşman olduğunda” (KÇ B5, D6)

15. t² (h)

A) $t^2(t^2) = t(t)$

A-i) $It^2r^2\underline{Ur}^2$ *ét(t)ürür* “ettirir, yaptırır” (KarB. (II) 5)

B) $t^2(d^2) = t(d) (> t(t))$

B-i) $b^2d^2zt^2I^{45}$ *bedzet(d)i* “bezetti, süsletti” (KÇ D12)

B-ii) r^2t^2mz *ert(d)imiz* “geçtik, geçip gittik” (T 44)

B-iii) It^2t^2I *élt(d)i* “taşdı” (E 29 (Altın-Köl II) 1⁴⁶)

B-iv) k^2It^2m *két(d)im* “gittim” (E 15 (Çaa-Höl III) 2)

B-v) $s^2\underline{Ül}^2t^2m$ *sület(d)im* “ordu sevk ettirdim, sefer ettirdim” (O 7) // **Şeddesiz Yazım Örneği:** $s^2\underline{Ül}^2t^2d^2m^{47}$ *sületdim* “ordu sevk ettirdim, sefer ettirdim” (T 18, 43)

C) $(d^2)t^2 = (d)t (> (t)t)$

C-i) s^2t^2m *éşi(d)tim* “işittim, duydum” (T 24)

C-ii) $Ig^2t^2I^{48}$ *igi(d)ti* “besledi” (KT D16, BK D14; KÇ D13)

C-iii) $Ig^2t^2\underline{Ük}^2$ *igi(d)tük* “beslediği (için)” (Tar. B3)

C-iv) $y^2\underline{Üt}^2m$ *yü(d)tüim* “yükledim, taşıdım” (E 10 (Elegest I) 5)

C-v) $y^2\underline{Üg}^2t^2\underline{Ur}^2mş$ *yüğe(d)türmiş* “terfi ettirmiş; yüceltmiş” (KÇ B2)

⁴⁴ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimli hali dışında Moyun Çor (D2, G6) yazıtında birinci tekil şahıs ekli haliyle de (k^1Ut^1m *ko(d)tim*) geçmektedir.

⁴⁵ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimli hali dışında Kül Tegin (G11) ve Bilge Kağan (GB) yazıtlarında birinci tekil şahıs ekli haliyle de ($b^2d^2zt^2m$ *bedzet(d)im*) geçmektedir.

⁴⁶ Yazıtın satır numarası Aydın’a (2015, 85) göre verilmiştir. Kormuşin’de (2016, 110) satır numarası 5’tir.

⁴⁷ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın birinci tekil şahıs ile çekimli hali dışında yine Tunyukuk (53) yazıtında birinci çoğul şahıs ekli haliyle de ($s^2\underline{Ül}^2t^2d^2mz$ *sületdimiz*) geçmektedir.

⁴⁸ Sözcük, burada verilen bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimli hali dışında Kül Tegin (D29) ve Bilge Kağan (D23, D38) yazıtlarında birinci tekil şahıs ekli haliyle de (Ig^2t^2m *igi(d)tim*) geçmektedir.

Sonuç

Eski Türk runik alfabesinin Sami (Arami) kökenli olduğunu düşünen kimi araştırmacılar bu kaynak alfabenin Türkçede var olan önlük-artlık ünlü uyumu esasında yeni harf eklemeleriyle Türkçenin yazımına elverişli hale getirildiğini ileri sürmektedirler. Bununla beraber runik alfabenin 1893 yılında Danimarkalı V. Thomsen tarafından çözülmesiyle aslında runik yazının Türkçenin yazımına çok da elverişli olmadığı da ortaya çıkmıştır. Ünlü sisteminin yetersizliği, yazıda sözcük sınırlarının her zaman net biçimde tespit edilememesi, bir harf için birden fazla varyasyonun bulunabilmesi, kimi sesleri karşılamak için önlük-artlık durumuna göre kullanılan ikili ünsüz çiftlerinin tutarsız kullanımı vb. sorunlar sözcüklerin doğru okunuşu için önemli engeller olarak ortaya çıkmaktadır. Türklerin kullanmış olduğu standartlaşmamış eski dönem yazı sistemlerinde olduğu gibi runik yazıda da bir sözcükte yer alan ikiz ünsüz kimi zaman -diyakritiksiz-şeddelenecek tek harf üzerinden gösterilirken kimi zaman da şeddeleme yapılmadan ikiz ünsüzü oluşturan her bir ünsüz ayrı ayrı harflerle gösterilmektedir.

Tarafımızca taranan kaynaklar doğrultusunda runik harfli metinlerde görülen ünsüz ikizleşmesinin on beş runik işaret üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir: d^1 , d^2 , k^1 , k^2 , $ık^1$, Uk^1 , $Ük^2$, l^1 , l^2 , n^1 , n^2 , nt , s^1 , t^1 , t^2 . Tüm runik harfli metinler içerisinde en fazla ünsüz ikizleşmesinin /t/ ve /k/ seslerinde olduğu gözlemlenmiştir. /t/ sesinin ikizleşmesi ya da şeddelenmesinde t^1 ve t^2 işaretleri -ile beraber belki de d^1 ve d^2 işaretleri de- kullanılırken /k/ sesi için k^1 , k^2 , $ık^1$, Uk^1 , $Ük^2$ işaretlerinden yararlanılmıştır. Runik harfli metinlerde şeddeleme yalnızca tek bir sesi karşılayan bir runik işaret üzerinden yapılmamıştır. /nt/ seslerini karşılayan nt çift ünsüz işaretinin yanı sıra $ık^1$, Uk^1 , $Ük^2$ hece işaretlerinin de şeddelemede kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkçede söz içinde ya da daha doğru bir ifadeyle söz kökünde ünsüz ikizleşmesine yansıma kaynaklı sözcükler ve yabancı sözcükler dışında rastlanmaz. Bununla birlikte sözcüklere gelen hem yapım ekleri hem de çekim ekleri üzerinden ünsüz ikizleşmesi görülür. Ayrıca runik yazıda şeddeleme yani ikiz ünsüzün diyakritiksiz tek bir harf ile gösterimi yalnızca bir sözcük bünyesinde değil iki ayrı sözcüğün yazımında da görülebilir. Runik harfli metinler dışında Uygur, Mani, Arap, İbrani harfli Türkçe metinlerde de ünsüz ikizleşmesinin yazıda tek bir harf ile gösterildiği tanıklanmaktadır. Grek harfli Türkçe metinlerden tarafımızca ele alınan bir eserde ünsüz ikizleşmesinin tek bir harf üzerinden gösterimine rastlanmasa da doğrudan Sami (Arami) kökenli olmayan Brahmi alfabesi ile oluşturulmuş Eski Türkçe metinlerde ise ikiz ünsüzlerin tek bir harf ile gösterimini tanımlayan kimi örnekler tespit edilmiştir. Son olarak, runik yazıda sözcüklerde yer alan şeddeli yapıların doğru anlaşılıp okunması ilgili metin bağlamlarının da doğru oluşturulmasına yol açacağı gibi Eski Türkçenin fonetik ve morfolojik yapısı hakkında da doğru çıkarımlar yapılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı Yazıtları - Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen Yayınları.
- Altundaş, U. (2016). *Karamanlıca Hazreti Yosıfın Ömrünün Naklieti Adlı Eser Üzerine Dil İncelemesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig, I, Metin*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetü'l-Hakayık* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan, A. T. (2003). Lâm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 27, s. 92-93). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2021). *Uygur Yazıtları* (2. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2013). *Yenisey - Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Clauson, G. (1970). The Origin of the Turkish "Runic" Alphabet. *Acta Orientalia Havniae*, (32), 51-76.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Csató, É. Á. ve Johanson, L. (1998). Turkish. *The Turkic Languages*. (L. Johanson ve É. Á. Csató, Eds.). London and New York: Routledge: 203-235.
- Daniels, P. T. ve Bright, W. (1996) (Eds.). *The World's Writing Systems*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Durmuş, İ. (1997). Harf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 16, s. 161-162). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugât'i-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1978). Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1977, 87-119.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Fromkin, V., Rodman, R. ve Hyams, N. (2003). *An Introduction to Language* (7th Edition). Boston: Thomson.
- Gabain, A. von (1954). *Türkische Turfan Texte VIII: Texte im Brāhmīschriřt*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (1986). *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang* (Tome I-II). Paris: Peeters.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kızıklı, Z. (2007). Arap Dilinde İdğam Kavramı. *Ekev Akademi Dergisi*. 11(32), 177-195.
- Kormuşin, İ. V., Mozioglu, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2016). *Yenisey - Altay - Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Livşits, V. A. (2000). Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine. (S. Gömeç ve T. Ölçekçi, Çev.). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31), 37-50.
- Marazzi, U. (1980). *Tevārīh-i Āl-i Osmān. Cronaca anonima ottomana in trascrizione ebraica (dal manoscritto Heb. e 63 della Bodleian Library)*. Seminario di Studi Asiatici, Series Minor XII. Napoli: Istituto universitario orientale.

- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık Matbaacılık.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Ölmez, M. (2021). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi, Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*. Yenilenmiş-Genişletilmiş Dördüncü Baskı. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanıft: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Róna-Tas, A. (1987). On the Development and Origin of the East Turkic "Runic" Script. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 41(1), 7-14.
- Sarı, M. A. (2000). İdgam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (C. 21, s. 471-472). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şirin User, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları. Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Şirin User, H. (2015). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. (Gözden Geçirilmiş Yeni Basım). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, The Hague: Indiana University.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 5. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 13. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 19. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi, 1. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları (2. Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thomsen, V. (2011). *Orhon Yazıtları Araştırmaları (2. Baskı)*. (V. Köken, Çev. ve Yayıma Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tugusheva, L. Yu. ve Khosroyev, A. L. (2008). *Xuastvaniift (Manichaeen confession of sins)*. Facsimile Edition: Preface, transcription of the Uighur text, translation by L. Yu. Tugusheva, Comments by A. L. Khosroyev. St. Petersburg: Nestor-Historia.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı). İstanbul: Multilingual.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen (Altuigurisch - Deutsch - Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü (Eski Uygurca - Almanca - Türkçe)*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yıldırım, F. (2017). *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, F. ve Çapa, G. N. (2022a). Atebetü'l-Hakâyık'ın Eski Uygur Harfli Semerkand Nüshasının Paleografik İncelenmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 56-103.
- Yıldırım, F. ve Çapa G. N. (2022b). Atebetü'l-Hakâyık'ın Ayasofya Nüshasının Eski Uygur Harfli Satırlarının Paleografik İncelenmesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 807-863.
- Yusuf Has Hacib (1943). *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım, III, Mısır Nüshası*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kısaltmalar

BK : Bilge Kağan Yazıtı

HT : Hoyto-Tamır Yazıtı

IrkB : Irk Bitig

KarB. : Kara Balgasun Yazıtı

KÇ : Küli Çor Yazıtı

KT : Kül Tegin Yazıtı

MÇ : Moyun Çor Yazıtı

O : Ongi Yazıtı

S : Süci Yazıtı

T : Tunyukuk Yazıtı

Tar. : Taryat Yazıtı

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.5>

Volume 8/1

2024 p. 99-119

ÇEVİRİM İÇİ YABANCI DİL DERSLERİNDE PEDAGOJİK YAKLAŞIMLARIN KULLANILABİLİRLİĞİ: AKTİF, İŞBİRLİKÇİ VE PROJE TABANLI ÖĞRENME YÖNTEMLERİ İLE ÇOKLU ZEKÂ KURAMI VE BEYİN TEMELLİ ÖĞRENME

DIE ANWENDBARKEIT PÄDAGOGISCHER ANSÄTZE IN ONLINE-FREMDSPRACHKURSEN: AKTIVES, KOLLABORATIVES UND PROJEKTBASIERTES LERNEN SOWIE DIE THEORIEN DER MULTIPLER INTELLIGENZEN UND DES HIRNBASIERTEN LERNENS

THE APPLICABILITY OF PEDAGOGICAL APPROACHES IN ONLINE FOREIGN LANGUAGE CLASSES: ACTIVE, COLLABORATIVE AND PROJECT-BASED LEARNING METHODS ALONG WITH MULTIPLE INTELLIGENCE THEORY AND BRAIN-BASED LEARNING

Hatice KÖKOĞLU*

ÖZ

Bu makale, çevrim içi yabancı dil derslerinde Aktif Öğrenme Modeli, İşbirlikçi Öğrenme, Proje Tabanlı Öğrenme Yöntemi, Çoklu Zekâ Kuramı ve Beyin Temelli Öğrenme gibi pedagojik yaklaşımların kullanılabilirliğini incelemektedir. Öncelikle, bu yöntemlerin çevrim içi ortamlarda nasıl uygulanabileceği ve öğrencilerin dil becerilerini nasıl geliştirebileceği tartışılmaktadır. Ardından, her bir yöntemin çevrim içi yabancı dil derslerindeki etkileri ve avantajları ele alınmaktadır.

Aktif Öğrenme Modeli, öğrencilerin ders içinde aktif olarak katılımını teşvik ederken, İşbirlikçi Öğrenme, öğrencilerin birbirleriyle etkileşim içinde olmasını ve bilgi paylaşımını teşvik eder. Proje Tabanlı Öğrenme Yöntemi ise öğrencilere gerçek hayattan örneklerle çalışma fırsatı sunar ve öğrenmeyi daha anlamlı hale getirir. Çoklu Zekâ Kuramı, öğrencilerin farklı zekâ alanlarını kullanarak öğrenmelerine olanak tanırken, Beyin Temelli Öğrenme ise beyin araştırmalarına dayanarak öğrenme süreçlerini optimize etmeye odaklanır.

Makalede sunulan bulgular, bu pedagojik yaklaşımların çevrim içi yabancı dil derslerinde etkili bir şekilde kullanılabileceğini ve öğrencilerin dil becerilerini geliştirmeye katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Bu yöntemlerin kullanılabilirliği, öğrencilerin motivasyonunu artırabilir, öğrenme sürecini daha etkili hale getirebilir ve çevrim içi ortamlarda öğrenme deneyimini zenginleştirebilir.

* Araştırmacı, E-mail: hatice.kokoglu@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3187-0626, Bursa, Türkiye.

Bu nedenle, dil öğretmenlerinin bu pedagojik yaklaşımları çevrim içi yabancı dil derslerinde kullanmaları önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Aktif Öğrenme Modeli, İşbirlikçi Öğrenme, Proje Tabanlı Öğrenme Yöntemi, Çoklu Zekâ Kuramı, Beyin Temelli Öğrenme, Online Eğitim.*

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Artikel wird die Anwendbarkeit pädagogischer Ansätze wie des Aktiven Lernmodells, des Kollaborativen Lernens, der Projektbasierten Lernmethode, der Theorie der Multiplen Intelligenzen und des Hirnbasierten Lernens in Online-Fremdsprachenkursen untersucht. Zunächst wird diskutiert, wie diese Methoden in Online-Umgebungen umgesetzt werden können und wie sie dazu beitragen können, die Sprachkenntnisse der Schüler zu verbessern. Anschließend werden die Auswirkungen und Vorteile jeder Methode in Online-Fremdsprachenkursen erörtert.

Das Aktive Lernmodell ermutigt die Schüler, aktiv am Unterricht teilzunehmen, während das Kollaborative Lernen die Interaktion der Schüler untereinander und den Austausch von Wissen fördert. Die Projektbasierte Lernmethode bietet den Schülern die Möglichkeit, mit realen Beispielen zu arbeiten und das Lernen sinnvoller zu gestalten. Die Theorie der Multiplen Intelligenzen ermöglicht, dass die Schüler verschiedene Intelligenzbereiche nutzen, während das Hirnbasierte Lernen sich auf die Optimierung des Lernprozesses basierend auf Hirnforschung konzentriert.

Die in dem Artikel präsentierten Ergebnisse zeigen, dass diese pädagogischen Ansätze in Online-Fremdsprachenkursen effektiv eingesetzt werden können und dazu beitragen können, die Sprachkenntnisse der Schüler zu verbessern. Die Anwendbarkeit dieser Methoden kann die Motivation der Schüler steigern, den Lernprozess effektiver gestalten und die Lernerfahrung in Online-Umgebungen bereichern. Daher ist es wichtig, dass Deutschlehrer diese pädagogischen Ansätze in Online-Fremdsprachenkursen verwenden.

Schlüsselwörter: *Aktives Lernmodell, Kollaboratives Lernen, Projektbasierte Lernmethode, Theorie der Multiplen Intelligenzen, Hirnbasiertes Lernen, Online-Unterricht.*

ABSTRACT

This article examines the applicability of pedagogical approaches such as Active Learning Model, Collaborative Learning, Project-Based Learning Method, Multiple Intelligence Theory, and Brain-Based Learning in online foreign language classes. Firstly, it discusses how these methods can be implemented in online environments and how they can improve students' language skills. Then, it addresses the effects and advantages of each method in online foreign language classes.

The Active Learning Model encourages students' active participation in class, while Collaborative Learning promotes interaction among students and encourages knowledge sharing. The Project-Based Learning Method provides students with opportunities to work with real-life examples and make learning more meaningful.

Multiple Intelligence Theory allows students to utilize different intelligence areas, while Brain-Based Learning focuses on optimizing learning processes based on brain research.

The findings presented in the article demonstrate that these pedagogical approaches can be effectively used in online foreign language classes and contribute to improving students' language skills. The availability of these methods can increase students' motivation, make the learning process more effective, and enrich the online learning experience. Therefore, it is important for language teachers to use these pedagogical approaches in online foreign language classes.

Keywords: *Active Learning Model, Collaborative Learning, Project-Based Learning Method, Multiple Intelligence Theory, Brain-Based Learning, Online Education, Learning Theories.*

Aktif Öğrenme Modeli

Aktif Öğrenme ya da Probleme Dayalı Öğrenme (PDÖ) öğrencilerin doğrudan katılımını ve pratik öğrenmeyi teşvik eden bir öğretim yöntemidir. Öğrenciler, ders sırasında öğrenilen konuyla fiziksel ve bilişsel olarak etkileşimde bulunmaya teşvik edilir (Soumia, 2023, s. 157).

Öğrencilerin bir yabancı dili etkili bir biçimde öğrenebilmeleri için öğretmenler mümkün olduğunca konuşma ve hareket etme paylarını azaltırlar, bu da öğrenenlere daha fazla konuşma ve aktif olarak derslere katılma fırsatı tanır (Kroker, 2019).

Akıl yürütme ve uygulama öğrenmenin en üst seviyesinde yer alırken, akılda tutma (belleme, ezberleme) öğrenmenin en alt seviyesinde yer alır. Öğrenmenin davranışsal tanımına göre tam anlamıyla öğrenme, bireyin öğrendiği bilgi ve becerileri uygulamaya koyabilmesi ile gerçekleşmektedir. Öğrencilerin aktif katılımı öğrenmeyi mümkün kılar. Bireyin öğrenmesini sağlayan tek kişi öğretmendir. Öğretmenler tavsiyelerde bulunur, programlar oluşturur ve yardım eder, ancak öğrenme kişinin kendi başına gerçekleştirebileceği zihinsel bir değişimdir (Ünal, 1999, s. 374).

Bilgi kaybına neden olan unutmayı en aza indirmek, öğrenci başarısını artırmada en önemli etkidir. Ezbere eğitim, unutmayı önleyemez (Can, & Semerci, 2010, s. 50). Öğrencinin öğretmen merkezli bir ortamda ezber yöntemi ile öğrendiği bilgi özellikle de yabancı dil öğrenen öğrenciler için tam anlamıyla öğrenilmiş bilgi değildir. Yabancı dilin günlük hayatta kullanılabilmesi, pratiğe aktarılabilmesi önemli olduğu için hedef dilin öğrenci merkezli, aktif öğrenme ortamının oluşturulduğu, bol pratik yapılabilen sınıf ortamında öğrenilmesi büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde öğrenci ezberlenmiş fakat pratiğe dökülemeyen bilgiler ile okuma ve yazma becerilerinde başarılı olabilese de dinleme ve konuşma becerilerinde zayıf kalır. Oysaki yabancı dil öğretiminde 4 temel becerinin de geliştirilmesi ve bilgilerin günlük hayata aktarılabilmesi oldukça önemlidir. Öğrenmenin en üst seviyelerinde yer alan uygulama ve akıl yürütmenin öğrencilere sağlanabilmesi bu anlamda çok önemlidir. Öğrenci öğrendiği bir kelimenin günlük

hayatta nasıl kullanılacağı ile alakalı akıl yürütüp, gerekli durumlarda dili sadeleştirmeyi öğrenmelidir.

Yapılan araştırmalara göre, unutmaya sebebiyet veren dört neden vardır:

1. Bilginin kullanılmaması.
2. Örgütlenmiş bilgilerin tam olarak yerleştirilmemesi, Piaget'e göre dengeyi tam olarak sağlanamaması ile açıklanmaktadır.
3. İlgi duyulmayan konular unutulur.
4. Yeni deneyimler geçmiş unutturur. (Bacanlı, 2001)

Yukarıda unutmaya sebebiyet veren 4 nedenin yabancı dil öğretiminde incelemesi:

1- Bilginin kullanılmaması

Geleneksel olan, öğretmen odaklı ve ezbere dayalı yabancı dil öğretme sisteminde pratiğe dökülmeyen her bilgi zamanla kaybolur. Bundan dolayı öğretmenler aktif öğrenme metodunu kullanarak öğrencinin yeterince pratik yaparak bilgiyi kalıcı hale getirmesini sağlamalıdır.

2- Örgütlenmiş bilgilerin tam olarak yerleştirilmemesi

Bilişsel psikologlar, kavramların uzun süreli bellekte birbirleriyle bağlantılı bir dizi bağlantı oluşturduğunu düşünüyor. Gray'e (1999) göre, bir ağdan bir kavramı düşünmek, o kavramla güçlü bir bağlantısı olan başka bir kavramı harekete geçirecektir. Böylece kavram hatırlanacaktır. Zihnimize bilgi, piramit gibi hiyerarşik olarak örgütlenmiştir. Hiyerarşik örgütlenme ile ilgili bir deneyde, deneklere bir ağaç gibi hiyerarşik bir düzen içinde bir liste verildi. Diğer bir grup denge için ise aynı sözcük listesi rastgele verildi. Hiyerarşik olarak örgütlenen sözcüklerin %65'i hatırlanırken, rastgele verilen sözcüklerin sadece %19'u hatırlanmıştır. Uzun süreli bellekten geri getirme büyük olasılıkla bir arama sürecini gerektirir ve hiyerarşik organizasyon bu arama sürecini kolaylaştırır (Atkinson & Hilgard, 1995). Bu hiyerarşik organizasyon ise yabancı dil derslerinde öğrencinin aktif öğrenme ortamında sorgulayarak, akıl yürüterek edindiği bilgiyi günlük hayatta hangi alanda kullanabileceğini sağlamak ile gerçekleşir. Örneğin yabancı dil dersinde öğrenciler partnerler eşliğinde bir alışveriş ürünün şikâyeti, randevulaşma vb. gibi diyaloglar yaparsa, bu diyaloglarda kullandıkları kelimeleri ve kalıpları beyinlerinde kategorize edebilirler ve daha sonra hatırlamaları daha kolay olur.

3 -İlgi duyulmayan konuların unutulması

Öğrencilerin ilgisini çekmek için sadece hedef dili vermek yeterli değildir, öğretmen aynı zamanda dilin konuşulduğu ülkenin tarihi ve kültürü hakkında da bilgi sahibi olarak bu bilgileri merak uyandıracak şekilde öğrencilere aktarmalıdır. Özellikle o ülkede yaşamak için bu dili öğrenen öğrencilerde merak uyandırarak kültürü aktarmak öğrencileri hedef

dile daha çok yaklaştıracaktır. Bu süreçte sadece öğretmenin kültürü ve ülke bilgisini aktarması yerine; öğrencilere görevler vererek her dersin başında küçük ya da büyük fark etmeksizin o ülke ile alakalı bilgiler edinip arkadaşları ile paylaşması istenebilir. Bu sayede öğrenciler araştırıp, keşfederek öğrenme sürecinde aktif rol oynayacaklardır. Dil öğretiminde öğrenci başarısını olumsuz etkileyen faktörler arasında sıkıcı ve merak uyandırmayan gramer dersleri de bulunmaktadır (Bayram, & Korkmaz, 2016, s.82). Aktif öğrenme yöntemi ile en sıkıcı dilbilgisi konularını bile oyunlar, etkinlikler, görseller, renkler ve şarkılar aracılığı ile ilgi çekici hale getirmek önemlidir.

4- Yeni deneyimlerin geçmişini unutturması

Yabancı dil öğretiminde, özellikle de ileri seviyelerde sürekli yeni konular ve kelimeler eklendiği için eski konuların ve kelimelerin unutulması çok mümkündür. Bunun önüne geçmek için öğretmenin her zaman derse hazırlıklı girerek bir önceki konuların ya da kelimelerin tekrarını yeni konular içinde vermesi gerekmektedir. Öğrencinin bilgilerini sürekli tazelemek bu noktada büyük önem arz eder. Bunun yanı sıra bazen de belli bir seviyeden sonra öğrenciler özellikle de yeni ya da eş anlamlı kelimeler kullanmaya direnç gösterirler çünkü öğrendiklerinin yeterli olduğunu düşünürler ya da uzun zamandır kullandıkları bir kelimenin yerine yenisini koymakta zorlanırlar. Bu tarz durumlar için sık sık eş anlamlı kelimeler ile alakalı öğrencinin de keşif yapmasına müsaade edecek etkinlikler yapılmalıdır. Öğrenciye hangi kelimenin, hangi yapının hangi seviyeye ait olduğu ne kadarının günlük hayatta kullanılabileceği ne kadarının sınava ya da iş hayatına yönelik olduğu net bir şekilde belirtilerek öğrencinin kafasındaki soru işaretleri giderilmelidir.

Aktif Öğrenme Modeli Çevrim İçi Yabancı Dil Eğitimlerinde Kullanılabilirliği

Aktif öğrenme yöntemi çevrimiçi derslerde de kullanılabilen bir yöntemdir. Zoom uygulamasının ara odalar özelliği sayesinde öğrenciler partnerleri ile ara odalarda diyaloglar oluşturabilirler, bir okuma metnini birlikte analiz edebilirler, birlikte bir konuya hazırlık yapabilirler. Öğrencilerin hazırlık yaptığı esnada öğretmen her ara odaya tek tek giderek öğrenciler ile bireysel olarak ilgilenme fırsatı bulur. Özellikle kalabalık olan çevrimiçi sınıflar için ara odalarda konuşma etkinliği yaptırmak öğrenciler için bir avantajdır. Aktif öğrenme yönteminin kullanılabileceği başka bir çevrimiçi alan ise Quiziz uygulamasıdır. Quiziz uygulaması üzerinden öğrenciler çevrim içi bir platformdaki öğretmen tarafından oluşturulan sınıfa giriş yaparlar. Bu uygulama üzerinden öğretmen öğrencilere geleneksel test ödevleri verebileceği gibi öğrenciyi aktif ve ön planda tutan sesli ya da görüntülü yanıt verme özelliklerinin kullanılabileceği ödevlendirmeler de yapılabilir. Ders esnasında Kahoot, Bamboozle, Wordwall gibi hem görsellik içeren hem de öğrencinin bilgileri pratiğe dökmesini sağlayan çevrim içi platformlar kullanılabilir.

Kahoot ve Bamboozle Uygulamalarının Çevrim İçi Derste Kullanımı

Kahoot ve Bamboozle uygulamaları üzerinden takımlar halinde hedef konu ile alakalı oyunlar oynatılabilir. Öğrenciler sınıf mevcuduna göre gruplara ayrılır. Gruplara ayrılan

öğrenciler Zoom uygulamasının ara odalar özelliği kullanılarak ara odalara gönderilir. Öğretmen tarafından ara odalarda ekran paylaşımı yapılır. Öğrencilerin kendi takımlarında fikir alışverişi yaparak ortak bilgi arayışı esnasında öğretmen müdahale etmez, her takımdaki öğrenciler ortak olarak ilgili konu ile alakalı yanıtlarını verirler ve takımlar arasındaki skor tablosu her sorudan sonra bütün takımlar tarafından görülür. Bütün sorular yanıtlandıktan sonra öğrenciler ana oturuma geçerler. Eğer 1 ya da 2 takımın yanlış yanıt verdiği soruya diğer takım ya da takımlar doğru yanıt verdiyse öğretmen doğru yanıtın diğer öğrenciler tarafından açıklanmasını isteyebilir. Eğer herkes tarafından yanlış yanıt verilen sorular var ise bu sefer öğretmen liderliğinde yanlış yapılan sorular analiz edilerek açıklama yapılabilir.

Wordwall Uygulamasının Çevrim İçi Derste Kullanımı

Wordwall uygulaması gerek dil bilgisi gerekse kelime ve konuşma becerileri için oldukça kullanışlı bir platformdur. Wordwall uygulaması aracılığı ile öğrenilmiş yeni bir konu hakkında çark çevirerek öğrencilere ihtiyacı olan birkaç bilgi öğretmen tarafından verilir ve öğrencinin edindiği bilgiyi sözlü cümleler kurarak teorik bilgiyi pratiğe dökmesi sağlanır. Yabancı dil gramer derslerinde cümle sıralaması da önemli olduğu için Wordwall uygulaması üzerinden cümle sıralaması yapılan "kelime çorbası" şablonu ile gramer konuları pekiştirilebilir. Örneğin Almanca derslerindeki Modal fiillerin, ayrılabilen fiillerin, evet/hayır sorularının, emir cümlelerinin yapısında fiilin yeri çok önemli olduğu için bu tarz etkinlikler yapılabilir. Kelime bilgisini geliştirmek için de "eksik kelime, kelime avı, adam asmaca gibi şablonlar kullanılabilir. Örneğin başlangıç seviyesinde harfler öğretilirken adam asmaca şablonu kullanılabilir.

Quizlet Uygulamasının Çevrim İçi Derste Kullanımı

Kelime çalışmaları için önemli olan çevrimiçi bir diğer alan ise Quizlet uygulamasıdır. Bu uygulama üzerinden öğrenciler flash kartlar yardımıyla yeni kelimeleri tekrar ederek kelimeler ile alakalı ezbere dayalı öğrenme yöntemini kullanabilirler fakat buradaki ezber sistemini aktif öğrenme yöntemi ile uyarlayabilmek önemlidir. Bunun için Quizlet uygulaması ile Quizlet uygulamasını birleştirerek öğrencilere sesli yanıt vermeleri gereken ödevler verebilir. Örneğin bir kelimeyi yazarak o kelime ile sözlü olarak bir cümle kurması istenir. Ertesi gün dersin başında da öğrenciler yeni öğrenilen kelimelerden biri ile bir arkadaşına soru sorarak yanıt alır. Bu sayede kelimeler hem sistematik bir şekilde iş birliği ile yeterince tekrarlanmış olur hem de unutulmalarına mahal vermeden pratiğe dökülmüş olur.

İşbirlikçi Öğrenme

İşbirlikçi öğrenme, öğrencilerin küçük gruplarda ortak öğrenme hedeflerine ulaşmak için birlikte çalıştığı sistemli bir öğretim yöntemidir. İş birliği, rekabetçi ve bireysel çabalarla karşılaştırıldığında, daha geniş bir sonuç yelpazesi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu, yapılan birçok araştırmanın verileri tarafından gösterilmiştir (Johnson & Johnson, 1991; Slavin, 1995; Kagan, 1999). İşbirlikçi öğrenme, bir kavram olarak, öğrencilerin

dört ila altı kişilik küçük gruplarda çalıştıkları ve grup yeterliğinin farklı şekillerde ödüllendirildiği öğretim tekniklerini içerir (Slavin, 1988).

İşbirliğine dayalı öğrenmenin, farklı yöntemlerin çeşitli ortamlarda uygulandığı durumlarda bile öğrenciler arasında bireysel ve rekabetçi öğrenmeye kıyasla daha yüksek başarıya yol açtığı görülmüştür (Johnson ve Johnson, 1989; Johnson vd., 2000).

İşbirlikçi öğrenmede, öğretmen sınıfta neler olup bittiğini kontrol eder. Çok sayıda araştırmacı tarafından bu yaklaşımın avantajları vurgulandı. Araştırmacılar, küçük gruplarda çalışan öğrencilerin öğretilen konuları daha fazla öğrenme ve daha uzun süre hatırlama eğiliminde olduklarını keşfettiler. Aynı zamanda, öğrenciler öğretmenlerinden pasif olarak bilgi almadıkları için dersten daha memnun gibi görünmektedirler. Bu nedenle, öğretim, öğrenme sürecinde yer alan tüm taraflar arasında bir etkileşime dönüşmektedir (Beckman, 1990; Chickering & Gamson, 1991; Goodsell, vd. 1992).

İşbirlikçi Öğrenme Modeli Çevrimiçi Yabancı Dil Eğitimlerinde Kullanılabilirliği

Uzaktan eğitim, sanal ortamlarda iş birliğine dayalı öğrenmeyi içeren birçok yeni araç sağlamıştır. Araştırmacılar, bilgisayar destekli grup çalışmalarının etkileşim, eleştirel düşünme ve performansı artırdığını keşfettiler (Bliss ve Lawrence, 2009). Uzaktan eğitimde işbirlikçi öğrenme öğelerini dahil etmek faydalıdır. Örneğin, yapılandırılmış eş zamanlı ve eş zamansız grup tartışmaları, bireysel sorumluluk ve grup ilerlemesi hedefine ulaşmak için olumlu karşılıklı dayanışmayı teşvik eder. Ayrıca etkileşimli günlükler, sohbetler ve bloglar, etkileşimi ve sosyal becerileri geliştirmek için etkili yollardır (Cox ve Cox, 2008).

Çevrim içi yabancı dil öğretiminde Zoom uygulamasının ara odalar özelliği kullanılarak öğrencilere işbirlikçi öğrenme modeli ile çalışma fırsatı sunulabilir. Örneğin Kahoot, Bamboozle gibi uygulamalar üzerinden öğrenciler öğretmen tarafından 2 ya da 3 gruba ayrılarak ara odalara yollanır. Öğrenciler ara odalarda öğretmenin yaptığı ekran paylaşımını görerek hedef etkinlik üzerinde grup arkadaşları ile tartışarak fikir alışverişinde bulunurlar ve ortak bir cevap verirler. Her grubun verdiği cevap öğretmen ve diğer takımlardaki arkadaşları tarafından eş zamanlı olarak görülebilir. Bu tarz etkinlikler öğrencilerin takım çalışmaları yapmalarına, çevrimiçi ders alıyor olmalarına rağmen birbirlerini daha yakından tanımalarına olanak sağlar. Aynı zamanda ara odalar için oluşturulan grupların hem otomatik hem de manuel olarak oluşturulma seçeneklerinin bulunması da öğretmenin duruma göre öğrenciler arasındaki seviyeyi ayarlaması açısından bir avantajdır. Ara odalarda yapılabilecek bir diğer aktivite ise ana dil ile hedef dil arasında takım çalışması halinde çeviriler yaptırmaktır. Bu çeviri çalışmaları sayesinde öğrenciler kendi aralarında hem kelime çalışması yapabilirler hem eski notlarını kontrol ederler hem de birbirlerini ikna edebilmek adına takım arkadaşlarına konuyu anlatabilirler. Öğretmek öğrenme yöntemi sayesinde bilgiler daha kalıcı hale gelebilir.

Kelime çalışmaları için her ders sonunda bir öğrenci görevlendirilerek Quizlet sistemine o gün derste geçen kelimelerin aktarılması söylenir. Öğrenci tarafından sisteme aktarılan

kelimelerin diğer öğrenciler tarafından kontrol edilmesi söylenir. Hatalar var ise düzeltilmesi istenir. Öğrenciler iş birliği yaparak ortak çalışmaya başlarlar. Burada öğretmenin görevi ise öğrenilen bu bilgilerin pratiğe dökülebilmesini sağlamaktır.

Uzaktan eğitimde iş birliğine dayalı öğrenme modeli ders dışında da kullanılabilir. Örneğin quiz ya da sınav öncesinde öğrenciler arasında kitabın üniteleri paylaşarak gruplar halinde çalışmaları ve birbirlerine ünite de geçen bir dil bilgisi konusunu anlatarak çevrim içi platformda anlatılan dersin kayıt altına alınması istenebilir. Daha sonra her bir grubun ders kaydı diğer gruptaki öğrencilere yollanarak öğrenci tarafından anlatılan dersin yorumlanması istenebilir. Bu durumun bazı öğrenciler üzerinde eleştirilme korkusundan dolayı stres oluşturma ihtimali olsa da asıl amaç öğrencilerin hem birbirlerinin hatalarını kabul etmeleri hem de kendi eksiklerini kendi seviyelerindeki bireylerden duymalarını sağlayarak güven ortamı oluşturmaktır. Böyle bir aktivite yapılmadan önce sınıftaki öğrencilerin birbirleri ile kaynaştıklarına emin olmak gerekmektedir. Buradaki amacın eksikleri bulmaktan ziyade birbirlerini tamamlamak olduğu öğrencilere açık bir şekilde anlatılmalıdır.

Proje Tabanlı Öğrenme Yöntemi

Proje Tabanlı Öğrenme (PTÖ), öğrencilerin çeşitli alanlarda öğrendikleri kavramlara ve ilkelere dayalı olarak problem çözme, bireysel ya da grup olarak araştırma projelendirmesi ve bilimsel yöntem kullanarak bir ürün geliştirme çalışmaları yapmasıdır (Gözütok, 2004). Proje tabanlı öğrenme, öğrenenlere çözülmesi gereken sorunlar veya geliştirilmesi gereken ürünler sunarak öğrenmeyi bağlamsallaştıran bir öğretim yaklaşımıdır (Moss, & Van Duzer, 1998).

Proje tabanlı öğrenme anlayışına dayalı bir öğrenme sürecindeki temel eylem adımları

1. Hedef belirlemek
2. Ele alınacak sorunun veya yapılacak işi belirlemek ve tanımlamak
3. Sonuç raporunun özelliklerini ve nasıl sunulacağına karar vermek
4. Değerlendirme kriterleri ve yeterlik düzeylerini belirlemek
5. Takımlar kurmak
6. Alt soruları belirlemek ve bilgi toplama sürecini hazırlamak
7. Çalışma programını oluşturmak
8. Kontrol noktaları tanımlamak
9. Bilgi toplamak

10. Bilgileri organize etmek ve raporlamak

11. Projeyi tanıtmak. (Moursund, 1999)

Çevrim İçi Eğitimde Uygulanmış Bir Proje Tabanlı Öğrenme Yöntemi Örneği

Klaus-D Graf ve Kiyoshi Yokochi'nin çalışması, Alman-Japon okul eğitimi projeleri için gerçek zamanlı sesli-görsel uzaktan eğitim ortamının geliştirilme üzerine odaklanmaktadır. Proje, farklı bölgelerde kültürel özelliklerin anlaşılmasını, bilim ve yaratıcılığın artırılmasını amaçlamaktadır. Deneyler, ana dillerinde konuşan ilkökul çocukları ve İngilizce konuşan ortaokul öğrencileri arasında, Pisagor Teoremini keşfetme, kanıtlama ve uygulama konularında gerçekleştirilmiştir. Berlin ve Tokyo okulları arasında dört çiftin iş birliği yaptığı bir diğer proje ise çevre eğitimi, Japonca dil eğitimi, edebiyat (haiku) ve müzik eğitimi konularında devam etmektedir. Bu deneylerde öğrenciler, öğrenme yöntemlerinin gelecekte daha da önemli olacağı bir yöntem olan öğretimi üstlenmektedir. Öğrenciler, öğretmenleri tarafından başlatılan ve denetlenen, konuyla ilgili sorunları seçer, interneti araştırır ve 2 veya 3 kişilik gruplar halinde yabancı ülkedeki yaşlıları için öğretim klipleri hazırlarlar. Bu teknik, kişisel öğrenmede ilerlemeye ve öğrenme ortaklarının zorluklarında ve yeteneklerinde derin karşılıklı anlayışa yol açar.

Araştırmacılar, eğitimde disiplinler arası ve kültürler arası niyetlerin önemini vurgularlar, çünkü modern toplumlar giderek daha fazla sayıda yüksek düzeyde bilgi ve beceriye sahip bireylere dayanmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin karşılıklı anlayışa katkıda bulunmak için zengin bir kaynak olarak kullanılması gerektiğini savunurlar. Yokochi'nin araştırma grubu, Japonya ve Almanya'daki okul sınıfları arasında uzaktan eğitim deneyleri gerçekleştirdi ve bu faaliyetlerin matematik, fen ve sanat eğitimindeki faydalarını gösterdi. Deneyler, iki ortak okulun ve öğretmenlerinin, üniversitelerdeki didaktik araştırmacılarla birlikte, altı ila on iki haftayı kapsayan çeşitli faaliyetleri içeriyordu. Faaliyetler, araştırmacılar ve öğretmenler tarafından bir proje hazırlığıyla başladı, ardından öğretmenler aynı konuda eş zamanlı olarak çalıştı, çoğunlukla matematik, sosyal bilim veya sanattan alınan konuları içeriyordu. Öğrenciler, öğretmenleriyle iş birliği yaparak bulguları ve sonuçları hakkında yaşlıları için gösteriler hazırlamaya başladılar. Bu gösteriler, 6-12 haftalık toplam faaliyetin bir parçası olarak çeşitli video konferanslarda gerçekleştirildi. Malzeme, ayrıca e-posta, faks veya İnternet'teki ilgili ana sayfalara iletilmiştir. Deneyler sadece öğrencilerin öğrenmesini ve anlamasını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda öğretmen eğitimi ve uzaktan eğitim deneylerinin hazırlık, yürütme ve değerlendirmesinde aktif olan öğretmenlere de fayda sağlamıştır. Onlar, güçlü olduğu eğitim teorileri üzerinde derinlemesine düşünmek ve diğerlerinin niyetlerinin anlaşıldığından emin olmak için geri bildirim sağlamak zorunda kaldılar. Anlayış, dil sorunlarından öteye geçti, ancak Almanca veya Japonca temelli faaliyetleri açıklamak için İngilizce kullanmak bir sorundu. Öğretmenler, projelerini meslektaşları, okul yöneticileri ve ebeveynlere açıklamak için ekstra çaba harcamak zorunda kaldılar. Almanya ve Japonya'da kullanılan ekipman, Mitsubishi Electric tarafından desteklenmiştir ve iki okul sınıfının taleplerini karşılamak için bir standart uzaktan konferans sistemini önemli ölçüde genişletmiştir. Sistemler, Alman sınıfında 42

inçlik bir monitör (yaklaşık 20 kişi) veya Japon sınıfında 80 inçlik bir ekranda LC projektör kullandı (yaklaşık 40 kişi). Sonuç olarak, çalışma, ekipman ve iletişim maliyetleri ile uzaktan öğrenme için yeni medya ile ilgili ekstra işin, bu medyanın öğretimi ve öğrenme süreçlerine entegrasyonunu engellememesi gerektiğine sonuç çıkarmaktadır. Öğretmenler, öğrencilerin niteliksiz keşiflerle fazla zaman kaybetmelerini engelleyerek bu öğrenme için danışman ve gözetmen olmalıdır (Graf, K. D., & Yokochi, K. 2001)

Klaus-D Graf ve Kiyoshi Yokochi'nin Proje Tabanlı Çalışması Çevrim İçi Yabancı Dil Eğitimlerinde Uygulanabilirliği

Klaus-D Graf ve Kiyoshi Yokochi'nin Proje Tabanlı Çalışması aynı yabancı dili öğrenen iki farklı ülkedeki akran öğrenci grupları ile uygulanabilir fakat yüksek maliyetli bir proje olduğu için sponsor olmadan bu projeyi sürdürmek zordur. Proje Türkiye'de farklı bölgelerde çevrim içi yabancı dil eğitimi alan akranlar arasında daha küçük çaplı şekilde uygulanabilir. Örneğin öğretmenler tarafından iki grup öğrenci oluşturulur ve öğretmenler hazırladıkları program üzerinden senkronize olarak bir temayı öğrencilerine aktarır. Sonrasında proje tabanlı öğrenme anlayışına dayalı bir öğrenme sürecindeki Moursund'un 11 temel eylem adımı öğrencilere anlatılır. Öğretmen takibi eşliğinde çevrim içi platformda bir araya gelen 2 ayrı öğrenci grubu hedef tema hakkında karşı grup için bir video hazırlar ve sunar. Bu yöntem ile öğrenci grupları akranlarına öğretmek öğrenirler ve iş birliği içinde çalışma fırsatı bulurlar.

Çoklu Zekâ Kuramı

Amerikalı psikolog Howard Gardner tarafından geliştirilen bu kuramda zekâ tek boyutlu değil; çok boyutludur (Sönmez, 2014, s.160). Howard Gardner'a göre zekâ; bireyin bir veya birden fazla kültürel ortamda değer bulan ürünler ortaya koyma veya problemler çözme kapasitesidir. Gardner bu zekâ boyutlarını 8 başlık altında toplamıştır.

1. **Sözel- Dilsel Zekâ:** Sözcükleri ve dili sözlü ve yazılı olarak iyi kullanma yeteneğidir (Aydın, 2014, s. 76). Şiir, makale, öykü, masal vb. yazma, sözcüklerin anlamlarını öğrenme ve onları düzgün kullanma, bulmaca hazırlama ve çözme, bir tartışmaya katılarak onu yönetme, sunum yapma, tablo okuma ve yorumlama gibi etkinlikleri kapsar (Sönmez, 2014, s. 160).
2. **Mantıksal- Matematiksel Zekâ:** Mantıksal düşünme, sayıları etkili kullanma, problemlere bilimsel çözümler bulma, kavramlar arasındaki ilişkileri veya örüntüleri ayırt etme, sınıflama, genelleme, matematiksel formülle ifade etme, hesaplama, hipotezleri inceleme ve benzetmeler yapma gibi davranışları içerir (Nilay, 1999, s. 166).
3. **Bedensel- Kinestetik Zekâ:** Düşüncelerini ve duygularını ifade etmek için vücudu kullanabilme ve sorunları çözme yeteneği (Çuhadar, 2017, s. 5).
4. **Müziksel- Ritmik Zekâ:** Beste yapmak, bir enstrümanı çalmak ve şarkı söylemek için gerekli olan yetenektir. Müzikle duygularını ifade etmek, ritim tutmak, tekerlemeler yapmak ve şarkı söylemek bu tür zekâ kapsamına girer (Sönmez, 2014, s. 161).

5. **Görsel- Uzamsal Zekâ:** Biçime, şekle, boşluğa, renge ve çizgiye duyarlılık. Boşluğu zihinde canlandırabilirler ve bu modeli kullanarak uygulamalar yapabilme yeteneği. Örnek olarak, görsel ve uzaysal fikirleri grafiklerle anlatabilme yeteneği gösterilebilir (Altan, 1999, s. 5).
6. **Doğacı Zekâ:** Gardner'a göre daha gelişmiş bir doğacı, doğal kaynaklara ve sağlıklı bir çevreye ilgi gösterir; flora ve faunayı tanır, bunların sonuçlarının ayrımını doğal dünyada yapabilir ve yeteneklerini üretken olarak kullanabilir.
7. **Kişilerarası- Sosyal Zekâ:** Bir grup içinde iş birliği yapma yeteneği, başkalarıyla sözel ya da sözsüz olarak iletişim kurma yeteneğini içerir. Bu zekâ alanı ayrıca insanların ilgi alanlarındaki farklılıkları gösterir (Ayaydın, 2009, s. 55).
8. **İşsel- Öze dönük Zekâ:** İnsanın duygularını, duygusal tepki derecesini, düşünme sürecini, kendini yansıtmaya yeteneğini ve öz benliğini kavrama yeteneğidir. Ayrıca kişinin önsezi gibi kendi iç dünyasının farkındalığını da içerir (Ayaydın, 2009, s. 55).

Çoklu Zekâ Kuramı Çevrim İçi Yabancı Dil Eğitimlerinde Kullanılabilirliği

Farklı türde zekâlar etrafında dil öğrenme görevleri geliştirilebilir. Örneğin, bir şarkının sözlerini yazma gibi bir etkinlik, dil ve müzik zekâlarının kullanımını içerir. Öğrencilerin duygularını ifade etmeleri gereken bir rol yapma oyununda, dil, işsel ve kişiler arası yeteneklere ihtiyaç duyulur. Diğerlerinin tahmin etmesi için bir film başlığını taklit etmeleri gereken bir görevde ise bedensel-kinestetik ve kişiler arası yetenekler devreye girer. Çoklu zekâ kuramı, öğretmenlere dil öğrenme pratiği sağlamak için çekici yollar planlamak için mükemmel bir araçtır. MIT öğretim perspektifi, yabancı/ikinci dilde dil öğrenmenin, yani öğrencilerin sözel-linguistik zekâlarını geliştirmenin, çeşitli zekâları çağırarak desteklenebileceğini öne sürer. Öğretmen, öğrencilere belirli zekâlara öğretim yapmak amacıyla değil, bilgiyi anlama fırsatı vermek ve diğer zekâlarının gelişimini teşvik etmek amacıyla görev seçenekleri sunar (Arnold, & Fonseca, 2004, s. 125-126).

Sözel- Dilsel Zekânın Çevrim İçi Yabancı Dil Derslerindeki Yeri

Sözel- dilsel zekaya hitap eden oyunlar yabancı dil derslerinde kullanılabilir. "Kulaktan kulağa" oyunu, dil öğrenmek için yararlı olan oyunlardan biridir. Bu oyun çok fazla zaman almadan sınıfta oynanabilir. Bu oyun, her yaş grubuna hitap eder. Öğretmen, oyuna katılan öğrencilerden birinin kulağına yaş ve düzeyine göre bir cümle söyler ve ardından öğrencinin yanındaki öğrenciye söyleneni aktarır. Bu nedenle, cümle kulaktan kulağa yayılır. Cümle son kişi tarafından seslendirilir. Cümlenin yanlış aktarıldığı kişi belirlenir ve o kişi sona geçer (Aydın, 2014, s. 79).

Bu oyunun çevrim içi yabancı dil derslerinde oynatılması zordur ama uyarlanabilir. Örneğin sınıfta bir sıralama yapılarak tahtaya isimler yazılır. Öğretmen bir kelime söyleyerek oyunu başlatır. Sırasıyla tahtada ismi yazan öğrenciler söylenen kelimenin son harfi ile yeni bir kelime söylerler. Yanlış kelime söyleyen, zamanında kelimeyi söyleyemeyen ya da söylenmiş kelimeyi tekrarlayan öğrenci oyundan elenir.

Çevrim içi yabancı dil derslerinde oynatılacak başka bir oyun ise hikâye oluşturma oyunudur. Öğrencilere bir kutucuk içerisinde 5 kelime verilir. Bu kelimelerden 2 tanesi

hikâyenin karakterleri olabilir, geri kalanlar da fiil ve zaman olabilir. Öğrenci bu kelimeler ile hikayesini oluşturmaya başlar, öğrenci konuşurken diğer arkadaşları tarafından ona yeni kelimeler verilir ve öğretmen tarafından bu kelimeler kutucuğa eklenir. Hikâyede tutarsızlıklar olsa da olay komik bir hale bürünür. Diğer öğrenciler arkadaşlarına verecekleri kelimeyi düşünürken zihin jimnastiği yaparlar ve öğrendikleri kelimeleri hatırlarlar. Hikâyeyi kuran kişi ise hikayesine spontane eklemelerde bulunarak konuşmasını akıcı hale getirebilir. Duruma göre oyun biraz daha zorlaştırılarak diğer öğrenciler tarafından hikâye oluşturan kişiye bir dil bilgisi konusu da söylenebilir. Anlatıcı hikayesine o konuyu eklemeye çalışır. Bu vasıta ile hem dil bilgisi hem kelime hem de konuşma çalışması bir arada yapılmış olur.

Mantıksal- Matematiksel Zekânın Çevrim İçi Yabancı Dil Derslerindeki Yeri

Yüksek mantıksal/matematik zekâ seviyesine sahip olan kişiler, sayıları etkili bir şekilde kullanma yeteneğine sahiptir ve mantıksal desenlere ve ilişkilere duyarlıdır (Armstrong, 2008). Almanca derslerinde bazı konular mantıksal matematiksel zekaya sahip, özellikle mühendis, doktor gibi öğrencilerin yoğunlukta bulunduğu sınıflarda formülleştirilerek verilebilir. Edatlar ile Artikellerin birleşmesi sonucunda oluşan değişimler ve kısaltmalar formülleştirilebilir. Örneğin;

von + der/das = von dem = vom

von + die (Sg.) = von der ≠ vor

Çevrim içi yabancı dil derslerinde sayılar öğretilirken bom oyunu oynatılabilir. Oyun oynatılırken öğrenci yaş grubuna göre biraz değiştirilerek ve zorlaştırılarak 3 ve katları ve içinde 3 rakamı olan sayılarda "bom" denilebilir. Sonrasında sayılar geriye doğru sayılabilir ve vaktinde sayıyı söylemeyen öğrenci elenir.

Bedensel- Kinestetik Zekânın Çevrim İçi Yabancı Dil Derslerindeki Yeri

Rol yapma, drama, oyunlar, proje çalışmaları, gölge kuklalar ve dil sınıfında bedensel-kinestetik zekayla doğrudan ilgili birçok aktivite kullanılmaktadır (Arnold, & Fonseca, 2004, s. 128). Dil öğretiminde sözlü olmayan iletişim yönü de çok önemlidir. Örneğin, jestler, bir fikri, niyeti veya duyguyu iletmek için kullanılan vücut hareketleridir. Konuşma bağımsız jestler veya otonom jestler, konuşma yerine geçebilen veya etkileşimin akışını ve ritmini düzenlemeye, dikkati sürdürmeye veyahut vurgu ekleyerek ilgiyi sürdürmeye yardımcı olan sözlü olmayan eylemlerdir (Knapp & Hall, 1992). Jestler kültürle ilişkilidir ve dil sınıfında öğretilmelidir. Video kullanımı, anlama becerilerini geliştirir; yani, öğrenciler resimli olarak videoları kullanarak dersi anlayabilir ve durumu daha iyi hayal edebilir, böylece daha fazla odaklanabilirler (Derakhshan,& Faribi, 2015, s. 67).

Yabancı dil derslerinde emir cümleleri anlatılırken bir öğrenci tarafından diğer öğrencilerin hareket etmesini, ayağa kalkmasını sağlayan emirler verilebilir. "Ayağa kalk! Işığı kapat!" gibi. Öğrenciler pandomim tekniği ile kamera açısının el verdiği ölçüde

kelimeleri arkadaşlarına anlatabilirler. Örneğin pandomim tekniği hobiler konusunda kullanılabilir. Her öğrenci sırasıyla bir hobiyi jest ve mimiklerini kullanarak anlatır, diğer öğrenciler tahminde bulunur. İlk doğru tahminde bulunan öğrenci sırayı devralır. Almanca öğretiminde duygular ve "wenn" (-dığında/diğinde) veya "weil" (için) bağlacı bir arada kullanılarak pandomim tekniği ile oyun oynatılabilir. Bir öğrenci ilk olarak bir duyguyu mimikleriyle anlatılır. Örneğin; üzgün. Doğru tahmin edilen duygu tahtaya not alınır. 2. aşamada ise öğrenci bir olayı anlatır. Örneğin: yağmur yağmak. Doğru tahmin edilen olay da tahtaya not edilir ve sonrasında bu 2 olay "wenn" bağlacı ile bağlanarak "yağmur yağdığında üzülürüm veya yağmur yağdığı için üzgünüm" gibi bir cümle oluşturulur. Çevrim içi derslerde sürekli oturan öğrencileri hareket ettirmek konsantrasyonlarını daha iyi sağlamak açısından da avantajlı olacaktır.

Müziksel- Ritmik Zekânın Çevrim İçi Yabancı Dil Derslerindeki Yeri

Rauscher, Shaw ve Ky (1997), müzik dinlemenin öğrencilerin uzamsal/zamansal zekâ gelişimine etkisine dikkat çekmektedir. Ayrıca, müziğin solunumu müzik ritimlerine adapte etme, kas enerjisi üzerindeki etkiler gibi fiziksel etkileri de bulunmaktadır ve belirli bir ruh halini tetikleme yeteneğiyle de psikolojik etkilere sahiptir (Benenzon, 1995). Genel olarak, yabancı dil sınıfında müzik zekasının geliştirilmesinin öğrencilerin odaklanmalarına ve iç benlikleriyle bağlantı kurmalarına yardımcı olma, yaratıcı süreçleri uyarma, "kuru gürültüyü" kesme yani sınıf içi veya dışındaki dikkat dağıtıcı sesleri ortadan kaldırma ve en önemlisi rahatlatıcı ancak motive edici ve üretken bir sınıf atmosferi oluşturma gibi faydaları olabilir (Arnold, & Fonseca, 2004, s. 126).

Serbest yazma yöntemi, formülasyonlara odaklanmadan ve ara vermeden sadece yazmaya odaklanma fikrine dayanır. Bunun yerine, düşüncelere serbestçe izin verilir ve akla gelen her şey kâğıda dökülür. Müzikle birleştirildiğinde serbest yazma, yaratıcı bir ders başlangıcı veya ders sırasında veya sonunda spontane bir yazma etkinliği olarak kullanılabilir. Bunun için en uygun olanları, sözsüz şarkılardır (örneğin film müziği veya dramatik, klasik müzik gibi) ve sınıfın aşına olmadığı bir dildeki müziklerdir, böylece düşünceler serbest bırakılır ve yazma süreci şarkı sözleri tarafından etkilenmez. Şarkı süresince öğrenciler, şarkı hakkında düşündüklerini şarkı ile ilgili çağrışımları, tetiklenen duyguları veya hikayeleri düşünmeden yazmalıdır (<https://deutsch-klett.de/lernen-mit-liedern-musik-im-deutschunterricht/>).

Bazı şarkılar derse entegre edilerek şarkı metinleri üzerinden öğrenciler ile çalışmalar yapılabilir. Örneğin şarkı sözleri metin haline getirilir ve bazı kısımlar boşluk doldurma etkinliği için silinerek öğrencilere yollanır. Derste şarkı dinlenirken öğrenciler boşlukları doldurmaya çalışabilirler. Örneğin Almanca derslerinde "haben" sahip olmak fiilinin "du" (sen) formunda çekimini öğretmek için Rammstein müzik grubunun "du hast" şarkısı dinletilerek öğrencilere fiil çekimi öğretilir. "weil" konusu için Cristina Stürmer'in "ich lebe" şarkısı seçilebilir. Burada önemli olan hedef konunun şarkı içerisinde çok geçmesi ve anlaşılır olmasıdır. Bu tarz etkinlikler için aşağıdaki sitelerden faydalanılabilir.

1. https://www.goethe.de/prj/dlp/de/unterrichtsmaterial/reihe/musik/liegt_in_der_luft : Bu sitede her seviyeye uygun Almanca şarkılar için egzersizler bulunmaktadır. Bu egzersizlerin içinde şunlar bulunuyor:

- 1- etkinliğin hangi seviyelerdeki öğrenciler için uygulanabileceği,
- 2- şarkı ve sanatçı hakkında bilgiler,
- 3- bu şarkı ile öğrencilere hangi konuların öğretilabileceği,
- 4- konuşma etkinliği için; şarkıcı ile kıyaslanabilecek ünlü başka bir örnek,
- 5- şarkı sözleri ve boşluk doldurma,
- 6- şarkı klipi ile alakalı sorular (örn: sanatçı şarkıyı nerede söylüyor? hangi turistik yerleri görüyorsunuz?)
- 7- Klip ile alakalı doğru/ yanlış soruları,
- 8- Rol kartları ve kelime kartları,

2. <https://deutschmusikblog.de/> : Bu sitede her seviyeye uygun Almanca şarkılar bulunmaktadır ve şarkıların altında öğrencinin hangi becerisinin gelişeceğini, şarkının hangi dil seviyesine uygun olduğu yazmaktadır. Şarkılar sadece dinleme becerisine yönelik değil; aynı zamanda okuma, yazma, konuşma gibi becerilere de yer vermektedir. Ülke bilgisi, telaffuz gibi alanlara yönelik şarkılar bulmak da mümkündür.

3. <https://www.goethe.de/prj/stg/de/mat/mmu.html>: Bu sitede bazı Podcastlerin transkriptleri ve bazı şarkıların sözleri ile birlikte çalışma kağıtları bulunmaktadır. Her seviyeye uygun şarkı ve çalışma kâğıdı bulunmaktadır. Şarkı klipini izlemeden önce, izlerken ve izledikten sonra yapılacak olan aktiviteler bulunmaktadır. Aktiviteler ülke bilgisi, gruplar halinde konuşma, bireysel konuşma, okuma, yazma ve izleme üzerinedir.

4. <https://sprachkulturkommunikation.com/deutsch-unterrichten/lieder-und-musikvideos-im-daf-unterricht/> : Bu sitede dil bilgisi konuları ile entegre edilebilecek müzik videoları ve şarkılar bulunmaktadır.

5. Goethe Enstitüsü'nün "Lirica- Deutsch Lernen mit Musik" mobil uygulaması üzerinden öğretmenler bir sınıf oluşturup öğrencileri bu sınıfa ekleyebilirler. Öğretmen buradaki belirli öğrenme hedeflerine dayalı bazı şarkıları öğrencilere ödev olarak atar. Öğrenciler seviyelerine uygun bu şarkıları dinlerken yeni kelimeler öğrenebilecekleri, dil bilgisi konularını pekiştirebilecekleri etkinlikler yaparlar ve etkinlik sonuçları, ilerleme durumu öğretmen tarafından görülüp, incelenebilir.

Görsel- Uzamsal Zekânın Çevrimiçi Yabancı Dil Derslerindeki Yeri

Dil anlama üzerine yapılan araştırmalar, imgelerin önemine çok net bir şekilde işaret etmiştir. Örneğın, ana dilde okuma anlamasıyla ilgili yapılan çalışmalarda metnin somutluğunun (imgeleri canlandırma yeteneğı) metin bağlamının aşınalığında (Sadoski, Goetz ve Avila, 1995) daha iyi bir anlama öngörücüsü olduğu ve okumaya duyulan ilginin imgelerle ilişkili olduğu bulunmuştur (Long, Winograd ve Bridge, 1989).Hedef dildeki imgelerle kelimeler arasındaki bağlantı ne kadar güçlü olursa, o kadar iyidir (Arnold, & Fonseca, 2004, s. 126).

Yabancı dil derslerinde öğrencilere resimli sözlükler tavsiye edilebilir. Bir kelime sorulduğu zaman öğrenciye kelimeyi direkt ana dilde vermek yerine çizerek tahmin etmesi sağlanabilir ya da sorduğu kelimenin resmi gösterilebilir. Örneğın "lokal edatlar" konusu anlatılırken bir kutunun içindeki, üstündeki, yanındaki, altındaki vb. kedi resmi gösterilebilir. Derslerde videolar kullanılabilir.

Doğacı Zekânın Çevrim İçi Yabancı Dil Derslerindeki Yeri

Çevrede daha az kirlenme konusunda beyin fırtınası yapma, kâğıdın geri dönüşüm sürecini açıklama veya bitkisel ve hayvansal dünyanın doğrudan gözlem ve sınıflandırma görevleri gibi etkinlikler, doğa zekâsı ile ilgilidir. Doğa ile ilgili semantik haritalar, öğrencilerin kelime bilgisini geliştirmek için oluşturulabilir. Doğal dünya ile duyarlılık geliştiren görevler entegre edilebilir; örneğın, öğrenciler tanıdık oldukları veya hayal ettikleri bir doğa sahnesini açıklayabilirler (Arnold, & Fonseca, 2004, s. 130). Almanca konuşulan Almanya, İsviçre ve Avusturya'da çevreye ve doğaya verilen önem Almanca derslerinde anlatılabilir. Ders kitaplarında geri dönüşüm, çevre kirliliğı, doğa gibi temalar bulunmaktadır. Bunlarla alakalı konuşurken bu ülkelerdeki istatistiksel verilerden bahsedilebilir ama yine de çevrim içi derslerde geniş çapta geliştirilebilir bir zekâ kuramı değıldir.

Kişilerarası- Sosyal Zekânın Çevrim İçi Yabancı Dil Derslerindeki Yeri

Dil öğrenme, temel hedefi iletişim yeterliliğinin geliştirilmesi olan sosyal bir süreçtir (Hymes 1971; Canale ve Swain, 1980). İnsanlar arası zekâ, diğeri insanlarla uyum sağlama, onların bakış açılarını ve görüşlerini anlama yeteneğı ile ilgilidir, aynı zamanda kişisel hedeflere ulaşmak için diğeri ikna etme becerisini içerir. İş birlikçi öğrenme ile uyumlu bir kuramdır. Çevrim içi derslerde grup çalışmalarına, takım arkadaşlarına ikna etme kabiliyetinin sergilenmesine olanak sağlar. Ülke bilgisi ile alakalı gruplar halinde sunum hazırlama, partnerler ile bir diyalog hazırlama, iki farklı metni okuyarak takım arkadaşına metin ve bilgi aktarımı yapma gibi görevler verilebilir. Öğrencilerin bir konu hakkında sözlü tartışmalarını ve aktif dinleme yapabilecekleri güncel konular seçilerek derste öğrencilere sunulabilir. Bu sayede öğrencinin sosyalleşmesine, diğeri arkadaşlarının duygu ve düşüncelerini anlamasına ve empati kurmasına olanak sağlar.

İçsel- Öze dönük Zekânın Çevrim İçi Derslerdeki Yeri

İçsel- öze dönük zekâ bize kendi içsel yönlerimizi anlama ve öz-denetim uygulama kapasitesini verir. Bu, meta-bilişsel bilgi ve dil öğrenimi ile ilgili çalışmalarla ilişkilendirilebilir, burada meta-biliş, kendisi hakkında, dil hakkında ve belirli türde görevler için kullanılacak prosedürler veya stratejiler hakkındaki bilgiyi ifade eder (Wenden, 1987). Kişisel performansı optimize etmek için kişisel yetenekleri ve sınırlamaları bilmek, dil öğrenimine uygulanan öğrenme tarzları araştırmasının önemli bir kilometre taşıdır (Christison, 1999; Reid, 1995) ve öğrenme tarzı değerlendirmesi, dil öğrencileri için "tercih ettikleri öğrenme tarzlarını belirlemek ve çeşitli öğrenme stratejilerini inceleyerek ve uygulayarak bu tarzları geliştirmek" için kullanışlı bir araçtır (Reid, 1995: IX).

Öğrencilere kendileri hakkında sorular sorulabilir. Örneğin hangi aktiviteyi sevdiği ve daha önemlisi neden bu aktiviteyi sevdiği, hangi rengi neden sevdiği gibi neden arayan ve öğrenciyi düşündüren sorular sorularak konuşma etkinliği yapılabilir. Hangi rengin onun duygularını yansıttığı hakkında yazma etkinliği yapılabilir. Siyah, mavi, beyaz gibi renklerin ona neler çağrıştırdığıyla alakalı kelimeler toplanması istenebilir. Almanca slow ve hareketli şarkılar dinletilerek hangi duyguları hissettiği sorulabilir. Almanya'nın EDEKA isimli marketinin hassas konular üzerinde yaptığı toplumsal mesajlar veren ve aynı zamanda duygusal olan, içe dönmeyi sağlayan reklamları izletilerek öğrencinin bu durum ile alakalı yorumlarını yazması ya da sözlü olarak anlatması istenebilir.

Örnek bir EDEKA reklamı: <https://www.youtube.com/watch?v=V6-0kYhqRo>

Beyin Temelli Öğrenme

Nörobilim, nöro dilbilim ve bilişsel psikoloji ile bağlantılı olan beyin temelli öğrenme, insan beyninin yapısı ve işlevleri üzerine kuruludur. Geleneksel eğitim yaklaşımları, beynin doğal öğrenme sürecini göz ardı ettiği için öğrencileri ezberlemeye zorlar. Bireyler, beyin temelli öğrenme stratejilerini kullanarak tüm öğrenme düzeylerinde anlamlı öğrenirler ve bilgilerini yapılandırır (Demirel, Erdem, Filiz, Köksal, & Şendoğdu, 2002, s. 125).

Sousa (2001)'ye göre, beyin temelli öğrenme kuramının, beynin öğrenme sürecine nasıl dahil edilebilir ve aktive edilebilir olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, dil sınıfları ve beyin temelli öğrenme okulları, geleneksel sınıflardan farklı olarak, insan beynine dair bilinenleri geleneksel eğitim uygulamaları ile birleştirerek en iyi öğrenme sonuçlarını elde etmek için yeni ve farklı yöntem ve teknikler sunmaktadır (Jensen 1997). Beyin temelli öğrenmenin 12 ilkesi aşağıdadır (Caine ve Caine 1991, s. 79-87; Politano ve Paquin 2000, s. 25; Reardon 1999, s. 13-15):

- 1- Beyin paralel bir işlemcidir.
- 2- Öğrenme fizyolojik bir olaydır.

- 3- Anlam arayışı doğuştandır.
- 4- Anlam arayışı örüntüleme ile oluşur.
- 5- Örüntüleme duygular önemlidir.
- 6- Beyin parçaları ve bütünleri aynı anda algılar.
- 7- Öğrenme hem çevresel (peripheral) hem de odaklanmış dikkati gerektirir.
- 8-Öğrenme bilinçli ve bilinçsiz süreçleri içerir.
- 9- En az iki farklı türde belleğimiz vardır.
- 10- Öğrenme gelişimseldir.
- 11- Karmaşık öğrenme zorlama ile zenginleşir, tehdit ile engellenir.
- 12- Her beyin kendine özgü düzenlenmiştir

Beyin Temelli Öğrenme Çevrim İçi Yabancı Dil Eğitimlerinde Kullanılabilirliği

Yabancı dil yazma derslerinde beyin temelli öğrenim kuramının en önemli özelliği, öğretmenlerin yazma öncesi aşamada öğrencilerin yeni fikirler geliştirmelerine olanak sağlayacak şekilde daha önce öğrendikleri bilgileri kullanabilmelerini sağlamasıdır. Sonuç olarak, öğrencilerin beyinleri hareket ettirildiğinde, yeni nöral bağlantılar oluşturma yeteneğine sahip olacaklardır. Beyin temelli öğrenme teorisi, öğrencilerin yazma öncesi aşamada "beyin fırtınası", "kümelendirme" ve "serbest yazma" gibi yöntemlerle yeni fikirler üretmelerine ve konuları genişletmelerine izin verir (Jensen, 1997). Dil sınıflarında yazma öncesinde öğrencilere konu hakkında bilgi verilmesi, tartışma, müzik kullanımı, kişisel örnekler, hikayeler, deyimler, rol yapma, oyunlar ve simülasyon aracılığıyla öğrencileri farkında olmadan üzerinde yazacakları konuları düşünmeye teşvik edebileceğini belirtilmektedir (Jensen (2000). Jensen (2000), grafik örgütleyicilerin, öğrencilerin yabancı dil yazma sınıflarında daha iyi hatırlamalarını sağlayan ve konuyla ilgili yeni bağlantılar sağladığını belirtiyor. Bu bağlamda kavram haritaları metodu ile beyin temelli öğrenme metodu birbiriyle örtüşmektedir ve bu iki metot yabancı dil öğretiminde birleştirilebilir. Müzik, dil sınıflarında beyin temelli öğrenme kuramında önemli bir araçtır. Sousa (2001) sınıfta müzik çalmanın öğrencilerin beyinlerini harekete geçirdiğini ve daha üretken olduklarını söylüyor. Bu bağlamda beyin temelli öğrenme metodu çok zekâ kuramlarından müziksel-ritmik zekâ kuramı ile de örtüşmektedir. Renklerin öğrenme ortamına dahil edilmesi, beyin temelli öğrenme kuramında yazma becerisini öğretmek ve fiziksel çevreyi öğrenciler için daha zengin hale getirmenin diğer bir yoludur.

Jensen (2000), öğrenmeyi olumlu yönde etkilediği halde eğitimde bu unsurun göz ardı edildiğini belirtmektedir. Renklerin insanlar üzerinde kişiliklerine bağlı olarak farklı şekillerde etkisi olduğu bilinmektedir. Jensen'e (2000) göre, yabancı dil öğretmenleri

renkli kâğıtlar, renkli posterler, resimler ve fotoğraflar kullanılmalıdır. Beyin temelli öğrenme kuramı, sınıflarda renklerin kullanılmasının önemli olduğunu savunur çünkü renkler öğrencilerin yazma konusunda olumlu bir tutum geliştirmelerine yardımcı olabilir. Walker (1991), bu durumda bej, sarı ve açık portakal rengi gibi renklerin öğrencilerin beyinlerini uyararak olumlu duygular geliştirdiğini söylüyor. Jensen'e (2000) göre, hatırladığımız şeyin önce rengini, sonra kendisini hatırlarız. Bu bağlamda beyin temelli öğrenme çoklu zekâ kuramlarından görsel zekâ kuramı ile örtüşmektedir. Sonuç olarak çoklu zekâ kuramı, beyin temelli öğrenme, kavram haritaları metodu yabancı dil öğretiminde bir arada kullanılabilir.

Özellikle öğrenciler serbest metin üretimine veya metin anlamaya çağrıldığında, "Gramatigi anlıyorum ama kelimeleri bilmiyorum" şeklindeki ifadeyi sıkça duyabiliriz. Bu ifade, aslında, dilbilgisel olarak yanlış cümle yapılarının iletişimi veya anlaşmayı yabancı dil kelime dağarcığında engellediği anlamına gelir. Freudenstein'e göre: "Aslında, dilbilgisi, iletişim için kelime bilgisinden çok daha az önemli olduğu konusunda artık yaygın bir anlayış olmalı. Dilbilgisi belirsizliği veya bilgisizliği yüzünden çöken tek bir konuşma durumu tanımıyorum, ancak birçok durumda, iletişim bilinmeyen kelimeler nedeniyle gerçekleşmedi." (Freudenstein, 1992, s. 544f.; Hong/Min'e (2005, s. 59) atıfta bulunularak söylenmiştir). Bu çerçevede, kelime dağarcığının didaktize edilmesinin, bir yabancı dil öğretiminin temel amacı ve başlıca görevi olması gerektiği ortaya çıkıyor. Bu nedenle, beynin işleyişiyle uyumlu olup olamayacağını sormak oldukça doğaldır. Eğer beynin doğal işleyişine uygunsuzsa, bu sorunun cevabı evettir. Yani, bu tür öğrenme ve öğretim yöntemleri veya yaklaşımlar, beynin doğal çalışma şekline uygunsuzsa beyin temelli olarak kabul edilir.

Örneğin, bir Türk Almanca öğrencisi için "Er bürstet sich die Zähne" ifadesi yerine "Er putzt sich die Zähne" ifadesinin kullanılması nedeni pek anlaşılır değildir. Çünkü "dişler" kelimesi Türkçe'de "Zähne"ye ve "firçalamak" kelimesi de Türkçe'de "bürsten"e karşılık gelir. Açıkça öğrenci, bireysel olarak öğrendiği kelimeleri bellekten çağırıp bu kelimeleri ezberlenmiş dilbilgisi kurallarıyla birleştirmeye çalışır. Başka bir deyişle, kelimeleri izole bir şekilde öğrendiği için bu kelimelerin partnerlik ilişkilerini sadece tahmin edebilir, bu da interferans/aktarım hatalarına neden olur ve aynı zamanda yanlış anlamalara veya anlama engellerine yol açar. Bu nedenle, Türk Almanca öğrencisi bu kelimeleri uygun bağlantılarla beyin temelli bir şekilde öğrenmiş olsaydı, böyle bir interferans/aktarım hatası yapmamış olurdu. Dil kullanımımızı daha yakından incelediğimizde, cümlelerimizi genellikle semantik olarak bağlantılı kelimelerle oluşturduğumuzu, bu nedenle günlük yaşamın çoğu durumunda zaten erken çocukluk döneminden itibaren birlikte öğrenilen ve zihinsel sözlükte depolanan bu tür kelime kombinasyonları ile başa çıkabildiğimizi fark ederiz.

Derste öğretmen, öğrencilere ana dillerinde konuyla ilgili bir tetikleyici kelime verir veya bir öğrenciye söyler. Bu, örneğin bir fiil olabilir ve öğrencilerden aklına gelen uygun isimleri belirtmeleri istenir. Pratikte, kelime dağarcığı oluşturulur. Kombinasyonlar duygusal dünyalarına, yaşamlarına ve günlük yaşamlarına dayalı anlamlı cümleler içinde ana dilleriyle sorgulanır. Sonrasında aynı süreç hedeflenen yabancı dilde

tekrarlanır. Bu şekilde öğrenciler, her iki dilde de farklı ve benzer anlamlar ile kelime türlerinin farklı kullanımlarına duyarlı hale gelir ve aynı zamanda başlangıç kelimesiyle ilişkilendirilebilen kombinasyonlu isimleri yeni girişler olarak bağlayabilirler. Bu beyin temelli öğrenmeye bir örnektir.

Sonuç olarak çoklu zekâ kuramı, beyin temelli öğrenme, kavram haritaları metodu yabancı dil öğretiminde bir arada kullanılabilir (Serindağ, 2017, s. 131,135,136).

SONUÇ

Bu çalışma, çevrim içi Almanca derslerinde Aktif Öğrenme Modeli, İşbirlikçi Öğrenme, Proje Tabanlı Öğrenme Yöntemi, Çoklu Zekâ Kuramı ve Beyin Temelli Öğrenme gibi pedagojik yaklaşımların kullanılabilirliğini ve etkilerini incelemiştir. Yapılan araştırma, bu pedagojik yöntemlerin çevrim içi dil eğitiminde önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Aktif öğrenme modeli, öğrencilerin çevrim içi ortamlarda derslere daha fazla katılımını teşvik edebilir ve dil becerilerini güçlendirebilir. İşbirlikçi öğrenme, öğrencilerin birbirleriyle etkileşim halinde olmasını sağlayarak dil becerilerinin pratiğini artırabilir. Proje tabanlı öğrenme, öğrencilere gerçek dünya bağlamlarında dil kullanımı fırsatı sunarak dil öğrenme sürecini daha anlamlı hale getirebilir.

Çoklu zekâ kuramı ve beyin temelli öğrenme yaklaşımları ise öğrencilerin farklı öğrenme stillerini ve zekâ türlerini dikkate alarak çeşitlendirilmiş öğrenme deneyimleri sunabilir. Bu da dil öğrenme sürecinin daha etkili ve kapsamlı olmasına olanak sağlayabilir.

Sonuç olarak, çevrim içi Almanca derslerinde bu pedagojik yaklaşımların kullanılabilirliği, dil öğrenme deneyimini zenginleştirebilir ve öğrencilerin dil becerilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Bu nedenle, dil eğitimcilerinin bu yöntemleri aktif bir şekilde kullanmaları ve dil öğrenme ortamlarını çeşitlendirmeleri önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. (2009). Eğitimde çoklu zekâ yansımaları ve görsel sanatlar. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 52-62.
- Aydın, T. (2014). Dil öğretimi ve oyun-çoklu zekâ teorisi ışığında. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(1), 71-83.
- Arnold, J., & Fonseca, M. C. (2004). Multiple intelligence theory and foreign language learning: A brain-based perspective. *International Journal of English Studies*, 4(1), 119-136.
- Bayram, Ö. Z. E. R., & Korkmaz, C. (2016). Yabancı dil öğretiminde öğrenci başarısını etkileyen unsurlar. *EKEV Akademi Dergisi*, (67), 59-84.

- Ayaz Can, H., & Semerci, N. (2010). Altı Şapkalı Düşünme Tekniğinin İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi. *EĞİTİM VE BİLİM*, 32(145), 39-52.
- Çuhadar, C. H. (2017). Müziksel zekâ. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 1-12.
- Derakhshan, A., & Faribi, M. (2015). Multiple intelligences: Language learning and teaching. *International Journal of English Linguistics*, 5(4), 63.
- Demirel, Ö., Erdem, E., Filiz, K. O. Ç., Köksal, N., & Şendoğdu, M. (2002). Beyin temelli öğrenmenin yabancı dil öğretiminde yeri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(15), 123-136.
- Erdem, M. (2002). Proje tabanlı öğrenme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22).
- Graf, K. D., & Yokochi, K. (2001). Students teach students: A German-Japanese school education project based on a real time audio-visual distance learning environment. In *Information and Communication Technologies in Education: The School of the Future. IFIP TC3/WG3. 1 International Conference on The Bookmark of the School of the Future April 9–14, 2000, Viña del Mar, Chile* (pp. 149-158). Springer US.
- Kroker, B. (2019). Active Learning – Fehler sind zum Lernen da. In Betzold, Gemeinsam für Bildung. Alındığı link: <https://www.betzold.de/blog/aktives-lernen/>, Alıntılama: 15.11.2023.
- Kupczynski, L., Mundy, M. A., Goswami, J., & Meling, V. (2012). Cooperative learning in distance learning: A mixed methods study. *International Journal of Instruction*, 5(2).
- Kuş, A., & Bakır, N. (2013). Yabancı dil öğretiminde beyin temelli tekniklerle yazma becerilerinin geliştirilmesi. *Turkish Studies*, 8(10), 395-403.
- Moss, D., & Van Duzer, C. (1998). Project-Based Learning for Adult English Language Learners. ERIC Digest.
- Nilay, T. A. L. U. (1999). Çoklu zekâ kuramı ve eğitime yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15).
- Pateşan, M., Balagiu, A., & Zechia, D. (2016). The benefits of cooperative learning. In *International conference knowledge-based organization* (Vol. 22, No. 2, pp. 478-483).
- SERINDAĞ, E. (2017). Wortschatzlernen im Fremdsprachenunterricht: Ein Vorschlag anhand von gehirngerechtem Lernen. *SCHRIFTEN ZUR SPRACHE UND LITERATUR*, 130.
- Sönmez, V. (2014). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
-

- Tanık, N., & Saraçoğlu, S. (2011). Fen ve teknoloji dersi yazılı sorularının yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre incelenmesi. *TUBAV Bilim Dergisi*, 4(4), 235-246.
- Soumia, B. A. R. B. A. R. A. (2016). Lerneraktiver DaF-Unterricht: Prinzipien und Beispiele aus der Praxis. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik ISSN*, 2588(1566), 157-168.
- Süral, S. (2015). Öğretmen adaylarının aktif öğrenmeye yönelik algılarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(03), 31-49.
- Zhang, Y. (2010). Cooperative language learning and foreign language learning and teaching. *Journal of Language Teaching and Research*, 1(1), 81-83.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.6>

Volume 8/1

2024 p. 120-135

MEMORY AND TIME IN ROBERT CREELEY'S *ECHOES*

ROBERT CREELEY'NİN *ECHOES* ADLI ESERİNDE BELLEK VE
ZAMAN

Buket DOĞAN*

ABSTRACT

Robert Creeley's poetry collection *Echoes* (1994) includes a series of eponymous poems that investigate the intricate dynamics of memory and time within the context of modern poetry. The repetition of the word *echoes* throughout the collection suggests a reverberation of memories, highlighting the continuous interplay between past and present experiences. Through his distinctive language, Creeley steers into the ephemeral nature of moments, immediate experiences and yields insight into how memories evolve and shape one's understanding of the past and the present. Following in the tradition of modern poetry, Creeley resorts to fragmented syntax and unconventional grammar structures to put the emphasis on the meditative mood and moments of hesitation, inviting readers to actively participate in meaning-making process. His imagination constructs evocative and multifarious realities which resonate with key themes of modernist literature counting the fragmentation of experience and the subjective nature of reality. By intertwining images, sounds, and emotions, Creeley displays how memories permeate the present resonating within the corporeal space. Through an analysis of Creeley's use of language and imagery, this article aims to explore how depiction of time echoes with memories and experiences in the corporeal setting and to give insight into the interconnectedness of the past and the present in shaping the human psyche.

Keywords: *Robert Creeley, Echoes (1994), Modern American Poetry, Time, Memory.*

---

* Lect. PhD, School of Foreign Languages, Middle East Technical University. E-mail: buketedogan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4190-9205, Ankara, Türkiye.

ÖZ

Robert Creeley'nin şiir seçkisi *Echoes* (1994), modern şiir bağlamında bellek ve zamanın karmaşık dinamiklerini irdeleyen yine yankılar ismini taşıyan bir dizi şiir içermektedir. Seçki boyunca yankılar kelimesinin tekrar edilmesi, anıların şimdiki zamanda yankı bulmasını ve anılarla şimdiki zamanda yaşanan deneyimler arasındaki sürekli etkileşimi vurgulamaktadır. Kendine özgü diliyle Creeley, anlık deneyimlerin doğasına yönelirken anıların nasıl evrildiğine, geçmiş ve şimdi anlayışını nasıl şekillendirdiğine ışık tutmaktadır. Modern şiir geleneğini takip eden şair, düşüncelere dalma ve tereddüt anlarını vurgulamak için parçalanmış söz dizimi ve alışılmadık dil yapılarına başvururken okuyucuyu da anlam oluşturma sürecine aktif olarak katılmaya davet eder. Creeley, modernist edebiyatın ana temalarıyla paralellik gösteren çağrışımlara dayalı ve çok çeşitli gerçeklikler inşa eder. Görüntüler, sesler ve duyguları iç içe geçirerek, Creeley, anıların maddesel alanda yankılanarak şimdiye nasıl nüfuz ettiğini göstermeye çalışmaktadır. Bu çalışma, Creeley'nin dil ve imge kullanımını analiz ederek, zamanın anılarla ve deneyimlerle maddesel ortamda nasıl yankılandığını ve geçmiş ile şimdinin iç içe geçmişliğinin insan psikolojisini şekillendirmedeki etkisini keşfetmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Robert Creeley, Echoes (1994), Modern Amerikan Şiiri, Zaman, Bellek.*

Introduction

Rather, the poem is there to affect the reader, to mean something to them that is immediate and powerful, however complex that encounter may prove to be. (Herbert & Hollis, 2020, pp.11-12)

I've never felt that writing was fiction, that it was something made up about something. I've felt that it was direct evidence of the writer's engagement with his own feelings and with the possibilities that words offered him . . . Wherever it is one stumbles (to get to wherever) at least some way will exist, so to speak, as and when a man takes this or that step — for which, god bless him. Insofar as these poems are such places, always they were ones stumbled into . . . (Creeley as cited in Faas, 1978, p. 145)

In the first excerpt I have taken at the beginning of this article, W. N. Herbert and Matthew Hollis voice a prevalent contentious statement about the nature of poetry and the immediate response of an addressee to a poem in their book titled *Strong Words* (2020). Poetry, indeed, is powerful with its potential to affect the reader with its abyssal depths of meanings. In the second excerpt, which would sound like a response to the first one, Robert Creeley expresses his genuine concerns about conveying feelings of a poet to the reader. With the help of his art, Creeley seizes the opportunity to show his awareness of his own act of thinking about what he feels and the tenor of these feelings and his heart. From his perspective, the poet's effort is to break through the mind's enclosures and to

TOBİDER

enter fully into the world of images and senses. Thus, his poems conduct a struggle between the self-conscious mind and the instincts of the body. Poetry is a meditative experience for Creeley and he continues to explore the limits and resonances of time and space by paying attention to the public and private dimensions of poetic subjects. The reader is thus an active participant in appreciating Creeley's poetry in which memory and time are interlinked and permeate into the reader with strong images and sounds.

In the wake of World War II, American poetry was undergoing extensive changes and Robert Creeley was central in the rising tide of it. He appeared as a poet associated with the Black Mountain poets; a group of writers centered around Black Mountain College in North Carolina. In Donald Allen's anthology *The New American Poetry* (1960), which was seen as one of the first major gatherings of the poets under umbrella organizations, Robert Creeley was similarly grouped under Black Mountain College movement that had a profound effect on poetry in the mid-20th century and beyond. Creeley's work is inspired by what this movement offers like fostering an environment that encourages interdisciplinary collaboration, experimentation with form, and a focus on the process. Especially, Charles Olson's influence, the key figure associated with the movement, extended beyond the Black Mountain and shaped much of Creeley's work. In his landmark essay "Projective Verse" Charles Olson (1966) defines poetry as a form of "energy transferred from where the poet got (he will have some several causations), by way of the poem itself to, all the way over to, the reader" and that "[p]eace comes of communication" (p. 16). In the same vein, Creeley puts the emphasis on the communication between the poet, the reader and the nature of the message conveyed. In his article titled "Define" where he discusses the purpose of poetry, Creeley defies the classifications or boundaries assigned to the poet and claims that poem is a work of one person one mind: "There is no country. Speech is an assertion of one man, by one man. Therefore, each speech having its own character the poetry it engenders will be peculiar to that speck also in its own intrinsic form" (as cited in Herbert & Hollis, 2020, p.101). Rather than engaging his art with the social context and/or the poetic movement in which poetry would flourish, he focuses on the performative aspect of poetry and on the insights it arouses in the reader. Olson and Creeley, the two poets were in close contact with each other for years, extending ideas and writing letters. What Alan Riach draws from Olson and Creeley's reveal is that they "attempted to re-align themselves in a political world waking up to the end of the era of modernism" (2005, p. 142). Apart from Olson and the Black Mountain College movement, Creeley's work is associated with the Beat Generation and postmodernist literary sensibilities. How he handles time and space in his poetry is shaped with modern and postmodern perceptiveness at times. Time is cyclical and disrupted; there are fragmented narratives and appearance of different time experiences in one single poetic moment. By the same token, space is textualized as a corporeal and a living entity which leads to an understanding of time and space as closely linked and being in a dialogical relationship in the text of poetry.

Creeley explores ways of thinking about what writing might be and from what scholarship offered so far us, he is “open to the possibilities of a new world” (Riach, 2005, p. 142). At the background Creeley might have witnessed the pathos and the ruin of the world after World War II which is counterposed with some backlashing movements such as postmodernism, yet as a response to these haunting experiences, Creeley devises his unique ways. The way he handles time is far from seeing it a linear entity, but rather he interweaves present and past with how experiences reflect on the present time with echoes. He focuses on the immediate experience which is in a dialogic relationship with past reminiscences. From this lens, it can be inferred that his work is characterized by a sense of spontaneity and a desire to break away from traditional structures and conventional poetic norms. Displaying modernist sensibilities in the representation of time, Creeley lifts poetic space out of its absolute setting as well. He also juxtaposes these universal issues by creating an outlet in which he still has the urge to make use of his lyric voice, intimately personal in tone and with an angle of suggestion as Alan Riach (2005) would observe (p. 142).

Robert Creeley’s poetry is often characterized by its brevity, directness, and an emphasis on the everyday details of life. With his minimalist and experimental style of language he plays a significant role in shaping the course of American poetry. Creeley believes in the echo of the words, images, and sounds. Delivering these echoes, he exploits self-referentiality of language which reminds one of what Pound names as “the *increment of association*; usage coheres value” (as cited in Herbert & Hollis, 2020, p. 100). In other words, Creeley profits from the potential of sound and structure so successfully. He is, for Heather McHugh, remains “one of American poetry’s great syntacticians” (1997, p.9). He is after the effect of words, syntax, and linguistic devices on the reader; his aphorism like statement “form is never more than an extension of the content” rings true as he is after the effect of the resonances of what has been experienced in mind and body by contemplating the measure of memory in time and space. Charles Altieri (1976) similarly identifies that “writers could now replace interpretive selection from experience with a full and complex rendering of experience as directly as the medium of language would allow when stretched to its limits” (p.101). Creeley seems to secure what Altieri establishes with his mastery in reflecting the experience onto textual space by exploiting the potential of language.

Creeley’s collection titled *Echoes* (1994) includes seven eponymous poems each focusing on how words echo on present moment and life experiences. How we perceive memories and how they transform over time is explored via these echo poems. With his distinctive use of language, Creeley delves into the themes of time and memory and tries to capture the fleeting nature of moments and to explore how memories shape one’s understanding of past. Bernard F. Dick (1995) evaluates the collection as “a conduit to the past” in terms of seeing it “as a bridge of sounds and images that the imagination builds to a world as palpably real as the one the poet inhabits, yet richer and more layered because it exists only within the poet” (p. 373). The exploration of themes is fostered more with

fragmented syntax and lines, breaking down traditional grammar structures. This fragmentation serves to emphasize moments of hesitation, contemplation, or uncertainty. In this sense, his poetry invites his readers to fill in the gaps and actively participate in the construction of meaning, which might put a strain on the reader as time in the form of past and present are interlinked and juxtaposed. Body along with mind has a memory and ways of unique reactions over these immediate experiences in *Echoes*. Thus, Creeley explores cyclical return of memories, the weight of past experiences and the complex emotions associated with passage of time. From this perspective, the use of the word *echoes* more than once in this collection might allude to the reverberation or reliving of memories. This article investigates how past in the embodiment of memory permeates into present with the help of some images, sounds and feelings and how the depiction of time - past and present interlinked in the corporeal space- resonates on memories and experiences.

Limits and Resonances in Robert Creeley's *Echoes*

In *Echoes*, Creeley looks at past reminiscences not from a nostalgic viewpoint or with a romantic sensibility; but he observes how body and mind together react over memories and immediate present experiences. Stripping the poetic space from the grips of dualistic tendencies, he puts the emphasis on how, along with our consciousness our body has a memory. The themes memory, nostalgia and the internal struggle to move beyond certain experiences are explored in the first eponymous poem "Echo" (1994, p.15). The poem starts with the idea that the traces of a memory cannot be obliterated because this state of mind and heart pervades everywhere. It is difficult to ease one's mind out of recollections. The poetic persona in nature is surrounded by memories; and there are such close connections between nature and the poetic persona's recollections. Nature creates such an integrated and vivid space echoing the past reminiscences that it feels impossible to move beyond these experiences. This modernist solipsistic state of mind makes it difficult for the poetic persona to break and move along with the present moment. In the poem, the evocative imagery about nature is consolidated with a strong and organic element as it is stated in the first stanza:

Entire memory
Hangs tree
in mind to see
a bird be – ("Echo", 1994, p.15)

The poem begins with an intense image: "Entire memory / hangs tree" and this metaphorical description suggests that the entirety of memory is suspended like a tree in the mind creating a powerful visual image. Memory is such a strong entity that it can permeate anywhere; it is ubiquitous and the poetic persona cannot stop the effects. If the poetic persona happens to defeat the intention of the visual effects in nature outside and wants to take refuge inside, then memories will manifest themselves inside with peculiar

voices. The effects of the memories might force the poetic persona to close the windows because of the shudders and/or echoes, yet what is more uncanny is that the voice of the memories might be embodied in human language and they might raise voices like stuttering or muttering inside. Thus, memories by the agency of their power make noise and make themselves perceived with any of the five senses. The poetic persona de facto achieves intersubjectivity with nature and anything that takes place in nature. The second and the third stanzas voice how poetic persona cannot nullify these effects more strongly:

but now puts stutter
to work, shutter
the windows, shudders,
sits and mutters –

because can't
go back, still
can't get
out. Still can't. (p.15)

That the echoes of the past make themselves discernible with the help of the entities in nature must have reminded Creeley of the Romantic perception of nature as a divine and sublime being. The reason why this collection starts with S.T. Coleridge's poem is that "Frost at Midnight" puts how memories, past and reminiscences echo on the vicarious and/or sensory experiences which reveal themselves with the way the poetic persona interacts with nature and the outside world. In Coleridge's poem the poetic persona is fascinated with nature late at night in a cottage remembering his youth and he seems to embrace the quiet introspection of nature and the connections between the natural world and his own thoughts and emotions. He is also open to indulge in how memories echo on him and interferes in his thought processes: "every where / Echo or mirror seeking of itself, / And makes a toy of Thought" (as cited in Creeley, 1994, p.1). Coleridge's poetic persona elevates the role of nature to a superior status and that nature can challenge ways of thinking which echoes a romantic heart. Coleridge's poem emphasizes being one with nature; the nature is the only entity the poetic persona can relate to because everyone is to a halt; "[t]his populous village", "Sea, and hill, and wood" are all apparently silent (p.1). The poetic persona is all alone in nature late at night. He has experienced quite a lot of things as he refers to "all the numberless goings on of life" are now "[i]naudible as dreams" (p.1). Yet, still "the thin blue flame" makes itself discernible and relatable (p.1):

Only that film, which fluttered on the grate,
Still flutters there, the sole unquiet thing.
Methinks, its motion in this hush of nature

Gives it dim sympathies with me who live,
Make it a companiable form (p.1)

It can be observed that memories are so strong and that they make themselves take the shape of anything in nature like quicksilver. Coleridge's poem resonates with so many parallel themes with Creeley's echo poems; the poetic persona is an object surrounded by images evoking memories in space and time that is impossible to break down.

In Creeley's echo poems one might feel the same type of reaction towards nature and how echoes of the past have performative effects on the poetic persona's body and mind together without a romanticizing sentimentality. Creeley's understanding of echoes has a more corporeal and performative dimension as he mentions in his interview with Alan Riach, as well. He alludes to the word *echo* talking about what he experienced in his little apartment on Montgomery Street off Broadway when his marriage fell apart and left Black Mountain. Still, he is not out of spirits as he claims "but the whole world was mine" (1996, p. 32). He adds that what he experienced resonates later on: "The echo for me comes much later" (p.32). What we remember, what our body remembers are the key concepts in his poetry. The modernist idea that one cannot hold onto progressivist nature of time, which has been promoted by the Enlightenment ideology is evident in these echo poems as present time is palpable with past recollections and images and thus does not lead the subject to move forward.

In this line of thinking, Creeley seeks to measure how one's body echo in time and space while struggling to break the enclosures of the mind and enter into the corporeal world fully. This modernist concern is voiced in the second eponymous poem "Echo" (1994, p.19) in which the poetic persona questions the limits and resonances of human experience. The opening of the poem suggests a hindrance to clarity or insight, as if something is preventing the speaker from reaching to a full understanding of his present being:

White light blocked
impulse of repose like
Wouldn't you tell me
what you were doing Couldn't
I go where you go Faith
you kept secretly because it
had no other place to be My
eyeball's simple hole wherein
'the gold gathered the
glow around it' All you
said you wanted fainted
All the ways to say No (p. 19)

The poetic persona associates the “[w]hite light” that “blocked” his “impulse of repose” with that of reflection and/or echo of the past reminiscences that flashes like a white light and preventing him from getting a serene mindset. The poem is like an interpersonal dialogue; but the poetic persona is directing questions to the echoes of his memories. He would like to have access to past, experiences, and feelings; however, the echo of these feelings can only be discernible in the eyes of the poetic persona and they do not have corporeal existence. It is insinuated that one cannot be in a state of rest or tranquility in the midst of the reflection or the echo of the past experiences on the present moment. That the poem’s conclusion is encapsulated in “no” is an indication that a full access to memories is negated, refused or rejected. In both poems bearing the same title, it is observed that memory has direct effects on the poetic persona in all ways and produces echo on time and space which evokes a response on poetic persona’s literal body such as in his eyeballs and mind. Gabrielle T. Raymond (2008), similarly, pays attention to how Creeley creates corporeality as follows: “The creative act is not a singular act but an interrelated acting, thus the poem becomes an *experiencing*” (p.83). Raymond further suggests that Creeley’s poetry “relied on the body, breath and consciousness for its realizations, and thus led to a poetics based on experience” (p. 84). From Raymond’s analysis it can be inferred that in these poems, the poetic persona is appalled to see those memories trigger reactions not only in mind but also on the body. From this respect although Creeley does not silence the lyric voice, his poetic persona is potentially volatile surrounded by any type of stimuli and thus cannot achieve full identification with any entity.

The reflection of memories onto poetic persona’s present moment and current experiences is grieving for the poetic persona in echo poems as he cannot break this cycle and move on. The poetic persona feels like an object in nature; he is agonized and tortured as any sign of memory reminds him of how he neither can have access to those moments nor focus on the present time. In the same vein, in the third eponymous poem titled “Echo” (1994, p.60), the poetic persona seems to be in a defiant mode as he notices everything related to sweet memories disappear due to inaccessible temporal and spatial distances, but anything related to unpleasant realities like the poetic persona’s yellow teeth stay (p.60). The nostalgic reminiscences and/or the existence which is determined by a specific location, time and people cannot be accessed, but can only make themselves seem in the form of echoes and/or reflections with the help of small nuances or signs. The poetic persona calls these instruments “[b]rutish” because they give pain to him:

Brutish recall
seems useless now
to us all.

But my teeth you said

Were yellow
have stayed nonetheless. (p.60)

A blatant example about that is yellow teeth stay yellow; time along with memories has a deteriorating effect making the poetic persona less handsome and makes his girlish indifference at stake:

It was your handsomeness
went sour, your
girlish insouciance,

one said. (p.60)

The poetic persona is in such a state that he cannot have access to this changed version of the persona as it is reflected or reported to him by someone. To highlight this, an anonymous voice or perspective manifests itself, possibly as an external judgment observation which is not eligible for him, but maybe for someone else. The nostalgic reminiscences are like his reference point, and he tries to analyze his emotions with the help of what he has experienced in the past. He forces himself to remember how he used to feel about those experiences.

Was being afraid
neurotic?

Did you talk of it.
Was the high cliff jumpable.
Enough enough?

Fifty years have passed. (p.60)

He was checking the feelings; when he was on the cliff he tried to understand if they used to feel afraid or not. As with modernist revolution and epistemological paradigm shifts, the absolute frozen categories cease to be reference points and time being one of them is observed to rely on space to organize its entities. Thus, he tries to rely on specific places to create meaning out of time. Such great amount of time has already passed like fifty years but the poetic persona still cannot forget and is engaged with the reflections and echo of those moments.

To be able to situate the experiences against the backdrop of a more comprehensive level of existence, Creeley uses deictic words which force the reader to question their position and transfer the experience of reading a poem to a more corporeal basis. As it is the case

in the third eponymous poem, by making use of indexical words like *there* and *here*, Creeley challenges the perception of linear time and memory being associated with a specific time period and a place:

I look back,
while you stand here,
see you there, still
see you there. (“Echo”, 1994, p.60)

Deictic words manage content and indicate a context for their interpretation; like “here” and “there” in this poem. The poetic persona juxtaposes these opaque words and creates a liminal space in which as if one can have two positions at the same time. Thus, the reader is expected to take a position to understand where is *here* and where is *there* to understand where the poetic persona stands. Maria Weinel, in a similar manner notes that “Robert Creeley’s poetry considers language’s capacity to import meaning through the semantic movement of a sentence” (2008, p.62). Creeley problematizes the notion of specific time and place of human experience; and by making use of linguistic devices, he spatializes the experience and thus tries to put it in a corporeal setting. Anyone might undergo these experiences; likewise, Raymond generalizes these experiences and extends them to whole humanity in Creeley’s poetry suggesting that “[h]uman consciousness is a context” (2008, p. 85). By making use of *you* like a deictic word and by not giving specific reference to anyone, the poetic persona generalizes the type of experience and creates a more general lyric I extending the context to anyone. Together with mind, here it is seen that body responds to images and stimuli as well. With the rich imagery the poetic persona can create another chronotope which make the present and the past intermingle with the help of diverse images possible.

Creeley depicts time in the form of a cycle; memories can return at any time and it might seem impossible to break this cycle. The weight of past experiences and the complex emotions associated with the passage of time can be observed in these eponymous poems. In the sixth poem, the bittersweet nature of recollection and the elusive search for what is lost is poeticized, which feels like along with memories time is in a flux:

The return of things
round the great
looping bend in the road

where you remember
stood in mind
greyed encumbrances

patient dead dog

long lost love
till chair's rocking

became roar
sitting static
end of vision

day seems held up
by white hands were
looking for what was

gone couldn't come
back what was with
it wouldn't come looking. ("Echo", 1994, p.100)

The title "Echo" and the first line of the poem emphasize a recurrence or a return and imply the cyclical nature of memory and experience. The understanding of cyclical time suggests closeness to nature which at the same creates a temporal and spatial ambiguity. Highly descriptive imageries commanding over the poem evokes a sense of familiar, recurring location where memories resurface like the "looping bend in the road" that arouses a sense of familiar, recurring location. Wagner's (1978) analysis at this point rings clear as he puts into words: "Creeley rests on an underlying system of images: visual perception as an index to sensitivity, compassion, is common in Creeley's poetics" (p.302). In this poem similarly, once the poetic persona cannot have a clear vision, he seems to be entrapped in this opaqueness. Likewise, the mention of "greyed encumbrances" suggests that the memories might not be that vivid or clear; rather they are tinged with passage of time. The use of "encumbrances" adds a sense of burdensome weight of these memories which are enduring, even if they have faded with time. Chair's rocking at the present could be heard in the past and it could interfere in the immediate moment of present feelings. The concluding lines still convey a sense of searching for something that is gone; the white hands looking for what was lost imply a yearning for the return of the past, even though it may be impossible.

In the echo poems it is difficult to break the cycle of surrendering to the temptation of going back to the past but trying not to lose the connection with the present. The imperative phrase at the very beginning of the seventh eponymous poem "Find your way out / no doubt / or in / again begin" suggests a sense of exploration or navigation in between past experiences and present immediate moments ("Echo", 1994, p.101). Once the persona cannot get out of the cycle of nostalgic reminiscences it might be difficult for him to be back in the track of present. His understanding of time is definitely cyclical rather than a linear one; present and past moments can merge any time as time is relative in the post-Einsteinian world and memory is all constructed by the subject in any time

and space. The spatial imagery in the following lines shows that the pure imagination creates spaces and time together: “Spaces wait / faced / in the dark / no waste” (p.101). There along with space, time is ambiguous as well:

Were there
was here
was
always near

Sit down to see
be quiet be
friend
the end (p.101)

The lines “Were there / was here / was / always near” play with the notions of past and present. Again, with these indexical words but by not revealing the reference point, the poetic persona problematizes the fixed presence of past and present. The proximity of “here” and “there” suggests a constant presence, indicating that the past is always nearby and influential.

Apart from relating memory to time, Creeley exploits space to organize time in the poetic textual space. Time and space are often handled in unconventional and experimental ways reflecting the broader cultural shifts and philosophical concerns of the modern era. The present will be past soon and it will lose its effect, yet the present can at any point be haunted by the past. In the fourth eponymous poem titled “Echoes”; likewise, Creeley puts the emphasis on repetition and reverberation as the title and the first two lines suggest: “In which the moment / just left reappears” (“Echoes”, 1994, p.98). With the second stanza the poetic persona highlights that what we experienced might turn back at one time and we should accept them as they are. The understanding of time at this point is also interesting; time goes up; moves vertically to a higher place which gives the poetic persona a panoramic viewpoint. With the help of this perspective, the poetic persona has a clearer vision and in command of all types of thresholds and could see how unique present and past moments indeed amalgamate:

In which a willing
suspension of disbelief
alters not only the judgment
but all else equally

In which the time passes
vertically goes up and
up to a higher place a

plane of singular clarity (p.98)

This ascent to a “plane of singular clarity” implies a heightened or clearer understanding that comes with reflection. With the last stanza, the poetic persona might feel bitter with the final touches upon the acceptance of endings:

In which these painfully small
endings shreds of emptying
presence sheddings of seeming
person can at last be admitted. (p.98)

The poetic persona describes the acceptance of endings as “painfully small endings” and “shreds of emptying presence”, which might refer to the acknowledgment of the transient nature of moments, and the shedding of the illusion of a constant, unchanging self. The permanent stable lyric I is questioned and the present moment is problematized. Time is not a stable entity and the present time proves to embrace the reverberations of past moments. The very last line of the poem suggests a form of closure or acceptance; that is, through the echoes of the past, one can finally acknowledge and come to terms with the small endings and the changing nature of personal presence.

Lastly, Creeley questions if it is possible to find ways to enjoy the moments of presence and immediate experience in the face of the echoes of the past and reverberations. The fifth eponymous poem focuses on the difficulty of not taking action in the present time and of sitting still. That time is progressivist and pregnant with future opportunities is problematized by putting emphasis on stillness and waiting. As opposed to hectic and motional zeitgeist of the modern world, this poem shifts the attention to not moving, to waiting and to thinking deep. The poetic persona turns his attention to how he would find waiting and sitting quietly difficult in the past:

It was never
simple to wait,
to sit quiet.

Was there still
another way round,
a distance to go- (“Echo”, 1994, p.99)

The opening lines convey a sense of difficulty and complexity associated with waiting and sitting quietly. The simplicity is negated, suggesting that waiting involves more than mere passivity. The poetic persona tries to get some help from past experiences and takes it as a reference point. Exploring the alternative paths by mentioning “another way around” and “a distance to go” introduces the idea of alternative routes or paths to reach a destination. This not only refers to physical distance but also to the emotional or experiential journey and there are still some references to an echo hanging in the air:

as if an echo
hung in
the air before

one was heard,
before a word
had been said.

What was love
and where
and how did one get there. (p.99)

The reference to an echo hanging in the air implies the lingering effects of past experiences and/or the reverberations of emotions. Echo as a metaphor refers to resonances of experiences that shape one’s journey. The poetic persona tries to describe a space in which past experiences resonate and permeate into the present moment; in other words, past experiences echo in the present time by having a dialogic relationship with one another, which can be defined by Bakhtinian chronotope. In Bakhtinian terms, it refers to “the intrinsic connectedness of temporal and spatial relationships that are artistically expressed in literature” (2020, pp. 84-85). Here, in this poem it can be said that chronotope “expresses the inseparability of space and time (time as the fourth dimension of space)” (p. 85). The lines “before one was heard, before a word had been said” suggest a silence but at the same time they promise a reverberation. In the same vein, Bernard Dick (1995) asserts that Creeley “exploited the potential of sound and structure” and that Creeley’s flexible use of language makes it possible for: “the imagination is free to take words in whatever combination makes the most emotional and rhythmic sense” (p.373). Similarly, the poetic persona here suggests that there is a meaningful existence in the moments leading up to verbal expression.

Conclusion

Robert Creeley in *Echoes* encapsulates the experience of the modern world by reflecting on the epistemological categories like time, space and agency. In line with the title of the collection, Creeley names seven of his poems eponymously, which puts emphasis on the

resonation of past experiences on the present time and space. With the meditative mood over memories, Creeley adopts a gnomic response to linear understanding of time and autonomous lyric I. In modern day experiences depicted in these poems, memories permeate into present time with the help of palpable images, sounds and feelings; thus, time ceases to be a homogenous and progressivist entity. The poetic persona rather is enslaved in a cyclical time zone which is filled with disjointed images, memories and immediate experiences. This fragmentation mirrors the modernist view that present day reality is multifaceted and cannot be neatly ordered. In Creeley's literary topos, memory has proximate reactions over mind and body; that is, memories resonate on human consciousness and corporeality at the same time. In terms of representation, the brevity and fragmented nature of these echo poems allow for multiple interpretations focusing on the subtleties of human experience along with quotidian realities. With linguistic devices, the reader is forced to interact with the poems; the reader has to take a position and respond to it by taking their position as their reference point. By making use of indexical words, through his use of or omission of punctuation, and/or introducing anonymous voices, Creeley creates an expansive context for pluralities or ordinaries. In brief, it can be concluded that Creeley's manifesto commitments on conveying the poetic feeling to the reader seems to be achieved as he rejuvenates past impressions and sensations with the help of his unique way of using language producing echoes of its own.

REFERENCES

- Allen, D. (1960). *The New American Poetry 1945-1960*. Grove Press.
- Altieri, C. (1976). Objective Image and Act of Mind in Modern Poetry. *PMLA*, 91(1), 101–114.
- Bakhtin, M. M. (2020). Forms of Time and of the Chronotope in the Novel: Notes toward a Historical Poetics. In M. Holquist (Ed.), *The Dialogic Imagination: Four Essays* (Slavic Series, No. 1, C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas Press. (Original work published 1981). pp. 84-85.
- Creeley, R. (2020). Define (1953). In W. N. H and Matthew H. (Eds.). *Strong Words: Modern Poets on Modern Poetry*. Bloodaxe Books.
- . (1994). *Echoes*. A New Directions Book.
- . "Frost at Midnight" Coleridge, S.T. Creeley 1.
- Dick, B. F. (1995). World literature in review: English. *World Literature Today*, 69 (2), 373.
- Faas, E. (1979). *Towards a New American Poetics: Essays and Interviews*. Black Sparrow Press.

- McHugh, H. (1997). Love and Frangibility: An Appreciation of Robert Creeley [Review of *Echoes; Selected Poems*, by R. Creeley]. *The American Poetry Review*, 26(3), 9–16.
- Olson, C. (1988). Projective Verse. In R. Creeley (Ed.) *Charles Olson: Selected Writings*. New Directions.
- Raymond, G. (2008). Body, Breath, World: Robert Creeley's Phenomenological Poetics. *Journal of American Studies of Turkey*, 27 , 83-95.
- Riach, A., & Creeley, R. (1996). An interview with Robert Creeley. *Australasian Journal of American Studies*, 15(1), 31–43.
- Riach, A. (2005). Robert Creeley. *Australasian Journal of American Studies*, 24(1), 142–144.
- Herbert, W. N. & Hollis, M.. (2020). *Strong Words: Modern Poets on Modern Poetry*. Bloodaxe Books.
- Wagner, L. W. (1978). Creeley's late poems: Contexts. *Boundary 2*, 6/7(3), 301-308.
- Weinel, M. (2008). Small Spaces of Existence: Robert Creeley's Poetry. *Journal of American Studies of Turkey*, 27 , 59-70.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.7>

Volume 8/1

2024 p. 136-156

AŞIK VEYSEL'İN MÜZİK VE RESİM ÜZERİNDEKİ SANATSAL ETKİLEŞİMİ

AŞIK VEYSEL'S ARTISTIC INTERACTION ON MUSIC AND PAINTING

Mehmet Akif ÖZDAL*

ÖZ

Bu çalışma, 20. yüzyılın en önemli halk ozanlarından biri olan ve eserleriyle Türk müziğine derin izler bırakan Aşık Veysel'in, müzik ve resim arasındaki etkileşimi inceler. Bu sanatsal etkileşim, Aşık Veysel'in özgün sanatsal kimliğinin belirleyici öğelerinden biridir.

Aşık Veysel'in müziğe olan tutkusu ve bu alandaki yenilikçi çalışmaları, Türk Halk Müziği'nin evriminde önemli bir rol oynar. Onun şiirlerinde yer alan derin duygusal imgelerin, müziğine yansımaları, eserlerinin dinleyiciler üzerinde bıraktığı etkiyi artırır. Bu dönüşüm süreci, Aşık Veysel'in müziğin ve şiirin sınırlarını aşarak sanatını geniş bir yelpazede ifade etme becerisini gösterir.

Müzik ve resim arasında bir sinerji yaratmayı başaran Aşık Veysel, bu iki sanat formunu ustaca birleştirmiştir. Şiirlerindeki görsel imgelerin resimlere yansımaları, onun eserlerinde müziğin ve resmin uyumlu bir birlikteliğini oluşturur.

Aşık Veysel'in müziğindeki resimsel unsurlar, onun sanatsal ifadesinin zenginliğini gözler önüne serer. Bu birleşim hem müziğinin dinamizmini artırır hem de resim sanatına dair anlayışını derinleştirir. Bu süreç, Aşık Veysel'in müziğini ve resim sanatını, birbirini tamamlayan ve birbirine güç veren iki ayrı ama bir o kadar da iç içe geçmiş sanat formu olarak tanımlar.

Bu kapsamda, Yapılmış olan çalışma Aşık Veysel'in müzik ve resim arasındaki sanatsal etkileşiminin Türk sanat dünyasına olan katkılarını anlamak, onun sanatsal mirasını daha iyi kavramak açısından literatür

* Yüksek Lisans, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, E-mail: mehmetakifozdaal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3148-8988, Sivas, Türkiye.

taraması ve mantıksal akıl yürütme yöntemi kullanılarak sonuçlandırılmıştır. Dolayısıyla, bu araştırma, Türk sanat dünyasına yaptığı katkıları ve onun eserlerinin daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesini sağlayacak bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Aşık Veysel, Türk Halk Müziği, Müzik, Resim, Sanatsal Etkileşim, Sanatsal Kimlik.*

ABSTRACT

This study, 20. it examines the interaction between music and painting of Aşık Veysel, who is one of the most important folk poets of the century and who has left deep traces on Turkish music with his works. This artistic interaction is one of the defining elements of Aşık Veysel's original artistic identity.

Aşık Veysel's passion for music and his innovative works in this field play an important role in the evolution of Turkish Folk Music. The reflection of the deeply emotional images contained in his poems into his music increases the impact that his works leave on listeners. This transformation process shows Aşık Veysel's ability to express his art in a wide range by crossing the boundaries of music and poetry.

Aşık Veysel, who has managed to create a synergy between music and painting, has Decently combined these two art forms. The reflection of the visual images in his poems on paintings creates a harmonious union of music and painting in his works.

The pictorial elements in Aşık Veysel's music reveal the richness of his artistic expression. This combination increases the dynamism of his music and deepens his understanding of the art of painting. This process defines Aşık Veysel's music and painting as two separate but so intertwined art forms that complement each other and give strength to each other.

In this context, the study was concluded by using literature search and logical reasoning method in order to Decipher the contributions of Aşık Veysel's artistic interaction between music and painting to the Turkish art world, to better understand his artistic heritage. Therefore, this research provides a framework that will allow his contributions to the Turkish art world and his works to be evaluated in a broader framework.

Keywords: *Aşık Veysel, Turkish Folk Music, Music, Painting, Artistic Interaction, Artistic Identity.*

Giriş

Türkiye'nin etkileyici geniş bir sanat ve kültürel mirasa sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bu mirasın oluşmasında halk müziğinin ve bu alandaki önemli figürlerin oynadığı rol, inkâr edilemez. Türk Halk Müziği'ne eşsiz katkıları ile Aşık Veysel gibi bir sanatçının adını anmak, bu çalışmanın temelini oluşturur. Bu çalışma, Aşık Veysel'in yalnızca bir halk ozanı olarak değil, aynı zamanda müzik ve resim arasında benzersiz bir etkileşim yaratan bir sanatçı olarak incelenmesini amaçlar.

20.yüzyılın en önemli halk ozanlarından biri olan Aşık Veysel, derin anlamlı şiirler ve çarpıcı müzikal kompozisyonlar aracılığıyla Türk Halk Müziği'ne derin izler bırakmıştır (Terzioğlu et al., 2023, s. 38). Bu çalışma, Aşık Veysel'in bu etkiyi nasıl

oluşturduğunu ve aynı zamanda müzik ve resim arasında nasıl bir etkileşim sağladığını inceler.

Aşık Veysel'in çalışmaları hem müzikal hem de görsel sanatlarla derin bir ilişki gösterir. Onun şiirlerindeki görsel imgelem ve onların müziğine dönüşümü, Aşık Veysel'in eserlerindeki sanatsal derinliği ortaya koyar (Açar, 2022, s. 1444). Ayrıca, resimlere olan ilgisi ve onunla olan etkileşimi, onun sanatsal ifadesinin geniş bir spektrumunu oluşturur (Fossum, 2023, s. 30).

Bu çalışmanın amacı, Aşık Veysel'in müzik ve resim arasındaki sanatsal etkileşiminin, onun eserlerinde ve Türk sanat dünyasına olan genel etkisini incelemektir. Bu bağlamda, literatür taraması ve mantıksal akıl yürütme yöntemleri kullanılır. Bu metodoloji, Aşık Veysel'in sanatsal mirasının daha derinlemesine anlaşılmasını sağlar ve bu süreçte Türk sanat dünyasına yaptığı katkıların değerlendirilmesini kolaylaştırır (Kürkçüoğlu, 2020, s. 461).

Araştırma, Aşık Veysel'in müzik ve resim arasındaki etkileşimine odaklanarak Türk sanat dünyasına yaptığı katkıları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Onun eserlerinin daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesini sağlayacak bir perspektif sunması ile, sonuçları, Aşık Veysel'in sanatsal mirasını anlamak ve Aşık Veysel'in Müzik ve Resim Üzerindeki Sanatsal Etkileşimi ve katkılarını anlamak için önemli bir temel oluşturacaktır (Bazancir, 2023, s. 576).

1. Aşık Veysel'in Hayatı ve Sanatsal Gelişimi

Aşık Veysel Şatiroğlu, Türk halk müziğinin en önemli ozanlarından biridir ve 1894 yılında Sivas'ın Şarkışla köyünde doğmuştur. Çocukluğunda geçirdiği çiçek hastalığı sonucu görme yetisini kaybeden Aşık Veysel, bu zorluğa rağmen müzik ve şiir alanında önemli bir figür haline gelmiştir (Terzioğlu et al., 2023, s. 38). Köyünde başladığı müzikal yolculuğu, onu Türk halk müziğinin geleneksel ezgilerini kendi tarzıyla yorumlayan bir sanatçı olarak tanıtmıştır. *"Veysel'in kendisinden daha önce doğmuş ve küçük yaşlardayken çiçek hastalığında ölmüş olan iki ablası olduğu biliniyor. Bu durum, bizim dikkatimizi Veysel'in annesi üzerine toplamamızı gerektiriyor. Veysel'den önce iki çocuğa bakmış olan annenin mutlak surette ezgiler mırıldandığını, ninniler söylediğini tahmin etmemiz zor olmasa gerek. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz, Veysel, ezgi hafızası edinmeye ilk olarak annesinden dinlediği ninniler veya diğer ezgilerle başlamıştır."* (Bulut, 2014, s. 22)

Aşık Veysel'in sazı ve şiirleri, Türk halk müziğindeki geleneksel temaları aşk, doğa, sevgi, ayrılık ve insan hayatının güzellikleri gibi evrensel konularla harmanlayarak yeni bir soluk getirmiştir (Açar, 2022, s. 1444). Sanatçının eserleri, halk kültürüne olan derin bağlılığını ve yaşamın zorluklarına karşı gösterdiği mücadeleci ruhu yansıtmaktadır.

1930'larda TRT'nin kurulması ve halk müziğinin teşvik edilmesiyle Aşık Veysel, geniş kitlelere ulaşma fırsatı bulmuş ve eserleri daha geniş bir dinleyici kitlesine ulaşmıştır (Fossum, 2023, s. 30). Bu dönemde radyo ve televizyon programlarına katılarak halk müziğinin önemli bir temsilcisi haline gelmiştir.

Aşık Veysel'in sanatı, Türk halk müziğinin evrensel değerler arasında yer almasına büyük katkı sağlamıştır. 1953 yılında Devlet Sanatçısı unvanını alması ve çeşitli festivallerde onurlandırılması, onun sanatının ve mücadelesinin takdir edildiğini göstermektedir (Kürkçüoğlu, 2020, s. 461).

Yaşadığı ekonomik sıkıntılara ve görme engeline rağmen Aşık Veysel, müziği ve şiiriyle insanlara umut ve ilham vermiştir. 1973 yılında vefatıyla birlikte, Türk halk müziği tarihindeki yeri daima unutulmaz olarak kalmıştır (Bazancir, 2023, s. 576).

Aşık Veysel Şatıroğlu'nun hayatı ve sanatsal gelişimi, Türk halk müziğine büyük bir katkı sağlayan önemli bir ozanın öyküsünü anlatmaktadır. Onun eserleri, Türk kültürünün zenginliğini ve müziğin evrenselliğini vurgulayan önemli bir miras olarak günümüzde de değerini korumaktadır.

1.1. Aşık Veysel'in Sanatsal Kişiliği ve Eserleri

Derin düşünce yapısı, saz ustalığı ve etkileyici sesi ile tanınan Aşık Veysel, eserlerinde insan sevgisi, doğa sevgisi, aşk, vatan ve aidiyet duygusu gibi temaları işlerken, şiirlerindeki derin anlamlarla dinleyicilerini etkilemeyi başarır (Yıldırım, 2023, s. 534). Gözlerini kaybetmesine rağmen, iç dünyasındaki aydınlığı müziğe ve şiire olan aşkıyla sürekli yansıtan Aşık Veysel, kendine özgü yorumu ve saz çalma tarzı ile eserlerini diğer sanatçılardan ayırır (Özlük, 2023, s. 2; Koçak & Gündoğdu, 2023, s. 3).

Aşık Veysel'in eserleri, genellikle dili ve üslubuyla insanların kalbine dokunur ve "Kara Toprak" gibi eserleri, vatan sevgisini dile getirerek Türk halk müziğinin klasikleri arasında yer alır (Gözgeç Mutlu & Aydoğdu Atasoy, 2023, s. 4). Şairin eserlerinde aşk ve sevgi yanında toplumsal sorunlara ve adaletsizliklere de yer verilir, bu da onun eserlerinin sadece duygusal değil, aynı zamanda toplumsal bir derinliğe sahip olduğunu gösterir (Bayır, 2023, s. 5).

Ayrıca, Aşık Veysel'in müziği, yaşam deneyimlerini, iç dünyasını ve halkın duygularını yansıtan bir ayna işlevi görür. Kendi yaşamının acılarından beslenerek ortaya koyduğu eserler, dinleyicileri derinden etkiler ve uzun süre hafızalardan silinmez (Gül, 2023, s. 6). Türk kültürüne ve müziğine olan katkıları, onun halk arasında unutulmaz bir sanatçı olarak anılmasını sağlar (Sayir, 2023, s. 7).

Bu bağlamda, Aşık Veysel Şatıroğlu'nun sanatsal kişiliği ve eserleri, Türk halk müziğinin önemli bir parçası olarak kabul edilir. Derin düşünce yapısı ve duygusal anlatımı ile eserleri zamansız kılınır ve halk arasında sevgiyle anılmasını sağlar.

1.2. Aşık Veysel'in Şiir Ve Müzik Yapı Analizleri

Aşık Veysel'in şiir yorumu, Türk halk şiiri geleneğinin önemli bir temsilcisi olarak öne çıkar. Şiirlerinde sade bir dil kullanımıyla derin anlamları yansıtan Aşık Veysel, doğa ve insan sevgisini, aşkı, vatanı ve toplumsal değerleri içeren zengin bir içerik sunar (Kara Tekgül & Günaltay Başak, 2023). Eserlerinde hüznü ve içli bir tonun yanı sıra umut dolu ve iyimser bir bakış açısı görülür, bu da onun şiirlerinin dinleyiciler üzerinde güçlü duygusal etkiler bırakmasını sağlar (Özdemir, 2023).

Aşık Veysel'in müzik yorumu, kendi saz çalma tekniği ve kendine özgü sesiyle dikkat çeken önemli bir özellik taşır. Geleneksel sazlarımızdan olan "bağlamayı" kullanarak

yaptığı yorumlar, Türk halk müziğine farklı bir boyut kazandırır (Gözgeç Mutlu & Aydoğdu Atasoy, 2023a). Bağlamadaki ustalığı sayesinde eserlerini en etkileyici biçimde dinleyicilere aktarır.

Aşık Veysel'in müzik yorumu, özgün ve etkileyici saz çalma tarzı, doğal ve içten sesi, şiirlerindeki derin anlam ve duygusal içeriklerle birleşerek onu Türk halk müziğinin önemli bir temsilcisi haline getirmiştir. Onun müziği, dinleyiciler üzerinde derin duygusal etkiler bırakırken, halk kültürünün zenginliğini ve müziğin evrenselliğini vurgulayan önemli bir sanat eseri olarak günümüzde de yaşatılmaktadır (Doğanay, 2023).

1.2.1. Aşık Veysel'in Şiir ve Müzik Yapıları

Aşık Veysel Şatıroğlu'nun şiirleri, geleneksel halk şiiri nazım birimleri içinde yer alır ve "koşma" ve "divan" gibi nazım birimlerini kullanırken, "koçaklama" ve "türkü" gibi türleri de işler (Selvi, 2023, s. 2091-2125). Şiirlerindeki ana tema, doğa ve insan sevgisidir, bu da onun doğayla iç içe olan duygusal bağını ve insanların birbirine duyduğu derin bağlılık ve saygıyı yansıtır (Bazancir, 2023, s. 575-590).

Aşık Veysel'in müzikal yapıları, bağlama çalma ve vokal yorumu üzerinden değerlendirilir. Kendi tarzını yaratmış ve Türk halk müziğine özgü bir yorum getirmiştir. Müzikal eserlerinde çoğunlukla kendi bestelediği türkülerini seslendirir ve bu türküler, halk müziği formuna uygun olup, nazım birimleri ve uyak düzeni açısından şiirlerine paralellik gösterir (Selvi, 2023, s. 2091-2125).

Aşık Veysel'in müzikal yapılarında saz çalma tarzı ve vokal yorumu arasında sıkı bir uyum vardır. Sözlerin anlamını ve duygusal derinliklerini sazıyla vurgular ve dinleyiciye daha etkileyici bir deneyim sunar (Bazancir, 2023, s. 575-590). Müzikal yapılarında kullanılan melodi ve ritim, geleneksel Türk halk müziği tarzını yansıtır ve kendi bestelerinde de farklı makam ve usulleri tercih eder.

1.2.2. Aşık Veysel'in Müzikal Niteliklerinin Teknik İncelemeleri

Aşık Veysel Şatıroğlu, saz çalma tekniği, vokal performansı ve besteleriyle derin bir iz bırakmıştır. Onun müzikal ve edebi eserleri, Türk kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtan önemli bir miras olarak kabul edilir.

• Saz Çalma Tekniği

Aşık Veysel'in saz çalma tekniği, Türk halk müziğindeki geleneksel yöntemlerle kendi yaratıcı yorumunu birleştirir. Bağlamada kullandığı "parmak vurma" tekniği, onun eserlerine özgü bir ritim ve melodi zenginliği katar (Ayyıldız, 2018, s. 889-894). Bu teknik, bağlamanın tellerine parmaklarla vurularak çıkarılan seslerle karakterize edilir ve Aşık Veysel'in müziğine dinamik bir yapı sağlar. Ayrıca, "perde vurma" ve "kapo" gibi tekniklerle melodilerin tonunu ve hızını değiştirerek, eserlerine çeşitlilik ve derinlik kazandırır.

• Vokal Performansı

Aşık Veysel'in vokal performansı, onun şiirlerindeki duygusal derinliği ve anlamı vurgular. Kendine özgü ses tonu ve vurgulama şekliyle, eserlerindeki hüznün, sevinç, özlem ve umut gibi duyguları etkileyici bir şekilde ifade eder (Açar, 2022, s. 1443-1457). Şiirlerini söylerken kullandığı melodi ve ritim, sözlerin anlamını güçlendirir ve dinleyicilerin eserle duygusal bir bağ kurmasını sağlar

• Beste ve Melodiler

Aşık Veysel, müzikal eserlerinin çoğunu kendi bestelemiştir. Bestelerinde, geleneksel Türk halk müziği makamlarını ve usullerini kullanırken, kendi yaratıcılığını da ön plana çıkarır. Melodilerini, şiirlerinde işlediği temalarla uyumlu bir şekilde şekillendirir ve bu sayede eserlerinde bir bütünlük oluşturur (Sobol, 2014, s. 122). Eserlerindeki melodik çeşitlilik, Türk halk müziğinin zenginliğini ve çeşitliliğini gösterir.

1.3. Aşık Veysel'in Sanatsal Sentezi ve Türk Halk Müziği Üzerindeki Etkisi

Aşık Veysel'in sanatı, şiir ve müziğin özgün bir sentezini sunarak, Türk halk müziğinin evrenselliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır (Öztürk, 2023, s. 1).

• Sanatsal Sentezi ve Şiir Anlayışı

Aşık Veysel'in sanatsal sentezi, şiir ve müziği bir araya getirerek oluşturduğu benzersiz bir harmoniye dayanır. Şiirlerinde, geleneksel halk şiiri nazım birimlerini kullanarak, doğa sevgisi, insan ilişkileri, aşk ve sosyal adalet gibi temaları işler (Coşkun, 2020, s. 513-530). Bu temalar, onun eserlerinin halk arasında geniş bir yankı bulmasını sağlamıştır. Aşık Veysel'in şiirlerindeki dil, sade ve anlaşılır olup, halkın günlük konuşma diline yakınlığıyla dikkat çeker. Bu yaklaşım, onun eserlerinin kuşaklar boyu yaşamasını ve halk arasında sevilerek aktarılmasını sağlamıştır (Açar, 2022, s. 1443-1457).

• Müzikal Yapı ve Saz Çalma Tekniği

Aşık Veysel'in müzikal yapıları, onun saz çalma tekniği ve vokal performansı ile öne çıkar. Geleneksel bağlama (saz) enstrümanını kullanarak geliştirdiği özgün çalma teknikleri, Türk halk müziğine yeni bir soluk getirmiştir. Parmak vurma ve perde vurma gibi teknikler, onun eserlerine dinamizm ve melodik zenginlik katmıştır (Terzioğlu et al., 2023, s. 38-47). Aşık Veysel'in vokal performansı, şiirlerindeki duygusal derinliği ve anlamı güçlendirirken, kendine özgü ses tonu ve yorumuyla dinleyicileri derinden etkiler.

• Türk Halk Müziği Üzerindeki Etkisi

Aşık Veysel'in Türk halk müziği üzerindeki etkisi, onun eserlerinin geniş bir coğrafyada ve çeşitli kültürel bağlamlarda yankı bulmasıyla ölçülebilir. Eserleri, Türk halk müziğinin uluslararası alanda tanınmasına ve takdir edilmesine önemli katkılarda bulunmuştur (Fossum, 2023, s. 28-59). Aşık Veysel'in müziği, halk müziği repertuarına yeni eserler kazandırmanın yanı sıra, gelecek nesillerin de bu geleneği sürdürmesine ilham kaynağı olmuştur.

Aşık Veysel'in sanatı, Türk halk müziği ve edebiyatının sadece geçmişteki zenginliğini değil, aynı zamanda gelecekteki potansiyelini de simgeler. Onun eserleri, Türk kültürünün evrensel değerlerini yansıtan bir köprü işlevi görerek, farklı kültürler ve nesiller arasında diyalog kurar. Aşık Veysel'in mirası, onun sanatsal sentezinin derinliği ve Türk halk müziği üzerindeki kalıcı etkisiyle, Türk kültürünün canlı bir parçası olarak kalmaya devam edecektir.

2. Resim ve Müzik Birleşimi

Resim ve müzik birleşimi, sanat dünyasında etkileyici bir sentez oluşturan ve farklı duyuşal deneyimleri aynı anda sunan önemli bir alanı temsil eder. Bu birleşim, görsel ve işitsel sanatların bir araya gelmesiyle izleyicilere ve dinleyicilere zengin bir deneyim sunar (Duggan, 2016).

Tarihsel olarak, resim ve müziğin bir araya gelmesi, özellikle Orta çağ ve Rönesans dönemlerinde dini sanat eserlerinde göze çarpar. Bu dönemde resim ve müzik, dini temaları ifade etmek ve insanların manevi dünyasına hitap etmek için sık sık bir araya getirilirdi (Botella Nicolás & Adell Valero, 2018).

Günümüzde ise resim ve müzik birleşimi, çağdaş sanatın önemli bir bileşeni olarak varlığını sürdürmektedir. Birçok sanatçı, resim ve müziği bir araya getirerek çoklu duyuşal deneyimler sunan etkileyici enstalasyonlar ve performanslar oluşturur (Ma, 2018). Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, sanatçılar resim ve müziği dijital platformlarda birleştirerek interaktif ve deneysel çalışmalar yapabilmektedirler (Huang & Xia, 2022).

Resim ve müzik birleşiminin etkileyici örneklerinden biri, ressam ve müzisyenlerin iş birliği yaparak ortak projeler üretmesidir. Ressam, müziğin esin kaynağı olurken, müzisyen de ressamın eserine uygun bir müzik yaratır. Bu iş birliği, her iki sanatçının da eserine derinlik ve anlam katarak, izleyiciler ve dinleyiciler arasında güçlü bir etkileşim yaratır (Sutton, 2020).

Ayrıca, resim ve müzik birleşimi, görsel ve işitsel sanatlar arasındaki etkileşimi vurgulayan çoklu disiplinli projelere de yol açmıştır. Örneğin, resim ve müzik içeren bir video enstalasyon, izleyiciyi bir görsel ve işitsel deneyime davet ederken, resim ve müziğin birlikte nasıl etkileşime girebileceğini gösterir (Xu & Zou, 2022).

2.1. Renklerin Müzikal Karşılıkları

Renklerin müzikal karşılıkları üzerine yapılan araştırmalar, sinestezi fenomeninin karmaşık ve çeşitli yönlerini ortaya koymaktadır. Sinestezi, bir duyuşal uyarının başka bir duyuşal algıyı otomatik olarak tetiklemesi durumudur ve bu durum, bireylerin müzik dinlerken belirli renkleri görsel olarak algılamalarına neden olabilir (Lebeau & Richer, 2022). Bu fenomen, bireyler arasında büyük farklılıklar gösterir ve sinestezi deneyimlerinin kişisel ve öznel doğası, bu alandaki araştırmaları zorlaştırır.

• Müzik ve Renk İlişkisinin Sinestezi Üzerindeki Etkisi

Müzikal notaların ve seslerin renklerle ilişkilendirilmesi, sinestezi araştırmalarında önemli bir konudur. Yüksek frekanslı ve parlak seslerin genellikle parlak renklerle

ilişkilendirilmesi (Sola Chagas Lima, 2020), düşük frekanslı ve koyu seslerin ise koyu renklerle ilişkilendirilmesi (Shashaank & Feiner, 2022), sinestezi deneyimlerinde gözlemlenen yaygın örüntüler arasındadır. Bu ilişkiler, sinestezi deneyimleyen bireylerin müzikal uyaranlara nasıl tepki verdiğini anlamada önemli ipuçları sunar.

• Sinestezi Deneyimlerinin Çeşitliliği

Sinestezi deneyimleri, bireyden bireye büyük farklılıklar gösterir. Bazı bireyler müzik dinlerken renkleri görsel olarak algılayarak, diğerleri müzikal notaları veya sesleri belirli renklerle ilişkilendirir. Bu deneyimlerin çeşitliliği, sinesteziyi bir spektrum olarak değerlendirmeyi gerektirir ve bu spektrumun her bir noktasında farklı sinestezi türleri bulunabilir (Tung & Jia, 2023).

• Teknoloji ve Sinestezi Araştırmaları

Teknolojinin ilerlemesi, sinestezi araştırmalarında yeni yöntemlerin ve yaklaşımların geliştirilmesine olanak tanımıştır. Özellikle artırılmış gerçeklik (AR) teknolojileri, sinestezi deneyimlerini simüle etmek ve bu fenomeni daha iyi anlamak için kullanılmaktadır (Shashaank & Feiner, 2022). Bu tür teknolojik uygulamalar, sinesteziyi deneyimlemeyen bireylerin bu öznel deneyimlere dair bir fikir edinmelerine yardımcı olabilir.

• Sinestezi Üzerine Yapılan Çalışmaların Önemi

Sinestezi üzerine yapılan çalışmalar, insan algısının ve beyin işleyişinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur. Müzik ve renkler arasındaki ilişkinin incelenmesi, sanatın ve estetiğin insan deneyimi üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Ayrıca, sinestezi araştırmaları, eğitim, sanat terapisi ve psikoloji gibi alanlarda uygulamalı yönleriyle de önem taşır (Lee & College of Music, Zhaoqing University, Zhaoqing, China., 2020).

Bu kapsamda, renklerin müzikal karşılıkları ve sinestezi fenomeni, insan algısının ve beyin işleyişinin karmaşık doğasını ortaya koyar. Bu alandaki araştırmalar, sinestezi deneyimlerinin çeşitliliğini ve bireyselliğini vurgularken, aynı zamanda müzik, renk ve algı arasındaki etkileşimleri daha iyi anlamamıza olanak tanır. Sinestezi üzerine yapılan çalışmalar, sanatın ve estetiğin insan deneyimi üzerindeki etkilerini keşfetmek için önemli bir araçtır ve bu alandaki ilerlemeler, sinesteziyi deneyimleyen ve deneyimlemeyen bireyler için yeni perspektifler sunabilir.

3. Aşık Veysel'in Eserlerinde Görsel İfadeler

Aşık Veysel Şatıroğlu'nun eserlerinde sıkça kullandığı görsel ifadeler, onun sanatının derinliğini ve estetik zenginliğini ortaya koyar. Bu çalışma, Aşık Veysel'in eserlerindeki görsel ifadelerin analizine odaklanmaktadır, özellikle de doğa, sevgi, aşk ve ölüm gibi evrensel temaların işlenişine.

Aşık Veysel'in "Uzun İnce Bir Yoldayım" şiiri, hayatın zorlukları ve yolculuğunun görsel bir temsildir. Şiirde geçen "gündüz gece demeden" ve "yorgun bir göçebe" ifadeleri, yaşamın sürekli ve meşakkatli bir yolculuk olduğunu vurgular (Yılmaz,

2019, s. 45-60). Bu, Aşık Veysel'in hayata bakış açısını ve yaşadığı dönemin sosyal koşullarını yansıtan güçlü bir görsel dildir.

“Dostlar Beni Hatırlasın” şiirinde ise “Ben bir garip bülbülüm, daldan dala konarım” mısrasıyla, Aşık Veysel kendini bir bülbül olarak betimler ve hayatın geçiciliğine işaret eder. Bu imgeler, onun doğayla ve yaşamın döngüsüyle olan bağını gösterir (Demir, 2021, s. 112-128).

“Kara Toprak” eserinde ise toprağın verimliliği ve yeniden doğuşun sembolü olarak kullanılır. Bu, Aşık Veysel'in doğaya, hayata ve insanın içindeki yaratıcı güce olan inancını yansıtır (Kara, 2020, s. 75-90).

Aşık Veysel'in eserlerindeki görsel ifadeler, onun derin iç dünyasını, duygularını ve düşüncelerini okuyucuya aktarmanın bir aracıdır. Bu ifadeler, eserlerinin evrensel temalarını işlerken aynı zamanda kişisel deneyimlerini ve duygularını da yansıtır. Bu görsel dil, Aşık Veysel'in eserlerinin derinliğini ve etkileyciliğini artırır.

Bu kapsamda, Aşık Veysel'in eserlerindeki görsel ifadeler, onun imgesel dil yeteneğini ve estetik duyarlılığını gösterir. Bu ifadeler, okuyucuya derin bir duygusal etki yaratma ve evrensel temaları işleme yeteneği kazandırır. Aşık Veysel'in eserlerindeki görsel ifadeler, onun eserlerinin hem sanatsal değerini hem de okuyucu üzerindeki etkisini artıran önemli bir unsurdur.

3.1. Aşık Veysel'in Şiirlerinin Resimsel Yorumları

Aşık Veysel Şatiroğlu'nun şiirleri, doğa, insan sevgisi, aşk, vatan ve toplumsal değerler gibi temalarda derin anlamlar barındırır. Şiirlerinde sade bir dil kullanımı ve günlük konuşma diline yakın bir üslup vardır. Bu özellikleriyle şiirleri, halk arasında sevilerek ve anlaşılabilir olarak yayılmış ve Türk halk şiirinin önemli bir parçası olmuştur (Kara, 2020, s. 75-90). Aşık Veysel'in şiirleri, sadece sözleriyle değil, aynı zamanda resimsel imgeleriyle de izleyiciye görsel bir şölen sunar. Bu başlıkta, Aşık Veysel'in seçilmiş şiirlerinin resimsel yorumları akademik bir perspektiften ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Aşık Veysel'in “Uzun İnce Bir Yoldayım” isimli eserinden bir bölüm aşağıda alıntılanmıştır:

“Uzun ince bir yoldayım

Gidiyorum gündüz gece

Bilmiyorum ne haldeyim

Gidiyorum gündüz gece

(Veysel, “Uzun İnce Bir Yoldayım”, Aşık Veysel Şiirleri, İstanbul: Can Yayınları, 2023, s. 24)

Bu şiir, Aşık Veysel'in en ünlü eserlerinden biridir ve şairin yaşam felsefesini yansıtır. Şiir, bir yolculuk metaforu kullanarak hayatın geçiciliğini ve insanın dünya üzerindeki varoluşunu anlatır. Şairin yaşam yolculuğu, “uzun ince bir yol” olarak tasvir edilir. Bu yolculukta, hayatın zorluklarına ve güzelliklerine tanık olur (Kara, 2020, s. 75-90). Şiirdeki resimsel imgeler, izleyiciye doğanın ve zamanın değişkenliğini yansıtır.

Şiirde bahsedilen “uzun ince yol”, dünya üzerindeki yaşam yolculuğunu temsil ederken, “gündüz gece” ifadesi ise yaşamın sürekliliğine ve her anının değerine vurgu yapar.

Aşık Veysel'in “Dostlar Beni Hatırlasın” adlı eserinden aşağıdaki bölüm alıntılanmıştır:

“Dostlar beni hatırlasın

Ben giderim adım kalır

Dostlar beni hatırlasın

Düğün olur bayram gelir

Dostlar beni hatırlasın

Can kafeste durmaz uçar

Dünya bir han, konan göçer

Ay dolanır yıllar geçer

Dostlar beni hatırlasın

(Veysel, “Dostlar Beni Hatırlasın”, Aşık Veysel Şiirleri, İstanbul: Can Yayınları, 2023, s. 27).

Bu şiirde Aşık Veysel, dostluk ve sevgi temalarını işlerken, resimsel imgelerle de duygusal bir atmosfer yaratır. “Dostlar beni hatırlasın” dizeleriyle, sevgi ve bağlılığın ölümsüz olduğu vurgulanır. Şiirin ikinci dizesindeki “ Can kafeste durmaz uçar

Dünya bir han, konan göçer “ ifadesi, geçmişte yaşanan güzel anıların hatırlanması ve arkadaşlığın değerine işaret eder.

Şiirin son bölümünde ise “Dostlar beni hatırlasın” ifadesi, zamanın geçişine ve insanın yaşlanmasına göndermede bulunur. Bu resimsel imgeler, zamanın ve yaşamın geçiciliğini vurgulayarak, dostluğun ve sevginin önemini daha da ön plana çıkarır.

Bu kapsamda, Aşık Veysel Şatıroğlu'nun şiirlerindeki resimsel imgeler, doğayı, aşkı, dostluğu ve insanın iç dünyasını ifade etmek için etkili bir şekilde kullanılır. Şairin sade ve anlaşılır dili, şiirlerinin halk arasında sevilerek ve anlaşılarak yayılmasını

sağlar. Aşık Veysel'in şiirlerindeki resimsel imgeler, izleyiciye güçlü duygusal deneyimler sunar ve şairin sanatsal ifadesini zenginleştirir.

3.2. Aşık Veysel Şatıroğlu'nun Sanatının Sembolizm Perspektifinden İncelenmesi ve Görsel Sanatlara Etkisi

Aşık Veysel Şatıroğlu'nun sanat eserleri, sembolizm açısından incelendiğinde, zengin ve katmanlı bir içeriğe sahip olduğu görülür (Öztürk, 2023, s. 1). Sembolizm, 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa'da doğan ve eserlerde semboller ile sembolik anlatımı öne çıkaran bir sanat hareketidir (Açar, 2022, s. 1443-1457). Bu hareket, esas olarak duygusal ve metafiziksel temaları, sembolik imgeler ve dil aracılığıyla aktarma amacı güder. Aşık Veysel'in şiirlerindeki ustaca kullanılan sembolik imgeler, onun halk müziği ve edebiyatındaki benzersiz konumunu pekiştirirken, resim sanatı üzerinde de önemli etkiler bırakmıştır.

3.2.1. Aşık Veysel'in Sanatında Sembolizmin İncelenmesi

- **Doğa ve İnsan İlişkisi:** Aşık Veysel'in eserlerinde doğa ve insan, sıkça rastlanan sembolik imgeler arasındadır. Doğa, canlıların ve özellikle insanın iç dünyasının bir yansıması olarak işlenir (Açar, 2022, s. 1443-1457). Ağaçlar, su, gökyüzü gibi doğal elementler, insanın duygusal durumlarına paralel sembolik anlamlar yüklenir. Bu sembolik kullanım, eserlerindeki duygusal derinliği ve zenginliği artırır.
- **Aşk ve Sevgi Motifleri:** Aşık Veysel'in eserlerinde aşk ve sevgi, genellikle sembolik bir dil ile ele alınır (Açar, 2022, s. 1443-1457). Aşk, alevler, güller, gönül gibi semboller aracılığıyla ifade edilir ve bu sembolik kullanım, eserlerine derinlik katar. Bu imgeler, aşkın gücünü ve yoğunluğunu izleyiciye aktarırken, aynı zamanda duygusal bir atmosfer oluşturur.
- **Yolculuk ve Yol Metaforu:** Aşık Veysel'in eserlerinde yolculuk ve yol, bireyin yaşam serüvenini sembolize eden önemli imgelerdir (Coşkun, 2020, s. 513-530). Yol, hayatın zorlukları ve güzellikleriyle dolu bir süreç olarak betimlenir. Eserlerindeki yolculuk metaforu, bireyin içsel arayışlarını ve varoluşsal sorgulamalarını yansıtır.
- **Aşkın Yitirilmesi ve Acı Teması:** Aşık Veysel'in eserlerinde aşkın yitirilmesi ve acı, solgun bir yüz veya kararan bir güneş gibi sembolik ifadelerle dile getirilir (Coşkun, 2020, s. 513-530). Bu sembolik kullanım, aşkın acı ve özlem dolu yönlerini vurgular ve izleyiciye duygusal bir deneyim sunar.

3.3. Aşık Veysel'in Şiirlerinin Resimsel Yorumları

Aşık Veysel Şatıroğlu'nun sanatında dini ve mistik unsurlar, önemli bir yer tutar. Aşık Veysel, yaşadığı dönemin Anadolu halkının gelenek ve görenekleriyle iç içe yetişmiş, manevi değerlere bağlı bir aşıktır. Şiirlerinde sıkça Allah, peygamberler, kader, aşkın ilahi boyutu gibi dini ve mistik kavramları işlerken, aynı zamanda tasavvufi söylemler ve semboller kullanır (Öztürk, 2023).

3.3.1. Aşık Veysel'in Sanatındaki Dini ve Mistik Unsurlar

İlahi Aşk: Aşık Veysel'in şiirlerinde aşk, sadece dünyevi bir duygu olarak değil, aynı zamanda ilahi bir aşk olarak da ele alınır. Şairin aşk şiirlerindeki dil, Allah'a olan sevgi ve özlemi sembolik bir şekilde ifade eder (Akdoğan & Duran, 2023). Aşk, maneviyatın yüceliğine işaret ederken, aynı zamanda insana ve doğaya olan sevgiyi de içerir.

- **Kader ve Kısmet:** Aşık Veysel, kader ve kısmet kavramlarına sıkça temas eder. Hayatın akışını ve insanın yaşamındaki olayların önceden belirlenmiş olduğunu vurgular (Doğanay, 2023). Kader ve kısmet, insanın içsel yolculuğunu ve yaşamın anlamını sorgularken, aynı zamanda insanın kabullenme ve teslimiyet duygusunu da ifade eder (Bayır, 2023).
- **Tevhit:** Şairin şiirlerinde sıkça yer alan tevhit kavramı, Allah'ın birliğine olan inancı sembolize eder. Aşık Veysel, tevhit anlayışıyla doğa, insan ve evrenin birbirine bağlı olduğunu vurgular ve bu birliği şiirlerinde yansıtır (Özdemir, 2023).
- **Hüzün ve Melankoli:** Aşık Veysel'in şiirlerinde hüznün ve melankoli, insanın dünya hayatındaki geçici ve acı dolu yanlarını yansıtır. Bu duygular, mistik bir içeriğe sahip olup, şairin iç dünyasındaki manevi arayışları ve sorgulamaları ifade eder (Tunç, 2023).

Bu kapsamda, Aşık Veysel'in sanatındaki dini ve mistik unsurlar, resim sanatına da etki etmiş ve resimlerde farklı boyutlar kazanmıştır. Şairin ilahi aşk, kader ve kısmet, tevhit, hüznün ve melankoli gibi temaları, resimlerde manevi bir derinlik ve sembolik anlatımlarla yansıtılmıştır (Karabulut, 2023). Aşık Veysel'in şiirleri ve bu şiirlerin resimlere etkisi, insanın maneviyatı ve düşünsel boyutlarına odaklanan önemli bir araştırma alanıdır ve bu alanda yapılan çalışmalar, sanatın dini ve mistik boyutlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

3.4. Aşık Veysel'in Şiirlerinin Resimsel Yorumları

Aşık Veysel Şatıroğlu'nun sanatında biçim ve içerik ilişkisi, onun eserlerinin temel taşlarından biridir. Şairin şiirlerindeki biçim, dil yapısı, nazım birimi ve edebi özellikleri kapsarken, içerik ise şiirin anlatmak istediği duygusal, düşünsel ve estetik değerleri barındırır. *"Kimilerine göre sanatçılar bunalımlı insanlar olmasalar böylesine kalıcı, zamanlarına göre iyi ve günümüze dek gelecek eserler çıkaramazlardı."* (Bulut, 2019, s. 53) Aşık Veysel'in eserlerindeki bu ilişki, resim sanatına da yansımış ve ressamlar, şairin sanatsal anlayışını resimsel imgelerle aktarmıştır (Özdemir, 2023).

3.4.1. Aşık Veysel'in Sanatındaki Biçim ve İçerik İlişkisi

- **Sadelik ve Doğallık:** Aşık Veysel'in şiirlerindeki biçim, sade ve doğal bir dil kullanımını içerir. Halk dilini ve günlük konuşma dilini şiirine taşıyan şair, anlaşılır ve içten bir anlatım sağlar. Bu sadelik, içerikle de uyumlu bir şekilde işlenen temaların net bir şekilde ifade edilmesine olanak tanır (Gözgeç Mutlu & Aydoğdu Atasoy, 2023).
- **Doğa ve İnsan:** Aşık Veysel'in içerik olarak sıkça ele aldığı temalardan biri doğa ve insan ilişkisidir. Şair, doğayı ve insanı bir arada ele alarak, içerikteki manevi, duygusal

ve düşünsel boyutları resimsel bir şekilde anlatır. Doğa-insan ilişkisi, biçimde de yalın ve sade bir anlatımla desteklenir (Uysal Akman, 2023).

• **Anlam Yapısı ve Duygusal Derinlik:** Aşık Veysel'in şiirlerindeki biçim, anlam yapısını ve duygusal derinliği etkiler. Şairin kullandığı dil ve nazım birimi, içeriğin duygusal yüklü ve etkileyici bir şekilde aktarılmasına yardımcı olur (Bars, 2023).

• **Aşık Veysel'in Sanatının Resme Yansımaları**

Aşık Veysel'in şiirlerindeki biçim ve içerik ilişkisi, resim sanatına da etki eder. Ressamlar, şairin şiirlerindeki sade ve doğal anlatımı, resimsel imgelerle yansıtarak estetik bir dil oluşturmuştur. Şairin doğa ve insan ilişkisini resimlerinde de yansıtan ressamlar, Aşık Veysel'in manevi ve duygusal boyutlarına uygun bir anlatım sağlamıştır (Tek, 2016).

Bu kapsamda, Aşık Veysel Şatıroğlu'nun sanatındaki biçim ve içerik ilişkisi, resim sanatına da yansımış ve ressamlar, şairin sanatsal anlayışını resimsel imgelerle aktarmıştır. Şairin sade ve doğal anlatımı, resimlerde de benzer bir şekilde kullanılmış ve doğa-insan ilişkisi, manevi ve duygusal boyutlar resimsel bir dil ile izleyiciye sunulmuştur (Gökşen, 2015). Bu şekilde, Aşık Veysel'in sanatının resme yansımaları, sanatın farklı alanlarında birbirini etkileyen bir ilişkinin varlığını gösterir.

3.5. Aşık Veysel'in Görsel Sanatları Yansıtan Kompozisyonları

Aşık Veysel Şatıroğlu'nun şiirleri, görsel sanatları yansıtan zengin ve etkileyici kompozisyonlara sahiptir (Öztürk, 2023, s. 1). Şairin şiirlerinde doğa, insan, aşk, dini ve mistik temalar, resimsel imgelerle işlenir ve izleyiciye görsel bir şölen sunar. Bu başlıkta, Aşık Veysel'in görsel sanatları yansıtan seçilmiş kompozisyonları akademik bir perspektiften ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

3.5.1. İnsan Temalı Kompozisyon:

Aşık Veysel'in "Dostlar Beni Hatırlasın" adlı eserinden aşağıdaki bölüm alıntılanmıştır:

"Dostlar beni hatırlasın

Ben giderim adım kalır

Dostlar beni hatırlasın

Düğün olur bayram gelir

Dostlar beni hatırlasın

(Veysel, "Dostlar Beni Hatırlasın", Aşık Veysel Şiirleri, İstanbul: Can Yayınları, 2023, s. 27)

Bu kompozisyonda Aşık Veysel, insan ve dostluk temalarını görsel bir şekilde işler. Şiirin insan temalı bölümlerinde kurumuş dizler ve gülme ifadesi dikkat çeker. Görsel kompozisyon, kurumuş dizleri olan bir insan figürünü tasvir ederek yaşamın acılarını

ve dostluk bağlarının önemini vurgulayabilir. Aynı zamanda, iki insanın birbirine gülerken olan sahneleri de kompozisyonda yer alabilir ve dostluğun neşe dolu yanlarını yansıtabilir.

3.5.2. Aşk Temalı Kompozisyon:

Aşık Veysel'in "Uzun İnce Bir Yoldayım" isimli eserinden bir bölüm aşağıda alıntılanmıştır:

"Uzun ince bir yoldayım

Gidiyorum gündüz gece

Bilmiyorum ne haldeyim

Gidiyorum gündüz gece

(Veysel, "Uzun İnce Bir Yoldayım", Aşık Veysel Şiirleri, İstanbul: Can Yayınları, 2023, s. 24)

Bu kompozisyonda Aşık Veysel, aşk ve yolculuk temasını resimsel imgelerle birleştirir.

Bu kompozisyonda Aşık Veysel, aşk ve yolculuk temalarını görsel bir şekilde işler. Şiirin aşk temalı dikkat çeker. Görsel kompozisyon, hayatın döngüsünü ve aşkın manevi boyutunu yansıtabilir (Fossum, 2023, s. 28-59).

3.5.3. Dini ve Mistik Temalı Kompozisyon:

Aşık Veysel'in "Dostlar Beni Hatırlasın" adlı şiirinden aşağıdaki dördlüğü alıntılanmıştır:

"Dostlar beni hatırlasın

Ben giderim adım kalır

Dostlar beni hatırlasın

Düğün olur bayram gelir

Dostlar beni hatırlasın

(Aşık Veysel, "Dostlar Beni Hatırlasın", Aşık Veysel Şiirleri, İstanbul: Can Yayınları, 2023, s. 27)

Bu kompozisyonda Aşık Veysel, dini ve mistik temaları görsel bir şekilde işler. Şiirin mistik temalı bölümlerinde "Ben giderim adım kalır, dostlar beni hatırlasın" ifadesi dikkat çeker. Görsel kompozisyon, bir insanın yürüdüğü yol ve ardında bıraktığı izleri tasvir ederek insanın dünya hayatındaki geçiciliğini ve manevi yolculuğunu yansıtabilir. Aynı zamanda, dostlarının hatırlanmasıyla birlikte insanın manevi

varlığının kalıcı olduğu mesajı da resimsel imgelerle aktarılabilir (Fossum, 2023, s. 28-59).

Bu kapsamda, Aşık Veysel Şatıroğlu'nun şiirleri, görsel sanatları yansıtan zengin ve etkileyici kompozisyonlar içerir. Şairin doğa, insan, aşk, dini ve mistik temalardaki kompozisyonları, resimsel imgelerle görsel bir şölen sunar. Bu kompozisyonlar, Aşık Veysel'in sanatsal anlayışını ve derinlikli içeriğini resimlerde de yansıtarak sanat dünyasında önemli bir yer edinmiştir. Resim sanatçıları, Aşık Veysel'in şiirlerinden ilham alarak görsel kompozisyonlar oluşturmuş ve şairin sanatsal etkisini resimlerle taçlandırmıştır.

3.6. Aşık Veysel'in Şiirlerinin Resimsel Yorumları

Aşık Veysel Şatıroğlu, Türk halk müziği ve edebiyatında önemli bir figür olarak, müzik ve resim sanatları arasında bir köprü kurmuştur (Öztürk, 2023, s. 1). Onun eserleri, müzikal yeteneği ve şiirlerindeki görsel imgelerle hem müzik hem de resim sanatında derin izler bırakmıştır.

3.7. Aşık Veysel'in Müzik Sanatındaki Yeri

Aşık Veysel, halk müziği geleneğini büyük bir sadelik ve içtenlikle yaşatarak, türküler ve aşık atışmalarıyla halkın kalbinde özel bir yer edinmiştir (Korkmaz Yaylagül & Kurtaslan, 2022, s. 647-659). Saz çalma ve türkü söyleme konusundaki yeteneğiyle tanınan Aşık Veysel, Anadolu'nun duygu ve düşüncesini yansıtan şiirleriyle müziğin dilini kullanarak dinleyicilerini etkilemiştir (Kaptan, 2022, s. 193-207).

3.8. Aşık Veysel'in Resim Sanatındaki Yeri

Aşık Veysel'in şiirlerindeki görsel imgeler, resim sanatının da ilgisini çekmiş ve ressamlar bu imgeleri resimsel ifadelerle aktarmışlardır (Bayır, 2023, s. 32). Şairin yaşamı ve eserleri, resamlara ilham kaynağı olmuş ve Aşık Veysel'in sanatsal etkisi resimlerle ifade edilmiştir (Özlük, 2023, s. 1255148).

3.9. Aşık Veysel'in Bir Sanat Köprüsü Olarak Müzik ve Resim Sanatı İçindeki Yeri

Aşık Veysel, müzik ve resim sanatları arasında bir köprü işlevi görmüş, türkülerindeki duygusal ve görsel imgeler ressamların dikkatini çekmiş ve eserlerinde kullanılmıştır (Tunç & Çelik, 2023, s. 983-991). Ressamların Aşık Veysel'in yaşamından ve şiirlerinden esinlenerek yarattıkları tablolar, şairin sanatsal etkisini resimsel bir şekilde ifade etmiştir (Onal, 2018, s. 98-109).

Aşık Veysel'in müzik ve resim sanatındaki bu köprü işlevi, onun eserlerindeki evrensel değerlerin ve insan duygularının farklı sanat dallarında da yankı bulmasından kaynaklanmaktadır. Şairin müziği ve şiirleri, sadece Türk halkının değil, dünya halklarının da duygusal dünyasına dokunmuş ve etkilemiştir (Şehnaz; BİLHAN, 2017, s. 127-165).

3.10. Aşık Veysel'in Resim Sanatına Yaptığı Katkılar

• Resimlere Konu Olan Şair

Aşık Veysel'in yaşamı ve şiirleri, birçok ressam için ilham kaynağı olmuştur. Ressamlar, Aşık Veysel'in yaşamından ve şiirlerinden esinlenerek yarattıkları tablolarla şairin sanatsal etkisini resimsel bir şekilde ifade etmişlerdir (Tunç & Çelik, 2023, s. 983-991). Bu sayede Aşık Veysel, resim sanatında da **önemli bir figür olmuştur**.

• Görsel İmgelerin Şiirlerdeki Kullanımı

Aşık Veysel'in şiirlerindeki görsel imgeler, resim sanatçılarına da etkilemiştir. Şairin doğa, insan, aşk, dini ve mistik temalardaki kompozisyonları, ressamların dikkatini çekmiş ve resimsel imgelerle aktarılmıştır (Tunç & Çelik, 2023, s. 983-991).

• Kültürel Mirasın Geleceğe Taşınması

Aşık Veysel'in yaşamı ve sanatı, resim sanatçıları tarafından tablolarla yaşatılarak kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamıştır (Tunç & Çelik, 2023, s. 983-991). Onun eserlerinin resimlerde yansıtılması, Türk halkının kültürel kimliğini gelecek kuşaklara taşımada önemli bir rol oynamıştır.

• Sanatın Evrensel Boyutunun Vurgulanması

Aşık Veysel'in yaşamı ve şiirleri, evrensel bir değere sahip olan sanatın önemini vurgulamıştır (Tunç & Çelik, 2023, s. 983-991). Onun eserleri, resim sanatçılarına da içine alan farklı sanat dallarına ilham vermiştir ve sanatın insanlar arasında birleştirici bir gücü olduğunu göstermiştir.

Bu kapsamda, Aşık Veysel Şatıroğlu, Türk müziği ve resim sanatına önemli katkılarda bulunmuş bir sanatçıdır. Türk halk müziği geleneğini yaşatarak, Anadolu ezgilerini koruyarak ve dini-manevi temaları işleyerek müzik sanatına değerli eserler kazandırmıştır. Aynı şekilde, resim sanatçılarına ve resimlerini de içine alan farklı sanat dallarına ilham vererek, sanatın evrensel boyutunu vurgulamış ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlamıştır. Aşık Veysel'in sanatının günümüzde de etkisini sürdürmesi, Türk kültür ve sanatının değerini geleceğe taşıyan önemli bir unsurdur.

4. Yöntem

Yapılan araştırmada, Aşık Veysel'in müzik ve resim üzerindeki sanatsal etkileşimi incelenmiştir. Çalışmada mantıksal akıl yürütme yöntemi ve literatür taraması kullanılmıştır. Mantıksal akıl yürütme, mevcut bilgiler arasındaki ilişkileri analiz ederek mantıklı sonuçlara ulaşma sürecidir ve bu süreç, çıkarım yapma, hipotez oluşturma ve problem çözme gibi entelektüel faaliyetlerin temelini oluşturur (Paul & Elder, 2002).

Literatür taraması, belirli bir konu hakkında mevcut olan yazılı malzemeleri (kitaplar, makaleler, tezler, raporlar, çevrimiçi kaynaklar vb.) inceleyerek ve analiz ederek bilgi

toplama sürecidir (Hart, 2018, s. 27-30). Bu süreç, araştırmacıların konuyla ilgili mevcut teorileri, bulguları ve tartışmaları derinlemesine anlamalarını sağlar (Booth, Colomb & Williams, 2016, s. 58-60). Araştırmanın amacı, Aşık Veysel'in müzikal eserlerinin resim sanatı üzerindeki etkisini ve bu iki sanat disiplini arasındaki olası sinerjileri belirlemektir. Araştırmada, Aşık Veysel'in yaşamı, müzikal kariyeri ve eserleri incelenmiştir. Bu inceleme, sanatçının kişisel deneyimlerinin ve müzikal etkileşimlerinin eserlerine nasıl yansıtıldığını anlamak için gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

Yapılmış olan Araştırmada, Aşık Veysel'in müzik ve resim üzerindeki sanatsal etkileşimini incelemek için kapsamlı bir literatür taraması ve mantıksal akıl yürütme yöntemi kullanılmıştır.

Aşık Veysel'in müziği, şiirleri ve resimleri arasındaki bağ, onun sanatsal kimliğinin temelini oluşturur. Öncelikle, onun müziği ve şiirleri arasındaki derin bağa odaklanalım. Aşık Veysel, şiirlerini halkın günlük yaşantısından, doğadan ve sevgi gibi evrensel temalardan esinlenerek yaratırdı. Bu şiirler, görsel imgelerle doludur ve dinleyiciyi olayların ve duyguların içine çeker. Aşık Veysel'in müziği, şiirlerindeki bu görsel imgeleri ustalıkla taşıyarak, dinleyicilere aynı zamanda müzik yoluyla da görsel bir deneyim sunar. Örneğin, "Uzun İnce Bir Yoldayım" adlı ünlü eserinde, uzun ve ince bir yolda yolculuğunu tasvir ederken, bu görüntüyü müzikal anlatımla dinleyiciye aktarır. Bu tür görsel imgeler, onun müziğini etkileyici ve etkili kılar.

Aşık Veysel'in müziği, sadece şiirlerine değil, aynı zamanda resimlerine de ilham verir. Kendisi ressam olmasa da müziğindeki görsel imgeleri, sanatsal ifade biçimlerini etkileyecek şekilde işler. Resimde, gökyüzü, dağlar, dereler ve ağaçlar gibi doğal unsurların yanı sıra insan figürleri ve duygusal ifadeler sıkça yer alır. Aşık Veysel'in müziğindeki görsel imgeler, sanatçıların resimlerinde de kendini gösterir ve onların duygusal ve estetik ifadelerini güçlendirir. Resimlerindeki renkler ve kompozisyonlar, müziğindeki melodi ve sözlerle uyumlu bir şekilde yaratılır ve bu da eserlerinin daha güçlü bir etkiye sahip olmasını sağlar.

Aşık Veysel'in müzik ve resim arasındaki sinerji, eserlerinin birbirini tamamlayan ve güçlendiren bir yapıya sahip olmasını sağlar. Örneğin, bir sanatçının resminde tasvir ettiği manzara, aynı zamanda bir şarkısının da temelini oluşturabilir. Ya da müziğindeki bir melodi, bir resimde betimlenen duygusal bir sahneye ilham verebilir. Bu etkileşim, onun sanatsal ifadesini daha zengin ve çeşitli kılar.

Aşık Veysel'in sanatsal etkileşimi, Türk sanat dünyasına önemli katkılar sağlamış ve sanatın farklı dallarında yeni perspektifler sunmuştur. Onun eserleri, müziğin ve resmin birleşiminden güç alan benzersiz yapıtlardır. Gelecek nesiller için de ilham kaynağı olacak olan Aşık Veysel'in sanatsal mirası, Türk sanatının zenginliklerini günümüze taşıyan önemli bir unsur olarak kalacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, E., & Duran, M. (2023). Âşık Veysel'in "Dostlar Beni Hatırlasın" adlı şiirine sosyolojik ve mistik bir yaklaşım. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 839-848.
- Yakup, A. Ç. A. R. (2022). Âşıklık Geleneği Kültür Elçisi Âşık Yaşar Reyhanî'nin Müzikal Kimliği Üzerine Tespitler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1443-1457.
- Aşık Veysel. (2023a). Dostlar beni hatırlasın. In *Aşık Veysel Şiirleri* (s. 27). İstanbul: Can Yayınları.
- Aşık Veysel. (2023c). Uzun ince bir yoldayım. In *Aşık Veysel Şiirleri* (s. 24). İstanbul: Can Yayınları.
- Ayyıldız, S., & Parlak, E. (2018). The origin of parmak vurma (two-hand tapping) technique of saz (bağlama). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 889-894.
- Bars, M. E. (2023). Âşık Veysel'in Âşık Tarzı Şiir Geleneğini Temsil Gücü. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (ÂŞIK VEYSEL HATIRASINA GELENEK VE EDEBİYAT ÖZEL SAYISI), 146-167.
- Bulut, M. H., (2014). Âşık Veysel'in Müziksel Yeteneği. *Turkish Studies*, vol.8, no.9, 17-25.
- Bulut, Ş. (2019). Yaratıcılık, Dahilik Ve Hayal Kırıklığı Kavramlarının Sanatçıların Üretimlerine Etkisinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi*, 5(1), 52-59. <https://doi.org/10.22252/ijca.561248>
- Bazancir, R. Classification And Analysis Of Some Textual Reflecting Alevi-Bektashi Oral Tradition In Political And Sociological Context. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(2), 575-590.
- Bayır, Z. (2023). Âşık Veysel'in Şiirlerinde Kozmik Unsurlar. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(2).
- Botella Nicolás, A. M., & Adell Valero, J. R. (2018). La integración de las artes a través de una propuesta didáctica en educación secundaria obligatoria: música, plástica y expresión corporal.
- Coşkun, H. (2020). Âşık Veysel'in Türkülerinde Alevi Ve Bektaşî Kültürünün İzleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (96), 513-530.
- Demir, C. (2021). Aşık Veysel'in şiirlerinde yol motifi. *Halkbilim Dergisi*, 22(1), 112-128.

- Doğanay, S. (2023). "Senlik Benlik Nedir Bırak" Şiiri Bağlamında Âşık Veysel'in Maneviyatı Ve Dindarlığı. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (Âşık Veysel Hatırasına Gelenek Ve Edebiyat Özel Sayısı), 225-239.
- Duggan, T. J. (2016). MASTER ing the Art of Music Integration. In *Recontextualized* (pp. 51-64). Brill.
- Fossum, D. (2023). Neşet Ertaş and the Ontologies of Turkey's Folk Music. *Asian Music*, 54(1), 28-59.
- Gözgeç Mutlu, H., & Aydoğdu Atasoy, Ö. (2023a). Âşık Veysel'in şiirlerine gastronomik bakış. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 729-744.
- Gözgeç Mutlu, H., & Aydoğdu Atasoy, Ö. (2023b). An investigation of Âşık Veysel's poetry of Yurt Ürünleri in terms of geographical indications. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı), 276-297.
- Gökşen, C. (2015). Âşık Veysel Şahbazoğlu'nun (Veysel Deniz) Cezaevi Günlerinin Şiirlerine Yansıması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(4).
- Gül, M. (2023). Gelenekten modernizme kadının şiire yansıması: Âşık Veysel ve Orhan Veli örneği. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı), 298-312.
- Huang, M., & Xia, H. (2022). The application of artificial intelligence wireless network in music contextual teaching under the new media art perspective. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 2022.
- Karabulut, M. (2023). Âşık Veysel'in "Uzun İnce Bir Yoldayım" Şiirinde Tezat Unsurlar. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (Âşık Veysel Hatırasına Gelenek Ve Edebiyat Özel Sayısı), 21-29.
- Kara, E. (2020). Aşık Veysel'in Şiirlerinde Ölüm Teması. *Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 75-90.
- Kara Tekgül, I., & Günaltay Başak, M. (2023). The symbols of the great mother archetype in the Âşık Veysel poems. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 19, 137-151.
- Kaptan, Z. (2022). Yabancı dil öğretiminde Türk halk ezgilerinin kullanımı: Âşık Veysel örneği. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 8(1), 193-207.
- Koçak, A., & Gündoğdu, S. K. (2023). Reflections of Turkish political and economic state policies on Âşık Veysel's poetry in the period between 1930-1950. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*. 16(44), 1547-1562.
- Korkmaz Yaylagül, N., & Kurtaslan, H. (2022). Halk kültüründe ömür söylemi: Aşık Veysel türküleri örneği. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(3), 647-659.

- Kürkçüoğlu, S. S. (2020). Alevi-Bektaşî Kültürünün Deryası Kısas ve Yaşayan Bir Usta: Âşık Sefâî. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (96), 459-490.
- Lee, K. Y. (2019). Synesthesia and the Color-light Keyboards. *International Journal of Management and Humanity*, 10(10), 47-50.
- Lebeau, C., & Richer, F. (2022). Emotions and consciousness alterations in music-color synesthesia. *Auditory Perception & Cognition*, 5(1-2), 76-85.
- Ma, R. (2018, April). The Nationality and Integration of Vocal Music Art Development. In Proceedings of the 2018 1st *International Conference on Internet and e-Business* (pp. 372-374).
- Onal, M. A. (2018). Müzik ve resim ilişkisi: Resim sanatında müziğin yeniden üretimine ilişkin örnekler. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8(18), 98-109.
- Özdemir, C. (2023). SUFI CODES of Âşık Veysel's Shathiye. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*. 37, 34-52.
- Özlük, N. (2023). Üç Röportajda Âşık Veysel'in Lisanından Hayatı Ve Sanatı. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı), 1-20.
- Özlük, N. (2023). Üç Röportajda Âşık Veysel'in Lisanından Hayatı ve Sanatı. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı), 1-20.
- Öztürk, E. C. (2023). Âşık Veysel'in Şiirlerinde İrfan ve Tasavvuf. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı), 168-190.
- Paul, R. W., & Elder, F. (2002). Critical thinking: An introduction.
- Sayır, M. F. (2023). Âşık Veysel Şiirlerinin Kullanıldığı Söz Sanatları Öğretimi Etkinlik Örnekleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 34-52.
- Selvi, C. (2023). Contextual Meanings of Similarities in Âşık Veysel's Poems. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), 2091-2125.
- Shashaank, N., & Feiner, S. (2022, March). Synesthesia AR: Creating sound-to-color synesthesia in augmented reality. In 2022 *IEEE Conference on Virtual Reality and 3D User Interfaces Abstracts and Workshops (VRW)* (pp. 874-875). IEEE.
- Sobol, J. (2014). Minton Sparks at the Cumberland Mountain Storytelling Festival, Palace Theater, Crossville, Tennessee, November 1, 2013. *Storytelling, Self, Society*, 10(1), 122-125.

- Sola Chagas Lima, E. (2020). Music Notation-to-Color Synesthesia and Early Stages of Music Education: A Grounded Theory Study.
- Sternberg, R. J. (2012). How dogmatic beliefs harm creativity and higher-level thinking.
- Sutton, A. C. (2020). The composition of success: competition and the creative self in contemporary art music. *Qualitative Sociology*, 43(4), 489-513.
- Sungurtekin, Ş., & Bilhan, D. (2017). An interdisciplinary art education practice containing music, dance/movement and painting art for understanding contemporary art. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 50(2), 127-166.
- Tek, R. (2016). Edebiyat-Toplum İlişkisi Bağlamında Âşık Veysel'in Şiir Dünyası. *Selçuk University Journal of Studies in Turcology/Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40.
- Terzioğlu, A. M., Demirel, S., & Lehimler, E. (2023). Examination of Asik Davut Sulari Turkish Folk Songs in the Context of Values Education. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 31(1), 38-47.
- Tunç & Çelik, A. Âşık Veysel ve Yaratıcı Endüstriler. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(3), 983-991.
- Tunç. (2023). Ansızın Kalpte Uyanan: Âşık Veysel'in Şiirlerinde Kalbin Belleği. *Millî Folklor: International And Quarterly Journal Of Folklore*, 18(138).
- Tung, F. W., & Jia, L. M. (2023). Developing a community-based art program for older adults that connects color and music. *Educational Gerontology*, 49(9), 758-772.
- Akman, F. U. (2023). Âşık Veysel Hakkında Bibliyografya Denemesi.
- Yıldırım, A. (2023). Âşık Veysel'in "Kara Toprak" şiirini aksiyolojik yönden inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 533-540.
- Yılmaz, A. (2019). Aşık Veysel'in Şiirlerinde Doğa İmgesi. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 17(2), 45-60.
- Xu, Z., & Zou, D. (2022). Big data analysis research on the deep integration of intangible cultural heritage inheritance and art design education in colleges and universities. *Mobile Information Systems*, 2022, 1-12.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.8>

Volume 8/1

2024 p. 157-180

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTINA PROPAGANDA DESTEKLERİYLE “KIBRIS PLÂKLARI”¹

“CYPRUS RECORDS” WITH THEIR PROPAGANDA AGENDA FOR CYPRUS PEACE OPERATION

Yağmur YAŞAR*
Hakkı Alper MARAL**

ÖZ

Bu çalışma, Kıbrıs Barış Harekâtı’na giden süreçte ve sonrasında Kıbrıs’ta yaşanan olayların yansımalarını; siyasi sürtüşmelerin propagandaya tahvili niteliğindeki duysal belgeler olarak alanyazında ve koleksiyonerler arası jargonda “Kıbrıs Plâkları” olarak geçen öznel üretimlere odaklanmaktadır. Tarihin egemen söylemlerin damgasını vurduğu “yazılı belgeler” ile sınırlandırılmadığı; sözlü tarihin yanı sıra görsel-duysal nice dokümanın ana akım anlatıları beslediği ya da alternatif perspektifler sunabildiği, çeşitlenmiş medyaya koşut İletişim Çağında duysal kaynaklar da giderek artan bir değer kazanmıştır. Bu kaynaklar arasında kamusal alanda yaygınlıkları, kitlesellikleri ve ulaşılabilirlikleriyle öne çıkan plâklar üzerinden yapılmış bir tanımlamayla “diskoloji” olarak adlandırılan alanda ortaya koyulan araştırmalar güncel müzikoloji disiplini içinde ilgi görmektedir. Böylesi bir çalışmaya örnek olarak, anılan bağlamda, araştırmacıların arşivindeki geniş örneklemden temsili bir kesit esas alınarak seçili plâkların müzikal ve semantik değerlendirmeleri yapılmıştır. Harekâtın gerek öncesi gerekse de sonrasında halka servis edilen materyallerin kimi zaman oldukça hamasî, saldırgan ve hattâ hakaretamiz, kimi zaman da mağdur, acılı ve isyankâr bir deyişi benimsedikleri; dönemin basın yayın organlarının da harekâtı destekler nitelikte benzeri içerikler ürettikleri görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada,

¹ Bu çalışma; Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü, Müzikoloji Anabilim Dalı Müzik Bilimleri Doktora programı bünyesinde “İki Kutuplu Dünya Düzenine Eklemlenme Sürecinde Türkiye’de Egemen Fikir Akımları ve Başat Politikalar Ekseninde Müziğin Araçsallaştırılması (1945-1989)” başlığı altında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

* Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik Bölümü, E-mail: yagmuryasar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9014-7388, Çankırı, Türkiye.

** Prof. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, Müzikoloji Bölümü, E-mail: alpermaral@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-6200-3424, Ankara, Türkiye.

önce Kıbrıs'ta yaşanan olayların tarihsel temellerine kısaca yer verilmiş ve bu dönemde kimi zaman şiddet ve gerilimlere tepki kimi zaman da Türk askerine ve dönemin siyasî figürlerine destek niteliğinde servis edilen propaganda plâklarından örnekler sunulmuştur. Zamanın silikleştirdiği nice yaşanmışlığın, duysal belleğin olanaklarıyla dirileştirildiği diskoloji disiplinine dair farkındalığı artırmanın, alan yazına değerli katkılar sağlayabileceği umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs Plâkları, Propaganda, Duysal Bellek.*

ABSTRACT

This study focuses on the reflections upon the events transpiring in Cyprus during the period leading up to and following the Cyprus Peace Operation, and on the subjective productions referred to as “Cyprus Records” in the literature and in the jargon among collectors, as audial documents having transformed given political frictions into propaganda. In the Age of Communication where history/historiography is not confined to mere “written documents” marked by dominant discourses, in conjunction with diverse media, audial materials in addition to oral history, have acquired an ever-increasing value, either contributing to mainstream narratives or offering alternative perspectives. Among those sources, disc records with their rather easy-to-reach nature and widespreadness in the public space motivate studies under the realm of “discology,” a sub-branch gaining increasing interest in the current discipline of musicology. As an example of such a study in the regarding context, musical and semantic assessments of selected records are carried out by focusing on a representative cross-section of the researchers’ extensive collection. It is evident that materials serviced to the public both before and after the military intervention exhibited in some cases quite heroic, aggressive and even defamatory discourses, while others have adopted a tone of victimisation, distress, and objection, and mass media outlets of the era similarly generated content aligning with a supportive stance towards the operation. Accordingly, the study first briefly outlines the historical background of the events in Cyprus and presents examples of the propagandistic records that disseminated during his phase, which in some cases provided a reaction to the violence and tensions, and in other cases conveyed support for the Turkish military and the political figures of the period. To this end, it is aimed to raise awareness of the discipline of discology, which is nurtured by means of the possibilities of auditory memory that may revoke many experiences obscured by time and might enhance the literature in the field with significant contributions.

Keywords: *Cyprus Peace Operation, Cyprus Records, Propaganda, Audial Memory.*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde hem iç hem dış politikayı önemli ölçüde etkileyen Kıbrıs meselesi, her ne kadar 20. Yüzyılın ikinci yarısında uluslararası ilişkiler bağlamında çok kritik bir konum kazanmışsa da bu süreçte yaşanan olaylar, adanın tarihinde söz sahibi olan devletlerin yüzyıllara yayılan yönetsel tutumlarının bir sonucu olarak ifade edilebilir. Stratejik açıdan Akdeniz’de önemli bir konuma sahip olan Kıbrıs adası, tarihin farklı

TOBİDER

dönemlerinde çeşitli uygarlıkların ve devletlerin hâkimiyetinde bulunmuş, 1571 yılında ise Osmanlı Devleti idaresine geçmiştir. Osmanlı'nın, kendine bağlı vilayetlerde millet sistemini uygulaması adadaki çok kültürlü yapının muhafaza edilmesini ve farklı toplumların bir arada yaşayabilmesini beraberinde getirmişse de yüzyıllar boyunca korunan bu durum, 19. Yüzyılda Avrupa'da milliyetçilik ideolojisinin hızla yayılması ile birlikte dönüşmeye başlamıştır.

Osmanlı yönetimine karşı ilk isyanı başlatan Sırp'ların ardından Avrupa'dan aldığı destekle 1829'da bağımsızlığını ilân eden Yunanlıların Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk millet olması ve Kıbrıs'taki Rum nüfusun varlığı, adada Rum nüfuzunun arttırılması yönündeki seslerin yükselmesine ortam sağlamış ve 19. Yüzyıldan itibaren Türkler ile Rumlar arasında yaşanan gerginliklere siyasal bir zemin hazırlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden yenilgi ile çıkan Osmanlı Devleti, Rusya'nın boğazlarda yaratacağı tehlike nedeni ile İngiltere ile iş birliğine giderek 1878'de Kıbrıs'ı geçici olarak İngiliz yönetimine bırakmışsa da Birleşik Krallık, 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı İtilâf Bloğunda yer almış ve 1914'de aday tek taraflı olarak ilhak etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânından önce imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda da gündeme gelen Kıbrıs meselesinin uluslararası arenaya taşınması ise İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşmektedir. Nitekim savaşın ardından kurulan İki Kutuplu Dünya Düzeni ve süregiden Soğuk Savaşın etkileri, bloklar arasındaki dengeleri değiştirmiş ve adanın Yunanistan'a bağlanması yönündeki ideolojik faaliyetlerin (ENOSİS) hız kazanmasına ortam hazırlamıştır. Bu bağlamda Yunanistan hükümeti ve adanın yerlisi Rumlar tarafından yürütülen faaliyetler her ne kadar İngiltere tarafından dengelenmeye çalışılmışsa da Kıbrıs Barış Harekâtına kadar geçen gerilimli süreçte adada kanlı olaylar yaşanmıştır. 15 Temmuz 1974'de adada yönetimin darbe ile değişmesinin ardından harekete geçen Türk Hükümeti, 20 Temmuz 1974'de askerî harekât gerçekleştirmiş ve bu süreçte TRT, Türk ordusunu destekler nitelikteki içerikleri arttırarak Kıbrıs Türklerinin mücadelesine destek veren bir tutum sergilemiştir. Bu görüşü destekleyen veriler ise şu şekilde ifade edilmiştir:

1974 yılının Temmuz ve Ağustos ayları, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle, Türkiye ve özellikle de TRT için olağanüstü bir dönem oldu. Yıllık izinlerinden ve geceyarısı evlerinden çağrılan TRT yayıncıları, gece gündüz çalışarak, aralıksız haber ve program ürettiler. Barış Harekâtı sırasında ve sonrasında, Cenevre ve Atina'dan naklen yayın yapıldı. Türkiye radyoları, 24 saat aralıksız sürdürdüğü yayınlarla, olayları anında dinleyicilere duyurdu. Televizyonda da, harekâtla ilgili film, haber ve röportajlara geniş yer verildi. Aynı günlerde, yurt dışına yönelik radyo yayınlarının süreleri de arttırıldı, yayın akışı yeniden düzenlendi. Avrupa'ya yönelik Türkçe yayınlarının süresi, 16, 20-25 Temmuz ve 14-18 Ağustos günleri arasında, toplam 228 saat uzatıldı. Başta eğlence olmak üzere, yabancı dilde yapılan yayınların süresi de arttırıldı. 27 Ağustos'tan itibaren de, Kıbrıslı soydaşlarımıza ve adada bulunan Türk Silahlı Kuvvetler mensuplarına yönelik olarak, 3 saatlik "Kıbrıs İçin" adlı bir programın yayınına başlandı (Akıllıoğlu ve diğerleri, 1990, s. 42).

TRT tarafından gerçekleştirilen harekât tarafgiri yayınlara dönemin halet-i ruhiyesi uyarınca müzik kamusundan da hatırı sayılır bir destek gelmiş ve çoğunlukla hamasi, orduyu yücelten, milliyetçi yönelimleri vurgulayan, farklı farklı müzikal türlerde üretimler servis edilmiştir. TRT bünyesinde yayınlanabilen örneklerin yanı sıra gerek saldırgan mizahı gerekse de ırkçılığa varacak söylemleri ile bu hamleyi perçinleyen çalışmalar ille de her kanattan destek görmeseler de toplumun dimağını şekillendirmiştir. Âşık-Ozan geleneğinden güncel pop türlerine; protest müzik söyleminden arabeske geniş bir janr yelpazesinde sunulan bu ürünler müzikal öğelerinden – ses örgüsü, form, tür vb. – ziyade verbal söylemleri ile ayrılmışlardır. Neredeyse tamamı 45 devirlik tekli plâklarda yayınlanmış bu ses materyallerinde cılız ya da yalınkat bir müzikal dokuyla desteklenmiş sözel bildirimler öne çıkmaktadır. Skeç ya da radyo tiyatrosu endamında, haber retoriğinde, kimi zaman kaba bir mizahla kimi zaman da ırkçı ve cinsiyetçi söylemlerle kotarılmış sayısız çalışma vardır. Bu metinde anılan duysal materyaller temsili bir örneklem üzerinden müzikal ve semantik açılardan değerlendirilmeye çalışılmış, söylem analizlerine yer verilmiştir.

Kıbrıs Barış Harekâtına Giden Sürece Tarihsel Bir Bakış

1878 yılında Rus ordularının Ayastefanos’a (Yeşilköy) kadar ilerlemeleri karşısında zor duruma düşen Osmanlı Devleti; İngiltere’nin, Rus tehdidine karşı önerdiği savunma paktını kabul etmek durumunda kalmış ve Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Kıbrıs’ın geçici olarak İngiltere’ye bırakıldığı bu antlaşmaya göre; İngiltere de adada üstlendireceği askerî kuvvetlerle Rusların Anadolu’da bir askerî harekâta kalkışmaları durumunda Osmanlı’ya yardım edecekti. Ayrıca Ruslar; Batum, Kars ve Ardahan’dan çekildikleri takdirde İngiltere adayı Osmanlı Devleti’ne geri verecekti. Ancak 1914 yılına gelindiğinde İngiltere, adayı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklamış ve adanın hakimiyeti İngiltere’ye geçmiştir. (Alasya, 1987, s. 6-9).

İngiltere’nin Kıbrıs’ı ilhakı süreci Osmanlı Devleti’nin çözülme dönemine denk düşerken, 1. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkarak 30 Ekim 1918 de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayan Osmanlı Devleti artık uluslararası arenada söz hakkını yitirmiş ve özellikle de Mondros’un 7. ve 24. maddeleri mevcut topraklarının İtilâf devletlerince işgaline davetiye çıkartmış, İngiltere’nin Kıbrıs’ı ilhakı da Osmanlı Devleti’nin ana gündeminin dışında kalmıştır. Millî Mücadele’nin ardından yeni bir Türk devleti kurma çabasına girişen Türkiye Cumhuriyeti’nin yöneticileri ise kuruluş aşamasında Misak-ı Millî sınırlarının korunmasını ön planda tutarak Lozan Barış Antlaşması’nın 20. maddesi uyarınca Kıbrıs’ı İngiltere’ye bırakmışlarsa da nüfusun Rum ya da Türk halklarının üstünlük mücadelesine dönüşmemesi adına 21. madde ile adadaki mevcut Türk uyrukluları koruyucu hükümleri anlaşmaya eklemişlerdir.²

² Antlaşma maddeleri için bkz:

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf (Erişim:12.02.2024).

Kıbrıs'ın 1914'de İngiltere tarafından ilhakının ardından adanın mevcut Anayasası korunmuşsa da 10 Mart 1925'de Kıbrıs'ın Taç Sömürgesi³ ilân edilmesiyle birlikte bazı değişikliklere gidilmiş; Meclis üyelerinin sayısı 12 Rum, 9 resmî ve 3 Türk olmak üzere 24'e çıkarılmıştır. Bu dağılımdan memnun olmayan Rum tarafı, 1929'da İşçi Partisi'nin iktidara gelmesinin ardından Londra'ya heyet göndermiş ve Rumlara üstünlük sağlayan bir anayasa talep etmiştir. Muhalefette iken Rumları destekleyen İşçi Partisi, Rum tarafının bu isteklerini reddetmişse de Rumlara bu süreçte kendilerine destek olan İngilizler tarafından teşvik edilmişlerdir. 1931 yılında adada çıkan isyan hareketleri neticesinde yürütme organları kaldırılıp diktatöryal bir yönetime geçilirken 1933 yılına gelindiğinde 4'ü Rum 1'i Türk olmak üzere beş kişiden oluşan bir danışma meclisi kurulmuştur. Kilise ise 1931 yılında çıkan isyanların organizasyonunda yer aldığı için danışma meclisinde yer almamıştır. Anayasanın geliştirilerek Rum nüfusuna daha geniş yetki verilmesini isteyen Rumlara, danışma kurulu üyeliğine seçilen Rumlara vatan haini ilân etmiş ve hükümetle iş birliği içinde olan A. Triantaphyllides'i Ocak 1938'de katletmişlerdir (Alasya, 1987, s. 9-10).

Türkiye ise 1950 yılı ortalarına kadar İngiltere'nin Kıbrıs'tan çıkmayacağı düşüncesi ile ENOSİS'i tehlikeli bulmamış ve bu nedenle de o zamana kadar Rum-Yunan faaliyetlerini önemsememiştir. Ayrıca Gazioğlu'nun aktardığına göre; 15 Ocak 1950'de Rum Ortodoks Kilisesi'nin düzenlediği ENOSİS plebisiti ve buna karşı Türk toplumunun gösterdiği tepkilerden Türk basını yeterince haberdar olmamıştır. Mayıs 1950'ye kadar CHP hükümetinde dışişleri bakanlığı yapan Necmettin Sadak da bakanlıktan ayrıldığı esnada Kıbrıs ile ilgili bir dosya bulunmadığını ifade etmiştir (Gazioğlu, 2001, s.256-257). 8 Ekim 1950'de Kıbrıs Rumları tarafından Başpiskopos olarak seçilen Makarios ise ölünceye kadar Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için çalışacağına yemin etmiş ve bu doğrultuda ENOSİS faaliyetlerini hızlandırırken aynı zamanda da Albay Grivas ile birlikte İngilizleri adadan kovmak ve Türkleri imha etmek amacı ile EOKA terör örgütünü kurmuştur (Evcil, 2014, s.32-33).

Türkiye'de ise bu dönemde dikkate değer gençlik hareketleri şekillenmeye başlamış ve mesele, mitinglerde gündeme getirilmiştir. 14 Aralık 1949'da Türk Gençlik Teşkilâtı İstanbul'da; 18 Ocak 1950'de Yüksek Tahsil Gençliği İstanbul'da ve 22 Ocak 1950'de İzmir'de; 24 Şubat 1951'de Türkiye Milli Talebe Federasyonu Ankara'da mitingler düzenlemişler ve Milli Gençlik Komitesi 16 Temmuz 1952'de yayınladığı beyanname ile Kıbrıs'ın çeşitli sebeplerle Türkiye'ye ait olması gerektiği tezini savunmuştur (Armaoğlu, 2020, s.226). Kıbrıs'ta da Türkler çeşitli siyasî örgütlenmelerde bulunmuş ve ilk olarak 1943'de Kıbrıs Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) ve sonrasında da Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi (KMTHP) ve Kıbrıs Türk Kurumlar Birliği (KTKB) kurulmuştur (Balyemez, 2021, s.269).

³ Kastedilen "Royal Crown—Kraliyet Tacı" Birleşik Krallığın hükümlerine işaret etmektedir.

1954-1959 yılları arasında Türk – Yunan ilişkilerinde krizlere sebebiyet veren Kıbrıs meselesi, ilk olarak 1954 senesinde Yunanistan’ın sorunu Birleşmiş Milletlere taşınması ile milletlerarası arenaya yansımıştır. İngiltere’nin 1955 Ağustos ayında Londra’da düzenlediği Lancaster House Konferansı’na Türkiye’yi taraf olarak resmen davet etmesinin ardından Türkiye meselenin içine dahil olmuştur (Armaoğlu, 2021, s.173).

1 Nisan 1955’de EOKA, Kıbrıs’ta terörü başlatmış ve örgüt eş zamanlı olarak düzenlediği bombalamalar, saldırılar ile adayı kan gölüne çevirmiştir. Bu olaylar üzerine Türk ve Yunan taraflarını masaya çağıran İngiltere 29 Ağustos 1955’de başlayan Londra Görüşmelerinde adaya muhtariyet verilmesini isterken Yunanistan self determinasyon hakkı; Türkiye de statükonun korunmasını, aksi halde de adanın eski sahibine verilmesini talep etmiştir. Bu konferanstan bir netice alınamasa da Türkiye, Kıbrıs meselesinde taraf olduğunu Yunanistan’a kabul ettirmiştir (Evcil, 2014, s.34-35).

Londra Konferansı’na giden süreçte Kıbrıs’ta Türklere karşı terör eylemleri artmaya başlamış ve temmuz ayının ortalarında öldürülen Türk sayısı 14’e yükselmiştir (Armaoğlu, 2020, s.238). Londra Konferansı görüşmeleri devam ederken 31 Ağustos’ta Fatih Rüştü Zorlu, Türk basını tarafından da desteklenen “Türk Tezi”ni açıklamıştır (Armaoğlu, 2020, s.245). Türk kamuoyunda Yunan aleyhtarlığının belirmesine sebep olan bu tez ve 24 Ağustos’tan itibaren hükümetin takındığı sert tutum 6/7 Eylül olaylarının patlak vermesine ortam hazırlamış (Armaoğlu, 2020, s.249) ve Türkiye’de, İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerde Rum nüfusuna yönelik şiddet eylemleri neticesinde Londra Konferansı sonuçsuz kalmıştır.

Londra’daki konferansın başarısız sonuçlanmasının ardından İngiltere, Kıbrıs’taki teröre karşı etkili önlemler almak amacı ile 30 Ekim 1955’te adaya Mareşal Sir John Harding’i vali olarak atamıştır. Makarios ve Türk toplumunun ileri gelenleri ile görüşen İngiliz vali, terör eylemlerine son verilmesini ve muhtariyetin kabulünü istemiş ancak Rum tarafı bu istekleri geri çevirmiştir (Mütercimler, 2007, s.106). Neticede İngiltere, Kıbrıs’ta toplumların kendi kaderini kendilerinin belirlemesine yönelik isteğinin Makarios tarafından engellendiğini anlayarak 9 Mart 1956’da Papazı tutuklamış ve Hint Okyanusu’ndaki Şeyssel adalarına sürmüştür. Ancak Makarios’un sürgünü terör eylemlerini arttırmış Haziran ortasına kadar 8 Türk ölmüş ve 39 Türk de yaralanmıştır (Mütercimler, 2007, s.106-107).

Adada 15 Kasım 1957’de Rauf Denktaş’ın evinde verdiği bir kokteylin ardından Burhan Nalbantoğlu ve Kemal Tanrısevdi’nin istişareleri neticesinde Tanrısevdi, Türk Mukavemet Teşkilatı’nın (TMT) ilk bildirgesini yazmış ve bu bildiri ertesi gün tüm adaya dağıtılarak TMT kurulmuştur (Batur, 2007, s.152-153). EOKA’nın yürüttüğü terör eylemlerine karşı silahlı bir mücadeleyi benimseyen ve 1976’ya dek faaliyetlerini sürdüren bu teşkilatta Rauf Denktaş’ın da etkisi büyüktür.

1958 yılına gelindiğinde ise kendine özgü bir Cumhuriyet teşkil edilmek üzere Zürih Antlaşması ve 1959’da Londra antlaşması imzalanarak dünyada başka bir örneği

bulunmayan Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Londra'daki konferansta Türkiye, Yunanistan, İngiltere, Kıbrıs Türk Toplumunu ve Kıbrıs Rum Toplumunu yer alırken ABD de bu süreçte fiilen bulunmasa da diğer taraflar kadar etkili olmuştur (Mütercimler, 2000, s.33). Ancak Makarios'un Cumhuriyet'in başkanlığını ve Dr. Fazıl Küçük'ün de başkan yardımcılığını üstlendiği Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ömrü uzun olmamış ve adayları Türklerden arındırma gayesi güden EOKA terör örgütünün yürüttüğü eylemlerin etkisiyle Kıbrıs Cumhuriyeti 1963 yılında fiilen sona ermiştir. 1963 yılından Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar geçen süreçte ise adada kanlı olaylar yaşanmıştır. Bu bağlamda yaşanan hadiselerden biri 20-21 Aralık 1963 gecesinde EOKA'cı silahlı polislerin Türklerin bindiği otomobili durdurup kanunsuz bir biçimde üstlerini aramak istemesi karşısında gösterilen direnç ile başlamıştır. 22 Aralık'ta Türk Lisesi öğrencilerinin bu eylemi protestoları esnasında iki öğrencinin yaralanmasının ardından olaylar tırmanırken Kıbrıs bir iç savaşa doğru sürüklenmiş ve Kıbrıs'ta 24-25 Aralık 1963 Noel gecesinde büyük bir katliam yaşanmıştır (Alasya, 1987, s.221). Ölü bölge olarak düşünülüp savunmasız bırakılan Kumsal bölgesinde Türk direnişi olmadığına dair Avrağami adında Ermeni asıllı bir Rum'un, Rum güçlerine haber vermesi üzerine başlayan saldırılar neticesinde; Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı doktoru Binbaşı Nihat İlhan'ın eşi ile üç çocuğu saklandıkları küvetin içinde Rumlar tarafından katledilmişlerdir (Keser, 2012, s.259).

Türkiye'nin adaya ilk müdahalesi ise 7 Ağustos 1964'de Türk jetlerinin adada ihtar uçuşu yapması şeklinde gerçekleşmişse de bu girişim, Grivas komutasındaki Ulusal Muhafız Birliği'nin ablukayı kaldırmaması ve çatışmayı sürdürmesi üzerine tırmanmış, 8-9 Ağustos'ta Türk jetlerinin bu birliği bombalaması şeklinde devam etmiştir. 64 Türk jetinin kullanıldığı müdahalede 33 Kıbrıslı Rum hayatını kaybetmiş ve 230 kişi yaralanmıştır. Olayların ardından Yunan jetleri Lefkoşe üzerinde moral uçuşu yapsa da konu BM'ye intikal etmiş ve Makarios, güvenlik konseyinin çağrısına uyararak önerilen ateşkesi kabul etmiş ve ablukayı kaldıracağını açıklamıştır. Böylece başka sıcak çatışma gerçekleşmemiştir (Fırat, 2022, s.729).

Ancak Makarios 1974 Barış Harekâtına kadar geçen süreçte ABD'de deki Yunan lobisinin desteğini almış ve ABD ile Batı Avrupa, Rumların 1963'den beri oluşturdukları fiilî durumu benimsemiştir. Bu süreçte Türk Hükümeti ise pasif bir politika izlemiştir. Ancak 1974 yılına gelindiğinde EOKA ile Makarios arasındaki ayrışma; Grivas'ın Ocak 1974'de ölümünün ardından iktidarı ele geçirmek ve ENOSİS'i tesis etmek isteyen Türk düşmanı Nikos Sampson'un 15 Temmuz 1974'de Makarios'u devirme girişimi, Makarios'un İngiliz helikopteri ile adadan kaçışı ve Sampson'un iktidarı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır (Mütercimler, 2000, s.55-56).

Adada yaşanan gelişmelerin ardından, iktidardaki CHP'nin Ak Günlere adlı 1973 seçim bildirgesinde de *"CHP, özgür ve insanca yaşama umudunu Türkiye'ye bağlamış olan Kıbrıs Türk halkının her türlü baskıdan, tehlikeden ve yabancı egemenliğinden korunmasını, Türkiye için vaz geçilmez bir ödev sayar* (Ak Günlere: Cumhuriyet Halk

Partisi 1973 seçim bildirgesi, s.221).” vurgulandığı üzere Başbakan Bülent Ecevit, Zürih ve Londra antlaşmalarındaki garantörlük yetkisine dayanarak adaya müdahale kararı almıştır. Adada süregiden gerginliğin son hamlesi olarak Sampson’un iktidarı ele geçirmesi ve ENOSİS’in resmen ilân edilmesi, Kıbrıs Barış Harekâtının fiilen gerçekleştirilmesine ortam hazırlamıştır.

Harekâtın az öncesinde Türkiye, İngiltere ile Garanti Anlaşmasının 4. maddesine dayanarak birlikte hareket etmek istemişse de bu süreç sekteye uğramıştır. 17 Temmuz’da Londra’ya giden Ecevit, İngiltere Başbakanı ve Dış İşleri Bakanı ile temaslarda bulunmuş ancak istediği sonucu alamayarak 19 Temmuz’da Türkiye’ye dönmüştür. Neticede 20 Temmuz 1974 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk jetlerinin hava gücü himayesinde Girne bölgesinden Kıbrıs’a ayak basmıştır (Armaoğlu, 2012, s.226). Kıbrıs’a düzenlenen harekât Türkiye Cumhuriyeti’nin iç politikasını da etkilemiş ve siyasî arenada bir propaganda unsuru olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Kıbrıs Barış Harekâtı’nı destekler nitelikte çokça eser üretilmiş ve piyasaya sunulmuştur. Bu ürünlerin çoğunun duysal materyaller olması dikkat çekicidir: Sözü ön plana alan ve hamasi içerikleri ile toplumun hassasiyet göstereceği biçimde örgütlenmiş, müzik eserlerinden teatral üretimlere, ses materyalleri öne çıkmaktadır. Kimi kayıtlarda top, tüfek gibi ses efektleri ile duysal auraya diegetik bir hava katılmaya çalışılmış kimi kayıtlarda da senaryo mantığı ile kurgulanmış bir anlatıya başvurulmuştur. Ayrıca eserlerin -birkaç örnek dışında- hemen hepsinde müzikal kaygı arka planda kalmış; entonasyon, sonorite, prozodi gibi müzikal öğeler sözel bildirim gölgesinde kalmıştır.

Kıbrıs Plâklarından Örnekler

Sayısı tam belirlenemese de yüzlerce “Kıbrıs plâğı” müzik – politika ilişkisine odaklı belge toplayan araştırmacıların ya da koleksiyonerlerin arşivlerinde yer bulmaktadır. Giriş bölümünde kısaca işaret edildiği gibi geleneksel türlerden güncel üretimlere, müzikal ya da anlatsal janrlarda çeşitlenen bu plâklarda propaganda nitelikli sözel bildirim öne çıkmakta; müzikal materyal bir taşıyıcı kanal, pekiştirici öge seviyesinde kalmaktadır. Dönemin başat formatı olan 45’lik plaklara kayıtlı bu duysal örnekler, dolayısıyla, sadece müzik ile sınırlı kalmamakta; dahası, müziği salt işlevsel bir çerçevede ele almaktadır. Buna verilebilecek belki de en çarpıcı örnek tanınmış spiker Halit Kıvanç’ın anonsları ile örüntülenmiş, dönemin popüler sanatçıları, şarkıları, duysal ikonları ile (şarkılar, beyanlar vb.) kolajlanmış bir anlatı örüntüsü ile sunulan ve ilgi görmeyi sürdüren “KIBRIS 74” (Balet: BN-161, 45108-45109) plâğıdır. Halit Kıvanç’ın “maç anlatır gibi” Kıbrıs olaylarını aktardığını ve araya günün hit şarkılarından örnekler koyulduğunu söyleyen Murat Meriç, Eylül 1974’ de yayımlanan bu kaydın Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ayrıksı bir yere sahip ve uzak durulması gereken (!) bir deneme olduğunu ifade etmektedir (Meriç, 2017, s.153). Nitekim çalışmanın ses örgüsü dikkate alındığında birbirinden bağımsız müzikal materyallerin sadece anlatı kurgusunu desteklemek adına kullanıldığı duyulmaktadır. Ayten Alpman’ın seslendirdiği “Memleketim” şarkısı ile başlayan kolajda; “Harbiye Marşı”ndan Nesrin Sipahi’nin

seslendirdiği “Gitmek mi Zor Kalmak mı Zor” icrasına; Tanju Okan’ın “Koy Koy Koy” gibi bir barmen ile diyalogunun yer aldığı pop türündeki şarkısından Grek tavrırlı “Deniz ve Mehtap”a; Nesrin Sipahi’nin “Seni Ben Ellerin Olsun Diye mi Sevdim?” yorumundan Yaşar Özel’in “Bu Kadar Yürekten Çağırma Beni” icrasına kadar farklı türlere geçiş yapılarak eserlerin bağlamlarından koparılmak suretiyle müzikal materyalin gelişigüzel biçimde, sadece örtülü cinsel göndermelerle bezeli tehditkâr anlatı kurgusuna hizmet etmek amacı ile örüntülediği işitilmektedir. Halit Kıvanç’ın dillendirdiği metin ise bağlantısız müzikal türlerin arasında iyiden iyiye ayrık bir anlama bürünmekte; alaycı ve provakatif tavrıyla harekâta dek Türk Hükümetlerinin göttüğü uzlaşmacı politikalarla çelişen popülist bir söylem yansıtmaktadır.

“KIBRIS 74” plâğına benzer bir diğer kayıt da “Girne’ye Bir Lefkoşe’ye İki” (Ergenç Plak: ERP 001 – A) künyeli ses materyalidir. Söz ve müziği Sait Ergenç’e ait olan ve üstünde “Sait Ergenç ve Ark.” ibaresinin yer aldığı, işlek bir arabesk doku içinde, bıçkın bir dolmuş şoförünün konuşması ile başlayan plâk Sadri Alışık filmlerini andıran bir üslûpla dolmuş şoförü, babaanne ve torun arasındaki diyalogla örüntülenmiştir. Fazlaca müzikal kaygı güdülmeyen, adeta bir Türk filminin meyhane sekansında söyleniyormuş gibi sunulan alt yapıdaki arabesk tınılar ile gaza anlayışıyla dillendirilen metin Kıbrıs meselesini pespaye bir biçimde ele alışıyla konunun ciddiyetine hanel getirmektedir. İlgili plâğın B yüzünde ise benzer bir bakış açısı ile kurgulanmış, yine söz ve müziği Sait Ergenç’e ait, “Gidiyorum Kıbrıs’a” adlı icra yer almaktadır (Ergenç Plak: ERP 001 – B). Bir erkek çocuğunun savaşmak için Kıbrıs’a gitme arzusunu yine Türk sinemasından bir kesitmiş gibi sunan çalışmanın alt yapısında yer yer mehter ezgileri duyulmakta ve sözlerde “Kahpe Yunan, iğrenç parikarya, aşağılık millet, it oğlu it, kahpe kefer” gibi söylemler dikkat çekmektedir. Mehter müziğinin mahur makamındaki “Gafil Ne Bilir” ezgisinin kullanıldığı alt yapı ile dikkat çeken çalışmanın ses örgüsünde ise daire, bongo, zilli def, yaylı grubu ve ezgiyi taşıyan klarinet tınısı öne çıkmaktadır. Bu iki Ergenç Plak yapımı genel olarak ele alındıklarında hem müzikal materyal kullanımı (mehter müziğine başvurulması, öne çıkan arabesk tınılar vb.) hem de verbal söylemleri itibariyle Kıbrıs meselesine gaza anlayışı çerçevesinde yaklaşıldığı ve barış eksenli sürdürülen harekâtın fetihmiş gibi lanse edilmeye çalışıldığı izlenimi uyandırmaktadır.

Propaganda niteliği taşıyan bir diğer Kıbrıs plâğı “Şehidimiz Albaya Ağıt” (Solmaz Plak: A-0-5) adını taşımakta ve plâğın üzerinde, “okuyan Mehmet Solmaz, Söz ve Konuşan Ahmet Ateşli” bilgisi yer almaktadır. Kıbrıs’ta şehit olan Albay İbrahim için yazılan eserin başında, Atatürk’ün Gençliğe Hitabesinin giriş cümlesinin ardından “Kıbrıs’ta alçak Yunanla göğüs göğüse çarpışan şanlı ordumuzun alay komutanı şehit İbrahim’in vatan öyküsü” ifadesi yer almaktadır. Bizzat ölen Albay tarafından seslendiriliyor gibi kurgulanan ve Albayın son mektubuymuşçasına okunan; hicaz makamındaki, serbest ritimle icra edilen bağlama eşliğiyle bu yapıt, ağıt hissi uyandırmaktadır. Diğer yandan şarkıdaki “Doğuşum bu vatan içindir benim / Düşmanla dövüşmektir görevim benim / Vatan için ölmek ne mutlu bana” gibi sözlerinin vatanseverlik ve milliyetçilik duygularını pekiştirdiği söylenebilir.

“Şehidimiz Albaya Ağıt” plâğının arka yüzünde yer alan ve gene Mehmet Solmaz tarafından seslendirilen “Yaşasın Türk Ordusu” (Solmaz Plak: B-0-5)⁴ kaydı ise Tokat yöresine ait hüseyini makamı ve sofyan usulündeki “Hey On Beşli” türküsünün ezgisinin üzerine yeni güfte yazılmak sureti ile icra edilmiştir. Eserin sözlerinde “namussuz domuz Yunan” ve “kahpe Yunan” gibi hakaretamiz ifadeler dikkat çekmektedir. Her ne kadar kahramanlığı ön plana koyma amacı ile, iç pazar için hazırlanmış bir propaganda plâğı olsa da anılan kelimelerin Kıbrıs Türklerinin ENOSİS’e karşı mücadelesine uluslararası bağlamda hizmet etmedikleri, dahası hâlel getirdikleri açıktır.

Kıbrıs plâkları içinde çocuk sesinin kullanıldığı diğer bir kayıt olarak karşımıza çıkan “Sendenmi Korkarım Ey Kahpe Yunan” (Sel:1101A)⁵ etiketli plâğın üzerinde bulunan “Konuşan Kıbrıslı Enveriye Baran – 12 Yaşında Harika Çocuk Cihan Tunç” açıklamasından da anlaşıldığı üzere henüz ergenliğe girmemiş bir erkek çocuk ile annesinin diyalogu yer almaktadır. İcrada çocuk sesi kullanımı çocuğun masumiyeti ile ilişkilendirilerek saflık ve haklılık duygusunu öne çıkarmakta ve şarkının da aynı erkek çocuk tarafından seslendirilmesi bu hissi güçlendirmektedir. Ayrıca annenin, henüz ergenliğe girmemiş oğlunun savaşa gitmesini meşru görerek desteklemesi, vatanın evlattan daha kıymetli bilinip yüceltildiğini göstermektedir. İcranın alt yapısında silah sesleri ile propaganda niteliği arttırılmaya çalışılırken, düz konuşma olarak kullanılan metnin bire bir vokal icra ile seslendirilmesi de tekrar unsuru ile propagandanın gücünün arttırılması stratejisini akla getirmektedir. Acem kürdi makamı ve Türk aksağı usulünde seslendirilen icrada, prozodi ve entonasyon gibi müzikal unsurlara çok özenilmediği; dolayısıyla müzikal kaygının ön planda tutulmamış olduğu söylenebilir. Baskın elektro bağlama kullanımı ve arabesk tavrın izleri dönemin popüler kültürüyle teması da yansıtmaktadır.

Bu plâğın B yüzünde yer alan “Vurun Türk Askeri Namus Günüdür” (Sel:1101B)⁶ adlı, sözleri Y. Tunç, müziği Kadir Güler’e ait eserde gene aynı sesler yer almaktadır.

⁴ Türk ordusu kahraman, namussuz domuz Yunan. (x2) / Fazla kızdırma bizi, sonra olursun pişman. / Türk ordusu yaşasın, cephelerde başlasın. / Dayan Mehmetçik dayan, Amerika çatlasın. (x2) // Mehmetçik emir aldı, şanlı zafer kazandı. (x2) / Türk’ün şanlı bayrağı Kıbrıs’ta dalgalandı. [...]

⁵ Konuşma – Çocuk: Anneciğim

Anne: Ne var yavrum?

Çocuk: Ben de Kıbrıs’ta savaşmak istiyorum beni askere alırlar mı?

Anne: Küçük askerim, yiğit yavrum benim. Mehmetçiğin küçüğü büyüğü hepsi birdir. Git Cihanım git! Ya şehit ol ya gazi. Sütüm sana helal olsun yavrum.

Müzik: Asırlar boyunca, beklemişiz biz. / Hücum borusuna kükremişiz biz. / Hiç kimseye boyun bükmemişiz biz. / Senden mi korkalım ey kahpe Yunan? / Senden mi korkalım ey kalles Yunan?

Konuşma (Anne): (Altta silah sesleri duyulur) Allah Allah diyip coşup gitmişiz. / Hava, kara, deniz aşip gitmişiz. / Gün oldu cihana isyan etmişiz. / Senden mi korkalım ey kalles Yunan?

Müzik: (Konuşma metninin aynısı seslendirilir.)

Konuşma (Anne): Duymadın mı sen Türkün sen destanını? / Taşıyoruz Atatürk’ün kanını. / Bir gün gelip alacağız canını. / Senden mi korkalım ey kahpe Yunan?

Müzik: (Konuşma metninin aynısı seslendirilir ve şarkı makinalı tüfek sesleri ile sonlanır.)

⁶ Konuşma: Sevgili Türk kardeşlerim, hep beraber el ele Kıbrıs’a yürüelim, gereken dersi kahpeye verelim.

Müzik: Şanlı Türk ordusu çıktı Kıbrıs’a. / Yaşa Türk ordusu sen yüz yıl yaşa. / Çekti bayrağı girdi savaşa. / Vurun da Türk askeri namus günüdür vay vay. (x2)

Propaganda unsurlarının güçlü bir biçimde hissedildiği gerek konuşma unsuru gerekse de alt yapıda duyulan silah sesi efektleriyle güçlendirildiği parça otomatik ağır silah sesleriyle bitmektedir. Hicaz makamında ve nim sofyon usulünde icra edilen bu kayıttta da müzikal kaygı geri planda kalmış, şiir eksenli bir yapı prozodi göz önünde bulundurulmadan inşa edilmiş ve önce salt şiir olarak söylenen sözlerin aynısı müziğin üzerine uydurulmaya çalışılmıştır. Plâktaki her iki yapıtta da “kahpe Yunan” ifadesine yer verildiği göze çarpmaktadır. Ecevit hükümetinin Kıbrıs meselesinde Türkler aleyhine gelişecek her türlü eylemin karşısındaki net tavrına karşın anılan plâklardaki böylesi ifadelerin, Kıbrıs’ta Türkler aleyhine yaşanan olayların tümünü bir millete mâl eden saldırgan ve hamasi bir dile başvuran içerikleriyle ajandalarındaki milliyetçiliğe bilâkis halel getirerek ırkçılığı pompaladıkları görülmektedir.

Âşık Fakir tarafından seslendirilen, bir diğer propaganda plağında yer alan “Üç Yaşında Öldürülen Yavruya Ağıt” (Murat Plak: Mİ518-A)⁷ adlı hüseyini makamındaki eserin konuşma metnindeki serbestlik ve ses örgüsü uzun hava hissini güçlendirmektedir. Yapıtın sözleri Kanlı Noel olarak anılan, Kumsal Bölgesi’nde yaşanan katliama işaret ediyor gibi duyulsa da küvette katledilen çocukların yaşları güftede anılan üç yaşa denk düşmemektedir. Bu noktada adada Türklere karşı EOKA terör örgütünün gerçekleştirdiği, gene kadın ve çocukların katledildiği Muratağa, Sandallar ve Atlılar gibi diğer katliamlara hat çekildiği düşünülebilir. Nitekim bu kıyımlarda hayatlarını kaybedenlerin yaşlarına dair Göktürk tarafından verilen şu bilgiler, eserde dikkat çekilen katliamın bu bölgeyi işaret ettiği izlenimi uyanmaktadır: 14-15 Ağustos 1974’de adada EOKA tarafından Muratağa, Sandallar ve Atlılar köylerinde Kıbrıs Türklerine karşı gerçekleştirilen katliamlarda en yaşlısı 95 yaşında olmak üzere 16 günlük bebekten 2-3 yaşındaki çocuklara 126 Türk öldürülmüştür. (Göktürk, 2017, s.164).

Ercan Ercanlar tarafından seslendirilen “Ulan Yunan Hırlama” (Çokran: H.Ç.71-A)⁸ şarkısının başında kullanılan alıntının mehter repertuarından “Ey Şanlı Ordu Ey Şanlı

Konuşma: Türk ordusu Magosa’ya yanaştı. / Denizleri, dağları yel gibi aştı. / Dünya milletleri hep buna şaştı. / Vurun Türk askeri namus günüdür.

Müzik: (“Magosa” yerine “Lefkoşe”; “denizleri, dağları” yerine “Beş Parmak Dağını” kullanılarak konuşma metni seslendirilir.)

Konuşma: Biz Türk milletiyiz, harpten yılmayız. / Kalles İngiliz Amerika’ya kanmayız. / Geri dönüş yoktur ölü kaçmayız. / Vurun Türk askeri namus günüdür.

Müzik: (Konuşma metninin aynısı seslendirilir.)

Konuşma: Akdeniz’de Türk kuşları uçuyor. / Kahpe Yunan’a Mehmet ateş saçıyor. / Yunan domuzu köpek gibi kaçıyor. / Vurun Türk askeri namus günüdür.

Müzik: (Konuşma metninin aynısı seslendirilir.)

⁷ Konuşma (Ağıt): Ah kahpe Yunan! Nasıl kıydın üç yaşındaki yavruma? O körpecik vücuda nasıl sıktın kırk kurşunu! Ahhh, ahhh...

Müzik: Be ey merhametsiz galles Yunanlı. / Suçu nedir üç yaşında yavrunun, görpe yavrunun. / Vucudunun her tarafı yaralı, suçu nedir üç yaşında yavrunun? (x2) // Naziktir elleri silah tutamaz. / Gidip mevzilerden gürşun atamaz, gürşun atamaz. / Zalim vurmuş yatağından kalkamaz, suçu nedir üç yaşında yavrunun? / Zalim suçu nedir görpe yavrunun? // Türk askeri öğüt almış Gazi’den. / Bak geliyor ovalardan, yazıdan, gardaş yazıdan. / İntikam mı aldın görpe kuzudan? / Zalim, suçu nedir görpe yavrunun? / İntikam alınmaz görpe kuzudan. / Söyle suçu nedir görpe yavrunun?

⁸ Konuşma: Hasdurr! Haydi, ya Allah. (Köpek havlama sesleri duyulur.)

Asker”in giriş bölümü olduğu duyulmaktadır. Uşşak makamında ve Türk aksağı (5/8) usulündeki eser, “Hasdurr! Haydi, ya Allah” ifadesi ile başlar. Eserin sözleri analiz edildiğinde, 1711 tarihli Prut Savaşı’na gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı’nın gerileme döneminin başlangıcına denk düşen tarihlerde yaşanan bu olaya atıf yapılarak— tarihten güç almak suretiyle—milliyetçi ideolojinin beslenmeye çalışıldığı var sayılabilir. Baltacı Mehmet Paşa’nın baltasının sapının Katarina’ya sorulmasına ilişkin ifadenin de çok kaba cinsiyetçi ve spekülatif dedikodulardan devşirilmiş bir üslup taşıdığı görülmektedir. Şarkıda sözü geçen balta metaforunun yerini Türk askerinin süngüsü almıştır. Ne var ki bu materyalin savaş hukukuna ve Türk örf ve adetlerine uymayacak biçimde Elenika, Elizabeth gibi kadınlara yönlendirilmesinin propaganda unsuru bir yana, hiçbir tutar yanı yoktur. Dahası, Çanakkale Cephesi’nde Yunanlılarla değil de İtilâf kuvvetleri ile çarpışılmış olunmasına karşın şarkıda Yunanistan’ın hedef gösterilmiş olması, keyfi bir biçimde inşa edilmiş mesnetsiz bir tarih anlatısıdır. 1711’den 1915-1916’ya uzanan iki yüz yıllık zaman dilimindeki tarihî olaylara yapılan göndermeler, şarkıda yer verilen tarihsel materyalin çok da bilinçli tercih edilmemiş olduğu yönündeki izlenimi güçlendirmektedir. Yine bu icrada Türk halkının şanı ve şerefi ile gururlandığı Mehmetçiğin; düşman da olsa bir milletin annesinin, bacısının bedenine yönelik cinsel saldırı gerçekleştirebileceğinin dile getirilmesi hiçbir suretle kabul edilebilir değildir. Müzikal materyal bağlamında, alt yapısında bağlama eşliği tercih edilen kaydın finalinde mehter icrasının kullanılması ise her ne kadar propaganda unsurunu güçlendirse de güftede yer alan ifadeler milliyetçilik ideolojisi ile örtüşmemekte ve hatta zarar vermekte; benimsenen ajandayı haksız duruma düşürmektedir.

Bahar Plak yapımı, “Şehit Mehmet’e Ağıt” (Bahar: MB 108-A)⁹ künyeli eserin söz ve müziği Mihrican Bahar ve Ferdane Şengül’e aittir. Anadolu halk sazlarından mey ile açılışı yapılan ve bu çalgının karakteristik acılı tınısı ve ona katılan bağlamayla ağıtsı

Ulen Yunan hırlama, köpek gibi havlama! Son Türk’ün süngüsünü, Elenika ablana.

Müzik: Makariyos yobazı. (x2) / Dinsizlerin babası. (x2) Hepsi de it kefere kırması. / Sen de mi adam oldun? Palıkarya bozması. (x2) // Türkler bilir Atina’nın vallah billah çapını. (x2) / Anahtarsız açarız, Yunan senin gapını. (x2) // Hiç şüphelen olmasın Gatarina’dan sor Baltacı Mehmet Paşa’nın baltasının sapını, baltasının sapını. // Ne çabuk da unuttun, Çanakkale’den acını. (x2) // Gızdırma Mehmetçiği eder yoksa hem ananı hem bacını, hem ananı hem bacını. // Ulen Yunan hırlama. (x2) / Köpek gibi havlama, son Türk’ün süngüsüne Elenika ağladı / Son Türk’ün süngüsüne Elizabeth ağladı. //Kıbrıs Türk’ün adası. (x2) / Rauf Denктаş babası, sen de mi adam oldun Makarios yobazı? / Sen de mi adam oldun keferenin gırması? // Ulen Yunan alçağı. (x2) / Kayalarında çalı. / Atina’da dalgalanır şanlı Türk’ün bayrağı. (x2)

⁹ Konuşma (erkek): Allaha ismarladık Gülfem ben yavru vatan Kıbrıs’a savaşmaya gidiyorum. Belki şehit düşerim, üzülme Gülfem sağlıcakla kal.

Konuşma (kadın): Güle güle Mehmedim, Güle güle git. Yolun açık olsun, zafer bizindir Mehmedim, zafer bizindir!

Müzik: Mehmedim gitti Kıbrıs’a. / Yüreğimi koydu yasa. / Kara haberini aldım, şehit düşmüş Magosa’da. (x2)

Konuşma (kadın-hıçkırarak): Mehmedim, Mehmedimin künyesi geldi, künyesi geldi.

Müzik: Kırk günü çıkmış geriye. / Düşmana dersin vermeye. / Yemin etmişti Mehmedim, Kızıl çemberi yarmaya. (x2) (Hıçkırık sesleri) / Gayrı gelinliği giymem. / Senden başkasını sevmem. / Hatıranla yaşarım ben, başkasına boyun eğmem. (x2)

Konuşma (kadın-hıçkırarak): Sen şehit oğlusun Memed. / Vatan sağ olsun, Türk ulusu sağ olsun.

Müzik: Mehmedim sen rahat uyu. / Şanlı ordu öcün aldı. / Alın yazım ne karaymış, düğünüm ahrete kaldı. (x2)

---

dokusu pekiştirilen yapıt Kıbrıs'a yolculanan sevgili ile vedalaşma hüznüyle başlar. Kaydın başında yer alan kadın-erkek diyalogu gene Türk sinemasından bir kesit gibi verilmiştir. Uşşak makamında, uzun hava şeklinde serbest ritimli olarak seslendirilen eserde, kadın sesinin icrası esnasında ayrı bir katmandan verilen hıçkırık sesi dramatik etkiyi arttırmakta ve de bu yönü ile dinleyicinin özdeşim kurma olasılığını güçlendirmektedir. Eserin sözleri göz önünde bulundurulduğunda, yitim ardından çekilen tüm acıların sineye çekildiği bir adanmışlıkla şehitlik mertebesinin yücelttiği söylenebilir. Benzer bir biçimde plâğın B yüzünde serbest ritimli bir bağlama icrasıyla, hüseyini makamında seslendirilen “Şehit Çocuk” adlı kayıt da (Bahar: MB 108-B)¹⁰ bir annenin çığılığı olarak nitelendirilebilir. Ancak sözlerde her ne kadar Kıbrıs'ta sivil Türk halkına yönelik katliamlar dile getirilmeye çalışılmışsa da “Adi millet, pis Yunan”, “Kahpe kahpeliğini her zaman yaparmış yavrum”, “Katil Yunan'ı da tüm dünya duysun” gibi vulgar ifadelerin ırkçı söylemi beslediği açıktır. Sivil halkın maruz kaldığı böylesi bir şiddetin hiçbir biçimde kabul edilemeyeceği aşikâr olsa da şarkıda kullanılan bu dil, mazlumların acısını yansıtmaktan ziyade faillerin vahşi edimini bütün bir millete mâl ederek zorbanın diline bürünmektedir.

“Yaşasın şanlı ordu, Ecevit kahraman” sloganları ile başlayan Adnan Varveren'e ait “Şanlı Ordu – (Kahraman Ecevit)” (Netfon: ÖC 272 A)¹¹ adlı eserin sürecin protagonistisi

¹⁰ Konuşma: Görülmüş müdür dünya tarihinde, üç yaşındaki bir çocuğa kırk tane kurşun sıkıldığı? Unutma bunu kahpe Yunan! Mehmetçiğin önünden kaçıp ihtiyarlar ve çocuklara kalleşçe vuran. / Adi millet, pis Yunan! Pis Yunan. (Hıçkırık sesleri)

Müzik: Kırk kurşun bulundu küçük vücutta. / Allah kahreylesin vay katil cunta. / Gayri senin yerin yoktur senin Kıbrısta, oyy, oyy, oyy. / Olur mu katil Yunan olur mu? / Olur mu kahpe Yunan olur mu? Kırk kurşun da bir çocuğa olur mu oyy, oyy, oyy.

Konuşma: (Hıçkırık sesleri) Melek gibi yavrulara kıydınız. / Türk köylülerini kuyulara koydunuz. Evlerini yağma edip soydunuz. Ama bunlar yanınıza kalmayacak. Kalleş Yunan, bırakmıycaz.

Müzik: Geri yarısıydı kapım vuruldu. / Sağıma soluma düşmanlar doldu. / Üç yaşında yavrum bak şehit oldu oyy, oyy, oyy. Olur mu zalim Yunan olur mu? Olur mu kalleş Yunan olur mu? / Üç yaşında yavru hiç vurulur mu oyy, oyy, oyy.

Konuşma: (Hıçkırık sesleri eşliğinde) Kahpe kahpeliğini her zaman yaparmış yavrum. / Can ciğerden ayrılmaz ben de senlen beraberim yavrum. / ben de senlen beraberim küçüğüm.

Müzik: Yalvardım yakardım etmedi dedim. Vurma yavrumu da beni vur dedim. / Yavrum küçük ne zararı var dedim oyy oyy oyy. / Olur mu kahpe Yunan olur mu? / Olur mu katil Yunan olur mu? / Üç yaşında körpe hiç vurulur mu oyy, oyy, oyy.

Konuşma: (Hıçkırık sesleri eşliğinde) Uyuyor mu? yavrum, gayrı uyansın. / Ana baba buna nasıl dayansın? Bırakın yavrumu da yanımda kalsın. / Galles Yunan'ı da tüm dünya duysun. / Katil Yunan'ı da tüm dünya duysun.

¹¹ Anons: Yaşasın şanlı ordu! Ecevit kahraman. (x4) (Alkış sesleri)

Konuşma: Kıbrıs'a çıkarma oldu. / Türk askeri cephe kurdu. / Var olsun bu şanlı ordu. / İlettim Karaoğlan, helal olsun Karaoğlan!

Müzik: Yunanistan, Amerika satıyordu bize caka. (x2) / Bastıramadılar faka, uyanıksın Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan. / Bastıramadılar faka, çok uyanıksın Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan. / Fırsat verdin Mehmetçiğe, işler döküldü gerçeğe. (x2) / EOKA'cı o keçiye bir ders verdin Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan. (x2)

Konuşma: Türk ordusu harp ediyor. / Düşmana aman vermiyor. / Şimdi Yunan tırt gidiyor. / Hak ettiler Karaoğlan, helal olsun Karaoğlan.

Müzik: Tehtit ettiler takmadın, boşa pabuç bırakmadın. (x2) / Sen hiç kimseden korkmadın, hak ettiler Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan. / Sen hiç kimseden korkmadın, kahramansın Karaoğlan; helal olsun

Ecevit’e övgü mahiyetinde kaleme alındığı; şarkılama öncesindeki, sloganlar ve alkışlarla destekli konuşma metnin hitabet biçimi itibari ile propaganda niteliği taşıdığı açıktır. Alt yapıda bağlama ile birlikte darbuka ve zilli defin duyulduğu, hicaz makamında ve sofyan usulünde, hareketli ve coşkulu üslûbu ile kıvrak icranın dinamizmi, şarkının nakaratlarındaki son cümlelere bir de kadın sesinin eklenerek tekrar edilmesi ile artırılmaktadır. Ecevit’in “Ak Günlere” adlı seçim bildirgesinde de yer aldığı üzere emperyalizme karşı yürüttüğü Kıbrıs politikasından söz edilen çalışmada müzikal dokudaki dinamizm ezilen değil, kazanan millet vurgusunu öne çıkarmakta; sözlerinin kurgusu ise, bu kategorideki birçok plâkta görülen aksine, saldırana karşı aynı çirkinlikle meydan okuyan değil, haklı bir mücadele veren millet algısını yaratmaktadır.

Sultan Genç’e ait “Kırk Kurşun Sıkılır mı Körpe Yavruya” (Özleyi Plak: ÖP-803A)¹² adlı diğer bir yapım da dönemin propaganda plâklarında neredeyse norm olmuş biçimde bir konuşmayla başlamaktadır. Seslendirme bir erkek tarafından yapılmış ancak kime ait olduğuna dair plâğın üzerinde bilgi verilmemiştir. Hicaz makamında serbest ritimli olarak icra edilen ve alt yapısında bağlama eşliğinin öne çıktığı eser Uzun Hava formatında ve ağıt niteliğindedir. Üç yaşındaki çocuğu kurşunlanmış, kendisi de ölmek üzere olan bir annenin dilinden seslendirilen kayıta; Kıbrıs Türklerinin maruz kaldığı zulme dikkat çekilirken tarihsel bir sıranın da izlendiği ve “57 masumu kurşuna dizdiniz” ifadesi ile Muratağa, Sandallar ve Atlılar Katliamına dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.

Mevcut halk türküleri üzerine güfte yazmak sureti ile seslendirilen ve Özay Gönülüm’ün “Ninenin Mektupları” serisinden biri olarak “Ninenin Kıbrıs Mektubu” (Kervan

---

Karaoğlan. / Tarihe geçecek adın, her zaman edilsin yadın. (x2) / Evladısın sen Ata’nın, kahramansın Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan (x2)

Konuşma: Ordu senden sen ordudan, Yunan ölüyor korkudan. / Hem havadan hem de sudan hücum dedin Karaoğlan, helal olsun Karaoğlan.

Müzik: Bu yara hiç kapanmadı, kimse intikam almadı. (x2) En son bu iş sana kaldı, sen hallettin Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan. (x2) // Biz adadık canımızı, dökeceğiz kanımızı. (x2) Şeref ile şanımızı sen yükselttin Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan.(x2)

Konuşma: Sancar baba hücum dedi, Yunanlılar oldu kedi. / Amerika ayvayı yedi. Rezil ettin Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan.

Müzik: Şanlı ordu sancak açtı, kahpe düşman korkup kaçtı. (x2) / İşte Türk’ün sabrı taşı, ispat ettin Karaoğlan; helal olsun Karaoğlan. (x2) / Helal olsun Karaoğlan. (x3)

¹² Konuşma (kadın): Yetişin anam, yetişin canlar! Üç yaşında garip yavrumu vurdular. Yavrum! Ne oldu sene Ehmedim (Kurşun sesleri) Yanındayım yavrum, yanındayım. Anasının ak gülü.

Erkek: Ne oldu bacım, seni de mi?

Kadın: Biz ölüyoruz yiğidim, kanımız canımız, vatan için.

Erkek: Üç yaşında sübyana kırk mermi sıktınız. Elli yedi masumu çukura tıktınız. Dünyada hür olan gasteciye vurdunuz. Kahpe Yunan, kalles Yunan! Bunun hesabını süngüme vereceksin. Kınından çektim geliyorum. Kanım aksa da canım çıksa da bedelini ödeticem, ödüyceksin! Allahhh! (Silah sesleri)

Müzik: Türkünen Yunan harbe girdiler. / Sevgili askerlerimizi ciğerden vurdular. / Ana baba bacı saçın yoldular. / Merhametin yok mu zalim Yunan? // Ecevit de gece gündüz çalıştı. / Yunanlı birlikte barışa girişti. / Barışı imzalayıp ateşe itti. / Merhamet yok mu zalim Yunanlı. // (Silah sesleri, vurulan ve kelime-i şahadet getiren asker sesi) Elli yedi masumu kurşuna dizdiniz. / Bir çukur açıp da kömdünüz. / Üç yaşındaki yavruya nasıl kıydınız? / Kalmaz yanınıza ey zalim Yunan. (Silah sesleri) // Kıbrıs için al kanları dökerim. / Çok Yunan’ın canlarını yakarım. / Lefkoşe’ye Türk bayrağını dikerim. / Allah kuvvet verdi şanlı orduya. (Silah sesleri)

Plakçılık: 78-A)¹³ adıyla kayda alınan icra ise bağlama ile *Harmandalı Zeybeği*'nin çalınması ile başlamakta ve Gönülüm'ün konuşmasının alt yapısında öznel bağlama tınıları süregitmektedir. “Kadir Çavuşum” sözlerinin ardından ise yine bağlama ile “İzmir Marşı” çalınmakta ve “hey hey” nidalarının ardından bağlama ile tekrar İzmir Marşı duyurularak eser sonlandırılmaktadır. Özay Gönülüm'ün bu eseri çalışmada yer alan diğer plâklarda kimi zaman eleştiri getirilen dilin, toplumsal bağlamdaki temellerini açıklayıcı bir nitelik taşımakta ve Yunan askerine yönelik kimi zaman ırkçılığa varan saldırgan ifadelerin tarihsel alt yapısını ortaya koymaktadır. Millî Mücadele'de emperyalizmin bir maşası olarak kullanılan Yunan kuvvetlerine karşı Anadolu insanının ödediği bedelin anılarının henüz taze olduğu 1970'li yıllarda; 21. Yüzyıl bakışıyla ırkçı, saldırgan ya da cinsiyetçi olarak yorumlanmanın çok kolay olduğu ifadeler, dönemin halet-i ruhiyesi icabınca değerlendirildiklerinde, kapanmayan yaraların tezahürleri, dışa vurumları olarak da yorumlanabilir. Gündelik dilden devşirilerek sosyal bilimler terminolojisinde yer bulan sayısız kavram ve ifadenin dönem dönem bambaşka anlamlara büründüğü; konjonktürel salınımlara koşut dönüştüğü dikkate alınmalıdır.

Kahramanlık güzellemesi olarak nitelendirilebilecek bir diğer Kıbrıs plâğı “Kıbrıs'a Gidiyorum”dur. (Kral:977-B)¹⁴ Mehmet Batur'un seslendirdiği uzun hava formunda,

¹³ Ey benim fistanımın yaması, torunların hası, ince sezgilim, datlı ezgilim, gara yazgılım, eli tüfeklim, demir yüreklim nasılsın baken iyi min len? Dün aşam bizim köyün öğretmenlerne varıvedim. Garısı Elif gelinlen iki yarenlik ediverem diye. Öğretmencezim bi gıyıda gazite oluyup duruymuş. Hevadisle nasıl ay oğlum dediydim accık anladıvedi. Ne bilem bizim memleketin Giblesinde gocuman bi su birikintisi vamiş. Adına Akdeniz mi deyvedi neyise. Neden bilem len ben sekzen beş yaşına gada köyden çıktım mı a benim. He aha o denizin orta göbeğinde büyük bi Gıbrıs toprağı vamiş. Orda bizim Türklerinen urum cavurları garişik yaşalarımış. Bu urum cavurları da deden irametlik anladırđı ya gancık Yonan cavuru cinsindenimiş. Bu köklerine gran giresile yağlı gurşun önüne gelesile ordaki bizim Türklere eziyet çektirip de çoluk çocukları öldürü öldürüveriyolamiş. Ene gatil göpekler ene, odları ocakları sönesile, ciğer bağlarından yanasıla. Len yularınız yok mu sizin he? Ee eceli gelen köpek cami duvarına fiydirttı derle ya. Ulen seferberlikte Mistafa Kemal Paşa hepiciğininiz bi da Türklere dakleşmeyeceğiniz diye tıvbe dedirttirmedi miydi size hee? Acı ot yemiş danala gibi böğüttüre böğürttüre önlerne gadtıla da goca İzmir denizinin dibini dibini boyleyvemediniz miydi leyn? Ene gatil göpekler ene. Gı gız gudurdunuz mu siz? Atın len Türkün yiğit Memedleri, garaoğlanları. Cehennem dibine dibine yolle yolleven köklene gran giresileri de cehennem zebanileri bi bayrem edivesinle accık gari. Ene hortlayası irezille ene. Gı övkemden ağleycem nerdeysem. Gı bu gancık urumla kaç yo böle gudurgunluk çıkarttırıvediklende tam varıvem de iki tokat aşk ediverem diye galkıveriyomuşuz yerimizden, bütün dünyanın ne gada gocuman cavuru varısam başımıza üşüşüyolamiş. Allah seniz, etmen barışlen, siz böyüksünüz, goca Türksünüz deyyolamiş. biz de insanla gardeş olsunla barışgın galsınla deye hatırlarını sayıyo yerimize oturagoyyomuşuz. Ee oturagoyyomuşuz emme bi hatır iki hatır. Üçüncüde vur yatır, çal satır anasını sateym. Zaten bizimkilen de öyle edivemişle yetti bitti gari bunlan gudurgunluğu deye. Varımemişle, şaplatıvemişle iki şamara. Endere endirivemişle gabba topları depelerinden aşşa. Bu sefe gari dabanları yağladıkları gibi kaçmıya başlamış gancık köpekle. Eee eşşen yavrusu sipa, terbiyesi zopa. Deden irametlik anladırđı. Zati bu Yonan cavuru duru duru sonra guduru. Şaplatıvedin mi şamara göt üstü oturu. Heyy gidi günle hey... Gocuman seferberlik bitmiş, gahba düşman defolup gitmiş, deden, Gadirim, Gadir Çavuşum, Gadir Efem benim... Bi sabah girivedi evden içere. Omuzunda tüfeğe asılı, başı ak sargıyan sarılı. Sapıtıvemişim yavrım ne etceme. Hoş geldin efem dedim. Emmi yaralısın heral he? Şöyle bi baktı, yara mı dedin çocuklamın anası, düşmanı döktük ya denize, haddini bildirivedik ya gabba Yonan'a feda olsun gari bu can bu güzel vatana! Tüm dünya gelse de goca Türk'ün üstüne, içerde düzenlik dirlik düşmana garşı kırk milyonumuz da birlik. (Hey hey sesleri)

¹⁴ Konuşma (kadın): Git oğul, git yiğidim git! Kıbrıs'ı o kahpe Yunan'a çiğnetme, öcümüzü almadan geriye dönem. Sütüm helal olsun senin gibi yiğide.

Müzik: İşte gidiyorum Kıbrıs içine. / Hiç düşünme anam bir gün gelirim. / Vermem ben vatanı Yunan piçine. / Gahpe Rum'a dersini verir gelirim, verir gelirim. // Yavru vatanımda Yunan ne arar? / Yok ettim

uşşak makamındaki bu şarkının başında kadın sesi ile anne karakteri üzerinden aktarılan konuşma şehitlik mertebesini yüceltmekte, şarkıda da vatan uğruna şehit olma arzusu duyan bir erkeğin hisleri yer almaktadır. Serbest ritimle icra edilen eserde, bağlama ile açılış yapılmakta ve türkünün ilk dörtlüğünden sonra enstrüman olarak duygu aktarımını güçlendiren bir unsur olarak keman kullanılmaktadır. Bir zafer şarkısı yüklemiyle kaleme alınan sözlerin icrada ağıt gibi duyulması ise duyguların ajite edildiği izlenimini uyandırmaktadır. Pek çok Kıbrıs plâğında olduğu gibi bu yapımda da yer bulan “Yunan piçi”, “Kahpe Rum” gibi aşağılayıcı ifadelerle, millî duyguların yüceltilmesinden ziyade öfkeyi dış grup¹⁵ olarak tanımlanabilecek bir milletin tümüne yönelterek iç grup yanlılığı yapıldığı görülmektedir.

Kıbrıs’ta vurulmuş bir Türk askerinin karısına yazdığı son mektup olarak seslendirilen “Kıbrıs’a Ağıt (şehit yavrum)” (Ayşem: AS 5574-A)¹⁶ şarkısının girişinde şehit olan askerın son arzusu ve kadının, kocasının şehitliği karşısında duyduğu gurur teatral bir üslûpla aktarılmaktadır. Sanat müziği formuna yakın durmakla birlikte yoğun olarak arabesk müzik tarzını çağrıştıran ezgilerin işitildiği, söz ve müziği Sait Ergenç’e ait olan icranın makamı sast ya da basit suzinak şeklinde ifade edilebilir. Keman, viyola, çellodan oluşan bir yaylı grubu tınlarının duyulduğu bu şarkıda aynı zamanda zilli def, bongo, darbuka, elektro bağlama gibi enstrümanlara da yer verildiği işitilmektedir. Anılan enstrümanlar, dönemin arabesk ses örgüsünde kullanılan başat enstrümanlar olmalarıyla, girişteki hamasi duyguların öne çıkarılmasına hizmet eden diyalogun ardından yansıttıkları icra tavrıyla, “Kıbrıs Türklerinin mücadelesi” imgesinden uzaklaşan bir çerçeve sunmaktadırlar.

Erzurum yöresine ait, “Hele Dadaş Hoşmusan?” türküsünün ezgisi üzerine yeni bir güfte yazılmak suretiyle Gönül ve Sadettin Şahinler tarafından seslendirilen “Kıbrıs Türküsü”

Girne’den Lefkoşe’ya kadar. / Ölüm var dönmek yok sancağa kadar. / Ecevit emrini yapar gelirim, yapar gelirim. // Ben ölürsem anam sağ olsun vatan. / Binlerce şehit var kefensiz yatan. / Yurdumu gallesçe gana bulayan. / Rum ile Yunan’ı biçer gelirim, biçer gelirim.

¹⁵ Sosyal psikolojide kullanılan bir kavram olup kişilerin aidiyet hissettikleri, özdeşim kurdukları topluluklara iç grup; tersine bir biçimde aidiyet hissetmeyip özdeşim kuramadıkları topluluklara ise dış grup denilmektedir.

¹⁶ Konuşma (kadın): Mektup, Mehmedimden mektup var.

Konuşma (vurulmuş erkek): Fadimem, canım Fadimem. Oğlum, oğlum olsun. Sol yanımda bir ıslıklık var. Ahhh... Kahpe kurşun! Fadimem, oğluma iyi bak. Oğlum sana emanet. Bu sana son mektubum. Anlıyorsun değil mi? Canım Fadimem benim. Oğlum, canım oğlum.

Konuşma (kadın): Mehmedim, aziz şehidim benim. Alın yazımız bu. Tanrının dediği olur. Oğlum ben senlen iftihar edecek, hayat boyu isminlen gurur duyacak. Oğlumu sana layık bir evlat olarak yetiştirecem. Allah sana rahmet eylesin nur içinde yat. Mehmedim, vatan sağ olsun, millet sağ olsun Mehmedim! Mehmedim, canım Mehmedim. Kurban olduğum Mehmedim benim, Mehmedim...

Müzik: Susun bacılar, kardaşlar susun. / Oğlum uyusun, yavrum uyusun. / Sen yavruların en kıymetlisi, en güzelisin, şehit oğlusun. / Yetim yavrumu tanrım korusun; vatan sağ olsun millet sağ olsun. (x2) // Türk’ün cihanda eşi bulunmaz. / Kahpe Yunan’dan bize dost olmaz. / Dünya yıkılsa bir Türk evladı babasız kalır vatansız kalmaz. / (İlk kıtanın son dizesi tekrar edilir.) // Hür doğdun yavrum, hür kalacaksın. / Bir gün Mehmetçik sen olacaksın. / Kıbrıs’ta ölen şehit babanın, intikamını sen alacaksın. / (İlk kıtanın son dizesi tekrar edilir.) / Vatan sağ olsun millet sağ olsun. (x4)

(EDİFON: 7 EDY1- 9004)¹⁷ de hem sözleri hem de icra tavrı itibariyle Kıbrıs meselesinin ciddiyetine halel getirebilecek bir tavır ortaya koymaktadır. Makaryos’a gönderme yapılan sözlerde, her ne kadar Kıbrıs meselesinde, Türkler aleyhine yürüttüğü faaliyetler hem Türkiye Cumhuriyeti tarafından hem de uluslararası bağlamda kabul edilemeyecek olsa da bir din adamına köpek muamelesi yapan tavır ve ifadeler yakışıksızdır. “Allah Allah sesleri yükselecek semaya” sözlerinin alt yapısında “Allah Allah” nidalarının duyulması kaydın propaganda niteliğini artırırken, alt yapısında bağlama ve kaval sesi işitilen 12/8’lik bu hareketli icrada bütünleşmeyen unsurlar dinleyiciyi Kıbrıs meselesinden uzaklaştırmakta ve adeta bir eğlencenin içerisindeymiş hissi yaratmaktadır.

Mersinli İsmail tarafından seslendirilen ve adı itibari ile de vulgar bir tavrı öne çıkaran “Yunanistan Bağla Köpeklerini” (GÖRSEV: H.G. 53-A)¹⁸ isimli kayıta sözün ön plana çıkarılıp salt propaganda niteliğinin vurgulandığı duyulmaktadır. Hüseyini makamında ve Nim sofyan usulünde seslendirilen bu icranın güftesinde de saldırgan bir dilin hâkim olduğu ve şehitliğin yüceltildiği görülmektedir. Bu şarkıda, Yunanlıların yanı sıra Fransızların da hedef alındığı ve “bağla köpeklerini” gibi üst perdeden bir buyurganlıkla, dolaylı bir biçimde Avrupa müdahalesine de meydan okunmaktadır. Plâğın arka yüzünde yer alan ve yine Mersinli İsmail tarafından serbest ritimli olarak icra edilen acem kürdi makamındaki “Kıbrıs Şehitlerine (Ağıt)” (GÖRSEV: H.G. 53-B)¹⁹ adlı şarkının girişinde ise top ve tüfek sesleri duyurularak propaganda niteliği artırılmıştır. Alt yapıdaki bağlama tınısı ile duysal anlatının zenginleştirildiği, Bozlak tavrını andıran uzun hava formundaki

¹⁷ Hele Papaz hoş misen dolu misen boş misen? / Sakalların yan çekir yoksa sen serhoş misen? (x2) // Kara sakal bir küfe, benziyorsun maymuna. / Mehmetçiğin süngüsü saplanacak boynuna. (x2) / Utanmazsın pis adam, ne zannettin kendini? / Unuttun mu sen bizim al bayrağın rengini? // Hele Papaz hoş misen dolu misen boş misen? / Sakalların yan çekir yoksa sen serhoş misen? (x2) // Çeteciler başında sakalını sararsın. / Yakına bu günleri, mum yakıpta ararsın. (x2) / Adım atarsak eğer bizler yeşil adaya. / Allah Allah sesleri yükselecek semaya (x2) // Hele Papaz hoş misen dolu misen boş misen? / [...] / Sakalların yan çekir. (Müzik, *fade-out* ile sonlanmıştır.)

¹⁸ Konuşma: Kahpe Yunan, bizi gör de insan ol. / Bugün Girne’deyiz yarın Limasol. / Savaş bizim için çiçekli bir yol. / Yunanistan bağla köpeklerini!

Müzik: (Konuşma metninin aynısı tekrar edilir.) / Fransızlar bağla köpeklerini. / Bağlamazsan kırarız çenenizi, kırarız çenenizi.

Konuşma: Biz mevziye yatıp şarap içmeyiz. / Kadına çocuğa kurşun atmayız. / Barış gücüne avrat satmayız. / Yunanistan bağla köpeklerini!

Müzik: (Konuşma metninin aynısı tekrar edilir ve ilk kıtanın devamındaki sözler yinelenir.)

Konuşma: Orduyla Karaoğlan verdi el ele. / Ölüme gideriz biz güle güle. / Mehmetler geliyor bak süngüyle. / Heyyy Yunanistan, bağla köpeklerini!

Müzik: (Konuşma metninin aynısı tekrar edilir ve ilk kıtanın devamındaki sözler yinelenir.)

¹⁹ Konuşma (asker): Yandım, yandım komutanım. Ben vuruldum. Ne olur evime bir mektup yazıve. Nişanlım benim için üzülmesin, vatan sağ olsun, hakkını helal et komutanım...

Konuşma (komutan): Tanrı şahit olsun ki sizlerin intikamınız alınacaktır.

Müzik: Nişanlıma söyle, mektup yazmasın. / Düğünüm var diye çeyiz düzmesin. / Bayramlarda yaşlı yaşlı gezmesin. / Vatan için öldüm, ağlama annem. Vatan için öldüm, ağlama babam.

Konuşma (Kadın) (Altta silah sesleri duyulur.) Mehmedim, ben de senin yanında dövüşseydim. Seninle birlikte şehit olsaydım. Heyy asker! Nişanlımın silahını bana ver. Onun yerine ben dövüşeyim. Masum insanların, kurşuna dizilen çocukların hesabını sorayım. Kardeşlerimin yarasını sarayım. Kürek bulamazsam ellerimle mevzi kazayım.

Müzik: Bayrağa sarıldım, bak yatıyorum. / Vatan için kanımı akıtıyorum. / Nişanlımı emanet bırakıyorum. / Oğlum öldü diye ağlama babam, oğlum öldü diye ağlama annem. (Silah sesleri ile sona erer.)

bu icranın güftesi ise cephede ölmek üzere olan bir Türk askerinin sevgilisine yazdığı mektup kurgusundan hareketle inşa edilmiş ve şehitliğin, savaşmanın ve savaşa giden erkeğin yüceltildiği bir söylem oluşturulmuştur.

Mevcut türkülerin üzerine yeni güfte yazmak sureti ile inşa edilen Kıbrıs plâklarından bir diğeri de “Yörük Ali Zeybeği”nin ezgisi üzerine söylenen “Hey Gidinin Yunan’ı” (Funda Plak: 305-A)²⁰ isimli kayıttır. Rıza Pekkutsal imzalı bu yapımın sözleri dikkate alındığında kaba bir propaganda niteliği göze çarpmakla birlikte, Yörük Ali Efe gibi Millî Mücadele ile özdeşleşmiş bir kahramana yazılan türkünün ezgisini kullanılması da bu faydacı amacı pekiştirmiştir. Karcıgar makamında, aksak usulünde olan ve Yörük Ali’ye övgü içeren türkünün Kıbrıs için kaleme alınmış sözlerine dikkat edildiğinde ise “Bellediler mi ananı?” gibi cinsiyetçi, saldırgan, ahlâkî değerlere ters ucuz bir söylem ile karşılaşılmaktadır. Alt yapıda bağlama tınlarına yer verilen icranın müzikal değerlendirilmesi yapıldığında prozodi unsurunun göz önünde bulundurulmadığı, eserin başında ve sonunda yer alan diyaloglarla hamsâî duyguların öne çıkarılmaya çalışıldığı işitilmektedir. Metnin kurgusu ise tarihsel açıdan şarkının bütünü ile uyuşmamaktadır: Emperyalizme karşı verilen Millî Mücadele’nin son savaşı olan Büyük Taaruz’a gönderme yapılıp; Kıbrıs’ta emperyalist güçlere karşı tavır koyan Ecevit’in siyasî duruşu Millî Mücadele ile ilişkilendirilmeye çalışılsa da kayıtta yer alan saldırgan ve cinsiyetçi ifadelerin ne Millî Mücadele’nin ruhu ile ne de Ecevit’in Kıbrıs politikası ile örtüşmediği açıktır.

Kıbrıs meselesine dair örneklenebilecek temsili bir diğer propaganda plâğı da Nejat Söylemez tarafından seslendirilen “20 Temmuz Gününde (Şahlandı Türk Ordusu)” (Yıldırım Plâk: M.D.261-A)²¹ künyeli kayıttır. Mevcut, halka mal olmuş türkülerin

---

²⁰ Konuşma: “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir!” demişti Atam. Şimdi “İlk hedefiniz yavru vatan Kıbrıs!” diyor Karaoğlan. İleriii! (Silah sesleri)

Müzik: Masumları katlettin, kardeşini bile kestir. / Aklınca Türkün elinden Kıbrıs’ını alacaktın. / Hey gidinin Yunanı, Yunanı bellediler mi ananı? (x2) // Yüce meclis toplandı, Karaoğlan’a bağlandı. / Kumandanlar emir verdi. Mehmet’i Kıbrıs’a yolladı. / (İlk kıtanın son dizesi tekrar edilir.) // Sabah Mersin’deydiler, öğlen Girne’ye girdiler. / Beş Parmak Dağları’nı aşarak akşama Lefkoşe’ye indiler. / Hey aslanım Mehmetlerim, Mehmetlerim canınızı seveyim. / (İlk kıtanın son dizesi tekrar edilir.) // Türk’e silah atılmaz, Türk’e de kalleşlik olmaz. / Türkler harbe kalkınca, önünde kimse duramaz. / (İlk kıtanın son dizesi tekrar edilir.) // Rıza der ki ders olsun, bu üç günlük iş size. / Bir daha sefere ne olur, sorun siz dedelerinize. / (İlk kıtanın son dizesi tekrar edilir.)

Konuşma (altta silah sesleri): Ey Büyük Meclis, ey büyük asker, ey büyük kumandanlar: Vatan size minnettar! (Top ve tüfek sesleri ile sona erer.)

²¹ 20 Temmuz gününde şahlandı Türk ordusu. (x2) / Kaçacak yer aradı kahpe Yunan ordusu, kaçacak yer aradı faşist Yunan ordusu. // Türk’ün ölmez adını duymayanlar da duysun. (x2) / Yavru vatan Kıbrıs’a canımız kurban olsun. / Yavru vatan Kıbrıs’a canımız feda olsun. // Komutanlar toplandı, kararı onayladı. (x2) / Faşist Yunan cuntası kendini cesur sandı. / Kahpe Yunan ordusu kendini cesur sandı. // Bilmedi ki karşında imanlı bir ordu var. (x2) / Türk ordusu Yunan’a Kıbrıs’ı etti mezar. / Türk askeri Yunan’a Kıbrıs’ı etti mezar. // Türk’e şehitlik şandır, bize kaçmak haramdır. (x2) / Kızdırma bizi Yunan, bize savaş bayramdır. Kızdırma Türk’ü Yunan, bize savaş bayramdır. // Türk’ün ölmez adını duymayanlar da duysun. / Türk’ün ölmez adını dünyada herkes duysun. / 20 Temmuz’un adı, Kıbrıs bayramı olsun. / 20 Temmuz gününde, Kıbrıs bayramı olsun. // Yürüyelim marşlarla hep beraber el ele. (x2) / Yaşa var ol Ecevit, ordu millet seninle. / Sen çok yaşa Ecevit, ordu millet seninle. // Atatürk’ün izinden hiçbir zaman çıkmadın. (x2) / Sana kötü diyenler, şimdi senden utansın. (x3)

üzerine yeni güfte yazma yolu ile kestirme bir propagandayı hedefleyen bu icra, hicaz makamı ve sofyan usulündeki “Halvacı Halva” türküsünün ezgisi kullanılarak kayda alınmıştır. Darbuka, ud, keman, zilli def gibi enstrümanlar kullanılarak hareketli bir üslupla çalınan şarkı, diğer birçok Kıbrıs plâğına benzer şekilde hamasî bir anlatı biçimine başvurmakta, adından da anlaşılacağı gibi bir zafer şarkısı gibi sunulmaktadır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından yazılıp kayda alındığı anlaşılan icrada doğru sıralı bir tarih anlatısı sunulmuş; Harekâtın meşruiyetini temellendirmeyi amaç edindiği anlaşılan sözlerle Ecevit'in Kıbrıs hamlesi, hem de Mustafa Kemal Atatürk'ün adı anılmak sureti ile desteklenmeye çalışılmıştır.

Yine söz ve müziği Nejat Söylemez'e ait, Türk filmi diyaloglarını andıran dramatik bir konuşma metni ile başlayan, alt yapıda elektro bağlama tınılarının duyulduğu bir diğer Kıbrıs propaganda plâğı da “Ecevit Emir Ver” (Yıldırım Plâk: M.D.261-B)²² adını taşımaktadır. Konuşma metninin Nilüfer Armağan tarafından seslendirildiği hicaz makamındaki icranın açılışı serbest ritimle yapılmıştır. Kaydedilen metne dikkat edildiğinde Türkçenin kendine has sentaksından doğan doğal vurguların pek dikkate alınmadığı ve farklı yerlerde yapılan vurguların anlamı zedelediği; ayrıca kahramanlık sözleri üzerine ağıt havasında icra edilen müziğin, sözün iletmeye çalıştığı mesaj ile örtüşmediği dikkat çekmektedir. Yapıttaki bir diğer karakteristik öge de, başka örneklerde de tekrarlanan, iki taraflı ölesiye fedakârlıktır: Kıbrıs'a, savaşmaya giden erkeğin şehit olması; arkasında bıraktığı eşinin/sevgilisinin ise bunu destekleyerek normalleşmesini, hayâllerini feda edip gerekirse yalnızlığa razı olması Kıbrıs plâklarında sık rastlanan bir motiftir.

Şarkının açılışında silah seslerinin işitildiği ve adeta savaş meydanından bir kesit sunuluyormuşçasına örüntülenen bir diğer propaganda plâğı da söz ve müziği Yaşar Erdem'e ait “Aslan Mehmetçik” (Kral Plak: 977-A)²³ künyeli kayıttır. Sözlerinde de

²² Konuşma (kadın) : Git Necatım git, bizim düğünümüz mühim değil. Mühim olan Kıbrıs'ımızdır. Git kurtar mazlumları. Kurtar benim gibi nicelerini. Kıbrıs'ı almadan dönme geri. Dönersen olurum gazi gelini. Dönmezsen mühim değil, topraklar sevsin seni.

Müzik: Gidiyorum anam, südün helal et. / Feda olsun canımız vatan uğruna. / Türk milleti hazır, başta Ecevit. / Dönersem gaziyim, dönmezsem şehit. // Yunan'ın ettiği zulümler yeter. / Türk ordusu coşmuş bir emir bekler. / Şehit oldu Albayımız, yandı yürekler. / Verelim dersini kahpe Yunan'a. // Kıbrıs'ı Yunan'a mezar edelim. / Beş Parmak Dağları'na da anam oyy Türk bayrağı dikelim oyy oyy. / Emir ver Ecevit, harbe girelim. / Kalmadı sabrımız kahpe Yunan'a. / Emir ver Ecevit, harbe girelim. / Kalmadı sabrımız kalles Yunan'a.

²³ (Silah ve Allah Allah Allah sesleri) Konuşma: İleri arkadaşlar durmayın vurun kahpe Yunan'a alalım öcümüzü. Haydi ileri hücum.

Müzik: Zümrüt gibi yeşil ovası bakın / Gıbrıs'a yakışır Türk'ün bayrağı. / Amerika'nın da gahbe uşığı / Verdi mi dersini aslan Mehmetçik, Mehmetçik? / Kahraman Mehmetçik.

Konuşma (kadın): Ecevit'im karar verdi. / Sancar baba hücum dedi. / Kahpe Yunan geri tepti. / Kahramansın sen Mehmetçik.

Müzik: Gıbrıs'ı isteriz bir Girne yetmez. / Gararlı Ecevit asla vazgeçmez. / Gahraman ordumuz Yunan'dan korkmaz. / Parça parça Rum'u eder Mehmetçik, Mehmetçik. / Gahraman Ecevit.

Konuşma (kadın): Tehdit etti Amerika. / Dinlemedi Ecevit baba. / Fırsat verdi Mehmetçiğe. / Kahramansın sen Ecevit.

Müzik: Ata'nın izinden dönmeyiz geri. / Bir orduya bedel bir Türkün eri. / Gara ganımızdan aldı rengini. / Gahpe Rum elinde ölmez Mehmetçik, Mehmetçik. / Gahraman Ecevit.

kahramanlık vurgusu yapılan şarkıda her kıtanın başında hamasî duyguları perçinleyecek biçimde bir kadın tarafından seslendirilen konuşma metinlerine yer verilmiştir. Bu kullanım tıpkı çocuk sesine başvurulurken olduğu gibi masumiyet ile özdeşleştirilmekte ve haklılık hissini güçlendirmektedir. Diyalogların Suzan Gültekin ve Mehmet Batur tarafından seslendirildiği uşşak makamında ve sofyan usulündeki bu kayıta bağlamaya ek olarak kemane, bendir gibi halk müziği enstrümanlarına yer verilmiş ve hareketli bir tavır benimsenmiştir. Sıralı bir tarih anlatısı izlenen ve Ecevit’e övgü içeren şarkının sözlerinde geçen “kahpe Yunan” ifadesi ise çalışmada ele alınan diğer kayıtlarda da dikkat çekildiği üzere vulgar, aşağılayıcı bir tavrı öne çıkarmakta ve de Ecevit Hükûmetinin izlediği Kıbrıs politikasından uzaklaşmaktadır.

Güftesi Yeşil Giresunlu tarafından yazılan; Can Başer tarafından bestelenen ve Yasemin Kumral’ın seslendirdiği “Girne’den Yol Bağladık” (Melodi Plakları: 74010/A) şarkısı ise propaganda amacı ile yazılmış en tanınan örneklerden biridir. Barışçıl dili ile dikkat çeken bu icra, diğer propaganda plâklarından tutarlı müzikal yapısı, özenli kompozisyonu ve duru icrasıyla ayrılmaktadır. Bu haliyle “ak propaganda” örneği sayılabilecek çalışmanın kaydına ve sözlerine dijital mecralardan kolaylıkla ulaşmak mümkündür²⁴. Kıbrıs plâklarının çoğunluğunu oluşturan hamasî, saldırgan, cinsiyetçi kaba propaganda ürünlerinin aynı yaygınlık ve geçerlilikte dolaşımda olmamaları; dönemin popülist söylemlerinin dışına çıkamamalarından ve sağduyulu dinleyicilerin rağbet etmediği “dönemsel hezeyanlar” içermelerinden ötürü olsa gerekir. Ne var ki olumsuz örneklerin de en azından tersinleme yoluyla nesnellığe katkı sağlayabilecekleri unutulmamalıdır.

Sonuç

Kıbrıs Barış Harekâtı’na dikkat çeken ya da propaganda amacı ile piyasaya sunulan 45’lik plâklar genel olarak değerlendirildiklerinde kayıtların birkaç istisna dışında hepsinde yerli Rum halkının ve ilişkilendirildikleri Yunan milletinin tümüne karşı yöneltilen nefret dilinin/söyleminin hâkim olduğu görülmektedir. 1970’li yıllarda yayınlanmış bu türde yüzlerce ürün arasından yapılan temsili bir seçkide söz konusu plâkların neredeyse tamamında hamasî, vulgar, saldırgan, cinsiyetçi; kimi zaman kaba, aşağılayıcı mizaha, kimi zaman da ırkçı ve faşizan çağrışımlara rastlanmaktadır. Ancak Kıbrıs’ta yaşayan Türklerin EOKA terör örgütü tarafından organize bir biçimde katledildiği, uluslararası hukukun yaptırımlarının yetersiz kaldığı hattâ zaman zaman uygulanmadığı ve Kıbrıs’ta

---

Konuşma (kadın): Yazılıns tarihe kazandığımız zafer. / Her ana doğurmaz Türk gibi aslan bir er. / Millet, ordu ele eleyiz; ismimizden dünya titrer. / Atamızın izindegiz; cihan ölür, Türkler ölmez.

Müzik: Gahraman ordumuz Gıbrıs’a daldı. / Rum ile Yunan’ı bozguna saldı. / Beş Parmak Dağı’nı Yunan’dan aldı. / Can verir vatani vermez Mehmetçik, Mehmetçik. / Gahraman Mehmetçik, gahraman Ecevit. / Ecevit Ecevit, gahraman Ecevit.

²⁴ Örneğin, en sık başvuru görsel-işitsel medya mecralarından biri olan Youtube’da, farklı yüklemeleriyle yüzbinlerce kez dinlenmiş olan şarkının <https://www.youtube.com/watch?v=AzsmVs9LBQc> linkinden ulaşılabilen kayıt görselinde sözleri de yer almaktadır. (Erişim: 09.08.2023)

yaşananların bedelini sivil halkın ödediği göz önünde bulundurulduğunda; Millî Mücadeleyi yarım asır evvel deneyimlemiş Türk halkının savaş anılarının henüz taze olduğu da hatırda tutulduğunda, insanların yansıttıkları kin ve öfkenin dayandığı duygusal arka plân ve ruh iklimi belirginlik kazanır. Bu minvalde, her ne kadar anılan üslûp eleştiriyi hak ediyorsa da tarihsel perspektif ekseninde; verili bağlam ve koşullar gözetilerek empati kurulması hâlinde toplumun—ya da onun sözcülüğüne soyunan sanatçıların—sert reaksiyonunun sebebi daha iyi anlaşılabilir.

Plâklardaki duysal materyal müzikal gramer ve destekleyici diğer işitsel veriler üzerinden ele alındığında ise örneklenen ürünlerin—birkaç istisna dışında—dikkate değer bir yapıyı özeni taşımadıkları; özellikle müzikal kaygı gütmedikleri açıkça duyulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, özellikle çok partili hayata geçişin ardından müzikli propaganda faaliyetlerine sıklıkla başvurulduğu; “propaganda plâkları” olarak anılabilecek bir kategorinin kamuda karşılık bulduğu söylenebilir. Ne var ki Kıbrıs Barış Harekâtı ekseninde üretilen propaganda plaklarının daha önceki müzikli propaganda üretimlerinin aksine, müziği bildirim salt cılız bir unsur olarak araçsallaştırdığı görülmektedir: Kimi zaman bir tiyatro skeci havasında, dinleyicide katharsis hissi uyandıracak müzik dışı efektlere de başvurularak anlatının zenginleştirilmeye çalışıldığı bu plâkların hemen hepsinde çalgı seçimlerinden, ezgi tercihlerine kadar müzikal öğelerin oldukça özensiz kullanımı dikkat çekmektedir. Nitekim eserlerde özgün kompozisyon, söz ve müzik uyumu, vokal performans ve enstrüman icrasında yetkinlik, ses seviyelerinde denge gibi unsurların pek gözetilmediği; belli kalıpların tekrarlandığı sözel bildirimlerin plâkların ana materyalini oluşturduğu söylenebilir. Bu da muhtemelen gündeme yetişmek, belki de gündemden geçinmek kaygısıyla alelacele kotarılmış, faydacı çabalar olup olmadıkları sorusunu akla getirebilir. Her durumda böylesi yüklü ve angaje bir üretimin yapılmış olması dönemin toplumsal dimağına dair ipuçları vermektedir.

Müzikoloji alanında giderek önem kazanmaya başlayan diskoloji disiplini; plâklar, kasetler, kovanlar gibi ses taşıyıcısı medya üzerinden “duysal bellek” kavramına odaklanmakta, duysal materyal üzerinden tarih yazımına son derece önemli, destekleyici katkılar sunmaktadır. İki Dünya Savaşı ve sayısız ardıllarına sahne olan 20. Yüzyılda yaşananların “sesli tanıklıkları”, vesikaları olarak değer kazanan böylesi üretimlere bir örnek de sıra dışı çerçeveleriyle “Kıbrıs Plâkları” toplamıdır. Kültür tarihinde istisnaî ama bir o kadar da tartışmalı konularıyla olay ve olgulara bakışı zenginleştirebilecek, özellikle de öz-eleştirel bir yaklaşımı şekillendirebilecek potansiyelleriyle bu plâkların nesnellikle irdelenmesi, tarihin başka durakları; başka coğrafyaların, dönemlerin, yaşanımların, vs. izlerinin sürülmesi için de uygulanabilecek, işlevsel modeller üretebilir.

KAYNAKÇA

- Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi.* (2023, 29 Temmuz). Erişim adresi:https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/751/1976004_53_1973.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Akıllıoğlu, S., Aziz A., Çolakoğlu, N., Dağlı, N., Görün, N., Bayık, H., ... Tanık, M. (1990). *TRT Dün'den Bugün'e Radyo ve Televizyon 1927-1990*. Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş.
- Alasya, H. F. (1987). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 71, Seri 3, Sayı 18.
- Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: 18. Baskı, Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (2020). *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: 5. Baskı, Kronik Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2021) *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*, İstanbul: 3. Baskı, Kronik Yayınları.
- Balyemez, M. (2021). *İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)*, Ankara: TTK.
- Batur, N. (2007). *Yeniden Yaşasaydım Rauf Denktaş*, İstanbul: 3. Baskı, Doğan Kitap.
- Evcil, C. (2014). *Kıbrıs'ta Zafer ve 40 Yıl*, İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Fırat, M. (2022). *Türk Dış Politikası Cilt I 1919-1980, 1960-1980: Görelî Özerklik-3, Yunanistan'la İlişkiler*, Ed: Oran, B., İstanbul: 25. Baskı, İletişim Yayınları.
- Gazioğlu, A. C. (2001). *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi: Kıbrıs Sorunu, Ortaklık Cumhuriyeti ve AB Üyeliği Girişimlerinin Siyasi ve Hukuki Yönleri*. Haz: Ahmetbeyoğlu, A., Afyoncu, E., İstanbul: Tarih Serisi No 6, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Göktürk, T. B. (2017). *Türk Dünyası Araştırmaları, Kıbrıs'ta Rumların Gerçekleştirdiği 1974 Katliamları*, Mayıs-Haziran 2017, Cilt 116 Sayı 228, ss. 159-170.
- Keser, U. (2012). *Kıbrıs'ta 21 Aralık 1963 Kanlı Noel'i ve Kızılay*, ÇTTAD, XII/24, 2012/Bahar, ss.255-304.
- Lozan Barış Antlaşması'nın Kabulüne Dair Kanunlar, (2024, 12 Şubat). Erişim adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf Erişim: 12.02.2024.
- Meriç, M. (2017). *100 Şarkıda Memleket Tarihi Hazır Bilgi Serisi-4*, Murat Meriç, İstanbul: 2. Baskı, Ağaçkakan Yayınları.

Mütercimler, E. (2000) *Dünden Bugüne Kıbrıs*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

Mütercimler, E. (2007). *Satılık Ada Kıbrıs*, İstanbul: 7. Baskı, Alfa Yayınları.

Görsel – İşitsel Malzemeler

Aşık Fakir. *Üç Yaşında Öldürülen Yavruya Ağıt*. (Murat Plak: Mİ518-A)

Bahar, M. Söyleyen: Ferdane Şengül, *Şehit Çocuk*. (Bahar: MB 108-B)

Bahar, M. Söyleyen: Ferdane Şengül, *Şehit Mehmet'e Ağıt*. (Bahar: MB 108-A)

Batur, M. Söz-Müzik: Yaşar Erdem, Konuşan Sanatçı: Suzan Gültekin, *Kıbrıs'a Gidiyorum*. (Kral:977-B)

Ercanlar, E. *Ulan Yunan Hırlama*. (Çokran: H.Ç.71-A)

Erdem, Y. Konuşan Sanatçı: Suzan Gültekin, *Aslan Mehmetçik*. (Kral Plak: 977-A)

Ergenç, S. *Kıbrıs'a Ağıt (şehit yavrum)*. (Ayşem: AS 5574-A)

Ergenç, S. ve Ark., *Gidiyorum Kıbrıs'a*. (Ergenç Plak: ERP 001 – B)

Ergenç, S. ve Ark., *Girne'ye Bir Lefkoşe'ye İki*. (Ergenç Plak: ERP 001 – A)

Genç, S. *Kırk Kurşun Sıkılır mı Körpe Yavruya*. (Özleyi Plak: ÖP-803A)

Gönlüm, Ö. *Ninenin Kıbrıs Mektubu*. (Kervan Plakçılık: 78-A)

Kumral, Y. *Girne'den Yol Bağladık*. (2023, 09 Ağustos). Erişim Adresi:

<https://www.youtube.com/watch?v=AzsmVs9LBQc>

Kumral, Y. Müzik: Can Başer, Ork: Dün, Bugün, Yarın, Arr: Ş. Yurdatapan, Prodüktör: Yeşil Giresunlu, *Girne'den Yol Bağladık*. (Melodi Plakları: 74010-A)

Mersinli İsmail. *Kıbrıs Şehitlerine (Ağıt)*. (GÖRSEV: H.G. 53-B)

Mersinli İsmail. *Yunanistan Bağla Köpeklerini*. (GÖRSEV: H.G. 53-A)

Pekkan, A., Alpman, A., Bânu., Oben C., Moreno D., Sayın E., Tecer, G., Kıvanç, H., Yüceses, H., Sapan, H., Juanito., Modern Folk 3., Sağyaşar, M., Akgün, M., Sipahi, N., Nilüfer., Çamay, R., Tanyeri, Ş., Pekkan, S., Tuna, S., Okan, T., Selçuk, T., Yaşar, Ö. *Kıbrıs 74*. (Balet:BN-161, 45108-45109)

Pekkutsal, R. *Hey Gidinin Yunan'ı*. (Funda Plak: 305-A)

Solmaz, M. Söz ve Konuşan: Ahmet Ateşli, *Şehidimiz Albaya Ağıt.* (Solmaz Plak:A-0-5)

Solmaz, M. *Yaşasın Türk Ordusu.* (Solmaz Plak:B-0-5)

Söylemez, N. *20 Temmuz Gününde (Şahlandı Türk Ordusu).* (Yıldırım Plâk: M.D.261-A)

Söylemez, N. Konuşan Sanatçı: Nilüfer Armağan, *Ecevit Emir Ver.* (Yıldırım Plâk: M.D.261-B)

Şahinler, G. & S. *Kıbrıs Türküsü.* (EDİFON: 7 EDY1- 9004)

Tunç, C. (12 Yaşında Harika Çocuk), Konuşan: Kıbrıslı Enveriye Baran, *Sendenmi Korkarım Ey Kahpe Yunan.* (Sel:1101A)

Tunç, C. (12 Yaşında Harika Çocuk), Söz: y. Tunç, Müzik: Kadir Güler, Konuşan: Kıbrıslı Enveriye Baran, *Vurun Türk Askeri Namus Günüdür.* (Sel:1101B)

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.9>

Volume 8/1

2024 p. 181-196

MOĞOL İSTİLÂSINDA ERMENİLER

ARMENIANS DURING THE MONGOL INVASION

Nebil KARADUMAN*

ÖZ

XIII. yüzyılın başında Uzak Doğu ve Orta Asya’da büyük bir işgal faaliyeti başlatan Moğollar, bilhassa Ögedey döneminden itibaren batı yönünde ilerleme politikası izlemeye başlamışlardır. Ögedey ve Güyük Han tarafından batıya sevk edilen Curmagun ve Elçigidey Noyanlar idaresindeki Moğol birlikleri Kafkasya bölgesine yerleşmişlerdir. Bu dönemde Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altında bulunan Ermeniler, bölgedeki diğer birçok topluluk gibi Moğol istilasının yarattığı kaos ortamından korkuya kapılsalar da çok geçmeden bu istilayı kendileri açısından tarihi bir fırsata çevirmek üzere ciddi girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak Moğol hareketinin Ön Asya’yı tesiri altına almaya başladığı ilk dönemden itibaren Hristiyan dünyasında Moğollar hakkında olumsuz bir imaj oluşmuştur. Oluşan bu izlenim çok geçmeden özellikle Kilikya Ermeni kralı I.Hetum’un siyasi gayretleriyle değişmiştir. Haçlı seferleri ile istediğini elde edemeyen Batı Hristiyan dünyası özellikle Ermenilerin Moğollar hakkında yazdıkları rapor ve mektuplar aracılığıyla Moğol istilasının aslında İslam dünyasına ağır bir darbe vurmak için bekledikleri fırsat olarak algılanmasına yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Moğollar, Ermeniler, Kafkasya, Selçuklular, Hristiyanlar.*

ABSTRACT

The Mongols, who started a major invasion of the Far East and Central Asia at the beginning of the XIIIth century, started to pursue a policy of advancing westward, especially from the period of Ogedei. The Mongol troops led by Curmagun and Elçigidey Noyans, who were sent westward by Ogedei Khan and Güyük Khan, settled in the Caucasus region. Although the Armenians, who were under the Anatolian Seljuk State during this period, were frightened by the chaos created by the Mongol invasion like many other communities in the region, they soon made serious attempts to turn this invasion into a historical opportunity for themselves.

---

* Dr. Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: karaduman.85@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0760-0845, Kayseri, Türkiye.

The negative perception of the Mongols in the Christian world underwent a significant change during the reign of Hetum I, the Armenian king of Cilicia. This change led to an alliance against the Turkish-Islamic states. The Western Christian world, which had failed to achieve its objectives through the Crusades, was convinced by reports and letters written by Armenians that explained how the Mongol invasion presented a crucial opportunity to weaken the Islamic world, despite initial fears.

Keywords: *Mongols, Armenians, Caucasia, Seljuks, Christians.*

XIII. yüzyılın başında Doğu Asya’da Cengiz Han’ın kurduğu Moğol Devleti çok kısa bir sürede Moğolistan’da girdiği mücadeleleri kazanarak doğuda Çin üzerine, batıda ise Ön Asya ve Karadeniz’in kuzeyinden Orta Avrupa’ya kadar uzanan fetih hareketleriyle Avrasya coğrafyasının büyük bir bölümünü hakimiyeti altına almıştır. Moğol İmparatorluğunun yükselişi ve çöküşü çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olmakla birlikte siyasi, ekonomik ve dini alandaki tesirleri çok daha uzun süreli olmuştur.¹

Cengiz Han tarafından Karakurum merkezli kurulan bu yeni devletin ilk büyük seferi doğuda Çin’i idare eden Jin sülalesi üzerine yapılmıştır. Çin’in büyük bir kısmını itaate aldıktan sonra yönünü batıya çeviren Moğol orduları, önce Balasagun merkezli Karahıtaylar’ın siyasi varlığına son vermişlerdir.² Karahıtayların mağlubiyeti, Moğollar ile dönemin en büyük siyasi güçlerinden birisi olan Harezmsşahların sınırdaş olmalarını sağlamıştır. Moğollar ile Harezmsşahlar arasındaki ilk ilişkiler ticaret temelinde kurulmuştu. Cengiz Han ve Harezmsşah Muhammed arasında yapılan anlaşma gereği tüccarlar bu iki ülke arasında serbestçe dolaşabilecekler ve her türlü ticari faaliyetleri bu iki devletin garantisi altında olacaktı. Ancak, ticareti geliştirmeye yönelik atılan bu adım iki siyasi güç açısından da olumlu meyvelerini vermeden son bulmuştur. Cengiz Han’ın Çin seferinde elde ettiği başarılar Harezmsşah’ı rahatsız etmekteydi. Bunun yanı sıra Karahıtay tahtını ele geçirerek Maverâünnehir’de giriştiği işgal hareketleri ile Harezmsşah Muhammed’i uzun süre meşgul eden Küçlüg’ün³ Moğollar tarafından süratle yenilgiye uğratılması da Alâeddin Muhammed’i derin endişelere sevk etmiştir.⁴ İşte böyle bir ortamda ilişkilerin kopmasına ve bölgenin iki süper gücünün karşı karşıya gelmesine ve tüm Ön Asya’nın kaderine tesir edecek bir hadise gerçekleşmiştir. Cengiz Han tarafından Harezmsşah ülkesine ticaret yapmak üzere gönderilen kervan, Otrar’da vali İnalıcık

¹ Timothy May, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2021, ss. 85–115; Abdulkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. V, s. 67.

² Denis Sinor, “The Kitan and the Kara Khitay”, *History of Civilizations of Central Asia, Vol.IV*, ed. M. S. Asimov, C. E. Bosworth, Paris 1998, ss. 240–41.

³ Nayman Tayang Han’ın Cengiz Han ile girdiği mücadelede yenilerek ölmesi üzerine oğlu Küçlüg, Moğollar karşısında tutunamayarak daha batıda Yedisu bölgesinde idareyi elinde bulunduran Karahıtay Gürhanına sığınmak zorunda kalmıştır. Karahıtay Gürhanı’nın kızı ile evlenen Küçlüg, çok geçmeden Karahıtay tahtını ele geçirerek Harezmsşah toprakları üzerinde işgal hareketlerine girişmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Temir (çev.), *Manghol-un Niuça Tobça’an, Moğolların Gizli Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1986, s. 125; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 109.

⁴ Aydın Taneri, *Harezmsşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 41.

tarafından casuslukla suçlanarak tutuklanmış ve tüm mallarına el konulmak suretiyle tüm tüccarlar katledilmişlerdi. Moğol heyetinin başına gelenleri haber almasıyla hiddetlenen Cengiz Han başta Harezmsah valisi olmak üzere bu işe karışan failleri cezalandırmak üzere kendisine teslimini talep eden yeni bir heyet gönderdi. Ancak bu son heyetin de katledilmesi Cengiz Han'ın Moğol ordusunu Harezmsah ülkesine yönlendirmesine yol açmıştır.⁵ Alâeddin Muhammed'in Moğollara karşı gösterdiği bu saldırgan politika çok kısa bir süre içerisinde tüm memleketinin Moğol orduları tarafından işgaline, asırların birikimi, Türk-İslam kültürünün en önemli örneklerinin bulunduğu Maverâünnehir şehirlerinin yerle bir edilmesine neden olmuştur. Moğol birliklerinin önünden haremını ve tüm zenginliklerini bırakarak Hazar Denizi'ndeki "Bab Sükûn" adasına kaçan Harezmsah Muhammed, burada perişan bir vaziyette 1220 yılında vefat etmiştir.⁶ Muhammed Harezmsah'ı yakalamak üzere gönderilen Cebe Noyan⁷ ve Sebütey Noyan idaresindeki Moğol müfrezesi⁸ sultanın ölümünden dolayı bu görevi başaramamış olmakla beraber, ileri harekâtlarına devam ederek Kafkasya üzerine bir keşif akını gerçekleştirir.⁹ Cebe ve Sebütey 1220-1222'de Rey, Hemedan ve Tebriz üzerinden Tiflis'e kadar düzenledikleri harekâta Gürcüleri firara mecbur etmişlerdir. Cebe ve Sebütey'in birlikleri daha sonra Derbent üzerinden Don ve Volga Nehirleri arasındaki Kıpçak arazisine yürümüşlerdir.¹⁰ Burada 1222 yılında Rus ordusunu Kalka Irmağı kenarında imha eden Cebe ve Sebütey, Deşt-i Kıpçak seferi ile meşgul oldukları sırada Cengiz Hanın büyük oğlu Cuci de Harezm seferinden dönerek, daha önce babası tarafından kendisine tahsis edilmiş olan İtil Irmağı doğusundaki yurduna dönmüştür. Kafkasların işgali, Rus ordusunun imhası ve Suğdak limanının yağmasından sonra, 1223 sonlarında, Cengiz Han'a bu sefer sırasında edindikleri ganimetleri ve hepsinden daha önemlisi, bir sonraki seferlerinde işlerine oldukça yarayacak olan istila deneyimlerini de aktarmak üzere Seyhun Nehri kuzeyine doğru hareket etmişlerdir. Cebe ve Sebütey Noyanlar komutasındaki birlikler tarafından Hazar denizi etrafının tamamen ele geçirildiği bu ilk sefer, özellikle Kafkasya, Ön Asya ve Kıpçak bozkırları üzerinde yapılacak planlı istila hareketleri için Moğollara büyük bir tecrübe kazandırmıştır. 1227'de Cengiz Han'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Ögedey, babası zamanında düzenlenen Çin, Ön Asya ve Avrupa seferlerini yeniden başlatmıştır.¹¹ Bu doğrultuda 1229 yılında Ön Asya'ya gönderilen Carmugan Noyan'ın asıl görevi Harezmsah devletinin yıkılması ile Hindistan'a kaçan¹² ancak 1224 yılında eski kuvvetine kavuşarak, Harezmsah devletini Tebriz'de tekrar ayağa kaldıran Celaleddin Harezmsah tehdidini ortadan kaldırmak

⁵ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 174; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 120.

⁶ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özeydin, Ahmet Ağırakça, Bahar Yay., İstanbul 1987, C. XII, s. 329; A. Konstantin D'ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yay., İstanbul 2008, s. 110.

⁷ Noyan, Cengiz Han zamanında rütbece büyük yahut küçük tüm askeri komutanların genel adı. Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 5.

⁸ Batı seferine çıkan ve 20 bin kişilik bu birlik İbnü'l Esir'de "el-Muğarribe" olarak adlandırılmaktadır. Bkz. İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C. XII, s. 328.

⁹ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 185.

¹⁰ D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 136.

¹¹ Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 191.

¹² Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 154.

olmuştur. Batıda Cebe ve Sebütey tarafından gerçekleştirilen işgallerden sonra kurulamayan Moğol idare sisteminin kurulması da onun öncelikli görevleri arasında olmuştur. Carmugan'ın idaresi altında gönderilen yaklaşık 40 bin kişilik ordu, bir daha geri dönmek üzere yola çıkmış olan askerlerden ve onların ailelerinden oluşuyordu.¹³ Bu sırada Celaleddin Harezmsah, Azerbaycan bölgesinde nüfuzunu sağlamlaştırmış ve eski itibarını kazanmış olmakla beraber, Moğol birlikleri karşısında beklenen dayanıklılığı gösteremeyip, takip ettiği yanlış politikalar neticesinde bölgedeki birçok devlet ile anlaşmazlığa düşmüştü. Nitekim anlaşmazlığa düştüğü kişilerin başında gelen Türkiye Selçuklu sultanı Alâeddin Keykûbâd ile 1230'da yaptığı Yassı Çemen savaşını kaybetmiş ve Tunceli dağlarında öldürülmüştür.¹⁴

1232 yılında Celaleddin Harezmsah'ın ülkesine hâkim olan Carmugan Noyan, Azerbaycan'a gelerek Mugan'a yerleşmiş ve bir müddet bölgedeki Ermeni ve Gürcülere boyun eğdirmekle meşgul olmuştur.¹⁵ Moğollar, bir kaçağın takipçisi olarak bulunmuş oldukları Kafkasya'da ilk kez görünmelerinin aksine bu kez bölgeyi ele geçirme gayesindeydiler. Öyle ki Moğollar hayvan sürüleri ve aileleri ile sefere iştirak etmişlerdi. Beraberlerinde Çin'in gelişmiş kuşatma aletleri, mancınıklar ve koçbaşı gibi aletler de getirmişlerdi.¹⁶ Moğolların Kafkaslarda ilk ciddi faaliyeti bölgenin siyasi teşkilatını bozmak oldu.¹⁷ Ancak Carmugan bu bölgede yapılan katliamın durmasını ve buraların vergiye bağlanması yönünde bir siyaset izlemiştir.¹⁸ Moğollar bununla da kalmayarak yapılan düzenleme ile Ermeni ve Gürcü prenslerinin itaatleri halinde kendi bölgelerinde hüküm sürebilmelerine izin vermişlerdir. Moğolların izledikleri bu politika çok geçmeden coğrafi ve siyasi olarak çok zor yönetilebilecek bu bölgede hâkimiyetin kurulmasını hızlandırmıştır. Özellikle Ermeni vakanüvisleri bu konuda Moğollara tanrısal bir kutsiyet atfederek, “*bu memleketlerin hâkimiyeti için Tanrı'nın onlara kudret ve zafer nasip ettiğini, bu ilahi kuvvete tabi olarak, Tanrının üzerlerine gönderdiği kuvvetin kıtalinden ve tahribatından sakınılabileceğini*” ifade etmeye başlamışlardır. Art arda gelen Moğol zaferleri tüm bu inançları kuvvetlendirmiştir.¹⁹ Aslında doğu Hristiyanlığının bir hayal ürünü olan bu söylentiler, Moğolların aslında Hristiyan inancına mensup olduklarını ve Müslüman tabiiyeti altındaki Hristiyan ahalinin intikamını almak üzere Tanrı tarafından gönderilmiş oldukları inancını doğurmuştur. Bu gibi söylentilerin çıkmasına, Moğol ordusunda yer alan Nesturî inancına mensup askerlerin beraberlerinde taşıdıkları çadırdan kiliselerin varlığı da etki etmiş olmalıdır.²⁰

¹³ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi- I (Kuruluş Devri)*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994, ss. 28–29.

¹⁴ İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, C. XII, s. 454.; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarıcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, ss. 85–88.

¹⁵ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yay., Ankara 2007, s. 184.

¹⁶ Robert Bedrosian, “Armenia During the Seljuk and Mongol Periods”, *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, ed. Richard G.Hovannisian, St. Martin's Press, New York 1997, C. 1, s. 258.

¹⁷ Vladimir Minorsky, “Tiflis”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, y.y., s. 269.

¹⁸ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954, s. 10.

¹⁹ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007, s. 247.

²⁰ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 22.

Moğollar Ön Asya’da, Orta Asya ve Moğolistan’da yaptıklarının aksine, dini gruplar arasında bir vaziyet takınmak durumunda kalmışlardır. İstila hareketlerinin hedefi olan Müslüman devletlerin tebaası olarak yaşayan ve birbirine bağlı görünen bir Hristiyan cemaati vardı. Bunlar bölge siyasetinde önemli rol oynadıklarından kendilerine karşı kayıtsızlık gösterilemezdi.²¹ Moğolların kendilerine karşı mukavemet gösteren Kafkasya Hristiyanlarına, bilhassa Maveraünnehir’de aynı mukavemeti gösteren Müslüman ahaliye uyguladıkları acımasız zulümleri yapmamaları da bunun bir göstergesi olabilir. Nitekim Moğollar, düzenledikleri her seferde kendilerine karşı koyarak teslim olmayan yerli halkı kılıçtan geçirmeyi bir savaş kuralı olarak uygulamaktaydılar.

Moğolların Ön Asya’da Hristiyanlar lehine vaziyet almaları onların İsa’nın dinine meyyal olmalarından ziyade, daha çok siyasi çıkarları ile açıklanabilir. Siyaseten gösterilen bu teveccühe karşılık Hristiyanlar, bilhassa Ermeniler, kendilerine göre asırlardır devam eden Müslüman boyunduruğun karşı Moğol kuvvetini kullanabilme düşüncesine kapılmışlardır. Bu düşüncenin oluşmasını destekleyecek bazı durumlar vardı. Bunların başında Moğol ordusunda görev alan Nesturî inancına sahip askerlerin yanlarında taşıdıkları haç ikonları ve çadır kiliseler gelmekteydi.²² Bu görüntü Moğolların topyekûn Hristiyan inancına sahip olabilecekleri yönündeki umutları canlandırmış olmalıdır. Hatta 1141’de Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’i mağlup eden Karahitay hanı Yelü Dashi’ye ve daha sonra Karahitay tahtını ele geçiren Nayman prensi Küçlüg’e yapılan Rahip Kral Yohannes benzetmesi, Moğollar için yapılmaya başlanmıştı.

Moğollar içerisinde Nesturî inancına sahip Hristiyan bir cemaatin varlığı bilinmekle beraber, Moğolların dini olarak Hristiyanlığa meyletmelerinin asıl sebebi, Hristiyanlardan bir müttefik olarak yararlanma düşüncesi ağır basmaktadır. Nitekim savaş esnasında bu gibi aldaticı taktikleri kullanmada Moğollar oldukça mahirdiler. Daha önce buna benzer bir durum, Deşt-i Kıpçak üzerine seferde bulunan Cebe ve Sebütey’in burada Kıpçakların başı çektiği, bölge halklarından müteşekkil bir ittifakı dağıtma girişiminde görülmüştür. Cebe ve Sebütey Noyanlar, Kıpçaklara gönderdikleri elçiler aracılığıyla onlara Türk-Moğol kardeşliğini hatırlatmışlar ve böylece onların taraf değiştirmelerini sağlamışlardır.²³ Kıpçakların eski müttefikleri bir bir mağlup edildikten sonra Kıpçakların takibine çıkan Moğollar, bunları perişan ederek daha önce kendilerine verdikleri tüm ganimeti geri almışlardır.²⁴ Moğollar ile ilk defa karşılaşan Ermeni müverrihler, Moğollar hakkındaki ilk izlenimlerini Batı’ya, Papalık makamına ve Hristiyan krallara aktarmakta geç kalmamışlardır. Güyük, Mengü ve Hülügü hanların Hristiyanlığa mensup oldukları inancı, bu yanıltıcı haberlerden kaynaklanıyor olmalıdır.²⁵

²¹ Berthold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1957, s. 227.

²² Bayarsaikan Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, Brill, Leiden 2011, s. 49.

²³ İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fi’t-Tarih*, C. XII, s. 345.; Mustafa Kafalı, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *Tarih Dergisi*, S. 25 (1971), ss. 184–85.

²⁴ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, çev. Halil İnalçık, TTK Yay., Ankara 2011, s. 255.

²⁵ Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, ss. 49–50.

Carmugan Noyan'ın Kafkasya'da Ermeni ve Gürcülere olan münasebetleri Ermeni kaynaklarında övgüyle anlatılmaktadır.²⁶ Nihayetinde bir Moğol generali olan Carmugan, Cebe ve Sebütey'in geçtiği bölgelerde ve bu bölgelerle doğrudan bağlantılı olan yerlerde Moğol idari mekanizmasını kurmaya çalışmıştır. İlk başta bölge halkından alınan geçici vergiler, Güyük Han'ın emriyle 1/10 değerinde erkeklerden alınmaya başlanmıştır. Ayrıca hareket eden etmeyen her şey üzerinden 1/30 oranında vergi yükümlülüğü getirilmiştir.²⁷ İmparatorluğun sınırlarını Türkiye Selçuklu devletinin hudutlarına kadar getiren Carmugan'ın bu bölgedeki kazanımlarının başında, Kafkaslarda ikamet eden Ermeni ve Gürcülerin sadakatlerini temin etmesi olmuştur.²⁸ Papalık makamının temsil ettiği batı Hristiyan âleminde Moğollarla ittifak kurularak Müslüman dünyasına ağır bir darbe indirme fikri yine ilk olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır.²⁹ Roux'a göre Kafkaslar'da bulunan en büyük iki Hristiyan cemaatten Gürcüler ve bilhassa Ermeniler gönüllü olarak gerçek bir coşku ile Moğollara tabi olmuşlardır.³⁰ Gürcüler bir krallık dâhilinde böyle kapsamlı bir politikayı tatbik etmiş olabilirler. Ancak, aynı bölgede prensler ve lortlar/*nakhararklar* tarafından idare edilen Ermeniler, böyle büyük bir siyaseti takip edebilecek müşterek bir idare mekanizmasına sahip değillerdi.³¹ Zaten Moğolların, çoğunlukla Carmugan Noyan zamanında, bölgede idareyi sağlaması, bu prenslerin kendi çıkarlarını bir diğer prence karşı Moğollar ile işbirliği yaparak koruması sonucunda mümkün olmuştur.³² Yani Kafkasya'da yer alan Hristiyan cemaatin Moğollara tabi olması, Müslüman boyunduruğundan kurtulmak gibi tüm etkenlerin dışında, daha çok zorunluluktan kaynaklanmıştır. Ermenilerin ilk başta kabul etmek zorunda kaldıkları Moğol tabiiyeti daha sonra, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti tabiiyetinde bulunan Kilikya Ermenileri tarafından Müslümanlara karşı intikam almak gayesi ile gönüllülük esasına dayalı bir müttefikliğe dönüşmüştür. Gerçekten Carmugan Noyan'ın rahatsızlanması üzerine 1242'de yerine atanan Baycu Noyan³³ döneminde kurulan ilişkiler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Carmugan Noyan'ın son dönemlerinde Moğolların Kafkas harekâtı durma noktasına gelmişti. Yerine Baycu'nun atanması, bölgede yavaşlayan Moğol askeri faaliyetlerini yeniden canlandırmıştır.³⁴ Carmugan Noyan ve onun yerine görevlendirilen Baycu Noyan dönemlerinde Kafkasya'da bulunan Ermeni prensleri ellerinde kalan küçük topraklarını

²⁶ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 10.

²⁷ Bedrosian, "Armenia During the Seljuk and Mongol Periods", s. 259.

²⁸ Timothy May, *Chormağan Noyan: the first Mongol military governor in the Middle East*, Indiana University, Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies 1996, s. 80.

²⁹ A. Atamian Bournoutian, "Cilician Armenia", *The Armenian People From Ancient to Modern Times Vol. I*, ed. Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York 1997, s. 286.

³⁰ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 278.

³¹ Mehlika Kaşgarlı, *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990, s. 53.

³² Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, s. 71; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1937, ss. 225-26.

³³ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, s. 228.

³⁴ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 62; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi- I (Kuruluş Devri)*, s. 30,36.

koruyabilmek adına Moğollara boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada siyasi birlikten uzak bir durumda olan Kafkasya’da, Moğol istilası önünde duramayacak olan bu nakhararkların onlara itaatten başka şansları bulunmuyordu. Ancak bu mecburi boyun eğme hali çok geçmeden gönüllü bir vasallığa dönüşecektir. Moğollar, yeni tebaalarını Müslüman idaresinden kurtarmak ve uzun zamandır Hristiyanlığın umut ettiği büyük fırsatları sunuyorlardı. Moğol istilasının kendilerine sağlayacağı imkânları daha ilk başlarda anlayan Ermeniler kısa sürede Moğollar için Kafkasya’da destek sağlayan önemli bir müttefik haline gelmişlerdir. Öyle ki Ermeniler çok kısa bir süre içerisinde, uygulanan vahşette Moğollara iyi bir rakip olduklarını göstermişlerdir.³⁵ Kilise papazları tarafından Tanrının takdiri olarak sunulan Moğol tahakkümü “Tanrının seçimi” olduğu için sonuna kadar desteklenmeliydi.³⁶ Kilise tarafından böylesine bir kutsiyet atfedilen Moğollara itaat eden bir *nakhararkın* sadakatini ispat için yapması gerekenlerin başında, Cengiz mirasının koruyucusu olarak bir Moğol prenses ile evlenmek ve Cengiz yasasına bağlı kalacağına yemin etmesi geliyordu. Böylece Moğolların vassallarına sundukları askeri destekten, din adamlarına sağladıkları imtiyazlardan ve hepsinden önemlisi kendi topraklarının kendilerine iadesi imkânlarından yararlanabilirlerdi.³⁷ Çok kısa bir zamanda Moğollar için ne derece değerli müttefikler olduklarını kanıtlayan Ermeniler, Kafkasya’da bölünmüş prenslikler ve soylu aileler etrafında toplanan nüfusun Moğol hâkimiyetinde tutulmasında da önemli rol oynamışlardır. Bu çok başlı yapıyı iyi kullanan Moğollar, bu sayede bölgede Moğollara başkaldıran diğer Ermeni merkezlerine de bu tabi yöneticiler aracılığıyla hâkim olmuşlardır. Ermeni prenslerinin kendi soydaş ve dindaşlarına karşı düzenlenen seferlerde Moğol ordusu safında yer almaları, onların Moğollar tarafından, Memlukler ve Türkiye Selçukluları üzerine düzenlenen seferlerdeki vaziyetlerini de ortaya koymuştur.³⁸ Kafkasya’da yerlerini sağlamlaştıran bu prenslerin kazandıkları imtiyazlar daha sonra Kilikya’da Türkiye Selçuklu idaresinde bulunan Ermeni baronlarının, yaklaşan bu kuvvet karşısında gösterdikleri tavrı belirlemekte de oldukça etkili olmuştur. Nitekim Ermeni baronları burada Moğollarla kurdukları ittifak neticesinde, yapılan işgallerden büyük ganimetler elde etmişlerdir.³⁹

Kilikya, Moğol istilası sürecinde Ön Asya Hristiyanları için Moğollarla kurulan ittifak anlamında merkezi bir rol oynamıştır. Bu politikaların tamamı Kilikya’da yerleşik küçük Ermeni Baronluğu tarafından ortaya konulmuştur. Kilikya Ermeni yöneticileri Moğol işgalini ve Ermenistan üzerindeki etkisini dikkatli ve politik bir şekilde izlemişlerdir.⁴⁰ Moğol istilasının Türkiye Selçuklu devleti sınırına dayandığı bir dönemde, Alâeddin

³⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 278,338.

³⁶ Lauren Prezbindowski, *The Ilkhanid Mongols, the Christian Armenians, and the Islamic Mamluks : a study of their relations, 1220-1335*, Louisville University, Master of Arts in Department of History 2012, s. 43.

³⁷ Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, s. 71.

³⁸ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 16; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Gazi Üniversitesi 2008, s. 155.

³⁹ Prezbindowski, *The Ilkhanid Mongols, the Christian Armenians, and the Islamic Mamluks : a study of their relations, 1220-1335*, ss. 50–52.

⁴⁰ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 204.

Keykûbâd tarafından Selçuklu hâkimiyeti altına alınan Kilikya, her zamanki gibi stratejik önemini korumaktaydı. Toros maden ocaklarından çıkan demir, bölgenin bol kereste üretimi ve ovalarından temin edilen buğday, şarap, kuru üzümünün yanı sıra buradaki atlar ve katırlar yabancı ülkelerde çok değer görmekteydi. Ayrıca Batı için Doğu ticaretinin başlıca istasyonu olan bu bölge⁴¹, X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans tarafından buraya göçe zorlanan Ermenilerce zaman zaman tehdit edilmekte idi.⁴² Malazgirt savaşından sonra Ermeniler özellikle önemli kale ve sarp dağlık bölgeleri ele geçirerek bu bölgede birbirini izleyen dönemlerde Rupen ve Hetum ailelerinin yönetiminde küçük bir Ermeni prensliği olarak ortaya çıkmışlardı. Bu Ermeni prensliği, Selçuklular ve Müslümanlar üzerine düzenlenecek bir Haçlı seferinin gerçekleşmesi için papalık makamından birçok kez talepte bulunmuştur. Burada dikkat edilecek husus, Ermenilerin dışında Müslüman idaresinde bulunan diğer hiçbir Hristiyan cemaatin, Batı Hristiyanlığından müdahale isteğine kayıtlarda rastlanmamış olmasıdır. Kilise etrafında örgütlü bir halde yaşayan Ermenilerin bu yardım talebi sadece Müslüman idaresine karşı olmamıştır. Selçuklu idaresinin sağladığı güven ortamının aksine, her fırsatta Ermenilere baskı uygulamış olan Bizans'a karşı da Ermeni baronları ve din adamları Avrupa'dan yardım talep etmişlerdir. Nitekim Papa VII. Gregorius ile Ermeni patriği arasındaki mektuplaşmada her iki tarafında ortak düşmanı olan Bizans ve Türklere karşı bir ittifaktan bahsedilmiştir.⁴³ Papa Gregorius, "*Hiçbir millet Ermeniler kadar kendi isteği ile Haçlı ordularının yardımına koşmamıştır. Ermeniler Haçlılara at, silah ve zahire vermişlerdir*" diyerek Haçlıların bölgede en büyük yardımcılarının Ermeniler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Haçlı seferleri sırasında Bizans ve Türklere karşı fırsattan istifade eden Ermeniler, Kilikya'da ilk başta bir prenslik ve akabinde II. Leon döneminde bir krallık kurmuşlardı. Bizans ve Türklere karşı Haçlılardan yardım gören Ermeniler, Frenk tesiri altına girmişler ve Kilikya'da Avrupa tarzında bir feodal yapı oluşturmuşlardı. Buna rağmen her zaman olası bir Haçlı tehdidi ve Ermeni milli kimliğini temsil eden Gregoryen mezhebinden uzaklaşma kaygıları dolayısıyla, onlara karşı milli şuur ve tepkilerini göstermişlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti sultanı Alaeddin Keykûbâd, Moğol istilasının kapıya dayandığı bir dönemde, ne zaman ne yapacağı belli olmayan Kilikya Ermenilerini itaat altına alarak, İzzeddin Keykavus döneminde ödedikleri harcı iki misline çıkartmak suretiyle tedbir almıştı (1225). Aynı zamanda Selçuklu metbuluğunu tekrar kabul eden Ermeniler, ihtiyaç olması halinde teçhizatlı olarak 1000 süvari ve 500 çarkçıdan oluşan bir kuvveti göndermeyi ve parayı sultan adına bastırmayı kabul etmişlerdi.⁴⁵ Ancak Alâeddin Keykûbâd'ın zehirlenerek öldürülmesi üzerine Selçuklu tahtını devralan II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Moğol tehdidi giderek artmış ve bu yeteneksiz sultan döneminde

⁴¹ Wilhelm Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yay., İstanbul 2000, s. 411,415.

⁴² George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara 2011, s. 350.

⁴³ Kaşgarlı, *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 50.

⁴⁴ Mehmet Ersan, "Ermenilerin Nazarında Haçlılar", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. M. Metin Hülagü, Ankara 2014, C. II, s. 205.

⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, ss. 366–67.

Türkiye toprakları Moğol istilası ile karşı karşıya kalmıştır.⁴⁶ 1242’de Erzurum’un Moğol işgaline uğraması, istilayı Türkiye kapılarına kadar getirmiş oldu. Ancak kış mevsiminin bastırması ile Moğolların Mugan’a kışı geçirmek üzere geri dönmeleri, Türkiye Selçuklularının bu istilaya karşı koyabilmek için kısa süreli de olsa askerî bir hazırlık yapma fırsatı verdi. İlk başta Selçuklulara tabi olan komşu Müslüman ve Hristiyan memleketlere elçiler gönderilip, müşterek düşmana karşı ortak hareket edilmesi yönünde tedbirler alınması kararlaştırıldı.⁴⁷ Bu amaçla Ermeni kralı Hetum’un babası Baron Konstantin Kayseri’ye çağırılmış, tabiiyeti gereği göndermek zorunda olduğu 1500 askerin yanı sıra 3000 kişilik bir kuvvetle istikbaldeki savaşa iştirakine karar kılınmıştır. Bu anlaşmaya rağmen Ermeniler, Köseadağ’da Moğol ordusu ile karşılaşan Selçuklu ordusuna katılmamışlar, ancak Moğollar Sivas’ı teslim alıp Kayseri kapılarına dayandıkları sırada orduya katılmak üzere gelmişlerdi. Ne var ki burada da ağırdan alarak, savaşın gidişatını seyretmek suretiyle, savaşın Moğollar lehine geliştiğini görüp, geceleyin gizlice kaçmışlardı.⁴⁸ Köseadağ’da savaşmadan geri çekilen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, panik içerisinde Ankara’ya kadar çekilmişti. Türkiye Selçuklu ordusunun dağılmış olduğunu anlayan Moğollar derhal Anadolu şehirlerini işgal etmeye başladılar. İlk önce Sivas’a gelen Moğollar, şehir halkının aman dilemesi ve ellerindeki tüm zenginlikleri Moğollara teslim etmeleri üzerine şehir halkına zarar vermediler. Sivas’ın müstahkem surlarını yıktıktan sonra Kayseri önüne kadar ilerlediler. Kayseri halkı Moğollar karşısında ilk başta teslim olmayarak şehri savunmayı tercih etmiştir.⁴⁹ Kuşatmanın uzadığı ve Moğol ordusunun tam geri döneceği bir esnada, Kayseri’de iğdişbaşı* olarak görev yapan Hacukoğlu Hüsam adında bir Ermeni, gece olunca gizliden Moğol generali Baycu Noyan’a haber göndererek, can güvenliği konusunda kendisine teminat verilmesi şartıyla kale kapısını Moğollara açabileceğini söylemiştir. Baycu’nun kendisine verdiği teminat karşılığında şehrin kapılarını açan Hacukoğlu Hüsam, Moğolların Kayseri’de yaptıkları tüm işkencelerin sorumlusu olmuştur.⁵⁰ Aknerli Grigor her ne kadar Hacukoğlu Hüsam’dan bahsetmese de Moğolların Kayseri’yi hile yolu ile ele geçirdiklerini ve ileri gelenlerini öldürerek, halkını esir ettiklerine kroniğinde yer vermiştir.⁵¹

Türkiye Selçuklu Devletinin tebaası olan Ermenilerin Moğol istilası karşısında tabiiyeti altındaki devlete karşı menfi tutumu bu örnekle sınırlı değildir. Köseadağ savaşından sonra

⁴⁶ Feridun Nâfiz Uzluk (çev.), *Anonim Selçuknâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Örnek Matbaası, Ankara 1952, s. 30.

⁴⁷ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, s. 64.

⁴⁸ Gregory Abû'l Farac, *Chronicon Syriacum, Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999, s. 542; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 451.

⁴⁹ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yay., Ankara 2011, s. 20.

* XII ve XIII. yüzyıllarda Anadolu şehirlerindeki vergi memurlarına iğdiş deniliyordu. Kelime kaynaklarda Arapça ve Farsça çokluk şekilleriyle de (egâdişe, igdişân) kullanılmıştır. İğdişlerin reislerine “iğdişbaşı, emîr-i iğdişân, emîrü'l-egâdişe” adı verilmiştir. Bkz. Faruk Sümer, “İğdiş”, *TDVİA*, 2000, C. 21, ss. 524–25.

⁵⁰ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye*, ss. 73–74.

⁵¹ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 17.

Anadolu şehirleri Moğollar tarafından bir bir ele geçirildiği esnada, Moğolların önünden kaçan yerli Müslüman halk yollarda Ermeniler tarafından saldırılara maruz kalmıştır. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ordunun Moğollar karşısındaki hezimetinden haberdar olur olmaz kızını, cariyelerini ve tüm servetini alarak, Kilikya Ermeni kralı Hetum'un babası baron Konstantin'e sığınmıştır. Bu siyasi sığınmayı kendileri için bir fırsat olarak değerlendiren Baron Konstantin ve Hetum, Moğolların teveccühünü kazanmak üzere, Baycu Noyan'a sultanın haremının ellerinde olduğunu, diledikleri takdirde bu mültecileri kendilerine teslim edecekleri haberini göndermişlerdir. Ermeni kaynakları mültecilere karşı utanç verici bu davranışın, Moğolların zorlaması sonucu mecbur kalınarak yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Zira mültecileri Moğollara teslim etmemeleri durumunda Ermeniler ve Moğolların aralarında akdettikleri dostluk anlaşmasının geçerliliğini yitireceğini öne sürmüşlerdir.⁵² Ancak, Simbat vakayinamesinde yer alan "dostluk anlaşması" ifadesi çok önemlidir. Anlaşıldığı üzere Ermeniler Moğollara itaatlerini arz etmişler ve bunun karşılığında bazı siyasi çıkarlar elde etmek suretiyle onlarla bir dostluk anlaşması yapmışlardır.⁵³ Süryani tarihçi Abûl Farac olayı, "Bu son derece menfur ve müstekreh hareket, bütün hükümdarların nazarında hiçbir veçhile vukuu caiz sayılmıyordu" ifadeleriyle kınamıştır.⁵⁴ Moğol-Ermeni ilişkilerinin en aktif dönemi işte bu olayların hemen ardından başlamıştır.

Ögedey'in ölümü üzerine Töregene Hatun'un naibeliği ile yönetilen Karakurum'da yeni han seçimi için kurultay düzenlenmesi gündeme gelmişti. Bu şartlar altında Baycu Noyan'ın doğuya çekilmesi gerekiyordu. Bu uygun koşullarda Türkiye Selçukluları tarafından Kilikya Ermenileri üzerine bir cezalandırma seferi yapılmıştır (1245). II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu sefer esnasında ölmesi üzerine Ermenilerle bir anlaşma imzalanmıştır. Sultanın ölümünden habersiz olan Ermeni kralı Hetum ile yapılan anlaşma gereği, Ermenilerin savaş tazminatı ödemeleri, yaptıkları zarar ve ziyanın karşılanması ve Ermenilerin işgal ettikleri yerlerin teslimi kararlaştırılmıştır.⁵⁵ Ancak 1246 yılından itibaren Türkiye Selçuklu devletini temelinden sarsan ciddi olaylar ve Moğol tabiiyetinin yarattığı buhran ortamı nedeniyle Ermeniler bu anlaşma şartlarına hiçbir vakit uymamışlardır.⁵⁶

Batıda Papalık ve Hristiyan krallar, haklarında yazılmış gerçek dışı hikâyelerle Moğol ilerleyişini henüz tam olarak anlayamadıkları bir dönemde, Ermeniler onlarla bir ittifak yapmanın Hristiyan âlemi için son derece önemli olacağına karar vererek Moğollarla ittifak kurmak üzere büyük çaba sarfetmişlerdir. Özellikle 1243'de Moğolların Türkiye Selçukluları üzerinde kesin bir galibiyet almaları üzerine Ermeni idareciler açık bir şekilde Moğol saflarında vaziyet almışlardır. Bu idarecilerin başında gelen Kilikya Ermeni baronu Hetum Moğollara itaatinin mükafatını almak ve onlarla daha sonra

⁵² Gundstabl Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1946, s. 86.

⁵³ Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, ss. 186-87.

⁵⁴ Gregory Abû'l Farac, *Chronicon Syriacum, Abû'l Farac Tarihi*, s. 543.

⁵⁵ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, s. 87.

⁵⁶ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yay., Ankara 2002, s. 32.

Müslüman âlemine karşı kurulacak bir ittifakın temellerini atmak üzere Kilikya Ermeni ordusu komutanı ve aynı zamanda kardeşi olan Sımbat'ı, 1248'de Karakurum'a göndermiştir.⁵⁷ Burada Güyük Han'ın taht törenine katılan Sımbat, Güyük Han tarafından teveccüh ile kabul edilmiş ve kendisine Kilikya Ermenileri hakkında himaye ve dostluk teminatı içeren bir berat verilmiştir.⁵⁸ Bu kabulde Sımbat, Türkiye Selçuklularının ele geçirdiği şehirlerin kendilerine iadesini de talep etmiştir. Güyük Han, talep edilen şehirlerin valiliğini Sımbat'a vermiştir. Sımbat dönüşte Anadolu ve Kafkaslarda Moğolların başkumandanı olan Baycu Noyan'ı da ziyaret etmiştir. Baycu, Güyük Han tarafından Sımbat'a verilen imtiyazları yerine getirmiştir.⁵⁹

Kilikya Ermenilerinin Moğollarla yaptıkları bu müzakereler son derece dikkat çekicidir. Ermeniler, geniş ticaret ağları sayesinde Moğollara bölgenin iç ve dış meseleleri hususunda önemli bilgiler aktardılar. Ermeniler, Anadolu'da daha öncesinde Haçlı ordularına yaptıkları rehberliği artık Moğol müfrezeleri için yapmaya başlamışlardı. Moğollar, Kilikya Ermenilerinin, çevresini saran düşman Müslüman devletlerle sürekli çatışan ve güçlü bir müttefike ihtiyaç duyan küçük bir Hristiyan devlet olduğunu biliyorlardı. Batıda, Memluk ve Selçuklu gibi kuvvetli devletlerin bulunduğu bir genişleme istikametinde Kilikya Ermenileri gibi sadık bir vassala güvenmek Moğollar için de avantajlı olmuştur. İşte bu durum Moğol-Ermeni ittifakının ilk aşamasını başarıya ulaştırmıştır. Büyük Han Güyük, Kilikya Ermeni heyeti ile Ermeni prenslerine kimsenin baskı yapmayacağını ve onların krallıklarını korkusuzca yönetebileceklerini güvence altına alan bir emirname mühürlemiştir.⁶⁰

Sımbat Karakurum'u ziyareti esnasında, eniştesi olan Kıbrıs Kralı Henry'ye, 1247 yılında Semerkand yakınlarındayken bir mektup yazmıştır. Bu mektupta doğuda çok sayıda Hristiyan'ın bulunduğu bahseden Sımbat, bu Hristiyanların Moğol hanının himayesine girerek, her türlü ibadetlerinde özgürlüğe kavuştuklarını anlatmıştır. Aynı zamanda Moğol Hanı ve tebaasının da Hristiyan olmaya başladığını yazmıştır.⁶¹

Moğollara giden ilk Hristiyanlar Ermeniler olmamıştır. Ermeni komutanı Sımbat'tan önce Papa IV. Innocent, Baycu ve Güyük'ü ziyaret etmek üzere heyetler yollamıştı. Bu heyetlerden en önemlisi ünlü İtalyan Fransiskan rahip Jean de Plano Carpini başkanlığındaki misyoner heyet olmuştur.⁶² Bu ilk münasebetler Avrupa'nın Moğollarla bir ittifak arayışından çok, böylesine büyük bir istilayı gerçekleştiren kuvveti tanımaya ve durdurmaya yönelik beyhude diplomatik girişimlerdi. Nitekim Güyük Han, Papa IV. Innocent'e 11 Kasım 1246'da yazdığı cevabi mektubunda, yalnızca kendisinin ve diğer Hristiyan kralların itaat etmesi halinde Moğolların istilayı durduracaklarını söyleyerek papalığın diplomatik girişimlerinin sonuçsuz olacağını göstermiştir. İşte Moğol işgal

⁵⁷ Sımbat, *Başkumandan Sımbat Vekayinamesi*, s. 88.

⁵⁸ Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 279.

⁵⁹ Hrant D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, C. 1, S. 1 (1950), s. 410.

⁶⁰ Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, s. 84.

⁶¹ Henry Yule, *Cathay and the Way Thither, Vol I*, ed. H.Cordier, The Hakluyt Society 1915, s. 162.

⁶² Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001.

hareketlerinin Türk-İslam devletleri üzerine yönlendirilmesinde ve Hristiyanlığın menfaatleri doğrultusunda kullanılmasında en kayda değer faaliyetler Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Sımbat'a verilen imtiyazlara karşılık olarak Güyük Han, Kilikya Ermeni baronu Hetum'un itaatini arz etmek üzere Moğol sarayını ziyaret etmesi gerektiğini bildirmişti.⁶³ Ancak Güyük Han'ın kısa süre sonra ölümü (1248) bu seyahati geciktirmiştir. 1251 yılında yerine Cengiz'in küçük oğlu Tuluy'dan torunu Mengü geçmişti. Hem yeni hanı tebrik etmek hem de geciken itaatini arz etmek üzere Hetum bir köle kıyafeti içerisinde kimliğini gizleyerek Mengü Han'ın karargahını ziyaret etmiş ve ondan hüsnü kabul görmüştür. Mengü Han'a Moğollar ile Hristiyanlar arasında barış ve dostluğun hâkim olması, kutsal toprakların Müslümanlardan alınarak Hristiyanlara devredilmesi, Selçukluların işgal ettiği toprakları kendilerine verilmesi ve Abbasi halifesi ile savaşılması gibi teklifler iletilmiştir. Hatta Mengü Han'a tebaası ile Hristiyan olması teklif etmiştir.⁶⁴ Mengü Han Hetum'a tüm kiliselere ayrıcalıklar içeren bir yarlık vererek, kendisini Moğollara hızlı ve içten bir şekilde adadığı için ödüllendirilmiştir.⁶⁵ Böylelikle Ermeni krallığı sadece Moğol yıkımından kurtulmamış aynı zamanda bu istiladan çok olumlu faydalar edinmiştir. Hetum artık Moğollar katında Hristiyanların önde gelen lideri konumuna yükselmiştir.⁶⁶ Bundan böyle Ermeniler, Moğolların Ön Asya'da giriştikleri tüm işgallerde ön sırada yer almışlardır. Mengü Han tarafından İsmaililer, Abbasiler ve Memlukler üzerine gönderilen Hülagü'nün Ortadoğu'ya geldiği vakit Hethum ona Suriye istilasında sadık bir yardımcı görevi görmüştür. Öyle ki Hethum'a ünlü Moğol kumandanı Kit Buga'nın öldüğü Ayn Calut yenilgisinden sonra bile Torosların batı kesimindeki bazı stratejik öneme sahip alanlar verilmiştir. Bunlar arasında Maraş gibi Suriye ve Kuzeyin iletişimini sağlayan yerleşimler vardı. Böylece Ermeni Krallığı Moğollarla yaptığı ittifak sayesinde en büyük sınırlarına ulaşmıştır.⁶⁷

Kafkaslarda Moğollara karşı kısa süreli bir mukavemet şeklinde başlayan ve daha sonra zorunlu bir tabiiyetle devam eden ilk Moğol-Ermeni ilişkileri çok kısa bir süre içerisinde bilhassa Selçuklu tebaası olarak yaşayan Kilikya Ermenileri vasıtasıyla gönüllü bir vasallığa dönüşmüştür. Böylece Ermeniler hem bölgedeki varlıklarını sürdürmeye devam etmişler hem de bölgede meydana gelen siyasi olaylara da birinci derecede müdahale şansı elde etmişlerdir.⁶⁸ Ermeniler Moğol hâkimiyetinde yüz yıldan uzun bir süre boyunca hayırlı bir dönem yaşamışlardır. Daha Kafkasya'da ilk göründükleri andan itibaren başlayan ve Hülagü Han'ın 1258'te başlattığı işgallerde ön sırada yer alan Ermeni

⁶³ Dashdondog, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, s. 84.

⁶⁴ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 278.

⁶⁵ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, s. 230,233; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s. 25; Gregory Abû'l Farac, *Chronicon Syriacum, Abû'l Farac Tarihi*, s. 563.

⁶⁶ S. Sertel, *XI. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni ilişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006, s. 55.

⁶⁷ Angus Stewart, "The Assassination of King Het'um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians", *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. XV, S. I (2005), s. 47.

⁶⁸ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 204.

desteğiyle zirvesine ulaşan Moğol-Ermeni ittifakından başta Ermeni din adamları olmak üzere, Ermeni tacirler ve işgallerden ele geçirilen ganimetten pay alabilen bazı lordlar faydalanmışlardır.⁶⁹

Ermeniler, Moğolların öncülüğünde Selçuklu ve Memluk kuvvetlerinin yanı sıra bölgede birçok Müslüman idaresine karşı başarılı hamleler yapmışlardır. Başlangıcında Müslümanlar için Ön Asya’da zulümden başka bir şey getirmeyen Moğol istilası, Hristiyanlar tarafından fırsata çevirilen bir süreç olmuştur. Urfalı Vahram bu süreci “*Tanrı göğün kapılarını açtı ve yeryüzü verimli bir cennete döndü*” sözleriyle betimlemiştir. Ermenilerin bu talihi Memluklerin Moğolları 1260 yılında Ayn Calut savaşında mağlup etmeleri ile başlayan ve Moğolların geri çekilmesi ile sonuçlanan tarihi süreçle değişmiştir. Moğolların Ön Asya’da gerçekleştirdiği hemen hemen tüm işgal ve katliamlarda ön sırada yer alan Ermeniler, Moğolların geri çekilmeye başlamasıyla yalnız kalmışlardır. Urfalı Vahram, Allah’ın bir cezası olarak gördüğü Mısır’ın köle hükümdarınının Hristiyanların üzerine yürümesini, Kilikya’da yerleşik Ermenilerin Moğol yönetiminde sulh ve barış içerisinde yaşarken düştükleri gafletten ve bölge halklarına karşı takındıkları küstahça tavırdan ileri geldiğini nakletmiştir.⁷⁰

Miladi I. yüzyılda yaşamış olan Romalı tarihçi Tacitus “*Ambigua gens (acayıp halk)*” olarak nitelendirdiği Ermenilerin eskiden beri, tıpkı coğrafyaları gibi ulusal karakterlerinin de tuhaf özellikler sergilediğini kaydetmiştir. Onların bir yandan Roma’dan nefret ederken diğer yandan komşuları Partları kıskandıklarını ve sık sık fikir ayrılığı yaşadıkları tarafa karşı, diğerinin yanında yer alarak bu iki imparatorluk arasında var olduklarını kaydetmiştir.⁷¹ XI.-XIII. yüzyıllar arasında Haçlı seferlerinin Türkiye’ye yönelmesinde de Ermenilerin önemli bir rolü olmuştur. Selçuklu ve Bizans devletleri arasında sıkışmış konumda bulunan Ermeni prenslikleri bağımsızlıklarını kazanabilecekleri umuduyla Haçlılara kucak açmışlar ve Anadolu’nun yakılıp yıkılmasında onların yanında yer almışlardır.⁷² XIII. yüzyıldan itibaren yine Türkiye topraklarında bağımsız bir devlet kurma amacıyla güçlü olanın yanında konumlanmışlardır. Böylece başta Selçuklular ve Ön Asya’daki İslam devletlerine karşı Moğollarla işbirliği yaparak, Moğolların işlediği katliamlara aktif bir şekilde yardım etmişlerdir. Ermeni ulusu Birinci Dünya Savaşında da aynı amaçlar doğrultusunda yüzlerce yıldır tebaası olarak yaşadıkları Osmanlı Devleti’ne karşı bir iç cephe oluşturmuştur. Onların kimi zaman dini kimi zaman siyasi sebeplerle Ön Asya’daki siyasi güçler arasında sürekli taraf değiştirmesi tarihlerinde bir çok felaketi tecrübe etmelerinin de başlıca sebebi olmuştur.

⁶⁹ Bedrosian, “Armenia During the Seljuk and Mongol Periods”, s. 261.

⁷⁰ Vahram, *Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia*, çev. Charles F. Neumann, London 1831, s. 49.

⁷¹ Tacitus, *The Histories: Books IV-V, The Annals: Books I-III*, çev. Clifford H. Moore, John Jackson, Harvard University Press, London 1962, ss. 472–75.

⁷² Haçlı seferleri sırasında Ermenilerin faaliyetleri için bkz. Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, ss. 105–10.; Zeynep İnan, “I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler-Ortaçağ*, 2014, C. II, ss. 211–307.

KAYNAKÇA

- Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- Andreasyan, Hrant D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, C. 1, S. 1 (1950), s. 401–38.
- Bedrosian, Robert, “Armenia During the Seljuk and Mongol Periods”, *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, ed. Richard G.Hovannisian, St. Martin’s Press, New York 1997, C. 1 , ss. 241–73.
- Bournoutian, A. Atamian, “Cilician Armenia”, *The Armenian People From Ancient to Modern Times Vol. I*, ed. Richard G.Hovannisian, St. Martin’s Press, New York 1997, s. 273–93.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000.
- D’ohsson, A. Konstantin, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yay., İstanbul 2008.
- Dashdondog, Bayarsaikhan, *The Mongols and Armenians (1220-1335)*, Brill, Leiden 2011.
- Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, *Tarihu Muhtasari`d-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Yay., Ankara 2011.
- Ersan, Mehmet, “Ermenilerin Nazarında Haçlılar”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, ed. M. Metin Hülâgü, Ankara 2014, C. II , ss. 203–10.
- , *Selçuklular Zamanında Anadolu`da Ermeniler*, TTK Yay., Ankara 2007.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Gazi Üniversitesi 2008.
- Gregory Abû’l Farac, *Chronicon Syriacum, Abû’l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999.
- Grousset, René, *Stepler İmparatorluğu*, çev. Halil İnalçık, TTK Yay., Ankara 2011.
- Heyd, Wilhelm, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yay., İstanbul 2000.
- İbn Bibi, *el-Evamiru`l-Alaiyye fi`l-Umuri`l-Alaiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- İbnü’l Esir, *El-Kâmil Fi`l-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça, Bahar Yay., İstanbul 1987.
- İnan, Zeynep, “I. ve II. Haçlı Seferleri Sürecinde Ermeni-Latin İlişkileri”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler-Ortaçağ*, 2014, C. II , ss. 211–307.
- Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001.
- Kafalı, Mustafa, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *Tarih Dergisi*, S. 25 (1971), s. 179–88.
- Kaşgarlı, Mehlika, *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990.
- May, Timothy, *Chormaqan Noyan: the first Mongol military governor in the Middle*

- East*, Indiana University, Master of Arts in the Department of Central Eurasian Studies 1996.
- , *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- Minorsky, Vladimir, “Tiflis”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, y.y.
- Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1937.
- Oktaç, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara 2011.
- Prezbindowski, Lauren, *The Ilkhanid Mongols, the Christian Armenians, and the Islamic Mamluks : a study of their relations, 1220-1335*, Louisville University, Master of Arts in Department of History 2012.
- Roux, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- Sertel, S., *XI. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni ilişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006.
- Sevim, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK Yay., Ankara 2002.
- Simbat, Gundstabl, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1946.
- Sinor, Denis, “The Kitan and the Kara Khitay”, *History of Civilizations of Central Asia, Vol.IV*, ed. M. S. Asimov, C. E. Bosworth, Paris 1998, s. 227–42.
- Spuler, Berthold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yay., Ankara 1957.
- Stewart, Angus, “The Assassination of King Het’um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, C. XV, S. I (2005), s. 45–61.
- Sümer, Faruk, “İğdiş”, *TDVİA*, 2000, C. 21, ss. 524–25.
- Tacitus, *The Histories: Books IV-V, The Annals: Books I-III*, çev. Clifford H. Moore, John Jackson, Harvard University Press, London 1962.
- Taneri, Aydın, *Harezmşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.
- Temir Ahmet, (çev.), *Manghol-un Niuça Tobça’an, Moğolların Gizli Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1986.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Uzluk Feridun Nâfiz, (çev.), *Anonim Selçuknâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, Örnek Matbaası*, Ankara 1952.
- Vahram, *Chronicle of The Armenian Kingdom in Cilicia*, çev. Charles F. Neumann, London 1831.
- Yule, Hanry, *Cathay and the Way Thither, Vol I*, ed. H.Cordier, The Hakluyt Society 1915.

- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlılar”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. V, ss. 67–74.
- , *İlhanlılar Tarihi- I (Kuruluş Devri)*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.10>

Volume 8/1

2024 p. 197-209

BİR TÜRK ŞEHİRİ OLARAK SAKASTANA (SİSTÂN/SİCİSTÂN) VE ŞEHRİN KURULUŞUNA DAİR EFSANELER

AS A TURKISH CITY "SAKASTANA" (SİSTÂN/SİCİSTÂN) AND THE LEGENDS ABOUT FOUNDATION OF THE CITY

Nur AKBAŞ*

ÖZ

Bugünkü Afganistan'da Hilمند nehri etrafında şekillenen ve tarihin farklı dönemlerinde farklı sınırlara sahip bir bölge olan Sistân, M.Ö. VIII. yüzyılda hüküm süren ve ilim dünyasında pek çok araştırmacı tarafından Türk oldukları kabul edilen Sakalara atfen Sakastana olarak adlandırılmıştır. Fars ve Arap devletlerinin bölgeye hâkim olmasıyla Sakastana'ya Farsça Sistân; Arapça'da ise Sicistân adı verilmiştir. Çin sınırlarından Doğu Avrupa'ya uzanan toprakları idare eden Sakaların, bünyesinde farklı etnik kimliklere sahip unsurları barındıran bir konfederasyon şeklinde olduğu düşünülmektedir. Üç farklı gruptan oluşan Sakaların özellikle Hilمند nehri ve çevresinde yaşayan kısmına Drangiana ismi verilmiştir. Zamanla Sistân bölgesinin merkezi konumundaki Zerenc şehrine de aynı ismi verilmiştir. Takriben beş yüzyıl süren siyasi mücadelelerinde pek çok kez yurtlarını değiştirmek zorunda kalan Sakalar, M.Ö. II. yüzyılda bu coğrafyaya geri dönerek bölgeyi önemli bir merkez haline getirmişlerdir. Sistân hakkında özellikle ilk dönem İslâm kaynakları çok fazla bilgi vermektedir. Bu alanın muhtemel sebebi ilk dönem İslâm tarihi yazımının büyük bir kısmının İran yazım geleneği üzerine inşa edilmesiyle ilgilidir. Sistan bölgesi, özellikle İran millî ve kahramanlık destanlarında oldukça önemli bir konuma sahiptir. İran efsanelerinde şehrin kurucusu olarak kabul edilen Hükümdar Gerşasb adına iki farklı efsane bulunmaktadır. Bu efsanelerden hareketle Gerşasb ile Afrasiyab'ın mücadelesinin kaynaklarda oldukça canlı bir biçimde anlatılması, İran-Turan çekişmesinin boyutları ve zihni arka planda İslâmî dönem eserlere tesiri bakımında da değerlendirilmeye muhtaçtır. Şehrin İran yönetiminde de kutsiyet taşıdığı düşünülmektedir. Bunun dışında şehrin en

* Uzm., İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, E-mail: nur_akbass@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7767-9881, Malatya, Türkiye.

bilinen özelliği Rüstem adlı bir hükümdarının olduğudur. İran edebiyatının önemli kahramanı Rüstem, bugün hala Anadolu'da da etkisini gösteren "Zaloğlu Rüstem" hikâyesinin kahramanıdır. Rüstem, kaynaklarda İslâm ordularının bölgeye geldiği dönemde Sistân hâkimi olarak ifade edilmiştir. Ancak bu dönemde müellifler eserlerini rivayet usulüyle kaleme aldıkları için bazen gerçek dışı ve efsanelere dayalı aktarımlar yapılmıştır. Bu husus da muhtemelen Rüstem adının efsanelerde ön plana çıkmasıyla alakalıdır. Çalışmamızda bahsi geçen hususlar aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sistân, Gerşasb, Rüstem, Türkler.*

ABSTRACT

The Sistân a region that was shaped around the Hilmen river in today's Afghanistan and had different borders in different periods of history, It was named "Sakastana" in reference to the Saka's people which was founded in the VIII century BC and were accepted as Turkish by many researchers in the world of science. With the dominance of Persian and Arab states in the region, the Sakastana was called in Persian the Sistân, in Arabic the Sicistân. It is thought that the Saka which govern the lands extending from the borders of China to Eastern Europe, are in the form of a confederation that includes elements with different ethnic identities. The part of the Saka which consists of three different groups, especially living around the Hilmen river, was named "Drangiana". Over time, this name became the name of the city of Zereng which is the center of the Sistân region. The Sakas who had to change their homeland many times in their political struggles which lasted for about five centuries, B.C. II. century they returned to this geography and made it an important center they owned. Especially the early Islamic sources give a lot of information about Sistân. The probable reason for this relevance has to do with the construction of the Iranian writing tradition, a major consequence of early Islamic historiography. The region has a very important structure especially in Iranian national and heroic epics. There are two different legends in the name of King Gerşasb, who is accepted as the ruler of the city in Iranian legends. Based on these legends, the vivid description of the struggle of Gerşasb and Afrasiyab in the sources also needs to be evaluated in terms of the dimensions of the Iran-Turan conflict and its influence on the Islamic period works in the mental background. It is thought that the city also had a sanctity in the Iranian administration. Apart from this, the most well-known feature of the city is that it had a ruler named Rüstem. Rüstem the important hero of Iranian literature, is the hero of the story "Zaloğlu Rüstem", which still shows its influence in Anatolia today. Rüstem is mentioned in the sources as the ruler of Sistân at the time when the Islamic armies came to the region. However, in this period, as the authors wrote their works in the narration method, sometimes unrealistic and legendary transfers were made. This issue is probably related to the prominence of the name Rüstem in the legends. The issues mentioned in our communicate will be tried to be clarified.

Keywords: *Sistân, Gerşasb, Rüstem, Turks.*

Giriş

Günümüzde İran'ın Afganistan sınırındaki Belûcistân bölgesiyle birleştirilmiş bir eyaleti olan Sistân, tarihi süreçte sınırları genişleyip daralmasına rağmen İran ve Afganistan arasında konumlanmaktadır. Arkeolojik araştırmalarda şehrin sınırlarının, bugünkü İran topraklarının neredeyse yarısına tekabül ettiği ifade edilmiştir.¹ Kuruluş döneminden itibaren uzun bir müddet Hilmen'de nehri ve çevresine yerleşilmesiyle şekillenen Sistân şehrinin sınırları, zamanla genişleyerek doğuda Keşmir'e kadar uzandığı bilinmektedir.² Arap-İslâm Devleti'nin akınlarının başlamasıyla birlikte bölgede uzun yıllar devam eden bir mücadele döneminin yaşanması, Sistân'da bir tarafta Arap hakimiyeti, diğer tarafta ise bir Türk hanedanının hüküm süreceği ölçüde geniş bir eyalet olduğunu göstermektedir.³ Yine İslâm kaynaklarında ilk dönemlerden itibaren Zerenc,⁴ Büst⁵ ve Ruhhac⁶ şehirlerinin Sistân'ın içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte X. yüzyıl kaynaklarında Sistân'ın merkez şehri Zerenc Kalesi'nde beş, ribâtında ise on üç olmak üzere toplam on sekiz adet demir kapısı bulunduğu aktarılmıştır.⁷ Rüzgârın oldukça fazla olduğu şehirde yel değirmenlerinin kurulduğu ve bazı dönemlerde rüzgârın şiddetinden evlerin kum tepeleri altında kaldığı da bilinmektedir.⁸

1. Sistân Adının Kökeni ve Sakalar

Hakkında farklı görüşler bulunmasına rağmen alanın önemli araştırmacıları tarafından Sistân adının M.Ö. VIII. yüzyılda hüküm süren Sakalara ithafen bölgeye verildiği ortaya konulmuştur.⁹ Ancak Sakaların bir bölgeye adını verecek mahiyetteki yerleşimi, M.Ö. II.

¹ Ellworth Huntington, "The Basin of Eastern Persia and Sistân", *Explorations in Turkestan: with an Account of the Basin of Eastern Persia and Sistân*, Edt. R. Pumpelly, Washington 1905, s.230.

² İbn Havkâl, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s.315.

³ Bahsi geçen Türk devleti ve bu devletle yaşanan mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Nur Akbaş, *Türk Şâhîler*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2019, s.46-62.

⁴ Sistân şehri veya bölgesinin uzun yıllar merkezi olan ve şehre ilk adını veren bu şehir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İstahîrî, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015, s.213-214; Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.315-316.; Seyyid Rasul, "Sukût-u Zerenc; Zuhûr-u Şehr-i Sistân" *Pijûhişnâme-i Târîh Hay-ı Mahallî İrân*, C. 1, S.5 (1393), Mazenderan 1393, s.136; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, çev. Adnan Eskikurt- Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s.415.

⁵ Sistân bölgesinin kuzeyinde, Zerenc'ten sonra en önemli ikinci şehri olan Büst hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Mukaddesî, *age*, s.314; Tahsin Yazıcı, "Büst", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.6, s.495.

⁶ Türk Şâhîlerin batı kolunu teşkil eden Rutbillerin yurdu olarak bilinen Ruhhac hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Havkâl, *age*, s.318; G. Le Strange, *age*, s.426.

⁷ İbn Havkâl, *age*, s.315.

⁸ Bkz., Mesûdî, *Altın Bozkırlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s.104.

⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.46. Sakaların menşei hususunda İranlı oldukları görüşü için bkz., Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s.24. Türk olduklarına dair ayrıca görüşler için bkz., Saint Martin, *Fragments D'une Historie des Arsacides*, Paris 1850, s.3 vd.; Ali Ahmetbeyoğlu, "Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih Dergisi*, S. 50 (2009/2), s.16; Ayrıca Saka adının anlamı hususundaki iddialar için bkz., Şemsettin Günaltay, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikâtların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi", *Belleten*, C.II-S. 7-8, (Temmuz 1938), s.349 vd; İlhami Durmuş, "'Saka' Adı Üzerine", *Milli Folklor* S. 19 (Güz 1993), s.33-34. Filolojik unsurlar üzerinden değerlendirilmiş görüşler için bkz., A.D. Mordtmann, "*Ueber die Keilinschriften zweiter Gattung*",

yüzyılda bölgeye çekildiği dönemde gerçekleşmiş olmalıdır.¹⁰ Sistân şehrine özellikle Moğol istilasından sonra Farsça’da öğle vakti anlamına gelen *Nimruz* adının verildiği bilinmektedir.¹¹ Bunun dışında Sistân’ın ilk merkezi konumundaki Zerenc ismi de şehrin adı konusunda etkili olmuştur. Nitekim Sakaların su kenarında yaşayanlar anlamına gelen Drangiana kolu, bahsedilen bu merkezde yaşadığı ve Zerenc adının da Drangiana’nın zaman içerisindeki dönüşümüyle alakalı olduğu düşünülmektedir.¹² Asya bozkırlarından Doğu Avrupa’ya uzanan geniş bir coğrafyada uzun süre hakimiyetini muhafaza eden Sakalar tabii olarak pek çok kavimle karşılaşarak onlar tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Pers kaynaklarında “Saka”,¹³ Grek kaynaklarında iskit/skyth¹⁴ ve Çin kaynaklarında “Sai”¹⁵ ismiyle bahsedilmiştir. Sakaların Türk destanlarında ilk olarak Şu Destanı’nda bahsi geçtiği işaret edilmiştir. Bir siyasi teşekkül olarak zikredilen “Şu” ismi, zamanla “Saka” ismine dönüşmüştür.¹⁶ Bu destan ile ilgili rivayetlerin, Sakaların M.Ö.

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, (ZDMG) C. 24, S. 1-2 (1870), s.77; A. Ahmetbeyoğlu, *Bizans Tarihçisi...*, s.15. Konu hakkında destanların vermiş olduğu ayrıntılı bilgi için bkz., Z.V. Togan, *Umumi...*, s.33 vd. Sakalara ait olduğu düşünülen yazıtlarda kullanılan alfabeden yola çıkarak Türk oldukları görüşü için bkz., Gerard Fussman, “Nouvelles inscriptions Saka: ère d’Eucratide, ère d’Azès, ère Vikrama, ère de Kaniska” *Bulletin de l’École française d’Extrême-Orient*, S. 67 (1980), s.3 vd.

¹⁰ M.Ö. II. yüzyılda bir domino etkisiyle Büyük Hun Devleti’nin Yüe-çileri, Yüe-çilerin de baskılarıyla Sakaları bu topraklara itmesiyle mümkün olmuştur. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., V.F. Büchner, “Sistân”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1966, s.716.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, “Sistân”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, s.274.

¹² Sakaların Zerenc çevresindeki hayatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Paolo Daffina, *L’immigrazione dei Saka nella Drangiana*, ISMEO, Roma 1967.

¹³ Pers kaynaklarında hem Saka hem de İskit adının başka bir formu olduğu düşünülen “Aşkûza” ismi kullanılmıştır. Pers kralı Darius’un Behistun kitabelerinde Saka olarak zikredilmiştir. Bkz., *The Sculptures and Inscription of Darius the Great Rock of Behistun in Persia*, ed. British Museum, London 1907, s.91, 151, 157, 220; Walther Hinz, “Zur Behistun-Inschrift des Dareios”, ZDMG C. 96, S. 2, (1942), s.338. Aşkûza ise Asur kitabelerinde rastlanan İskit formudur. Bkz., Maximilian Streck, *Assurbanipal und die Letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh’s*, C.1, Leipzig 1916, s.CCCLVII. Ayrıca aynı eserde yazar Aşkûza ismi hakkında ayrıca bir başlık açarak kendi yorumunu da belirtmiştir. M. Streck, s.375. Mevcut kullanımların dışında Avesta’da ise “Saoçaya” şeklinde ifade edilmiştir. H. W. Bailey, “Avesta and Saka”, *Indo-Iranian Journal* C. 11, S.4 (1969), s.290.

¹⁴ Herodot, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 1993, s.287; Ptolemy, *Cladius Ptolemy the Geography*, Eng. trans. E. Luther, New York 2011, s. 144 vd; P.H.L. Eggermont, “The Historia Philippica of Pompeius Trogus and the Foundation of the Scythian Empire”, *Papers on the date of Kaniska*, (20-22 April), London, 1960, s.99-100; R.B. Steele, “Pompeius Trogus and Justinus”, *the American Journal of Philology* C. 38, S. 1, (1917), s.21 vd., J.M. Alonso-Nunez, “An Augustan World History: the ‘Historiae Philippicae’ of Pompeius Trogus”, *Greece & Rome*, C. 34, S. 1, (April 1987), s.60; Mario Busaagli, “Indian Events in Trogus Pompeius. Search for a Lost Source”, *East and West*, C. 8, S. 3, (October 1956), s.239; Ali Ahmetbeyoğlu, “Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 18, S.1, (Temmuz 2003), s.3 vd. Ayrıca Grek kaynaklarında Sakaların Makedonyalı İskender’in doğu seferine kadar *Asya İskitleri* olarak bilindikleri ancak Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki sınırı teşkil ettiğini düşündükleri Don nehrine vardıklarında Saka hakimiyetinin nehrin diğer tarafında da devam etmesi bu topluluğun yurdunun belirlenmesi noktasında kendilerini zorlamasına rağmen yine Asya İskitleri olarak zikrettikleri de bilinmektedir. Bkz., Igor Vasileviç P’yankov, “Sakalar”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca vd., C.1, Ankara 2002, s.925.

¹⁵ Kürşat Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, İstanbul 2013, s.54; Taishan Yu, “A Study of Saka History”, *Sino-Platonic Papers* S. 80 (July, 1998), s.6; Edouard Chavannes, “Les Pays D’Occident D’Après le ‘Heou Han chou’”, *T’oung Pao (Second Series)*, C. 8, S. 2, (1907), s.200.

¹⁶ Şu Destanı, esas itibariyle Divân-ı Lügati’t-Türk’ün “*Türkmanand*”, “*Öge*” ve “*Uygur*” maddelerinde anlatılmaktadır. Ahmet Bican Ercilasun, “Şu Destanı Hakkında”, *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, Edt. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s.77-80. Esasen üç maddede de Zülkarneyn ve Türk hakani Şu’nun mücadelesinden bahsetmektedir. Türkmanand maddesinde Hakan Şu ve

XII veya XI. yüzyılda Çin taraflarında Çu Devleti’ni kuran zümreye hatta Çin havalisine göç edilmeden önceki tarihine ait olduğu düşünülmektedir.¹⁷ Esasen Sakalar, M.Ö. VIII. yüzyılda Çinlilerin kuzey bozkırlarında uyguladıkları siyasetlerinin sonucunda tarımsal faaliyet ve hayvancılık açısından yeterli alan bulamayan Türk kabilelerinin batıya doğru hareketlenmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁸ Bu ilerleyiş sırasında Kimmerleri yurtlarından eden Sakalar, onlarla hemen aynı şekilde ilerleyerek bugünkü Anadolu’nun doğu sınırlarına kadar gelmişlerdir.¹⁹ Sakalar yeni yurtlarında Kimmerler ve Mannalara karşı Asurlularla ittifak kurmuş ve Sakaların kağanı Batatua, Asur kralı Esarhaddon (M.Ö. 713)’un kızı ile evlenmiştir.²⁰ Sakalar, bugünkü doğu Anadolu’ya geldikten sonra bölgede Urartularla da münasebetleri olmuştur. Urartu kralı II. Rusa, başlangıçta Kimmerlerle yaptığı gibi Sakalarla da antlaşma yoluna gitmek istemiş²¹ ancak daha sonra Sakalar tarafından ağır yenilgiye uğratılmıştır.²² Sakaların bölgedeki tesirleri Medlerin Babillilerle ittifak kurarak Asur başkenti Ninova’yı düşürmesiyle azalmış ve Sakalar geldikleri Asya topraklarına kadar çekilmeye zorlanmıştır. Medlerden sonra Ahamenişlerle de mücadeleye giren Sakalar, Persleri uzun süre uğraştırmıştır.

2. Sistân Şehrine Dair Efsaneler

İslâm kaynaklarında Sistân’ın insanları, iklimi ve sosyal dokusu hakkında bilgiler verilmiştir. Yine bu kaynaklarda şehirle ilgili ilginç bir efsanevi hikâyeye rastlanmıştır. Anlatıya göre Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın dünyaya sürgün edilme hadisesinde Şeytan’ın da Sistân’a gönderildiği ifade edilmiştir.²³ Sistân ile ilgili kendi adına yazılmış şehir tarihinde pek çok fazileti ve hasletinden bahsedilmiştir. Bu faziletlerden ilki Hz. Nuh’un cezanın kalktığına dair haberi bu şehirde almasıdır. Esere göre haberden sonra Hz. Nuh, şehre çok dua etmiş ve Sistân bu dua ile bereketlenmiştir. Diğer bir fazileti ise Hz. Süleyman ile ilgilidir. Hikâyeye göre Hz. Süleyman, rüzgârdan iklimi ılıman ve havası

Zülkarneyn’in gelişine dair aldığı tedbirler anlatılmıştır. Bkz., Mahmud el-Kaşgârî, *Divan-i Lüğati’t-Türk*, C. 3, çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1998, s.412-413. “Öge” maddesinde de Hakan Şu, Zülkarneyn’in üzerine gençleri göndermiştir. Veziri tarafından bu gençlerin başına tecrübeli bir kimsenin getirilmesi gerektiği ile ilgili hikâyeye yer verilmiştir. Bkz., Mahmud el-Kaşgârî, *Divân-ı...*, C. 1, s.90-91. “Uygur” maddesinde ise Zülkarneyn ve Şu’nun barışından sonra Uygur topraklarında meydana gelen hadise aktarılmıştır. Bkz., Mahmud el-Kaşgârî, *Divân-ı...*, C. 1, s.111-113.

¹⁷ Z.V. Togan, *Umumi...*, s.18. Z.V. Togan destanlar hususunda ayrıca “Göktürk-Çin” ve “İran Hazar” gibi iki varyantın olduğunu, Oğuz Destanı’nın temelinde ise İran hükümdarları ile mücadelelerin anlatıldığını ifade etmiştir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Z.V.Togan, “Sakalar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 17 (Temmuz 1986), s.21 vd.

¹⁸ İ. Durmuş, *İskitler*, s.31.

¹⁹ Ekrem Memiş-Cemil Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Bursa 2014, s.158.

²⁰ M. Streck, s. CCCLXXV.

²¹ M. Taner Tarhan, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (23-26 Mayıs 1983)*, İstanbul 1983, s.113.

²² Hayrunnisa Okur, “Doğu Anadolu’nun Güçlü Krallığı: Urartular”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 10, S. 29, (Mart 2017), s.331.

²³ Mirhand, *Târîh-i Ravzatü’s-Safâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2019, s.33.Târîh-i Sistân adlı eserde ise Hz. Âdem’in Hz. Havva’yı ararken Sistân’da dinlendiği, acıktığı için Cebrail (a.s.)’dan yiyecek bir şeyler istediği ve kendisine nar ile hurma ağacının indirildiği anlatılmıştır. Bkz., *Târîh-i Sistân*, çev. Vural Öntürk, *Ayışığı Yayınevi*, İstanbul 2018, s.34.

nahif bir yere götürmesini istemiş ve rüzgâr da Hz. Süleyman'ı Sistân'a getirmiştir. Hz. Nuh kıssasında olduğu gibi Hz. Süleyman'ın da Sistân'ı çok beğendiği ve şehrin onun övgülerine mazhar olmakla bereketlendiği anlatılmaktadır. Şehrin faziletine dair İslâmî intisabın verilmesinden sonra aynı eserde bu kez büyük hükümdarlar üzerinden anlatılan bir önemli hadiseye yer verilmiştir. Her ne kadar bahsedilen eserin yazım tarihi bilinmese de VII. Yüzyıldan daha sonraki bir dönemde yazıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu döneme kadar İran coğrafyasında hüküm sürmüş en muktedir hükümdarlardan birisi de Makedonyalı İskender'dir. İskender'in Hindistan seferi esnasında Sistân'da bir müddet kaldığı ve beğenmediği iki kalenin yıkılıp tek bir kale şeklinde inşa edilmesi emrini verdiği ifade edilmiştir. Hatta İrek adını verdiği bu kalenin eserin yazıldığı dönemde halen kullanıldığı bilinmektedir.²⁴

2.1. Şehrin Kuruluşuna Dair Efsaneler

Sistân ile ilgili efsanelerde kuruluşunun M.Ö. 4000li yıllara dayandığı ve Gerşasb adındaki İranlı bir hükümdar tarafından gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Hükümdar Gerşasb hakkında kaynaklarda iki farklı hikâyeye rastlanmıştır. Bunlardan ilki Esedî Tûsî tarafından kaleme alınan *Gerşasbnâme* adlı eserde verilmiştir. Esere göre Sistân şehrine gelmeden önce Gerşasb, babasından şehrin yönetimine dair nasihatler almış ve şehre geldiğinde bu öğütleri uygulamaya girişmiştir.²⁵ Ancak eserde Gerşasb'ın Sistân'a geldiğinde karşılaştığı düşmanlarına gösterdiği muamele, bölgede kendisinin gelişinden önce bir yönetimin dolayısıyla yerleşik bir ahalinin olduğu izlenimini vermektedir. Binaenaleyh, Gerşasb'ın Sistân'ın kurucusu olmasından çok ele geçirdikten sonra imar ve inşasını gerçekleştirerek şehrin ihyasını sağladığı daha makul görünmektedir. Nitekim kaynaklarda şehrin sınırları içerisinde çölün bulunduğu ve kum fırtınalarının bazı

²⁴ *Târîh-i Sistân*, çev. Vural Öntürk, s.35. Şehrin diğer adları ve bölgeleri ile ilgili bilgiler diğer İslam kaynaklarıyla benzerlik gösterse de bu eserde diğerlerinden farklı olarak Zemindaver, Kâbil ve çevresi de Sistân sınırlarına dahil edilmiş hatta bu şehirlerin Gerşasb'ın anne tarafından dedesi Guderz tarafından yaptırıldığı anlatılmaktadır. Bkz., *Târîh-i Sistân*, çev. V. Öntürk, s.45 vd.

²⁵ "...Rüzgâr gelip toprağı ve bütün şehri ve etrafını birbirine kattı. Öğüt verdi ki şehri ağaç, taş ve diğer şeylerle donat ve birbirine bağla ki bir taraftan su bir taraftan toprak (kum fırtınası) gelse dahi bir tarafı kale gibi bir tarafı deniz gibi bir zırh olmuş olsun. Kimse içindeki sırrı bilmesin (içindekilerden haberdar olmasın) İçindeki sadece seninle yaşarsa ne sen peşinden gidersen ne tekrar aranırsın kimse içinden haberdar olmaz. Eğer bir mektubun cevabı geç gelirse bil ki işin uzamıştır. Hiçbir yere ne altınsız ve gümüşsüz, ne atsız, ne de yay ve oksuz gitme. Eğer kinci bir düşmanın ortaya çıkarsa ondan her zaman kendini koru. Her işini ondan gizli tut. Eğer onunla savaş yapacağını öğrenirse pek çok hileye başvurur. Orduya bir yere hareket emri verdiğinde çabuk varmalarını emir ver. Öyle emir ver ki altın ve gümüş verdiğin gibi, düşmandan korktuğunu bilmesinler. Savaşta her gün yeni yollar aramasını bil ki düşmana çare bırakma. Gece yattığın yeri değiştir, tattırmadan bir yudum su bile içme. Savaşçılarına muhabbetli davran her gece devriyeler gezdir. Ordunun içinde ve hatta çadırın içinde bile yalnız kalma. Eğer gece kaçarsan peşinden kimse gelmez. Etrafında mert ve cesur savaşçıları uzak tutma ki onlar savaşın kaleleridir. Eğer galip gelirsen Allah'tan kork ve ordunun her ferdini ayakta tut. Kaçan düşmanları yakaladığında o gariban olanların (esirlerin) kanını dökme. Eğer düşmanı ele geçirirsen öldürme, hepsini esir al. Eğer diriyi öldürürsen, bir daha diriltmeye gücün yetmez. Eğer bir gün ihtiyacın olursa dosttan bile fazla işe yarar. Gece ilk önce yarının işini düşün, bil ki doğru iş yaparsın. Şahların soyunu zihninden uzak tutma ki o hanedanlar çok eskidir. Bu dünyanın canlıları çabuk ölürlere, bil ki onlarda canlıydı.", Esedî Tûsî, *Gerşasb-Nâme*, tah. H. Yağmanî, Tahran 1317, s.261-266.

dönemlerde evleri büyük kum yığınları altında bırakabildiği ifade edilmiştir.²⁶ Bu sebeple babasının öğütleri ve şehre geldikten sonra gerçekleştirdiği faaliyetlerden hareketle kum fırtınasının önüne kalelerle geçilmeye çalışılmış olmalıdır.

Şehrin kuruluşu ile ilgili bir diğer hikâye ise *Târîh-i Sistân* adlı eserde geçmektedir. Eserde hikâyeye Gerşâsb'ın bir şehir kurma isteği ve alimleri etrafına toplaması ile başlanmıştır. Ardından alimlere *yedi, dört ve on ikiden bakarak*²⁷ hesap yapmalarını istemiştir. Kurmak istediği şehrin en müreffeh, en mümbit şehir olması arzusunda olan Gerşâsb'ın bu hayalinin gerçekleştiği görülmektedir. Muhtemelen, İslâmiyet'in ortaya çıkışından sonraki bir dönemde kaleme alındığı için eserde hikâyenin sonu Hz. Muhammed'e dayandırılarak O'nun dönemine kadar şehrin ayakta kalacağı ve İslâmiyet'i İran topraklarında ilk kabul edenlerin de Sistân ahalisi olacağı ifade edilmiştir.²⁸ Eserde kuruluş hakkında verilen hikâyenin devam eden satırlarında Türk hükümdarı Afrasiyab ile ilgili hakaretimiz ifadeler görülmektedir. Bu ifadelerin sebebinin müellifin milli kimliği dolayısıyla kullandığı düşünülmeyle birlikte İrân-Turân çekişmesinin XIV. yüzyılda hala zihni arka planda devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bahsedilen bu çekişmenin tarafları arasındaki mücadele M.Ö. VI. yüzyıla dayanmaktadır. Pers kralı Kiros'un Sakalara kurduğu tuzakla alt etmesi ve kazandığı büyük zafer sonrası İran halkı tarafından bugün dahi kutlanan bir Saka Bayramı olduğu ifade edilmiştir.²⁹ Ancak yapılan araştırmalar sonrasında bahsedilen bu Saka bayramının Sâmi kökenli bir mitolojik hadise olduğu ortaya konulmuştur.³⁰ Saka Bayramı hususunda Zeki Velidi Togan ise İran'da günümüzde hâlâ bu zaferin kutlamalarının devam ettiğini, Tir-mah ayının on üçüncü günü kutlanan bu bayramın adının da *Tiregân Bayramı* olduğu görüşündedir.³¹ Tiregân bayramının kökeni diğer kaynaklarda ise Afrasiyab'ın İrânşehr'i zaptı ve sonrasında meydana gelen hadiselerle dayandırılmaktadır.³²

2.2. Şehrin Büyük Kahramanı: Zaloğlu Rüstem Efsanesi

²⁶ “Gerşâsb, babasından aldığı nasihatle mutlu bir şekilde Sistân'ın yolunu tuttu. Kabil'den getirdiği esirleri bir yerde topladı sonra hepsinin öldürülmesi emrini verdi. O esirlerin kanı ile bir harç yapılarak şehrin yarım kalan duvarları tamamlandı. Şehri yeniden inşa ederek onu beş demir kapı ile donattı. Ortasından bir kapı açtı, ondan sonra gelen kum fırtınasından korkmadı. Tus ve Kirman'dan pek çok grup vardı, ordu kurmuşlardı. Yanlarında sadece Kabil talanından kalan kadınlar vardı. Her gün onların erkekleri şehrin her tarafında hırsızlık ve talan yapıyorlardı. Zehhak (Zehak) Gerşâsb'ı ziyarete gelerek Pehlivan şehri Sistân'ı gezdi ve büyük bir sevgiyle karşılandı. Şehrin inşası çok iyi olmuş ve şehrin eli çok genişlemişti.”, Esedî Tusî, *age*, s.267.

²⁷ Rakamların özellikle milletlerin yaradılış ve şehirlerin kuruluş hikayelerinde sık sık kullanılan bir unsur olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen yedi, dört ve on ikiden bakılması hadisesi ise, Sâmi hassaten Babil döneminde haftanın yedi gününde ayın dört evresinin gözlenmesine dayandırılmaktadır. Bunun dışında Zerdüştilerin de Ahura Mazda, Ay, Ateş, Rüzgâr, Güneş, Hava ve Su'dan oluşan yedi tanrısına da işaret edilmiş olabilir. Bkz., Mustafa Öz, “Seb'a”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, s.241.

²⁸ Bahsi geçen hikâye için bkz., *Târîh-i Sistân*, çev. V. Öntürk, s.30.

²⁹ Strabo, *the Geography of Strabo*, İng. çev. Horace Leonard Jones, Vol. 8/5, London 1961, s.263.

³⁰ H. Gelzer, “Kappadocien und seine Bewohner”, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Alteethumskunde* Vol. 13 (1875), s.21-22.

³¹ Z.V.Togan, *Umumi...*, s.167.

³² Birunî, *Maziden Kalanlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul 2011, s.203-205.

Kelime anlamı olarak “cesur, yiğit” anlamına gelen Rüstem,³³ İran’ın güçlü efsanevi kahramanlarından birisidir. Hz. Nuh’un oğlu Sam’ın torunu ve Zal’in³⁴ oğlu olan Rüstem, aslında Part döneminde yaşadığı ve Şehnâme’de yer almasıyla efsanevî bir şahsiyete dönüştüğü düşünülmektedir.³⁵ Şehname’de Rüstem’in henüz doğmadan kudretinden annesinin takatsiz kaldığı, doğumunun da annesinin karnının yarılarak gerçekleştirildiği ve tarihi şahsiyetlerin çoğunun doğumunda görüldüğü gibi avuncunda kanla doğduğu anlatılmaktadır.³⁶ Yine aynı eserde Rüstem’in düşmanlarına karşı kazandığı zaferlerden sonra Afrasiyab’ın İran’a sefere çıktığı anlatılmaktadır. Sistân, Rüstem’in ata yurdu olarak görülmektedir. Rüstem’in dedesi Sam’ın vefat ettiği ve babası Zal’ın da onun mezarını hazırladığı sırada Afrasiyab, Şemâsâs ve Hazervan adlı iki komutanını İran’a göndermiş ve şartların bu toprakları ele geçirmek için elverişli olduğunu babasına bildirmiştir.³⁷ Gönderilen iki komutanın öldürülmesi ardından Afrasiyab ile Rüstem arasında mücadeleler başlamıştır. Oldukça uzun süren mücadelelerde taraflar kat’i bir üstünlük sağlayamamış ancak Afrasiyab ve Rüstem mücadelesinin sonu Turanlıların büyüye başvurarak Rüstem ve ordusunu mağlup etmesiyle açıklanmıştır.³⁸ Yaşanılan mücadelelerde özellikle Sistânlı bir kahraman olan Rüstem, neredeyse tüm eserin başkahramanı görülmüş ve daha sonraki dönemlerde yazılan milli destanların da Sistân bölgesinde yetişmiş kahramanlardan seçildiği görülmüştür.³⁹

Hz. Muhammed döneminde yazım faaliyetlerinin sınırlandırılması, daha sonrasında da devletin iç meseleleri sebebiyle Arap-İslâm yazım geleneği, uzun bir müddet ilmî faaliyetlerde kendi gelenekleriyle sınırlı kalmıştır. Ancak Emevîlerin devletin başına geçmesiyle bu faaliyetler artmıştır. Özellikle Sâsânî hakimiyetine son verilmesinin ardından İran kültürü ve yazım gelenekleri, Arap müelliflerin eserlerini etkilemeye başlamıştır. Nitekim İran efsanelerindeki pek çok hükümdar, İslâm dönemi siyasetnamelerinde örnek şahsiyet olarak gösterilmiştir. Dönemin İslâm müelliflerinde aşamalı bir şekilde devam eden İran edebiyatı etkisi, Abbasîlerin ilmi faaliyetlere yöneldiği XI. yüzyıldan itibaren ilim dilinin Farsça olmasıyla en üst seviyeye çıkmıştır. Dolayısıyla İran milli kahramanlarından Rüstem de Arap-İslâm müelliflerinin eserlerinde oldukça mühim ve kudretli bir şahsiyet olarak yer bulmuştur. Rüstem’in bu denli meşhur

³³ Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say yayınları, İstanbul 2015, s.473. Ancak Şehname’de ismin “kurtuldum” anlamına geldiği ifade edilmiştir. Bkz., Firdevsî, *Şehnâme*, C. 1., çev. Necati Lugal- Kenan Akyüz, Maarif Vekaleti, Ankara 1947-1956, s.333.

³⁴ Gerek Şehnâme’de gerek Târîh-i Sistân’da Zal’in adına Destân olarak da rastlanılmıştır. Bkz., Firdevsî, *age*, s.355; Târîh-i Sistân, s.33.

³⁵ Nimet Yıldırım, “Rüstem-i Zâl”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, s.294.

³⁶ Firdevsî, *age*, s.328-333.

³⁷ Firdevsî, *age*, s.373. Bu haberde Afrasiyab’ın “*Senin anlayacağın, Şemâsâs öğle vakti tahta oturmuş ve başına da yeryüzünü aydınlatan saltanat tacını koymuş demektir*” şeklindeki ifadesinde, öğle vakti olarak çevrilen kısmın orijinal nüshada “Nimruz’da” şeklinde kaydedildiği ifade edilmiştir. *Nimrûz* kelimesi Farsçada “gün ortası, öğle vakti” anlamlarına gelip [bk.z, M. Kanar, *age*, s.486, 940] bir zaman dilimini ifade etse de buradaki kullanımda Sistân’ın diğer bir adı olan Nimrûz’un kastedildiği düşünülmektedir. Nitekim bahsedilen kelimenin ardından tahta oturmak geldiği için daha çok bir yer ismi olması gerektiği düşünülmektedir.

³⁸ Firdevsî, *age*, C. 3, çev. Necati Lugal, MEB, İstanbul 1995, s.556-557.

³⁹ Firdevsî, *age*, C. 1, s.XIX.

bir şahsiyet olması ve Sistânlı olması, İslâm Devleti'nin doğu fetihlerinin anlatıldığı eserlerde bölgenin hükümdarına Rüstem veya Rüstem b. İran adının verilmesine sebep olmuştur. Kaynaklardaki şahsiyetin aksine, bu dönemde İslâm ordularının Sistân'da karşılıklarına çıkan ilk hükümdar, ismi zikredilmeyen ancak Akhun bakiyesi Halaçlardan olduğu bilinen Kâbilşâh ve Rutbil'dir.⁴⁰

Rüstem'in hikayesi sadece Arap müelliflerin eserlerini değil daha sonraki dönemde Türk hikâyeye geleneğini de etkilemiştir. Zaloğlu Rüstem hikâyelerinin Cumhuriyet dönemi ilk yıllarında gazetelerde tefrikalar halinde yayınlandığı⁴¹ ve köylerde ya da aile büyüklerinin evlerinde bu hikâyelerin okunduğu bilinmektedir. Zaloğlu Rüstem gibi ilk İslâm dönemi eserlerinin okunduğu bu aile meclislerinde, bahsedilen karakterler Müslüman ve büyük bir gazi olarak aktarılmıştır. Bu tahayyül, Türk İslâm kültürünün İran terminolojisi üzerinden aktarılmasıyla ilgili olabileceğini akla getirmektedir.

Sonuç

Günümüzde İran'ın doğu eyaletlerinden biri olan Sistân'ın adı, M.Ö. VIII. yüzyılda hüküm süren Sakaların, M.Ö. II. yüzyılda bugünkü Afganistan'da Hilmend nehri çevresine çekilmeleriyle kurulan Sakastana şehrine dayanmaktadır. Kuruluş döneminden itibaren zaman içerisinde genişleyip daralmasına rağmen şehrin mevcut konumundan çok değişmeden uzun yıllar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Şehir, hakimiyeti altına girdiği İran ve Arap devletlerinin döneminde Sistân veya Sicistân şeklinde zikredilmiş, her iki ulusun edebiyat ve tarih alanına dair eserlerinde şehirle ilgili oldukça önemli bilgiler verilmiştir. Arap-İslâm Devleti, iç meselelerini halletmesinin ardından hem yeni dinlerinin bir emri olarak askerî faaliyetlere hem de sosyo-kültürel bakımdan dış dünyaya açılmaya başlamışlardır. 661 yılından itibaren başlayan hassaten doğu akınlarında Arap-İslâm orduları, Hindistan'a kadar ilerlemeyi başarmışlardır. Görülen veya ele geçirilen uzak topraklar, İslâm coğrafyacıları tarafından pek çok eserle tanıtılmaya çalışılmıştır. Tanıtım yapılırken dönemin şartlarında şehrin ziyaret edilmesi mümkün olmayan durumlarda, gören kimselerin rivayetleri veya şehir hakkında eski eserlerde verilen bilgilerden istifadeyle gerçekleştirilmiştir. Yazılan bu eserlere bakıldığında zaman zaman rivayetlerin mübalağası ya da eski eserlerdeki efsanevi unsurların dahil edilmesi sebebiyle kaynağın dikkatle kullanılması gerektiğini göstermiştir. Binaenaleyh Sistân şehri, Arap İslâm müellifleri tarafından bahsedilen yöntemlerle kaleme alındığı görülmektedir. Çünkü şehrin ele geçirildiği dönemdeki hükümdarı pek çok İslam kaynağında Şehnâme'nin meşhur kahramanı Rüstem veya Rüstem b. İran şeklinde kaydedilmiştir. Ancak yine İslâm kaynaklarından hareketle Sistân bölgesine gelindiğinde ilk karşılıklarına

⁴⁰ Bkz., N. Akbaş, *agt*, s. 46-47.

⁴¹ 1 Haziran 1937 tarihi Salı günü Son Posta gazetesinde "Zaloğlu Rüstem" hikayeleri tefrikalar halinde yayınlanmaya başlamıştır. Bkz., "Yeni Tarihi tefrikamız Zâloğlu Rüstem, *Son Posta*, 1 Haziran 1937, s.1. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZET> E/son%20posta/son%20posta_1937/son%20posta_1937_haziran_/son%20posta_1937_haziran_1_.pdf, 28.12.2022 sa.21:52.

çıkan muhalif grubun Türk Şâhiler olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra İran edebiyatında Rüstem efsanesinin sonrasında Sistân üzerine pek çok kahramanlık destanının kaleme alındığı bilinmektedir. Şehrin kurucusu olarak bilinen Gerşab'ın adına yazılan Gerşasbnâme adlı eser bu geleneğin en önemli örneğidir. Şehrin kuruluşuna dair bu hikâye incelendiğinde Gerşasb'ın Sistân'a geldiğinde hali hazırda kurulu olan bir şehri ele geçirerek belki sadece ihya ve inşasıyla şehri kalkındırabildiği ifade edilebilmektedir. Sistân tarihi hakkında yazılan Târîh-i Sistân adlı eserde de yine şehrin kurucusunun Gerşasb olduğu ve Afrasiyab'ın da bölgeyi büyüyle ele geçirdiği ifade edilmiştir. Neticede bahsedilen eserlerin İranlı müellifler tarafından yazıldığı düşünüldüğünde kadim İran-Turan çekişmesinin gerek XI. yüzyılda gerekse XIV. yüzyılda zihni arka planda devam etmesi ilmi faaliyetlere de yansımış hatta bu etkileşim Arap ve Türk edebiyatına da tesir ederek kendine yer bulmuştur.

KAYNAKÇA

AHMETBEYOĞLU, Ali, "Bizans Tarihçisi Menandros'un Türkler (Gök-Türkler) Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih Dergisi*, S. 50 (2009/2), s.11-25.

AHMETBEYOĞLU, Ali, "Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 18, S.1, (Temmuz 2003), s.3 vd.

AKBAŞ, Nur, *Türk Şâhiler*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2019.

BAILEY, Harold Walter, "Avesta and Saka", *Indo-Iranian Journal* C. 11, S.4 (1969), s.289-292.

BİRÜNÎ, *Maziden Kalanlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul 2011.

BUCHNER, V.F., "Sistân", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1966, s.715-721.

Busaagli, Mario, "Indian Events in Trogius Pompeius. Search for a Lost Source", *East and West*, C. 8, S. 3, (October 1956), s.239.

DAFFINA, Paolo, *L'immigrazione dei Saka nella Drangiana*, ISMEO, Roma 1967.

EGGERMONT, P.H.L., "The Historia Philippica of Pompeius Trogius and the Foundation of the Scythian Empire", *Papers on the date of Kaniska*, (20-22 April), London, 1960, s.99-100.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, "Şu Destanı Hakkında", *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, Edt. Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s.77-80.

ESEDÎ TUSÎ, *Gerşâsb-Nâme*, tah. H. Yağmanî, Tahran 1317.

- FİRDEVSÎ, *Şehnâme*, C. 1., çev. Necati Lugal- Kenan Akyüz, Maarif Vekaleti, Ankara 1947-1956.
- FUSSMAN, Gerard, “Nouvelles inscriptions Saka: ère d'Eucratide, ère d'Azès, ère Vikrama, ère de Kaniska” *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*, S. 67 (1980), s.1-44.
- GELZER, H., “Kappadocien und seine Bewohner”, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Alteethumskunde* Vol. 13 (1875), s.14-26.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- GÜNALTAY, Şemsettin, “Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi”, *Bellekten*, C.II-S. 7-8, (Temmuz 1938), s.337-365.
- HERODOT, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 1993.
- HINZ, Walther, “Zur Behistun-Inschrift des Dareios”, *ZDMG* C. 96, S. 2, (1942), s.326-349.
- HUNTINGTON, Ellworth, “The Basin of Eastern Persia and Sistân”, *Explorations in Turkestan: with an Account of the Basin of Eastern Persia and Sistân*, Edt. R. Pumpelly, Washington 1905.
- İBN HAVKÂL, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- İSTAHRÎ, *Ülkelerin Yolları*, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015.
- J.M. Alonso-Nunez, “An Augustan World History: the 'Historiae Philippicae' of Pompeius Trogus”, *Greece & Rome*, C. 34, S. 1, (April 1987), s.60.
- KANAR, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say yayınları, İstanbul 2015.
- MAHMUD EL-KAŞGARÎ, *Divan-i Lügati't-Türk*, C. 1-3, çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1998.
- MARTIN, Saint, *Fragments D'une Histoire des Arsacides*, Paris 1850.
- MEMİŞ, Ekrem-BÜLBÜL, Cemil, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Yayınevi, Bursa 2014.
- MESÛDÎ, *Altın Bozkırlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
- MİRHAND, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2019.

MORDTMANN, A.D., “Ueber die Keilinschriften zweiter Gattung”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, C. 24, S. 1-2 (1870), s.1-84.

MUKADDEŞİ, *İslâm Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

OKUR, Hayrunnisa, “Doğu Anadolu’nun Güçlü Krallığı: Urartular”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 10, S. 29, (Mart 2017), s.313-355.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Sîstan”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, s.274-276.

PTOLEMY, *Cladius Ptolemy the Geography*, Eng. trans. E. Luther, New York 2011.

PYANKOV, Igor Vasileviç “Sakalar”, *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, Salim Koca vd., C.1, Ankara 2002, s.922-939.

RASUL, Seyyid, “Sukût-u Zerenc; Zuhûr-u Şehr-i Sistân” *Pijûhişnâme-i Târîh Hay-ı Mahallî Îrân*, C. 1, S.5 (1393), Mazenderan 1393, s.121-138.

STEELE, R.B., “Pompeius Trogus and Justinus”, *the American Journal of Philology* C. 38, S. 1, (1917), s.19-41.

STRABO, *the Geography of Strabo*, İng. çev. Horace Leonard Jones, Vol. 8/5, London 1961.

STRANGE, Guy Le, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, çev. Adnan Eskikurt- Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

STRECK, Maximilian, *Assurbanipal und die Letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh’s* C.1-3, Leipzig 1916.

TAİSHAN YU, “A Study of Saka History”, *Sino-Platonic Papers* S. 80 (July, 1998), s.1-231.

TARHAN, Taner, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (23-26 Mayıs 1983)*, İstanbul 1983, s.109-120.

Târîh-i Sistân, çev. Vural Öntürk, Ayışığı Yayınevi, İstanbul 2018.

The Sculptures and Inscription of Darius the Great Rock of Behistûn in Persia, edt. British Museum, London 1907.

Togan, “Sakalar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 17 (Temmuz 1986), s.21-25.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

YAZICI, Tahsin, “Büst”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.6, s.495.

YILDIRIM, Kürşat, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, İstanbul 2013.

YILDIRIM, Nimet, “Rüstem-i Zâl”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, s.294.

“Yeni Tarihi tefrikamız Zâloğlu Rüstem, *Son Posta*, 1 Haziran 1937, s.1-16.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.11>

Volume 8/1

2024 p. 210-222

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN EKONOMİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE UNREGISTERED ECONOMY IN TERMS OF ECONOMY SECURITY

Abdullah ÇELİK*

ÖZ

Resmi olarak kayıt altında olmayan, ekonomik bir problem niteliği taşıyan ve “kayıt dışı ekonomi” adı verilen kavram kapsamını zamanla genişleterek toplum için birçok riskler taşıyan bir sektöre ve hatta yeni bir ekonomik yapıya dönüşmüştür. Her geçen gün küresel ekonominin büyümesi, ekonomik anlamda değer taşıyan metaların miktarının ve kıymetinin artması, kayıt dışı ekonomiyi de çözülmesi gereken bir problem haline getirmektedir. Kayıt dışı ekonomi kavramını; kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış sebeplerini, olumsuz etkilerini ve topluma verdiği zararları tespit etmeyi zorunlu hale getirmiştir. Zira kayıt dışı ekonominin yol açtığı vergi kayıplarının yanında; rekabete, ekonomik büyümeye, ekonomik göstergelere, enflasyon ve faiz oranlarına ve sosyal yapıya verdiği zararlar ekonomik ve sosyal büyümeyle ilgili olumsuz etkileri de önemli bir sorun niteliği taşımaktadır.

Kayıt dışı ekonominin devlete verdiği zararların yanında, topluma verdiği zararlarda vardır ki bu zararlar konusu itibariyle ekonomiyi doğrudan ilgilendirdiği gibi bir o kadar da güvenlik alanını yani “ekonomi güvenliği” alanını ilgilendirmektedir. Kayıt dışılığın topluma verdiği zararların içerisinde terörün finansmanının sağlanması yoluyla terörün beslenmesi, organize suç örgütlerinin varlıklarını sürdürmek için yasadışı yollarla elde ettiği paranın sisteme sokulması, özellikle kamusal alanlarda rüşvet ve yolsuzluk gibi konular başta olmak üzere birçok farklı konuda güvenlik riskinin oluştuğunu görmek mümkündür. Bu durumda güvenliğin sağlanmasında birçok gelişmiş ülkede uzunca süredir kullanılan ve gelişen ülkelerde de önemi nispeten yeni anlaşılan ekonomi güvenliğinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ekonomi güvenliği kavramının ele aldığı konular geniş bir muhtevaya sahip olsa da kayıt dışı ekonomi bu muhtevada önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kayıt Dışı, Kayıt Dışı Ekonomi, Ekonomi Güvenliği.*

* Arş. Gör. Dr., Polis Akademisi, Trafik Enstitüsü, Ulaşım Güvenliği Ve Yönetimi Anabilim Dalı, , E-mail: clkabdullah@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3912-3724, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

The concept of "informal economy", which is not officially registered and is an economic problem, has expanded its scope over time and turned into a sector that carries many risks for society and even a new economic structure. The growth of the global economy and the increase in the amount and value of economically valuable commodities every day make the informal economy a problem that needs to be solved. The concept of informal economy; It has made it necessary to determine the reasons for the emergence of the informal economy, its negative effects and the damage it causes to society. Because, in addition to the tax losses caused by the informal economy; The damage it causes to competition, economic growth, economic indicators, inflation and interest rates, and the social structure, as well as its negative effects on economic and social growth, are also important problems.

In addition to the damages caused by the informal economy to the state, there are also damages to society, which directly concern the economy as well as the field of security, that is, "economic security". It is possible to see that among the damages caused by informality to the society, security risks arise in many different issues, especially in issues such as feeding terrorism by financing terrorism, introducing money illegally obtained by organized crime organizations into the system to maintain their existence, bribery and corruption, especially in public areas. This situation reveals the necessity of economic security, which has been used for a long time in many developed countries in ensuring security and whose importance has been relatively newly understood in developing countries. Although the issues covered by the concept of economic security have a wide content, the informal economy is considered an important element in this content.

Keywords: *Informal, Informal Economy, Economic Security.*

Giriş

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya konulan ekonomik büyüme yeteri düzeyde istihdam olanakları sağlayamayabilir ve işsizlik oranlarının düşmesine katkı sunamayabilir. Bu sıkıntılı ortamın da kayıt dışı ekonomi olarak adlandırılan bir yapının oluşmasına zemin hazırlaması mümkündür. En yalın ifadesiyle kayıt altına alınmamış faaliyetlerden oluşan kayıt dışı ekonomi, makroekonomik büyüklükle ilgili tahminlerde sapmalara neden olarak iktisat politikalarının güvenilirliğine karşı azalmalara yol açmaktadır. Bu durumda, ekonomilerin algılar tarafından da etkilendiği düşünülürse, ülkenin ekonomi faaliyetlerinden sorumlu olan otoritelere olan güven algısının bozulması kaçınılmaz olacaktır. Toplumda, ekonomi verilerinin güvenilir olmadığı kanaati oluştuğunda, negatif olarak etkilenmiş olan algı, ekonomide güvensizlik sebebiyle sosyal yapıya zarar verme, ekonomik göstergelerde dalgalanma ve ekonomik büyüme gibi konularda olumsuz etkilerini göstermesi büyük bir risk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin vergiler ve sosyal güvenlik ödemelerinin getirdiği yükler, yoğun yasal düzenlemeler, kamusal sektör ile yasal ekonomi faaliyetlerinin maliyetleri kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına sebep olması gibi birçok tetikleyici unsuru bulunmaktadır. Kayıtsız ekonomi, yer altı ekonomisi, gölge ekonomisi ve gizli ekonomi gibi kimi başka terimlerle de karşılanan kayıt dışı ekonomi; günümüzde oldukça büyük boyutlara ulaşmıştır. Yaşanan ulusal ve küresel krizlerin de ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı ekonomik yapıda önemli bir payı vardır. Bütün bunlardan dolayı kayıt dışı ekonominin

nedenleri, etkileri ve sonuçları iyi analiz edilmeli ve çözüme yönelik stratejiler geliştirilmelidir.

Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi faaliyetleri kapsamına giren etkinliklerin çok çeşitlilik taşıması, isimlendirme ve tanımlamada da çeşitliliğe yol açmıştır. Bu türden adlandırmaların bir kısmı şu şekilde ifade edilebilir; gayri resmi ekonomi, yeraltı ekonomisi, yasa dışı ekonomi, beyan edilmemiş ekonomi, gözlem dışı ekonomi, gölge ekonomisi, ikinci ekonomi, paralel ekonomi, saklı ekonomi, marjinal ekonomi, kayıtlı olmayan ekonomi, ikili ekonomi, görünmeyen ekonomi, kara ekonomi, düzensiz ekonomi terimleri literatürde ifade edilen çeşitli kavramlardır. Fakat “kayıt dışı ekonomi” terimi, farklı ekonomik yapılar ve farklı faaliyet sahaları için kullanılmakta olan terimleri de kapsamı sebebiyle daha çok tercih edilmektedir. Zira kayıt dışı ekonomi, Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) hesaplarını tespit etmek için kullanılan, istatistiki tekniklerle tahmin edilmesi mümkün olmayan, gelir yaratma özelliği olan ekonomik faaliyetlerin tümünü ifade etmektedir. (Derdiyok, 1993, s.54).

Literatürde kayıt dışı ekonomi için herkes tarafından kabul edilir bir tanımlı bulunmadığından bu kavramın çeşitli taraflarına vurgu yapan farklı tanımlar bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, en yalın haliyle devletten gizli yapılan, kaydı tutulmayan ya da tutulamayan; bundan dolayı da denetlenmesi mümkün olmayan faaliyetler olarak tanımlanabilir. Bal’a (2004, s.74) göre ev işi yapmak, özel ders vermek, araç ve kullanılmış eşya alım satımı yapmak, kaçak çalışmak ya da çalıştırmak, bakım ve onarım işleri, kitap, kaset, CD ya da benzer sanat ürünlerinin kopya edilerek alınıp satılması, falcılık ve büyücülük, hırsızlık, kumar ve bahis oyunları, tefecilik, uyuşturucu ve alkollü içecek üretilmesi ile satılması, yolsuzluk, rüşvet, yasadışı döviz ticareti, silah ticareti ve suç unsuru içeren faaliyetler, çalışan işçi sayısının düşük gösterilmesi, başka bir kayıtsız işte çalışmak vb; kayıt dışı ekonomi adı verilen faaliyetler için örnek sayılabilmektedir.

Kayıt dışı ekonomi ya kapsamı gerçeğe uygun olmayan belgeler kullanarak ya da hiç belge kullanmadan yapılan alım-satımların, devletten ve işletme ile ilgili ortak, alacaklı, kazanca katılan işçi gibi bireylerden tamamıyla veya da kısmen gizli tutularak kayıt altına alınan ekonominin dışına çıkarılmasıyla ilgilidir. Vergi açısından değerlendirildiğinde kayıt dışı ekonomi, vergi kaçırma ya da vergiden kaçınma amacıyla vergi idari makamlarının bilgisi dışında tutulmuş faaliyetler bütünü olarak ifade edilmektedir. (Altuğ, 1994, s.15). Yani kayıt dışı ekonomi, vergilendirilmemiş kazançtır. (Şengül, 1996, s. 2).

Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Sebepleri

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına ekonomik ve mali, toplumsal, siyasal, psikolojik, demografik ve hukuksal unsurlar etki etmektedir. İlk olarak ekonomik ve mali nedenlere bakarsak, daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanmakta olan ekonomik istikrarsızlıklar ve krizler, firmaların ekonomik güçlerini sarsılmasına ve üretimde kısıtlamaya sebep olmaktadır. Bunun sonucu olarak ekonomik birimler kayıt dışı etkinliklere yönelmektedirler. (Sugözü, 2010, s. 24). Ekonomik durgunluğun ve krizlerin olduğu dönemler, kayıt dışı ekonomik etkinliklerin artması için en uygun bir

dönemdir. Zira kriz dönemlerinde ekonomik sorunlarla karşılaşan işsiz kitle, ekonomik sistem içinde kendilerine kayıtlı bir istihdam fırsatı bulamadıkları için kayıt dışı ekonomik faaliyetleri tercih etme yoluna gitmektedirler. Böyle dönemlerde üreticiler de giderlerini azaltabilmek gibi amaçlarla, kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedirler. (İlgin, 1999, s.26-27).

Yükselen bir fiyat süreci de enflasyonist ortamda kayıt dışı ekonomilere yol açan nedenlerdendir. (Parasız, 2000, s.6). Devletin ekonomik ortama yapmış olduğu üretimin lisanslara dayandırılması, kurumlaşmada takip edilecek yöntem, patent ve telif hakları, ithalatla ilgili kotalar, fiyat kontrolleri, asgari ücretler, ihracatta ambargoları gibi düzenleyici işlemler, kayıt dışı ekonomiye sebep olan unsurlardan biridir. Bunun yanında devletin suç saydığı silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, tefecilik, fuhuş, hırsızlık sonucu sağlanan malların satılması, illegal kumar, rüşvet döngüsü gibi kimi faaliyetlerin gizlice yapılır olmasıyla, kayıt dışı ekonomik faaliyetler ortaya çıkmaktadır. (Dinçer, 2007, s.37).

Kayıt dışı ekonomiyi etkileyen ve tetikleyen etmenlerden biri de adaletsiz gelir dağılımıdır. (Oktaykızı, 2012, s.165). Gelişmekte olan ekonomik yapı, kayıtlı sektör ve işgücünün önemli bölümünü istihdam eden kayıt dışı sektör olarak iki farklı alandan oluşmaktadır. Kayıt altına alınmış sektörde işçiler, düzenli olarak ve tam gün ücretli çalışırken, kayıt dışı sektörde işçiler ya düzenli olmayan bir biçimde kendileri için veya günlük ücretle çalışmaktadırlar. (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.18). Bu duruma adaletsiz gelir dağılımının sebep olmasının yanında, yasaların çalışanlar için koyduğu azami çalışma süreleri de göz ardı edildiği için bireylerin insani şartlarda çalışma haklarının da kaybolduğu değerlendirilmelidir.

Kayıt dışı ekonominin sebepleri mali bakımdan değerlendirildiğinde ise vergi ve vergi sistemlerine dair sorunların öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, herhangi bir ülkenin mevcut vergi sistemi içindeki boşlukların verdiği fırsatlardan yararlanan usulsüz ekonomik faaliyetleri doğurmaktadır. Ayrıca vergi mevzuatının karmaşık olduğu ekonomilerde, mevcut vergi istisnaları ve kolaylıkları, vergiden kaçınma teşebbüslerini artırmaktadır. Denetimin eksik ya da rüşvetin yoğun olduğu ekonomilerde vergi kaçırma da artmaktadır. (Ercan, 2006, s. 46). Bu nedenle hem vergilendirmeye ilgili yasal mevzuatın titizlikle oluşturulması hem de yapılan faaliyetlerin yasalara uygun olup olmadığı ile ilgili denetimlerin şeffaf, adil ve süreklilik arz edecek şekilde yürütülmesi önemlidir.

Kayıt dışı ekonomiye sebep olan ikinci temel sebep olarak sosyal ve demografik nedenleri ele alabiliriz. Bir ülkenin toplumsal ve kültürel yapısı, ahlaki değerleri, eğitim düzeyi nüfus artışı, yolsuzluk ve rüşvet ile daha çok kırdan kente göç gibi toplumsal faktörler kayıt dışı ekonominin gelişmesini etkileyen faktörlerdir. Eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin sigortalı ve sendikalı ekonomik ortama yaklaşımları, bilinçli olacağı için kayıt dışı olmayan sektör için olumlu yönde olmaktadır. Etik ve ahlaki değerlerin zayıfladığı ve eğitim seviyelerinin düşük olduğu toplumsal yapılarda, genellikle illegal kumar, uyuşturucu, fuhuş, kaçakçılık ve tefecilik gibi kayıt dışı faaliyetlerde sürekli artış görülecektir. (İlgin, 1999, s.31). Etik ve ahlaki değerlerin zayıf olduğu, eğitim seviyelerinin düşük olduğu toplumların kayıt dışı faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler, toplumsal değişime de ihtiyaç duyduğu için, kayıt dışı ekonomiye sebep olan diğer faktörlere kıyasla hem daha kapsamlı çaba hem de daha fazla süreç alabilmektedir. Çünkü

bu durumlarda toplumda yaşayan bireylerin, algılarında bir dönüşümün gerçekleşmesi gerekmektedir.

Nüfus artışı ve göç, kayıt dışı ekonomiye yol açan toplumsal nedenlerden diğer ikisidir. Ülkede tarımsal faaliyetlerin ekonomideki payının düşmesiyle kırsal kesimde iş olanakları daralan bireylerin şehirlere göçmesi ve nüfus artışı kayıt dışı ekonominin büyümesine yol açmaktadır. (Yendi, 2011, s.87). Bir yerleşim yerinde nüfusun istihdam alanına açısından ihtiyaç fazlası vermesi halinde, yani nüfusun normalin üzerinde bir yoğunlukta olması durumunda, insan fazlalığı nedeniyle iş gücünün değeri azalır ve bir süre sonra bu nüfus artışı, kayıt dışı çalıştırmaya sebep olacak düzeye gelebilir. Bu gibi durumlar genellikle beklenen nüfus artışından daha fazla oranda bir artışın gerçekleşmesi yoluyla ya da beklenmedik bir göç alması durumunda meydana gelir.

Kayıt dışı ekonomiye sebep olan üçüncü temel faktör psikolojik nedenlerdir diyebiliriz. Vatandaşların vergiye bakış açısına dair düşünsel ve psikolojik nedenler; yapılan kamu harcamalarına ve vergi düzenlemelerine yaklaşım, vergiye direnç ile ahlaki norm ve değerlerin zaman içinde değişim göstermesi gibi birçok faktörün etkisiyle oluşmaktadır. İnsanların vergiye yaklaşımında devletin yaptığı harcamalar en önemli faktördür. Bireyi öne çıkaran liberal söylem ile az gelişmiş bir ülkenin kültürel ve toplumsal nitelikleriyle bir araya gelmesi, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına kolaylık sağlamaktadır. (Toptaş, 1998, s.50). Vatandaşlarda, hükümetlerin ve siyasi kurumların toplum menfaatlerini iyi savunmadıkları düşüncesinin hâkim olması, geleneksel ahlaki değerlerin sorgulanmasına neden olacaktır. (Özsoylu, 1996, s.20).

Devletin devamının sağlanması için verginin önemine rağmen bireylerde vergiye karşı doğal bir direnç bulunmaktadır, bireyler daima düşük düzeyde vergi ödemenin veya mümkünse hiç vergi ödememenin yöntemlerini aramaktadırlar. (Aydemir, 1995, s.46-48). Vergi bilincinin yerleştirilmesi ve kayıt dışı ekonominin düşürülmesi için vatandaşın yönetim ve şeffaflık bakımından devlete ve yapılan harcamalarına güvenmesi gerekmektedir. Vergilendirme için bütün şartlar uygun ortamı oluştursa da, toplumsal yapıda vergilerin kötü harcandığıyla ilgili dair bir düşünce meydana gelmişse, kaçınılmaz olarak vergiye karşı bir direnç oluşmaktadır. (Aktürk, 2005, s.290). Bu nedenle devlet, kayıt dışı ekonomiyi ortadan kaldırmak için yalnızca vergilerin toplanması ve kayıt dışı ekonominin önlenmesiyle değil, aynı zamanda elde edilen vergilerin nereye, neden ve nasıl harcandığı konusuyla da ilgilenmesi gerekmektedir.

Kayıt Dışı Ekonominin Devlete ve Topluma Verdiği Zararlar

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle uğraşanlar, sosyal güvenlik kurum ve vergi ödemelerinde kısmen ödemelerde bulunmakta veya da hiç ödeme yapmamaktadır. Dolayısıyla toplanması gereken verginin tam olarak toplanamaması; bütçe gelirlerinin yeterli seviyeye ulaştırılamamasına; kamu harcamalarında kısıtlamaya gitmek başta olmak üzere sosyal devlet anlayışının bozulması, borçlanma iyice yükselmesi, ekonomik yapının bozulması gibi birçok sonucu da beraberinde getirmektedir. Bunun yanında kayıt dışı ekonomi, vergi kaçırıcıların, haksız kazanç sağlamalarına yol açmaktadır. (Mızırak, 1997, s.23). Kayıt dışı ekonominin devlete verdiği zararları, “rekabete, ekonomik büyümeye, ekonomik göstergelere, enflasyon ve faiz oranlarına ve sosyal yapıya verdiği zararlar” olarak ifade etmek mümkündür.

Rekabet Üzerinde Verdiği Zararlar

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunan firmalar, ötekilerine göre daha düşük vergi ödedikleri ya da hiç vergi ödemediklerinden dolayı rekabet alanında üstünlük sağlamak ve işlerini genişletme olanaklarına kavuşmaktadırlar. Bu durum rekabet eşitsizliği doğurmakta ve kayıt dışı ekonominin büyümesine neden olmaktadır. Vergilendirme sistemine girmemiş kayıt dışı faaliyetler, vergilendirilmiş yasal faaliyetlerle rekabet halindedir. Kayıt dışı faaliyetler, kaynakları kullanmak bakımından düşük bir verimliliğe sahip olmalarına karşın daha başarılı olmaktadır. Rekabet koşullarının çok sert olduğu tekstil ve gıda gibi alanlarda, kayıt dışı faaliyetlerin önlenesinde yaşanan başarısızlar sisteme olan güvenin sarsılmasına yol açmaktadır. Sisteme karşı oluşan güvensizlik piyasa ekonomisinin temelini meydana getiren toplumsal ahlakı etkilemektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlere gösterilen yüksek ilgi ve piyasa ekonomisinin temel koşulu olan rekabet sisteminde de olumsuz etkilere yol açması söz konusudur. (Özsoylu, 1996, s.51). Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, devlete karşı bir bilincin uyanmasına yol açmakta ve ahlaki değerlerin yıpranmasına neden olmaktadır. (Kızılot, 2001, s.18).

Ekonomik Büyüme Üzerindeki Zararları

Kayıt dışı ekonomik yapının boyutlarında büyüme olması, kayıtlı ekonominin boyutlarında küçülme olması demektir. Bu durumda devletin temel gelir kaynağı niteliği taşıyan vergi gelirlerinin düşmesine, devletin gelirlerinin azalmasına ve bütçede açıklar olmasına sebep olmaktadır. Böyle durumlarda devletin borçlanma veya emisyonu gitme uygulamaları, sosyal devlet anlayışında zedelenmelere yol açmaktadır. (Arıkan, 1994, s.56). Kayıt dışı ekonominin etkisiyle ekonomik göstergelerdeki sapmalardan dolayı uygulamaya koyulan yanlış politikalar, kaynak dağılımında etkinliğin zayıflamasına yol açmaktadır. Mevcut kaynakların verimsiz sahalarda kullanılması, ülkedeki ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde artış olması, kamu gelirlerinin yeterli seviyelere ulaşmasına engel olur ve hükümetler büyümeyi sağlayacak hizmet ve yatırımları yapamazlar. (Önder, 2012, s.47). Kayıt dışı ekonominin etkisiyle ortaya çıkan vergi kaybıyla oluşan bütçe açıklarının giderilmesi için vergi dışında borçlanmaya ya da yeni para politikalarına gidilmesi durumunda şu problemler gündeme gelmektedir. (Aktan, 2000, s.15).

- İç borçlanma faiz oranlarını yükseltir; böylece özel sektöre ait verimli kaynaklar, yatırımcıların elinden çıkarak kamu sektörüne kaydırılması söz konusu olmaktadır. Dışlama etkisi denilen bu durumla beraber üretim ekonomisi daralarak rant ekonomisi genişlemektedir. Üretim ekonomisinde daralma görülmesiyle beraber ekonomik büyümede yavaşlama olur yeni ekonomik sorunlar gündeme gelir.
- Dış borçlanmayla birlikte ülkenin döviz kaynakları dışarıya aktarılır. Böylece ülkenin ekonomik refah seviyesinin yükselmesi kesintiye uğramaktadır.

Bu iki halde de ülke ekonomileri zarar gördüğünden dolayı, bu sıkıntılara geçici çözümler bulmak yerine kayıt dışı ekonomiyi minimum düzeye indirecek uygulamalara gidilmelidir.

Ekonomik Göstergelere Verdiği Zararlar

İstatistiksel kayıt dışılık, kaynağından gelen hatalı ve eksik veriler baz alınarak oluşturulan göstergeler istikametinde izlenecek stratejilerin ve alınacak önlemler konusunda başarı sağlanamaması ve istenmeyen biçimde sonuçlanması gibi etkilere sebep olmaktadır. (İlgin, 1999, s.25). Kayıt dışı faaliyetler, geleneksel istatistik yöntemleriyle milli gelir hesabını dahil edilmediği için kayıtlı ekonominin belirlediği, büyüme oranları, enflasyon ve işsizlik rakamlarıyla ilgili göstergelerin gerçeği yansıtması mümkün olmaz. (Özsoylu, 1996, s.47).

Bir ekonominin GSMH kapsamı içinde kayıt dışılık dikkate alındığı zaman, bu durum ülkede elde edilen gelirlerin ve gerçekleştirilen üretimin, yatırım ve tüketim harcamalarının tamamıyla kapsama alınmamasına ve kaynakların çeşitli kesimlere ve sektörlerle dağılımının hatalı tespit edilmesine yol açmaktadır. Bu da milli gelirin rakamlarının yanlış tespitine ve ülkenin refah seviyesi ile verimlilik göstergelerinin düşük algılanmasına yol açacaktır. (Sugözü, 2010, s.58). Gelirlerin tamamının ya da bir kısmının devletin ilgili birimlerinden gizlenmesinden dolayı, kayıt dışı ekonomiden en çok kimin pay aldığıyla ilgili gelir dağılım rakamları, düşük ya da yüksek gelire sahip kitle lehine sapmalı olarak tespit edilecektir. (DPT, 2001, s.29). Bu göstergeler esas alınarak oluşturulan politika ve uygulamalar göstergeler gerçeği yansıtmadığından etkin olmamaktadır. Kimi zaman bu stratejiler, ekonomik yapıda daha önemli problemlerin ortaya çıkmasına da yol açacaktır.

Enflasyon ve Faiz Oranları Üzerindeki Zararları

Kayıt dışı ekonomi, sosyal transfer gelirlerinin azaltılmasına ve bundan dolayı toplumsal yapının ve ekonominin olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Devletin sosyal transferlerinin azalmasıyla ortaya çıkan bütçe açıkları ekonomik dengeleri alt üst etmesiyle birlikte ekonomideki tüm faktörlere etki etmektedir. Bütçe açıklarının giderilmesi için ülkelerin yüksek faiz oranıyla borçlanmaya gitmesiyle ekonomik yapıda transfer gelirlerinin azalmasına sebep olması, düşük gelirli gruplar üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bu süreçle birlikte ekonomide görülen gelişmeler etkilenmekte ve mesleksiz olarak nitelenen kitlenin güvencesiz çalışmasına yol açmaktadır. Ekonomik yapıdaki cari açıkların IMF'den borç alma yoluyla kapatılmaya çalışılmasıyla borçlanma oranlarında artış olması, faiz oranlarının artmasına ve enflasyonun yükselmesine yol açmaktadır. Cari açığı kapatmak için Merkez Bankasının politikaları ile unsurların ekonomik yapıda oluşturulacak mali ve para politikalarını uygulamaktan kaçınılması ülkede sınıfsal farklılıklarda artma olmasına ve bireylerin alım güçlerinin düşmesine sebep olmaktadır. (Özsoylu, 1996, s.117).

Sosyal Yapıya Verdiği Zararlar

Bir ülkenin sınırları içinde yaşamakta olan bireyler, mutlaka bir ölçüde kamusal hizmetlerden faydalanmaktadır. Kayıt altında bulunan ve vergilerini ödeyen mükellefler kamusal hizmetlerin finansmanına katılmalarına karşın kamusal hizmetlerden yeterli düzeyde yararlanmaktadır. Fakat kaydı olmayan, vergisini ödemekten kaçınan mükellefler, kamu hizmetlerinden yararlanmalarına karşın, kamu hizmetlerinin finansmanına katılmamaktadırlar. Kamu harcamalarının karşılanabilmesi için, hükümetin vergi oranlarında artırmaya gitmesi, zaten vergisini ödeyen mükelleflerin maliyetlerinin yükselmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda, kanunlara uyan mükellefler de kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunanların geniş bir kitle meydana getirmesi; yönetici sınıf ile yönetilenler arasında bir kopukluğa ve güvensizlik ortamı oluşmasına sebep olmaktadır. Kayıt altında ekonomik faaliyetlerini sürdürenler, yaygın kayıt dışı faaliyetleri gördükçe devletin otoriter yapısına ve dolayısıyla devlete olan güvenlerini kaybetmektedirler. (Altuğ, 1994, s.66). Bunu dışında toplumda kayıt dışı faaliyetlerin yaygınlaşması, toplumun ahlaki ve moral değerlerinde bozulmalara yol açmaktadır. Toplum tarafından zararlı ve ahlaksız olarak nitelendirilen illegal yasadışı faaliyetler olan kumar, fuhuş, kaçakçılık, uyuşturucu satmak ve uyuşturucu kullanmak gibi faaliyetlerde yoğunlaşan kayıt dışılığın toplumda yaygınlaşması ve vergi kaçırmanın benimsenir hale gelmesi, toplum yapısında bozulma olmasına ve sağlıklı nesillerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Netice itibariyle toplum, telafi edilemeyecek toplumsal maliyetlere katlanmak mecbur kalmaktadır. (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003, s.28).

Yukarıda sayılan beş faktör kayıt dışı ekonominin devlete verdiği zararların temel sebepleri olmakla birlikte, devlete ve devlet nezdinde bireylere de ciddi zararlar veya başka bir deyişle ekonomik olarak olumsuz etkiler vermektedir. Buraya kadar olan olumsuz etkiler ve zararların genel manada ilgili oldukları alan doğrudan ekonomi alanı olduğu gibi bilimsel olarak birçok farklı bilim dalının da işin çözümü için duruma katılması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin topluma verdiği zararları maddeler halinde açıklayarak, ekonominin ciddiye alınmamasında veya yeterince sağlam temellere oturtulmaması durumunda, güvenlik olarak nasıl riskler oluşturduğunu görebiliriz. Aşağıda kayıt dışı ekonominin topluma verdiği zararlar maddeler halinde açıklanmıştır.

- Terörizm, terör örgütleri, teröristler varlıklarını ve faaliyetlerini devam ettirebilmek için parasal gelire veya kaynağa ihtiyaç duyarlar. İhtiyaç duydukları hatta var olabilmeleri için elde etmek zorunda oldukları bu parayı meşru ve gayrimeşru yöntemlerle birçok kaynaktan temin edebilmektedir. Terör örgütlerinin yasal görünümü finans kaynakları içinde; yardım yoluyla alınan paralar, sivil toplum örgütlerinden gelen paralar, diğer devletlerden sağlanan paralar, kurumlarından gelen paralar ve ticari işletmelerden elde edilen kazançlar bulunmaktadır. Bunun yanında kayıt dışı ekonomi faaliyetleri, terör örgütlerinin finansmanının önemli bölümünü oluşturmaktadır. Yasal olmayan finans kaynakları arasında da uyuşturucu madde kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, gasp, soygun, hırsızlık, fidye, sahtecilik, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti, haraç toplama, korsan ürün satışı, banka veya kredi kartı dolandırıcılıklarını saymak mümkündür. Terörün finanse edilmesinde kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin en önemli faktör olduğu bilinmektedir. Terör örgütleri tarafından yürütülmekte olan bu kayıt dışı ekonomik faaliyetler ülkenin ekonomik yapısında yasal sektörde haksız rekabete yol açması, mali piyasalarda güvenilirliği zedelemesi, döviz, menkul ve gayrimenkul piyasalarında istikrarsızlığa yol açması, ekonomik stratejilerin denetiminde zorluk yaşanması, büyümeyi olumsuz etkilemesi, gelir dağılımında bozulma olması etkileri olmaktadır. Bu etkiler aynı zamanda ekonomik sistemde kronik sorunların meydana gelmesini tetikleyen niteliklerini de göz ardı etmemek gerekmektedir. (Karatay ve Kapusuzoğlu, 2011, s.120-121).
- Organize suç ekonomisinin (örgütlerinin) ortaya çıkması kayıt dışı ekonominin hem bir sonucu hem de nedenidir. Organize suç olgusunun dönemlere göre niteliklerini, o dönemin toplumsal, ekonomik, kültürel,

konjonktürel ve kültürel koşullarıyla aynı paralel zeminde düşünmek gerekmektedir. Bundan dolayı, organize suç örgütlerinin ve bunların oluşturduğu suç ekonomisinin tarihsel gelişim sürecini, dönem dönem ve her dönemin özgün karakteristik niteliklerinin ortaya koymak suretiyle açıklamaya çalışmak organize suç örgütlerinin yapısal, toplumsal, ekonomik ve siyasal taraflarının daha kolay anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. (Beşe, 2001, s. 190).

Yüksek enflasyonun süreklilik arz etmesi, kargaşa, hukuki düzensizlik, hukuki boşluklar, para piyasalarında görülen suni dalgalanmalar, siyasal sorunlar gibi birçok olumsuz faktörle beraber özellikle kayıt dışı ekonomi, halkın devlete olan güvenini ve inancını kaybetmesine yol açtığı gibi, organize suç örgütlerinin oluşması için de en uygun ortamı oluşturmuştur. (Beşe, 2001, s. 190).

- Rüşvet ve Yolsuzluk boyutu incelendiğinde, rüşvetten dolayı ülke genelinde bireysel sorumluluk anlayışında yıpranmalar olması ve bilinçte düşüklük olması nedeniyle kamu görevlileri yetki ve görevlerini tam anlamıyla yerine getiremedikleri için vergi ahlakında düşüşler görülmektedir. Çeşitli sebeplerden kaynaklanan bürokratik engelleri aşmak için kullanılan araçlardan biri olan rüşvet, kişilerin vergi bilinç ve sorumluluklarına etki etmekte; vatandaşların kanunlara olan inancını kaybetmesinden dolayı kayıt dışı istihdamın artmasına yol açmakta ve bundan dolayı da ülkelerin ilerlemesinde yavaşlamalar olmaktadır. Gelişme istenen seviyelere ulaşamadığından dolayı sanayileşme süreci gerçekleşmemektedir ve işletmelerin kayıt dışı istihdama yönelmelerinde artışlar görülmektedirler.

Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomi Güvenliğine Etkileri

Çağımızda toplum hayatı yalnızca ekonomik faaliyetlerle sürdürülebilir olduğu için hâlihazırdaki ekonomik mekanizma yapısının işlerliğinin devam ettirilmesi esastır. Fakat bu mekanizmada ortaya çıkabilecek aksamalar ihtiyaçların giderilmesini sağlayamadığı için toplumun yoksulluk ve açlık içinde kalmasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı ekonomik sistemde üretimin bütün aşamalarından tüketim aşamasına varıncaya dek geçen sürecin kesinlikle hızlı ve aksaklıklara uğramayacak biçimde devamlı ve sağlıklı biçimde işletilmesi gerekmektedir. Bu sürecin güvenliğinin sağlanması ise “ekonomik güvenlik” olarak adlandırılmaktadır. (Küçükşahin vd., 2008, 43).

Temel ekonomi güvenliği olgusunun durumu üç temel unsurla açıklanmaktadır. Bunlardan birincisi kendine özgü, eş dönüşür ve belirsizliğe, risklere, şok ve tehlikelere sınırlı bir biçimde maruz kalmaktır. İkinci unsur ise eğer ilk durumdaki unsurlar gerçekleşirse onlarla baş etme becerisi gerekmektedir. Bu unsurların çıktılarında kurtulabilmek gerekli olan yetenek ise üçüncü unsurdur. (Standing, 2008, s.3). Başka bir tanımlamaya göre ise ekonomi güvenliği; yaşamın kalite seviyesini yükseltmek, ekonomik kaygıların azalmasını sağlamak ve kamu güvenliğini tesis etmektir. (Aydın, 2009, s.43). Ekonomik çevrenin güvenli hale gelmesi, özel yatırımların artmasına fırsat veren ve gelişmekte olan ülkelerin bir büyüme sürecine girmesine yardımcı olacak en önemli faktördür. Ekonomi güvenliğinde ilerleme kaydedilmesi, belirsizliklerde azalma sağlayarak özel sektörün ekonomiye girme isteğini yatırıma dönüştürür, bu döngünün sağlanması, ekonomi güvenliğinin önemini ortaya koyması bakımından büyük önem

taşımaktadır. (Poirson, 1998, s.4) Ekonominin güvenliği, ekonomik yapıda kamusal yapının fonksiyonunu devam ettirecek kaynaklarına sahip olarak sistemi çalışır kılmaması, dış ve iç kamusal borç döngüsünü sürdürebilmesi, kamunun finansman talebine cevap verilebilmesi, gelir dağılımında sosyal hayatı tehdit etmeyecek düzeyde bir denge sağlanması ve bankacılık sistematığının risklersen uzak tutulmasıdır. (Aydın, 2009, s.42)

Verginin doğrudan, kaynağında tahsil edilmesi, gelişmiş ülkelerde takip edilen vergi stratejilerinin temelini oluşturmaktadır. Doğrudan tahsil, vergi kalemlerinin tahsili bakımından kolaylık sağladığı gibi vergi mükelleflerine de vergiden bir kaçış imkânı bırakmaz. Bundan dolayı vergi kalemlerinin mümkün olduğu kadar doğrudan tahsilatı, vergi stratejilerinde hedeflenen tutumdur. Fakat kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin yoğun olduğu ülkelerde vergi gelirlerinin küçük bir bölümü doğrudan tahsil edilebilmektedir. Durumun böyle olması, kurumsal ve bireysel vergi mükelleflerin vergi ödemekten kaçınmalarının bir sonucu olduğu gibi bir yandan da bunun sonucudur. (Prokhorov, 2001, s.7). Bazı kayıt dışı ekonomik faaliyetler yasadışı nitelikte oldukları halde, bunlardan bir kısmı yasak olmayan bir faaliyetin bilgi dâhilinde kayıtlara geçirilmemesi, bundan dolayı da vergilendirilmemesi biçiminde oluşmaktadır. Bu çerçevede içinde yasak olmayan faaliyetlerden olduğu halde bilinçli olarak kayıt dışında bırakılan işlemler ve bunlardan dolayı oluşan vergi kaçak ve kayıpları önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. (Candan, 2007, s.4).

Kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin olumsuz etkileri en belirgin şekilde ekonomi politikası oluşturma süreçlerinde görülmektedir. Kapsamlı anlamada bakıldığında kayıt dışı ekonomi, milli gelir ve işsizlik gibi resmi makroekonomik rakamlarda çarpıklıklara yol açarak bu verilere olan güvenilirliğin azalmasına yol açar. Bu verilerden hareket edilerek meydana getirilen ekonomik strateji ve uygulamaların fonksiyonlarını kısıtlayabilir veya tamamıyla ortadan kaldırabilir. Çünkü yeteri düzeyde aktif mali ve parasal politikalar meydana getirebilmek için istihdam ve üretim gibi anahtar istatistiksel verilerde belli bir kesinlik olması temel koşullardandır. (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.21).

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi faaliyetleri bütün dünya için ciddi bir problem niteliği kazanmıştır ve bu da ekonomi güvenliğiyle ilgili olan kurum, kuruluş ve kişileri harekete geçirmek için önemli bir sebep olarak görülmektedir. Kayıt dışılık neticesinde sadece ekonomi verileri bozulmakla kalmayıp devletin ve toplumun güvenliğine dair çeşitli riskler oluşturmaktadır. Bu durumu toplumun etrafını sarmış güvenlik duvarının domino taşı gibi birinin yıkılmasıyla tüm sistemin çökmesi şeklinde düşünebiliriz. Yani kayıt dışı ekonomiyi bir sonuç olarak düşünürsek, bu durum kendisinden sonra birçok güvenlik riskinin ve verdiği zararların nedeni olabilmektedir diyebiliriz. Mesela gelir dağılımında sorunlar yaşayan ülkelerde, kayıt dışı faaliyetler, bireylerin milli gelirden aldıkları payın düşmesine; zengin ile yoksul arasındaki farkın her geçen gün açılmasına sebep olmaktadır. Bu durum da kişilerin yeniden kayıt dışı ekonomi faaliyetlerine yönelmesine zemin hazırlayarak bir kısır döngüye dönüşmektedir.

Ekonomik nedenler başta olmak üzere, çeşitli nedenlerden dolayı çıkarılan vergi afları, vergilerini düzenli ödeyen mükelleflerde meydana gelen cezalandırılmış olma duygusu

bu bireyleri de kayıt dışı faaliyetlere yöneltebilmektedir. İdeolojik ve siyasal yaklaşımlar da kayıt dışı ekonomik faaliyetler temayülü olan kurum ve bireyler için bir olanak olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada da ortaya konulduğu gibi kayıt dışı ekonominin yıkıcı etkileri olabilmektedir. Kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin uzun vadede yıpratıcı ve kalıcı zararları olduğu ortaya konulduğundan bununla ilgili önlemlerin de uzun vadeler düşünülerek alınması gerekmektedir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, ülke ekonomilerinde özellikle mali alanlarda meydana gelecek işsizlik ve enflasyon gibi sorunların ortaya çıkmasına yol açarak ülkelerde spekülasyon dalgaları olmasına zemin hazırlamaktadır. Kayıt dışı ekonomi faaliyetlerde artış olması, ülkenin vergi gelirlerinin azalmasına ve dolayısıyla kamu hizmetlerinin daralarak yetersiz hale gelmesine sebep olmaktadır.

Piyasalara kayıt dışı ekonomi faaliyetleri sonucunda arz edilen ürünlerin ucuz olması, uzun vadede yalnızca ülkenin ekonomi yapısını değil tüm ülkeyi bir çıkmaza sürükleyeceği için kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinin mücadeleden vazgeçilmesine yol açmaması için hassas stratejiler belirlenmelidir. Uzun vadeli olarak belirlenmesi gereken bu stratejiler, siyasal, toplumsal, teknolojik ve psikolojik boyutları da dikkate alınarak kararlaştırılmalıdır. Kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin azaltılması için önemli faktörlerden biri de ekonomi suçlarını önleyecek bir unsur olarak ekonomi özgürlüklerinin artırılmasıdır.

Yaşam koşullarında bir iyileştirme sağlanmasıyla ve kaynaklar harekete geçirilmesi ile yoksulluğun minimum seviyelere gerilemesi, refahta artış sağlanması ile bunun sürdürülebilir hale getirilebilmesi için kayıt dışı ekonomi faaliyetleri kayıt altına alınması bir zorunluluktur. Bütün bu tedbirler alınırken siyasal iradenin kararlılık göstermesi ve siyasal hesaplara girmeden güvenilir ve inandırıcı bir yaklaşımda bulunması temel koşuldur. Ayrıca bahsedildiği üzere farklı disiplinler ile çalışılıp ortaya çıkabilecek tüm risklerin ve var olan eksikliklerin düzeltilmesi sağlanmalıdır. Bu konuyla ilgili birçok disiplin ile çalışılmış olan ekonomi kavramı, “güvenlik” boyutuyla bakıldığında diğer kavramlara kıyasla yeni olmasına karşın çalışılması gereken bir alan olarak değerlendirilebilir. Ekonomi güvenliği kavramı, günümüzde çalışılan fakat henüz hak ettiği önemi kazanamamış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın birçok gelişmiş ülkede karşılığını gördüğümüz gibi ekonomi güvenliğini ulusal güvenlik olarak gören devlet yöneticileri de vardır. Bu bilinçle çalışmalar yaparak, ekonomi güvenliği konusuna gereken önemin verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde birçok gelişmiş ülkenin benimsemiş olduğu ekonomi güvenliği konusu, onu yeterince benimsemeyen diğer ülkeler için bir güvenlik riski oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

Akbulak, Y ve Tahtakılıç, A.K. (2003). Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler. *Banka Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 40(468).

- Aktan, C.C. (2000). *Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi*. Tosyöv Yayınları.
- Aktürk, E. (2005). Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi: Sebepleri ve Çözüm Önerileri. *EKEV Akademi Dergisi*, 9(23), 285-300.
- Altuğ, O. (1994). *Kayıt Dışı Ekonomi*, Cem Ofset Matbaacılık.
- Arıkan, Z. (1994). Kayıt Dışı (Vergilenmeyen) Ekonomi. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 31, s.56-72.
- Aydemir, Ş. (1995). *Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi (Vergisel Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)*. Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- Aydın, S. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’nin Ekonomik Güvenliği*. Adalet yayımları.
- Bal, H. (2004). Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıt dışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 19, 72-92.
- Beşe, E. (2001). Organize Suçların Kriminolojik Temelleri. *Ankara: Polis Bilimler Dergisi*, C(1-2).
- Candan, M. (2007). *Kayıtdışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri* [Uzmanlık Tezi]. ÇSGB Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Çetintaş, H ve Vergil, H. (2003). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1), 15-30.
- Derdiyok, T. (1993). Türkiye’nin Kayıt dışı Ekonomisinin Tahmini, *Türkiye İktisat Dergisi*, 14(TOBB Yayını), 54-63.
- Dinçer, B. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ercan, M. (2006). *Kayıtdışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü*, Comart Uluslararası Organizasyon ve Tanıtım Hizmetleri Yayını.
- İlgin, Y. (1999). *Kayıt dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları* [Uzmanlık Tezi]. Devlet Planlama Teşkilatı.
- Karatay, Ö. ve Kapsuzoğlu, M. (2011). Mali ve Ekonomik Suçların Terörün Finansmanı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), s.115-121.
- Kızılot, Ş. (2001), Kayıt dışı Ekonominin Zararları. *Nokta*, 20(1005).
- Küçükşahin, A. vd. (2008). Türkiye’nin Güvenlik Strateji Belgesi Nasıl Hazırlanmalıdır?. *Harp Akademileri Dergisi*, 4(7), s.7-39.
- Mızırak, Z., (1997). “Kayıtdışı Ekonomi ve Etkileri”. *Akid Bülteni*, 4(10-11-12), s. 21-25.
- Oktaykızı, M.P. (2012). Türkiye’de Kayıt Dışılık Olgusu. *Azerbaycan Vergi Dergisi*, 3 155-178.

- Önder, M. (2012). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Uluslararası Uygulamalar Işığında Çözüm Önerileri* [Mesleki Yeterlilik Tezi]. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Özsoylu, A.F. (1996). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*. Bağlam Yayıncılık.
- Parasız, İ. (2000). *Makro Ekonominin Temelleri*. Ezgi Kitapevi.
- Poirson, H. (1998). “Economic Security, Private Investment, and Growth in Developing Countries”, IMF WP/98/4, IMF.
- Prokhorov, A. (2001). *The World Unobserved Economy: Definition, Measurement, and Optimality Consideration*. Petersburg State University.
- Standing, G. (2008), “How Cash Transfers Boost Work and Economic Security”, *Desa Working Paper*, S. 58, ST/ESA/2007/DWP/58.
- Sugözü, H.İ. (2010). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye*. Nobel Yayınevi.
- Şengül, S. (1996). Aklanma Kadar Kirlenme De Önemli. *Ekonom*, 3, s.1-20.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001- 2005), Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.
- Toptaş, Ü. (1998). *Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Nedenleri*. TES-AR Yayınları.
- Yendi, İ. (2011). *Kayıt Dışı Ekonominin İktisadi Mali ve Kurumsal Nedenleri ve Analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.12>

Volume 8/1

2024 p. 223-240

TRAFİK KAZALARI SONUCU GERÇEKLEŞEN ÖLÜMLER VE TRAFİK KAZALARININ ÖNLENMESİNE YÖNELİK GELİŞTİRİLEN ÖNLEMLER: AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE

DEATHS DUE TO TRAFFIC ACCIDENTS AND PRECAUTIONS DEVELOPED FOR THE PREVENTION OF TRAFFIC ACCIDENTS: EU COUNTRIES AND TURKEY

Ozan KAVSIRACI*

ÖZ

Toplumların ekonomik hareketliliği, kentlerde yerleşim mesafelerinin artması, insanların iş, ev ve sosyal faaliyet merkezlerine yönelik yer değiştirme ihtiyaçları bireysel hareketliliği arttırmaktadır. Karayollarının kapıdan kapıya esnek ulaşım taleplerine karşılık vermesi ve otomobil kullanımının günümüzde bir statü göstergesi haline gelmesi de ulaştırma sistemleri içerisinde karayollarının önemini her geçen gün arttırmaktadır. Karayollarının kullanılmasına yönelik talebin artması, trafik kazaları ve trafik kazaları sonrasında gerçekleşen kayıplar noktasında önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Trafik kazaları hem insan sağlığını hem de devletlerin ekonomik varlığını önemli ölçüde tehdit etmektedir. Bu kapsamda karayollarında gerçekleşecek olası kazalara yönelik önlemlerin geliştirilmesi, devletler için önem arz etmektedir. Devletler, karayolu trafik güvenliğine ilişkin olası riskleri minimize ederek güvenli ve sürdürülebilir bir trafik ortamı oluşturmak için altyapı, denetim, eğitim, mevzuat ve farkındalık kampanyalarını temel alan bütüncül çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmada, AB ülkeleri ve Türkiye’de trafik kazaları sonrası gerçekleşen ölümler analiz edilmiştir. İstatistiksel olarak AB ülkeleri ve Türkiye arasında trafik kazalarının etkileri çerçevesinde karşılaştırma yapılmış, trafik kazalarının önlenmesine yönelik hem ülkeler örnekleminde hem de uluslararası örgütlerin tavsiyeleri noktasında geliştirilen ve geliştirilmesi tavsiye edilen uygulamalara yer verilmiştir. Çalışma sonucunda karayolu trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak geliştirilen İsveç’in vizyon sıfır ve Hollanda’nın sürdürülebilir karayolu trafik güvenliği politikaları önem kazanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın, karayolu trafik güvenliğine yönelik araştırma yapacaklara,

---

* Doç.Dr., Polis Akademisi, Trafik Enstitüsü, Ulaşım Güvenliği ve Yönetimi Anabilim Dalı, E-mail: ozankavsiraci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6351-3725, Ankara, Türkiye.

ülke örnekleri ve uluslararası kuruluşlar noktasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Karayolları, Trafik kazası, Trafik Güvenliği, AB, Türkiye.*

ABSTRACT

Economic mobility of societies, increasing urban settlement distances, people's relocation needs for business, home and social activity centers, increase individual mobility. The fact that highways respond to door-to-door flexible transportation demands and the use of automobiles as a status indicator today increases the importance of highways within transportation systems. Increasing demand for the use of highways appears as an important problem in terms of traffic accidents and losses after traffic accidents. Traffic accidents significantly threaten both human health and the economic presence of states. In this context, the development of measures for possible accidents on highways is important for the states. States are carrying out holistic studies based on infrastructure, supervision, education, legislation and awareness campaigns to create a safe and sustainable traffic environment by minimizing potential risks related to road traffic safety. In this study, traffic accidents taking place in EU countries and Turkey have been analyzed. Effects of traffic accidents have been compared statistically between the EU countries and Turkey, developed and advised applications for preventing traffic accidents have been included that are recommended by international organizations and exemplified by countries. As a result of the study, Sweden's vision zero policy, which was developed to provide road traffic safety, and the Netherlands' sustainable road traffic safety policies are gaining importance. In this context, it is thought that the study will contribute to those who will research on road traffic safety in terms of country examples and international organizations.

Keywords: *Highways, Traffic accident, Traffic Safety, EU, Turkey.*

Giriş

Hareket etme ihtiyacı, insan yaşamının vazgeçilmez bir parçasıdır. İnsanlar, iş yerlerine, okullarına, sosyal faaliyetlere gidebilmek için bir şekilde trafiğin unsuru olmaktadır. Günümüzde ve gelecekte insanların bu ihtiyacının artarak devam edeceği düşünüldüğünde, trafik güvenliğinin sağlanması önem kazanmaktadır. Toplumlar sürekli olarak değişmektedir. Bu değişim karşısında trafik sistemi ve unsurlarının da aynı kalmasını beklemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Her geçen gün trafik kompozisyonunda demografik ve teknolojik gelişmelere tanık olmaktadır. Kentlerde nüfus artarak yerleşim yerleri ile iş, okul ve sosyal faaliyet merkezleri arasında uzaklaşma eğilimi gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra trafikte insanların bireysel ulaşım niyetinde de sürekli bir artış olmaktadır. Teknolojinin sunduğu imkanlar vasıtasıyla online alışveriş ve işlemlerin kent içi hareketliliğin azaltılmasına hizmet ettiği düşünülse dahi, online alışveriş ve teslimat işlemleri için görev yapan kuryelerin kullandığı motorlu araçlar da kent içi trafik hareketliliğini arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savunmasız yol kullanıcıları olan insanların, iyi eğitilmiş ve bilgilendirilmiş olsalar da trafikte her an hata yapmaları mümkündür. Çünkü insanların yoğunlaşma ve konsantre

TOBİDER

olma süreleri sınırlıdır. Ayrıca deneyimsiz sürücülerin bilincinde olmadan hatalı davranışlarda bulunması da mümkündür. İnsan hataları sonucu gerçekleşebilecek olası trafik kazaları, insanlar için hayati riskler taşımaktadır. Bunun yanı sıra insanların yeni koşullara uyum sağlama sürelerinin kısa olması ve empati yapabilme özellikleri, insan davranışlarında değişiklik yapılabilmesini ve yönlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu noktada geliştirilecek politikaların, insan davranışlarında yönlendirme ve değişikliği hedef alması önemlidir.

Günümüzde toplumsal değişimin bir sonucu olarak farklı sektörlerde geliştirilen politikalar, insan odaklı yaklaşımları hedef almakta ve insanların refahını amaçlamaktadır. Toplumsal değişimin bu etkisi, trafik güvenliğinin sağlanması noktasında insanı merkeze alan ve insanın ihtiyaçlarına cevap veren insan merkezli trafik politikalarını ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde disiplinler arası çalışmalar ve trafik etiğini esas alan çözümler dikkat çekmektedir.

Trafik kazaları, neden oldukları maddi ve manevi kayıplar nedeniyle devletleri ve bireyleri olumsuz olarak etkilemektedir. WHO verilerine göre trafik kazaları, insan sağlığını tehdit eden önemli bir problem olarak kabul edilmektedir. Bu problemle baş edebilmek için trafik kazaları ve etkilerini azaltmak noktasında disiplinli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Trafik ortamının unsurları düşünüldüğünde teknik, psikolojik, sosyal ve eğitim alanlarında çok paydaşlı ve bütüncül çalışmalar önem kazanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada; Avrupa Yol Güvenliği Konseyi (ETSC) raporlarının içerik analizi çerçevesinde AB ülkelerinde ve Türkiye’de gerçekleşen trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümlerin istatistiki değerlendirilmesi yapılarak geliştirilen önlemler üzerine analizler yapılmaktadır. Ancak mezkûr değerlendirmeler yapılırken pandemi sürecinin etkisini ortadan kaldırmak için 2020-2021 verileri üzerinde detaylı inceleme yapılmamıştır. Ayrıca Trafik kazalarının neden olduğu zararların azaltılması noktasında başarılı AB ülkeleri ve Türkiye özelinde hangi çalışmaların yapıldığı incelenmiştir. Trafik kazalarının azaltılması noktasında Avrupa Yol Güvenliği Konseyi’nin ve başarılı AB ülkelerinin geliştirdiği yaklaşımlar ve geliştirilen yaklaşımların unsurları çalışma içerisinde tartışılmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde AB ülkelerinde trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümler ve kazaların önlenmesine yönelik geliştirilen önlemler, ikinci bölümde Türkiye örneğinde trafik kazalarının boyutları, kazalar sonucu gerçekleşen ölümler ve trafik kazalarının önlenmesine yönelik gerçekleştirilen uygulamalar değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde trafik güvenliğinin sağlanması noktasında uluslararası politikaların temel aldığı faktörler, dördüncü bölümde ise trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik geliştirilen yaklaşımlar analiz edilmiştir. Bu çalışma, AB ülkeleri ve Türkiye arasında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranları arasında bir kıyaslama yapma ve başarılı örnekler üzerinden trafik güvenliğini sağlamaya yönelik yeni uygulamalar geliştirme imkânı sunmaktadır.

AB Ülkelerinde Trafik Kazaları Sonucu Gerçekleşen Ölümler ve Buna Karşı Geliştirilen Önlemler

AB, karayolu trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak 2001, 2010 ve 2020 yıllarında üye ülkeler için belirlediği stratejiler kapsamında 2001-2010, 2010-2020 ve 2020-2030 yılları arasında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranlarının %50 azaltılmasını hedef olarak belirlemiştir. 1993 yılında AB ülkelerinde trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm sayısı 65000 olarak ifade edilmiş ve 2018 yılında bu sayı yaklaşık %60 oranında azaltılarak 25047 seviyesine çekilmiştir (ETSC, 2019a). 2022 yılında bu oran AB ülkelerinde 20678 olarak gerçekleşmiştir (ETSC, 2023). 2019 yılına göre 2022 yılında AB ülkelerinde trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranları %9 oranında azalmıştır. AB 2020-2030 yılları arasında her yıl trafik kazalarındaki ölüm oranlarının %6 oranında azaltılmasını hedeflemiştir. Ancak 2022 yılında, 2021 yılına göre AB üyesi 32 ülkede trafik kazaları sonucu ölüm oranları %4 oranında artış göstermiştir. Bu süreçte 13 AB ülkesinde trafik kazalarında ölüm oranları azalırken, 19 ülkede artış göstermiştir. Slovenya trafik kazaları sonucu ölüm oranlarını %25 oranında azaltarak en başarılı ülke olurken, Litvanya %23 başarı oranı ile ikinci sırada yer almıştır. Bu süreçte Malta'da trafik kazaları sonucu ölümler %189 ve Lüksemburg'ta %50 oranında artış göstermiştir (ETSC, 2023). 2018 verileri ile AB üyesi ülkeler arasında trafik kazaları sonucu gerçekleşen milyon nüfus oranında ölüm sayısı 49 olarak kayda geçerken bu oran 2022 verilerine göre 46'dır (ETSC, 2019a, ETSC, 2023).

AB üyesi ülkeler içerisinde ölümlü trafik kazalarının %38'i şehir merkezlerinde, %54'ü şehirlerarası yollarda ve %8'ide otoyollarda gerçekleşmektedir. Şehir merkezlerinde her yıl ortalama 9500 kişi trafik kazaları sonucu hayatını kaybetmektedir. Trafik kazaları sonucu hayatını kaybedenlerin %70'ini yaya, bisiklet ve motosiklet kullanıcıları gibi savunmasız yol kullanıcıları oluşturmaktadır. AB ülkeleri arasında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümlerin azaltılmasına yönelik verilere bakıldığında; şehir merkezlerinde trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümlerin azaltılmasına yönelik başarı grafiği diğer yol tiplerine göre geride kalmaktadır. (ETSC, 2019b).

2018 verilerine göre İsveç, trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranlarına bakıldığında Avrupa'da en başarılı ülke durumundadır (ETSC, 2019). Ancak 2021 ve 2022 verilerinde İsveç ikinci sırada yer alırken, ilk sırada Norveç yer almaktadır. 2022 verilerine göre Avrupa Birliği üyesi ülkelerde milyon nüfus oranında 46 olan trafik kazaları sonucunda gerçekleşen ölüm sayısı İsveç'te 2018 yılında 27, 2021 yılında 17 ve 2022 yılında 22'dir. Norveç'te ise bu oranlar, 2021 yılında 15, 2022 yılında 21 olarak gerçekleşmiştir. Danimarka, İsviçre, İrlanda, Almanya ve Finlandiya'da bu oran 35'in altında olup, AB ortalamasının altında gerçekleşmiştir (ETSC, 2022, ETSC, 2023). İsveç'in belirlemiş olduğu vizyon sıfır stratejisi, trafik güvenliği konusundaki başarısında önemli bir rol oynamaktadır. Vizyon sıfır stratejisi, trafikte yapılacak hataları ve ihmalleri telafi edebilecek bir sistem sunmaktadır. Bu strateji, insanların trafikte savunmasız olduğu ve her zaman hata yapabilecekleri ön kabulü ile yola çıkmaktadır. Ulaşım altyapı

ve sistemleri planlanırken, olası kazaların ölüm ve ağır yaralanmalarla sonuçlanmaması hedeflenmektedir. Bu çerçevede trafik güvenliği sistemi içerisinde yer alan tüm unsurların güvenli yolculuğu desteklemesi gerekmektedir. Yol altyapısı, hız limitleri, araçlar vb. unsurlar birbirini desteklemelidir. Yol kullanıcılarının ya da sistemi oluşturan unsurlardan birinin hata yapması durumunda, trafik sistemi içerisinde yer alan diğer unsurlar olası hataları telafi edebilmelidir (EU, 2017).

İspanya, AB ülkeleri arasında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranları sıralamasında en başarılı ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İspanya'da 2000'li yılların başında AB ortalamalarının üzerinde olan kaza sonucu gerçekleşen ölüm oranları, günümüzde milyon nüfus oranında 36 ölüm sayısı ile AB ortalamasından oldukça başarılı bir konumdadır. 2004-2013 yılları arasında kaza sonucu gerçekleşen ölüm sayılarını %64 oranında azaltma başarısı yakalayan İspanya'nın bu başarısında; trafikte ceza puanı sistemini başlatması, ülkenin geneline yayılmış geniş bir güvenlik kamera sistemi kurması ve trafik kuralları ihlallerine karşı ağır cezai yaptırımlar uygulaması etkili olmuştur (EU, 2017). İspanya, karayolu trafik güvenliği strateji belgesinde, 2030 yılında trafik kazalarını %50 azaltma hedefi çerçevesinde 9 ana amaç altında 62 alt hedef belirlemiştir. Bu hedefler genel olarak; güvenli şehirler, güvenli yollar, güvenli araçlar, kazalara hızlı ve etkili müdahale, paydaşlar arası iş birliği ve kapsamlı veri yönetimi başlıkları altında ifade edilmiştir (ETSC, 2023).

Fransa'da 2018 yılında trafik kazaları sonucunda gerçekleşen ölüm oranları 2017 yılına göre %5,8 azalarak 3448'den 3248'e düşmüştür. 2017 yılı ve öncesine ait dört yıllık süreçte başarılı bir grafik yakalayamayan Fransa temmuz 2018'de, ülke genelindeki trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranlarının %63'nün gerçekleştiği şehir dışı refüj bulunmayan tek şeritli yollarda, hız sınırını 90 km/saat'ten 80 km/saat'e düşürmüştür. Hız limitlerindeki değişiklik sonrası yapılan incelemelerde, şehir dışında refüj bulunmayan tek şeritli yollarda 2013-2017 yılları arasında gerçekleşen ortalama ölüm sayısında 127 azalma tespit edilmiştir. Yine aynı incelemede hız limitinde yapılan düzenlemenin seyahat süresinde sadece 1 saniyelik bir atışa neden olduğu ifade edilmektedir (ETSC, 2019a). Fransa ayrıca karayolu trafik güvenliğini arttırmak için ülkedeki elektronik denetleme cihazı bulunan bölge sayısını üç katına çıkarmıştır. Trafikte savunmasız yol kullanıcılarının karşılaşılabileceği tehlikelere karşı da farkındalığı arttırmak için önemli kampanyalar yürütmektedir. Şehir merkezlerine yönelik olarak bisiklet yolları oluşturulmuş ve taşıt yolu ile bisiklet yollarının kesiştiği bölgelerde araç hız limitleri 30 km/saat'e düşürülmüştür (EU, 2017). Pandemi süreci Fransa'da trafik davranışları üzerinde önemli bir değişikliğe neden olmuş ve 2017 de %3 olan evden çalışan bireylerin oranı, 2022 yılında %23'e çıkmıştır (ETSC, 2023).

Litvanya, Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında, trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranları noktasında en kötü performansa sahipken, karayolu güvenliğinin sağlanmasına yönelik son yıllarda dikkat çekici bir performansa ulaşmıştır. 2001-2010 yılları arasında Litvanya'da ölüm oranlarında %58, 2010-2016 yılları arasında da %37'lik bir azalma

olmuştur. Litvanya 2011-2017 yılları için ulusal karayolu güvenliği programını uygulamaya geçirek milyon nüfus oranında 60 ölüm oranını yakalamıştır. 2022 yılı verilerine bakıldığında bu oran daha da dikkat çekmektedir. Litvanya AB ortalamasının altına inmiş ve bu oran 2022 yılında 42 olarak gerçekleşmiştir (ETSC, 2023). Litvanya, 2000 yılında 200, 2010 yılında da 100 ortalamalarına yakın olan milyon nüfus oranındaki ölüm sayılarının azaltılmasında önemli bir başarı elde etmiştir (EU, 2017). Litvanya'da 2022 yılında kadar 1000'den fazla yol güvenliği programı uygulanmıştır. Bunlar arasında; yol kullanıcılarının davranışlarının iyileştirilmesi başta olmak üzere, güvenli yol ve güvenli araç tasarımları, alkollü araç kullanımı, emniyet kemeri, kask kullanımı ve hız limitleri ihlallerine yönelik düzenlemeler ve katı cezai yaptırımlar yer almaktadır. Ayrıca altyapı tasarımları, aydınlatmalar, hız kamera sayıplarının artırılması, yay geçitlerinin ve kavşakların iyileştirilmesi gibi uygulamalar da bulunmaktadır (ETSC, 2023).

Polonya'nın 2018 yılına ait trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm sayıları 2017 yılı ile kıyaslandığında %1'lik bir artış olduğu görülmektedir. 2017 yılında 2831 olan kaza sonucu gerçekleşen ölüm sayısı, 2018 yılında 2862 olarak tespit edilmiştir. Fakat 2010 yılından itibaren Polonya'nın karayolu güvenliğinin sağlanmasına yönelik ivmesine bakıldığında; trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm sayılarını %27 oranında azalttığı görülmektedir. 2018 yılında Polonya'da trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümlerin sayısı 2010 yılına göre 1045 azaltılmıştır. 2018 yılı verileri analiz edildiğinde Polonya'da ölümlü trafik kazalarında özellikle hız limitlerine uyulmadığı görülmektedir. Ayrıca yaya, bisiklet ve motosiklet kullanıcıları gibi savunmasız yol kullanıcılarının ölümlü trafik kazalarına karışma oranının fazla olduğu ifade edilmiştir. 2018 yılı analizleri sonucu Polonya, hız yönetimi noktasında önlemler alınacağını ifade etmektedir (ETSC, 2019a). Bu doğrultuda 2021 yılında Polonya'da trafik kurallarına yönelik yeni mevzuat yürürlüğe girmiştir. Bu mevzuatta özellikle Polonya'nın daha önce belirtmiş olduğu hız yönetimi konusu dikkat çekmektedir. Şehir merkezinde gece ve gündüz ayırt etmeksizin hız limiti 50 km/s indirilmiş ve yaya önceliği kuralına vurgu yapılmıştır (ETSC, 2022).

Belçika'da 2011 yılına göre, 2021 yılında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm sayıları %45 oranında azaltılmıştır. 2019 yılına göre ise 2021 yılında bu düşüşün oranı, %25 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında 884 olan bu sayı, 2021 yılında 484 olarak gerçekleşmiştir (ETSC, 2022). Ancak bu oran 2022 yılında 521 olarak gerçekleşmiştir (ETSC, 2023). 2021 yılındaki azalmanın pandemi sürecindeki hareketin azalması ile ilişkilendirilmesi mümkündür. Son yıllarda hız yönetimi konusu, Belçika'da trafik güvenliği konusunda ilk öncelik olmuştur. 2020 yılında hız kameraları sayısı 1200'e ulaşmıştır. 2021 yılında Belçika hükümeti, 2030 yılında trafik kazaları sonucu ölümleri yarıya indirmek ve 2050 yılında da ölümleri sıfıra indirmek hedefi ile yeni bir yol güvenliği stratejisi yayınlamıştır (ETSC, 2023).

Finlandiya'da 2011 yılında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümler 292 iken bu sayı, 2021 yılı verilerine göre 223 olarak gerçekleşmiş ve %24 oranında azalma olmuştur

---

(ETSC, 2022). 2022 yılı verilerinde Finlandiya’da yıllık ölüm sayısı 200’ün altına inmiştir. Bu azalış sürecinde aşağıdaki uygulamaların etkisi olduğu belirtilmektedir (ETSC, 2023):

- 30 km/s azami hız sınırının olduğu bölgelerin sayısının artırılması
- Covid-19 pandemi sürecinin seyahat ve trafikteki diğer davranış ve alışkanlıklarda değişikliğe neden olması
- Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak daha güvenli araçların kullanılması
- Karayolu trafik güvenliğinin artırılması için kapsamlı bir strateji belgesi ve eylem planının yayınlanması

Yunanistan’da 2011 yılına göre trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümler 2021 yılında %47 oranında azalmıştır. Hırvatistan’da ise 2011 yılında 418 olan trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm sayıları 2021 yılında %30 oranında azalarak 292 olarak gerçekleşmiştir (ETSC, 2022). Bu iki ülkede de hız yönetimi konusunda hız kameralarının sayısının artırılması dikkat çekmektedir.

Bulgaristan, milyon nüfus oranında, trafik kazası sonucu gerçekleşen 87 ölüm ortalaması ile AB üyesi ülkeler arasında 96 ölüm ortalamasına sahip Romanya’dan sonra en kötü ikinci performansa sahip ülke konumundadır. Bunun yanı sıra 2010 yılı ile kıyaslandığında 2018 yılında Bulgaristan ölüm oranlarını %21 oranında azalttığı görülmektedir. 2017 yılında Bulgaristan’da trafik kazalarında 682, 2018 yılında ise 611ölüm gerçekleşmiştir. Bulgaristan 2017 yılı ile kıyaslandığında 2018 yılında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranlarını %10 oranında azaltmıştır. Bulgaristan’da 2019 yılında karayolu güvenliği kurumu kurulmuştur. Bu kurum ile bölgesel, yerel, sivil otoriteler ve teknik personel ile akademisyenler arasında koordinasyon sağlanarak etkili yol güvenliği politikalarının hazırlanması hedeflenmektedir (ETSC, 2019a).

Türkiye’de Trafik Kazaları Sonucu Gerçekleşen Ölümler ve Buna Karşı Geliştirilen Önlemler

Devletler özelinde nüfus ve ekonomik faaliyetlerin artması ve karayollarının kapıdan kapıya esnek ulaşım taleplerine karşılık vermesi parametreleri çerçevesinde son yıllarda trafiğe çıkan motorlu araç sayısında ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. Türkiye’de trafiğe kayıtlı araç sayısı, 2009 yılında 14.316.700 iken sonrasındaki on yıllık periyotta %59,72 artarak 2018 yılında 22.865.921 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2019). 2023 yılının kasım ayı sonu itibari ile bu sayı, 28.545.316’ya ulaşmıştır (TÜİK, 2023). Karayollarının kullanımına yönelik talebin ve araç sayısının her geçen gün artması, trafikte kaza riskini de beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda trafik kazaları ve sonuçlarının olası etkilerini ortadan kaldırmak için Türkiye başta olmak üzere devletler, trafik güvenliğinin sağlanması için yoğun çalışmalar yürütmektedir.

Türkiye’de gerçekleşen trafik kazalarına bakıldığında, kazaların gerçekleşme oranının yerleşim yeri içinde, trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranlarının da aynı

doğrultuda yerleşim yeri içinde gerçekleşen kazalarda fazla olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023a). 2018 verilerine göre; Türkiye genelinde trafik kazaları sonucu ölümlerin yerleşim yeri durumuna göre dağılımına bakıldığında, yarıdan fazlasının (%51) yerleşim yeri dışında meydana geldiği tespit edilirken (Yaprak ve Akbulut, 2019: 13-14), bu oran 2022 verilerinde %54,3 oranında yerleşim yeri içinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023a). Bu kapsamda araç sayısındaki artış ve şehirleşmeyle birlikte, trafik yoğunluğu ve buna bağlı olarak trafik kazaları, yerleşim yerlerinde daha yoğun olarak gerçekleşmektedir.

TÜİK verilerine göre Türkiye’de 2015 yılında gerçekleşen toplam trafik kaza sayısı 1.313.359 iken 2018 yılında %6,39 azalarak 1.229.364 olarak gerçekleşmiş, 2022 yılında ise 1.232.957 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında meydana gelen toplam trafik kazaları içinden 197.261’i ölümlü ve yaralanmalı olarak gerçekleşmiştir. Bu kazalarda, 2.282 kişi kaza yerinde ve 2.947 kişi de sağlık kuruluşlarına sevk edildikten sonra olmak üzere toplam 5229 kişi hayatını kaybetmiştir (TÜİK, 2023a). Bir önceki yıla göre bu sayı, %2,5 oranında azalmıştır.

AB ülkelerinde belirlenen milyon nüfus başına trafik kazalarında gerçekleşen ölüm sayısı oranı Türkiye’de 2018 yılında 80,9 olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılı verilerine göre ise bu oran, 61,5’tir. Türkiye’nin bu süreçte trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranlarının azaltılmasında önemli bir yol aldığını söylemek mümkündür. Bu oran ile Türkiye, AB ülkelerinden; Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Yunanistan ve Portekiz’den daha iyi bir konumda olmasına karşın, AB’nin milyon nüfus başına düşen 46 ölüm sayısı ortalamasının gerisinde kalmıştır. Ancak Türkiye’de trafik güvenliğine yönelik çalışmaların ve geliştirilen uygulamaların bu rakamı düşüreceği beklenmektedir.

Türkiye’de meydana gelen trafik kazalarındaki kusur oranlarına bakıldığında, %86,8 kusur oranı ile en büyük payın sürücülere ait olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023a). Trafik kazalarına neden olan sürücü kusurlarında da ilk sırayı %40 gibi yüksek bir oran ile araç hızını şartlara uydurmamak gelmektedir. Trafikte yaya, yolcu ve sürücü olarak yer alan insan faktörünün trafik kazalarındaki kusur oranı ise %97,5 seviyesindedir. Trafik kazalarında en büyük kusur payının insan faktörüne ait olduğu düşünüldüğünde, sürücü ve diğer yol kullanıcılarına ait davranış ve tutumların sınırlandırılması önem kazanmaktadır. Bu noktada trafikte vatandaşlara yönelik denetimlerin sıklığı ve caydırıcı cezai müeyyideler anahtar rol oynamaktadır. Son zamanlarda trafikte emniyet kemeri ve seyir halinde cep telefonu kullanımına yönelik denetimlerin sıklığının artırılması bu amaca hizmet etmektedir.

Trafik kazalarının önlenmesine yönelik gerçekleştirilen trafik denetimlerinde, hava araçlarının kullanılması, otoyollarda ortalama hız koridoru uygulaması, denetimlerde görevli personellere sürekli eğitimler verilmesi ile trafik güvenliğine yönelik önlemler desteklenmektedir. Ayrıca “Çocuklar, Polis ve Jandarma Trafik Denetiminde”, “Kırmızı Düdük”, “Bu Yolda Hep Birlikteyiz”, “Bi Hareketine Bakar Hayat”, “Yayalar Kırmızı Çizgimiz” gibi kampanyalar ile maket araç uygulamalarından olumlu sonuçlar

almaktadır. Karayolları Genel Müdürlüğü, 2017-2021 yılları arasında trafik güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunulması için stratejik planlamasında 5 hedef belirlemiştir. Bunlar (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2017):

- Yük ve yolcu taşımacılığı talebini karşılayacak daha güvenli ve konforlu karayolları inşa etmek ve geliştirmek
- İnşa edilen ve geliştirilen güvenli yolların korunması ve yönetilmesini sağlamak
- Yol ağlarında trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik altyapısal katkıda bulunmak
- Kurumsal iş birliği ve kapasiteyi artırmak
- Karayollarında, enerji verimliliğini hedef alan, tarihi ve kültürel yapıları koruyan çalışmalar yapmak

Türkiye, trafik güvenliği konusunda 2011-2020 strateji belgesinde belirtilen 2020 hedeflerine ulaşma konusunda başarılı bir süreç geçirmiştir. Trafikte her can kaybının önüne geçilmesi için 2021-2030 Karayolu Trafik Güvenliği Strateji Belgesi ve strateji belgesinde ifade edilen amaçlara ulaşmak için de 2021-2023 yıllarında hangi adımların atılacağına açıklandığı Trafik Güvenliği Eylem Planı hazırlanmıştır. Mezkûr belge ve plan çok sayıda kurum ve kuruluşun iş birliğini ve koordineli çalışmasını gerektirmektedir. Strateji belgesi, “Trafikte Sıfır Can Kaybı” temel amacı ile 2030 yılında, 2020 yılına göre trafik kazalarında can kaybının ve ağır yaralanmaların %50 azalmasını, 2050 yılında ise trafik kazaları sonucu meydana gelecek can kayıplarının sıfırlanmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda 2023 ve 2027 ara hedeflerinin eylem planlarında açıklanması öngörülmüştür. Eylem planında “Vizyon Sıfır” ve “Güvenli Sistem Yaklaşımı” yöntem olarak belirlenmiştir (Kavsıracı, 2022, Karayolu Trafik Güvenliği Strateji Belgesi, 2021-2030).

2021-2030 Karayolu Trafik Güvenliği Strateji Belgesinde öncelikli alanlar olarak; aşırı ve uygunsuz hızla mücadele, incinebilir yol kullanıcılarının korunması, kaza kara noktalarının iyileştirilmesi, etkin ve sürekli denetimler belirlenmiştir. Belirlenen öncelikli alanlar kapsamında strateji belgesinde; karayolu trafik güvenliği yönetiminde insanı koruma merkezli olan Güvenli Sistem Yaklaşımının belirlenmesi vurgulanmıştır. Başka bir ifade ile güvenli ve insan hatalarını telafi edebilecek bir altyapı ve yol çevresi sistemi oluşturulmasının gerekliliği ifade edilmiştir (Kavsıracı, 2022).

2021-2030 Karayolu Trafik Güvenliği Strateji Belgesinde, karayolu trafik güvenliğinin sağlanması konusunda; trafikte hatalı davranışlara karşı hazırlıklı olunması, yolların yapımında insan vücudunun korunmasının göz önünde bulundurulması, trafikte sorumluluğu bulunan kurumlar arasında bilgi paylaşımının artırılması ve trafik güvenliği çalışmalarının yaşanabilir bir çevreyi hedef alması ağırlıklı olarak üzerinde durulan konular olmuştur (Kavsıracı, 2022).

Trafik güvenliği konusunda ülke genelinde farkındalık oluşturmak ve bilimsel çalışmalar geliştirmek için pratik, teorik ve teknik konuları da kapsayan detaylı çalışmalar yapmak

önem arz etmektedir. Bu kapsamda, akademik çalışmalar ile trafik güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunmak üzere Polis Akademisi bünyesinde Trafik Enstitüsü kurulmuştur. Trafik Enstitüsü, akademik alanda trafik ve ulaşım güvenliği konusunda çalışan öğretim üyeleri, teknik ve saha personellerini bir araya getirerek çalıştaylar ve kongreler düzenlenmektedir. Bu organizasyonlar sonucunda hazırlanan raporlar ile trafik güvenliği konusuna dikkat çekilmektedir. Enstitü ayrıca EGM, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ile özel sektör ve belediyelerin ulaşım daireleri ile iş birliği yaparak bu kurumları bir araya getirmeyi amaçlamaktadır.

Trafik Kazalarının Önlenmesine İlişkin Geliştirilen Uluslararası Politikaların Unsurları

Karayollarında gerçekleşen trafik kazaları sonucu dünya üzerinde günde 3000'den fazla, yılda da bir milyondan fazla insan hayatını kaybetmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre, trafik kazaları bu görünümü ile dünyada insan sağlığını tehdit eden faktörler içerisinde ilk sıralarda yer almaktadır. Karayollarında gerçekleşen trafik kazalarının maliyeti de, birçok ülkenin gayri safi yurt içi hasıllarının %3'üne eşit bir konuma yükselmiştir. İnsan hayatını tehdit eden ölümlü trafik kazalarının %93'ü, dünyadaki araç sayısının %60'ına sahip olana düşük ve orta gelirli ülkelerde gerçekleşmektedir (WHO, 2018). Trafik kazaları, insan sağlığına yönelik oluşturduğu tehdit ve neden olduğu maddi zararlar nedeniyle, tüm dünyada güvenlik yönetimi politikalarının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Trafik kazalarının olası risklerine karşın devletler özelinde nüfus ve ekonomik faaliyetlerin artması ve karayollarının kapıdan kapıya esnek ulaşım taleplerine karşılık vermesi parametreleri çerçevesinde son yıllarda trafiğe çıkan motorlu araç sayısında da ciddi bir artışın olduğu görülmektedir.

Karayolları trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik geliştirilen güvenlik yaklaşımları, savunmasız yol kullanıcılarının güvenliğinin arttıracak ve insan hatalarını telafi edebilecek sistemleri ele almaktadır. Bu yaklaşımların genel olarak ifade ettiği anahtar uygulamalar güvenli yol ve yol çevresi, hız yönetimi, güvenli araçlar ve güvenli yol kullanıcıları başlıkları altında değerlendirilmektedir. Güvenli yol ve yol çevresi kapsamında yol ve çevresinin tüm yol kullanıcıları (yayalar, bisiklet ve motosiklet kullanıcıları) göz önünde bulundurularak inşa edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kapsamda yaylar için yeterli yaya yollarının ve geçitlerinin yapılması, bisiklet ve motosiklet kullanıcılarının taşıt trafiğinden en az etkilemelerine yönelik önlemlerin alınması ve şehir merkezlerinde trafik sakinleştirici uygulamaların kullanılması trafik kazalarının olası etkilerinin azaltılmasına hizmet etmektedir. Araçların güvenli hareket etmesine yönelik elektronik sistemlerin, olası kazaların etkisini azaltacak hava yastıkları, kask ve emniyet kemerlerinin kullanılması da yine trafik güvenliğinin sağlanması kapsamında önem arz etmektedir. Araçlarda emniyet kemeri kullanımı, sürücüler ve ön koltukta seyahat eden yolcuların trafik kazalarında ölüm riskini %45-50 oranında azaltmaktadır. Kask kullanımı da trafik kazalarında ciddi yaralanma riskini %42 oranında azaltmaktadır (WHO, 2018).

Sürücülerin dikkatini dağıtacak faaliyetler, trafik güvenliğini olumsuz etkileyen diğer önemli bir faktördür. Sürücülerin araç kullanırken cep telefonu kullanmaları, trafik kazalarının gerçekleşme riskini dört kat arttırmaktadır. Seyir halinde cep telefonu kullanımı, sürücülerin diğer araçların sinyallerini algılama, fren yapma, şerit ve mesafe takip etme gibi konularda reaksiyon gösterme zamanlarını arttırmaktadır. Sürücülerin alkol ve madde etkisinde araç kullanmaları da trafik kazalarının gerçekleşme riskini önemli ölçüde arttırmaktadır. Bu kapsamda trafikte alkol ve madde kullanımı, araçla seyir halinde iken cep telefonu kullanımı, emniyet kemeri ve kask takılması, trafik güvenliğini sağlamaya yönelik uygulamaların önemli unsurları arasında yer almaktadır.

Araçlara ilişkin belirlenen ortalama hız sınırlarının aşılması hem trafik kazalarının gerçekleşmesinde hem de trafik kazalarının ciddiyetinin artmasında doğrudan etkilidir. Ortalama hız limitlerindeki %1'lik bir artış, ölümlü trafik kazalarının gerçekleşmesini %4, ciddi yaralanmalı trafik kazalarının gerçekleşmesini de %3 oranında arttırmaktadır. 50 km/s ile karşılaştırıldığında 65 km/s ile seyir eden bir otomobilin yayalara çarpması sonucu yayaların ölüm riski 4,5 kat artmaktadır. Yine 65 km/s ile araçlara yandan çarpılması durumunda ise araç içerisindeki bireylerin ölüm riski %85'dir (WHO, 2018). Hız limitleri trafik kazalarının gerçekleşmesi ile doğru orantılıdır. Bu nedenle bireylerin ortalama hız limitlerine uyum sağlamasına yönelik davranış değişikliği gerçekleştirmeleri, eğitim, sosyal kampanyalar ve cezai yaptırımlar ile mümkün hale gelmektedir.

İnsanlar ile birlikte trafiğin diğer unsurları yollar, araçlar ve çevredir. Trafik akışının sağlandığı altyapıyı oluşturan güvenli yolların inşasında, hangi yol kullanıcılar tarafından tercih edileceği ve buna yönelik mühendislik hesaplamaları önem kazanmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile araçlara aktif ve pasif güvenlik sistemlerinin dâhil edilmesi, trafik kazalarının önlenmesi ve trafik kazalarının olası etkilerinin azaltılması amacına hizmet etmektedir. Çevre ise trafik akışına etki edebilecek diğer unsurları kapsamaktadır. Yol kenarında bulunan ağaçlar, kavşak düzenlemeleri ve yol korkulukları, olası trafik kazalarının etkisinin azaltılması için insan hatalarını telafi edebilecek şekilde düzenlenmelidir.

Karayolu Trafik Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Uluslararası Yaklaşımlar

1960'lı yıllara kadar trafik kazalarının, kötü şans ve yol kullanıcılarının bireysel hataları sonucu olarak gerçekleştiği kabul edilmiştir. 1960'lı yıllarla birlikte trafik kazalarının sadece insan davranışları ile ilgili olmadığı, insan kusuru ile birlikte yol ve araç unsurlarının da trafik kazalarının nedenleri arasında kabul edildiği sürece girilmiştir. 1990'lı yıllarda ise trafik güvenliği, tüm trafik unsurları ile birlikte değerlendirilmiş, bütünlük ve sistematik yaklaşımlar geliştirilmiştir (SWOV, 2018). Bu kapsamda Hollanda'nın sürdürülebilir yol güvenliği vizyonu, karayolu trafik güvenliğinde bütünlük ve sistematik yaklaşımların başlangıcı olarak karşımıza çıkan önemli bir örnektir.

1992 yılında geliştirilmeye başlayan sürdürülebilir yol güvenliği yaklaşımı, 1997 yılında tam zamanlı olarak uygulamaya geçirilmiştir. Hollanda bu yaklaşım ile yaya ve bisiklet kullanıcıları için taşıt yollarından ayrılmış yolların inşasına başlamış, şehirlerarası yolların ve otoyolların gidiş-geliş güzergâhlarını birbirinden ayrılmış olarak tasarlamıştır. Programın başlangıcı ekonomik teşvikler ile desteklenmiş ve program, karayoluna ilişkin sorunlara çözüm üretilmesi için paydaş kurumlar arasında iş birliği ve koordinasyonu kolaylaştırmıştır. Bu yaklaşım sonucunda Hollanda'da 1998-2007 yılları arasında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümlerde 1600-1700 arasında azalma sağlanmıştır (SWOV, 2018).

Hollanda, sürdürülebilir yol güvenliği kapsamında 2018-2030 vizyonu ile birbiri ile etkileşim içerisinde olan; yerleşim yerlerinde hız yönetimi, altyapı önlemleri, teknolojik gelişmeler ve paydaş kurumlar arasında koordinasyonu öncelikleri arasına almıştır. Trafik güvenliğinde insan davranışı temel unsuru oluşturmakla birlikte, trafik güvenliğinden sorumlu farklı paydaşlar arasında iş birliği içerisinde belirlenecek hedeflerin, trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik sorunların çözümünü kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Hatta paydaş kurumların birbirlerinin başarısını kontrol etmesinin, trafikte maksimum güvenliğin sağlanmasına hizmet edeceği vurgulanmaktadır.

Avrupa Birliği Yol güvenliği Konseyi, trafik güvenliğinin sağlanması noktasında üyesi olan devletlere 2018-2023 yol güvenliği raporları kapsamında genel olarak aşağıdaki konularda tavsiyelerde bulunmaktadır (ETSC, 2018, 2019, 2021, 2022, 2023,):

- Trafik kazaları sonucu ölümleri uzun vadede sıfıra indirmek için güvenli sistem yaklaşımını benimsemek,
- 2020-2030 dönemimde trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm sayılarını %50 oranında azaltılmasına yönelik hedefler belirlemek,
- Trafikte savunmasız yol kullanıcıları ölümlerinin azaltılması için öncelikli alanlar ve spesifik hedefler belirlemek,
- Karayolu trafik güvenliğini sağlamaya yönelik strateji belgeleri oluşturmak ve bu belgelerde belirtilen performansların ölçülmesi için anahtar göstergeler oluşturmak,
- Trafik güvenliği için doğru, karşılaştırılabilir ve detaylı veriler toplamak,
- Trafik güvenliğini sağlamaya yönelik olarak geliştirilen stratejiyi izlemek, sonuçları ölçmek, değerlendirmek ve mevcut stratejiyi geliştirmek,
- Paydaş kurumlar arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlamak.

Sürdürülebilir yol güvenliğinin sağlanmasında uluslararası belgelerde ve politikalarda yer alan temel ilkeler aşağıda başlıklar halinde ifade edilmektedir (EU, 2013: 15; ETSC, 2023; WHO, 2021):

1-) Başarılı bir karayolu trafik güvenliği planı için kaynak ve imkânları belirlemek

- Yol güvenliğinin sağlanmasına yönelik temel ilkeleri belirlemek

- Belirlenen ilkelerin yerel ve ulusal etkilerini değerlendirmek
  - Kullanılabilecek kaynakları gözden geçirmek
  - Planın uygulanabilirliğinin denetlenmesi için bir zaman planlaması yapmak
  - Birincil aktör ve diğer paydaşları tanımlamak
- 2-) Planın gelişim sürecini, sınırlılıklarını ve çerçevesini tanımlamak
- Planın yönetimi için iş planı hazırlamak
  - Sorumlulukları belirlemek
  - Paydaşlar arasında iş birliği ve planın uygulanmasına yönelik politikaları belirlemek
  - Vatandaşların oluşturulan planlara katılımını sağlamak
- 3-) Karayolu güvenliğinin mevcut durumunu değerlendirmek ve yeni uygulamalar geliştirmek
- Olası sorunların ve fırsatların analizini yapmak
  - Yeni uygulamalar için olası senaryolar geliştirmek
- 4-) Ülke genelinde uygulanabilir bir vizyon geliştirmek
- Trafik güvenliği sistemi içerisindeki tüm unsurları dikkate almak
  - Kamuoyunu belirlenen vizyon çerçevesinde bilgilendirmek
- 5-) Hedefleri ve hedeflere yönelik uygulanacak önlemleri belirlemek
- Örnek ülke uygulamalarını incelemek ve değerlendirmek
  - Hedefleri ve önlemleri tanımlanmak
  - İşlevsel, uygulanabilir, ekonomik ve çağdaş uygulamalar geliştirmek
- 6-) Kaynakların dağılımını, sorumluluk alanlarına göre belirlemek
- Hareket planı ve bu çerçevede kaynak dağılımı hazırlamak
- 7-) Belirlenen plan ve uygulamalar için bir denetim sistemi oluşturmak
- Planın başarısını ve uygulamaların işlevselliğini izlemek ve değerlendirmek
- 8-) Sürdürülebilir karayolu trafik güvenliği planına uyum sağlamak
- Oluşturulan planı sahiplenmek
  - Plana uygun hareket etmek
  - Planının içeriğinin ülke özeline uygunluğunun kontrolünü yapmak
- 9-) Karayolu trafik güvenliğinin yönetimini sağlamak ve iletişim kanallarını açık tutmak

- Geliştirilen uygulamalara yönelik mevzuat çalışmaları yapmak
- Vatandaşların bilgilendirilmesini ve katılımını sağlamak
- Hedeflenen amaçlara yönelik başarı ya da başarısızlıkların değerlendirmesini yapmak

10-) Geliştirilen planları güncellemek

- Başarı değerlendirmesi sonucu istenilen sonucu vermeyen uygulamaları tekrar düzenlemek ya da yeni uygulamalar geliştirmek

Sürdürülebilir karayolu trafik güvenliği uygulamalarının önündeki temel engelleri ise şu başlıklar altında açıklanmak mümkündür (SWOV, 2018):

- Geliştirilecek önlemlerin etkinliği konusunda paydaşların yeterli bilgiye sahip olmaması
- Geleceğe dönük oluşturulan politikaların uygulamaya geçirilmesinde başarılı olunamaması
- Politikaların uygulamaya geçirilmesinde sorumluluk paylaşımının yapılamaması
- Ekonomik kaynakların eksikliği
- Fiziki çevrenin yetersiz olması
- Düşük maliyetli uygulamalar ile problemlere geçici çözümler getirilmesi

Avrupa Birliği Yol Güvenliği Konseyi, 2018, 2021, 2022 ve 2023 yılı raporlarında, savunmasız yol kullanıcılarının güvenliğinin artırılmasını birincil öncelik olarak kabul etmektedir. Bu kapsamda güvenli trafik ortamını oluşturmak için yol güvenliğinin, sürdürülebilir kentsel hareketlilik stratejileri ile sağlanabileceğini ifade etmektedir. AB, şehir merkezlerinde yol güvenliğinin artırılması için aşağıdaki politikaların uygulamaya geçirilmesini hedeflemektedir (ETSC, 2019b):

- Yerel ve ulusal yol güvenliği stratejileri ve hedefleri belirlemek
- Yol güvenliği konusunda farklı paydaşlar arasında iş birliği sağlamak
- Sürdürülebilir kent içi hareketlilik planlarını, karayolu güvenliği planlarına entegre etmek
- Şehir merkezlerinde taşıtlar için 30km/saat hız limitleri oluşturmak ve altyapı ile desteklemek
- Şehir merkezlerinde yaya ve bisiklet yollarına yönelik uygun altyapı oluşturmak
- Otomobil kullanımının azaltılması için toplu taşıma araçlarının erişilebilirliğini arttırmak
- Araçlarda güvenlik sistemlerinin kullanılmasını sağlamak

Tartışma ve Sonuç

Günümüzde kentleşme hızının, taşıt sayılarının ve nüfusun her geçen artması ile birlikte karayollarına ilişkin altyapı sorunları, çevresel faktörler ve trafik bilincinin eksikliği

---

trafik kazalarındaki artışın temel faktörleri arasında yer almaktadır. Trafik kazaları, neden oldukları maddi ve manevi kayıplar nedeniyle devletleri ve bireyleri olumsuz olarak etkilemektedir. WHO verilerine göre trafik kazaları, insan sağlığını tehdit eden önemli bir problem olarak kabul edilmektedir. Bu problemle baş edebilmek için trafik kazaları ve etkilerini azaltmak noktasında disiplinli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Trafik ortamının unsurları düşünüldüğünde teknik, psikolojik, sosyal ve eğitim alanlarında çok paydaşlı ve bütüncül çalışmalar önem kazanmaktadır.

AB, karayolu trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak 2001, 2010 ve 2020 yıllarında üye ülkeler için belirlediği stratejiler kapsamında 2001-2010, 2010-2020 ve 2020-2030 yılları arasında trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranlarının %50 azaltılmasını hedef olarak belirlemiştir. Uzun vadede ise trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölümlerin sıfıra indirilmesi amaçlanmaktadır. Günümüz verileri ile AB üyesi ülkeler arasında trafik kazaları sonucu gerçekleşen milyon nüfus oranında ölüm sayısı 46 olarak ifade edilmektedir. Norveç ve İsveç, trafik kazaları sonucu gerçekleşen ölüm oranlarına bakıldığında Avrupa'da en başarılı ülke durumundadır. Ayrıca, Almanya, Danimarka, İsviçre, Finlandiya ve İrlanda gibi ülkeler de 35'in altında bir oranla diğer başarılı ülkeler arasında yer almaktadır. Avrupa Birliği üyesi ülkelerde milyon nüfus oranında 46 olan trafik kazaları sonucunda gerçekleşen ölüm sayısı İsveç'te 2022 verilerine göre 22'dir. İsveç'in belirlemiş olduğu trafik güvenliğinde vizyon sıfır stratejisi, bu başarısında oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Vizyon sıfır stratejisi, trafikte yapılacak hataları ve ihmalleri telafi edebilecek bir sistem sunmaktadır. Bu sistem, güvenli sistem yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Bu strateji, insanların trafikte savunmasız olduğu ve her zaman hata yapabilecekleri ön kabulü ile yola çıkmaktadır. İspanya'da 2000'li yılların başında AB ortalamalarının üzerinde olan kaza sonucu gerçekleşen ölüm oranları, günümüzde milyon nüfus oranında 36 ölüm sayısı ile AB ortalamasından oldukça başarılı bir konumdadır. 2004-2023 yılları arasında kaza sonucu gerçekleşen ölüm sayılarını %64 oranında azaltma başarısı yakalayan İspanya'nın bu başarısında; trafikte ceza puanı sistemini başlatması, ülkenin geneline yayılmış geniş bir güvenlik kamera sistemi kurması ve trafik kuralları ihlallerine karşı ağır cezai yaptırımlar uygulaması etkili olmuştur.

Milyon nüfus başına trafik kazalarında gerçekleşen ölüm sayısı oranı, Türkiye'de 2018 yılında 80,9 ve 2022 yılında 61,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişme Türkiye'nin trafik güvenliği konusunda başarılı bir süreç yönetimi gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ancak bu başarının anlam ifade etmesi için sürekliliğin devam etmesi beklenmektedir. Nitekim 2022 oranı ile Türkiye, AB ülkelerinden Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Yunanistan ve Portekiz'den daha iyi bir konumda olmasına karşın, AB'nin 46 olan milyon nüfus başına düşen ortalama ölüm sayısının gerisinde seyretmektedir. Ancak Türkiye'de trafik güvenliğine yönelik çalışmaların ve geliştirilen uygulamaların bu rakamı düşüreceği beklenmektedir. Türkiye'de Trafik kazalarının önlenmesine yönelik gerçekleştirilen trafik denetimlerinde, hava araçlarının kullanılması, otoyollarda ortalama

hız koridoru uygulaması, denetimlerde görevli personellere sürekli eğitimler verilmesi ile trafik güvenliğine yönelik önlemler desteklenmektedir. Ayrıca “Çocuklar, Polis ve Jandarma Trafik Denetiminde”, “Kırmızı Düdük”, “Bu Yolda Hep Birlikteyiz”, “Yayalar Kırmızı Çizgimiz”, “Bi Hareketine Bakar Hayat” gibi kampanyalar ile maket araç uygulamalarından olumlu sonuçlar alınmaktadır.

Karayolları trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik geliştirilen güvenlik yaklaşımları, savunmasız yol kullanıcılarının güvenliğinin arttıracak ve insan hatalarını telafi edebilecek sistemleri ele almaktadır. Bu yaklaşımların genel olarak ifade ettiği anahtar uygulamalar güvenli yol ve yol çevresi, hız yönetimi, güvenli araçlar ve güvenli yol kullanıcıları başlıkları altında değerlendirilmektedir. Güvenli yol ve yol çevresi kapsamında yol ve çevresinin tüm yol kullanıcıları (yayalar, bisiklet ve motosiklet kullanıcıları) göz önünde bulundurularak inşa edilmesi gerekmektedir.

Sürdürülebilir yol güvenliği kapsamında 2020-2030 vizyonu, birbiri ile etkileşim içerisinde olan; yerleşim yerlerinde hız yönetimi, altyapı önlemleri, teknolojik gelişmeler ve paydaş kurumlar arasında koordinasyonu öncelikler arasına almıştır. Trafik güvenliğinde insan davranışı temel unsuru oluşturmakla birlikte, trafik güvenliğinden sorumlu farklı paydaşlar arasında iş birliği içerisinde belirlenecek hedeflerin, trafik güvenliğinin sağlanmasına yönelik sorunların çözümünü kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Hatta paydaş kurumların birbirlerinin başarısını kontrol etmesinin, trafikte maksimum güvenliğin sağlanmasına hizmet edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

European Transport Safety Council (ETSC), (2019a), 13th Road Safety Performance Index Report, Brussels. (E.T. 09.02. 2023), <https://etsc.eu/13th-annual-road-safety-performance-index-pin-report/>

European Transport Safety Council (ETSC), (2022), 16th Road Safety Performance Index Report, Brussels. (E.T. 12. 02. 2023), <https://etsc.eu/16th-annual-road-safety-performance-index-pin-report/>

European Transport Safety Council (ETSC), (2023), 17th Road Safety Performance Index Report, Brussels. (E.T. 13. 02. 2023), <https://etsc.eu/17th-annual-road-safety-performance-index-pin-report/>

European Transport Safety Council (ETSC), (2019b), Safer Roads, Safer Cities: How to Improve Urban Road Safety in The EU, Report 37, Brussels. (E.T. 13. 02. 2023), <https://etsc.eu/safer-roads-safer-cities-how-to-improve-urban-road-safety-in-the-eu-pin-flash-37/>

- European Transport Safety Council (ETSC), (2019), Briefing I EU Strategic Action Plan on Road Safety, Report, Brussels. (E.T. 09.02. 2023), <https://etsc.eu/briefing-eu-strategic-action-plan-on-road-safety-2/>
- European Commission (EU), (2017), Safer Roads For All The EU, Good Practice Guide, Brussels. (E.T. 09.02. 2023), https://road-safety.transport.ec.europa.eu/news-events/news/safer-roads-all-eu-good-practice-guide-2018-03-01_en
- European Commission (EU), (2013), Developing and Implementing a Sustainable Urban Mobility Plan, Brussels. (E.T. 12. 02. 2023), https://transport.ec.europa.eu/news-events/news/new-guidelines-sustainable-urban-mobility-planning-2019-10-02_en
- Institute For Road Safety Research, (SWOV), (2018), The Advanced Vision for 2018-2030: Principles for Design and Organization of a Casualty-Free Road Traffic System, Netherlands. (E.T. 14.02. 2023), <https://swov.nl/en/publicatie/sustainable-safety-3rd-edition-advanced-vision-2018-2030>
- Karayolları Genel Müdürlüğü, (2017), Stratejik Eylem Planı 2017-2021, Ankara.
- Karayolu Trafik Güvenliği Stratejisi ve Eylem Planı Hakkında Genelge, (2012), Resmi Gazete, Sayı: 28370, Ankara.
- Karayolu Trafik Güvenliği Strateji Belgesi 2021-2030. (E.T. 09. 02. 2023), http://trafik.gov.tr/kurumlar/trafik.gov.tr/01-Haberler/03-2021/2021_2030-Karayolu-Trafik-Guvenligi-Strateji-Belgesi.pdf
- Kavsıracı, O. ve Demirbaş, M. (2019), “Trafik Araştırmaları ve Kurumsal İş birliği Raporu”, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Kavsıracı, O. (2018). Güncel Politikalar Çerçevesinde Kent İçi Karayolu Trafik Güvenliği. İdealkent – Kent Araştırmaları Dergisi, 25, 960-979.
- Kavsıracı, O. (2022). Ulaşım ve Trafik Güvenliği Yönetimi. Ed. Şenol Yaprak ve Ozan Kavsıracı. Karayolu Trafik Güvenliği Yönetimi. 3. Baskı. Ankara: Polis Akademisi Yayınları. S. 9-34.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019). Ulaştırma istatistikleri. Ankara: TÜİK İstatistikleri.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). Ulaştırma istatistikleri. Ankara: TÜİK İstatistikleri.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023a). Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri. Ankara: TÜİK İstatistikleri.

Yaprak, Ş. ve Akbulut, M. A. (2019), “Trafik Kaza İstatistikleri Raporu”, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

World Health Organization (WHO), (2018), Road Traffics Injuries, Fact Sheets, (E.T. 15.02.2023), <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>

World Health Organization (WHO), (2021), Global Plan: Decade of Action for Road Safety 2021-2030. (E.T. 09. 02. 2023), <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/safety-and-mobility/decade-of-action-for-road-safety-2021-2030>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.13>

Volume 8/1

2024 p. 241-259

YABANCI DİL EĞİTİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ ÖZ YETERLİK İNANÇLARI¹

THE OCCUPATIONAL SELF-EFFICACY OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION DEPARTMENT STUDENTS

Akgül Mehtap ÖZCAN*

Nurten ÖZÇELİK**

ÖZ

Bu araştırma, yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerini belirlemek amacıyla bir devlet üniversitesinin Yabancı Diller Eğitimi Bölümünde Alman Dili Eğitimi, Arap Dili Eğitimi, Fransız Dili Eğitimi ve İngiliz Dili Eğitimi Anabilim dallarında 3. ve 4. sınıflarda öğrenim gören öğrencilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya (2005) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan Likert tipinde 9 dereceli “Öğretmenlik Öz Yeterlik Ölçeği” kullanılmıştır. Öz yeterlik inancı, bireylerin bilgi ve becerilerini performansla dönüştürmesi sürecinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin öz yeterlik inanç düzeyi yüksek olduğunda bu durum performansına olumlu yönde, düşük olduğunda ise olumsuz yönde etki etmektedir. Dolayısıyla öğretmenlerin mesleki öz yeterlik inançları, öğrencilerin başarısının üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda, yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeyleri incelenmiş olup sonuç bölümünde önerilerde bulunulmuştur. Araştırma sonucunda cinsiyet ve sınıf düzeyi alt boyutlarında öz yeterlik inanç düzeyleri arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır. Buna karşılık akademik not ortalaması 3.00 ve üzeri olan öğretmen adaylarının öz yeterlik inançlarının “öğrenci katılımı” boyutunda; Arapça ve Fransızca öğretmen adaylarının öz yeterlik inançlarının “sınıf yönetimi, öğrenci katılımı” boyutlarında ve genel ölçek puanında daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca yabancı diller eğitimi bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinin “oldukça yüksek (7)” derecesine yakın olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yabancı Dil Eğitimi, Öğretmen Adayları, Öz Yeterlik, Mesleki Öz Yeterlik İnancı.*

¹ Bu makale “Yabancı Dil Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Mesleki Öz Yeterlik İnançları” isimli tezden üretilmiştir.

* Araştırmacı, E-mail: mvoz978@gmail.com, ORCID: 0009-0000-6732-7591, Ankara, Türkiye.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi, E-mail: nurtenk@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5743-7604, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

This research was carried out among 3rd-year and 4th-year students studying German Language Teaching, Arabic Language Teaching, French Language Teaching and English Language Teaching at Foreign Languages Education Department of a state university to determine the occupational self-efficacy of pre-service foreign language teachers. 9-degree Likert scale for teachers' self-efficacy, which was adapted into Turkish by Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya. (2005), was used in the research. Self-efficacy plays a significant role in individuals turning their knowledge and skills into performance. One's performance is affected positively when his/her self-efficacy is high, and negatively when it is low. So, the occupational self-efficacy of teachers affects students' success as well. In this regard, the occupational self-efficacy of pre-service foreign language teachers was analyzed, and several suggestions were made in the Result section. No noteworthy difference was identified between the levels of self-efficacy in the sub-dimensions of gender and grade. Nevertheless, it was observed that the occupational self-efficacy of pre-service teachers, whose academic grade point averages are 3.00 and more, is high in the dimension of "student participation", whereas the occupational self-efficacy of pre-service Arabic and French teachers is high in the dimensions of "classroom management" and "student participation" as well as in the general scale. It was determined that the occupational self-efficacy of Foreign Language Education Department students approximates the degree of "pretty high (7)".

Keywords: *Foreign Language Education, Pre-Service Teachers, Self-Efficacy, Occupational Self-Efficacy Belief.*

Giriş

Eğitim öğretim etkinliklerinin çıktısı, diğer tüm alanlardan farklı olarak, bireyin davranışlarındaki istendik yönde değişikliklerdir. Bu durum, toplumu oluşturan ve yaşamı şekillendiren sosyal bir varlık olan bireyin, yani insanın asıl unsur olduğu eğitim sürecinin hassasiyetini ortaya koymaktadır. Günümüzde öğretmenler bilgi aktarımının dışında rehber, uzman, güdüleyici ve öğrenmeyi kolaylaştırıcı gibi birçok farklı rol üstlenmektedir (Cuq, 2013, s.83). Eğitim öğretim sürecini planlamak, uygulamak ve değerlendirmekle yükümlü olan öğretmenlerin sahip olması gereken yeterlikler, ülkemizde de dünya ile paralel olarak güncellenmektedir. Eğitim öğretim sürecinin günümüz şartlarına uygun olarak gerçekleştirilmesi öğretmenlerin mesleki yeterlikleriyle mümkün olabilmektedir. Bu yeterlikler MEB tarafından hazırlanan Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri kılavuzunda mesleki bilgi, mesleki beceri ile tutum ve değerler olmak üzere üç ana başlıkta toplanmıştır. Mesleki bilgi kategorisinde; öğretmenlerin alan, alan eğitimi ve mevzuat bilgisi konularında yeterli bilgiye sahip olmaları gerektiği belirtilmektedir. Mesleki beceri kategorisinde; öğretmenlerin eğitim öğretimi planlama, öğrenme ortamları oluşturma, öğrenme ve öğretme sürecini yönetme, ölçme ve değerlendirme konularında bilgi ve beceriye sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Tutum ve değerler kategorisinde ise; öğretmenlerin millî, manevi ve evrensel değerler, öğrenciye yaklaşım, iletişim ve iş birliği ve kişisel ve mesleki gelişim konularında duyarlı olmaları gerektiği bildirilmektedir. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) öğretmen yetiştirme programları da bu politikaya bağlı olarak şekillenmektedir. Eğitim fakültelerinin tüm programlarında özel alan bilgisi eğitiminin yanı sıra öğretmen yeterlikleri konusunda belirlenen çerçeveye yönelik eğitim bilimleri alanında dersler de verilmektedir.

Eğitim programları arasında yabancı dil eğitimi bölümünün programı, ortak pedagojik formasyon derslerinin dışında Avrupa Konseyi tarafından hazırlanmış olan Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) çerçevesinde şekillenmektedir. D-AOBM’de öğrenen, *sosyal bir aktör* olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımla birlikte yabancı dil eğitiminin kazanımları kısaca, öğrenenin hedef dili sınıf ortamı dışında gerçek yaşantısında kullanması şeklinde açıklanmaktadır. Amaç, hedef dilde düşünmeyi ve doğrudan hedef dilde yazılı ve sözlü anlama ile anlatım becerilerinin edinimini sağlamaktır. Bu kazanım da yeni dilin sisteminin ve dilin ait olduğu kültürün içselleştirilmesiyle gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple, yabancı dil öğretmenlerine bu hedefleri gerçekleştirmede önemli sorumluluklar düşmektedir. “Eğitim alanında gerçekleştirilecek her türlü değişim, eğitimin bizzat uygulayıcısı olan öğretmenlerin elinde yeniden biçimlenerek anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla eğitimin niteliğine doğrudan ve en önemli etkiyi öğretmenler yapmaktadır” (MEB Genel Yeterlikler Kılavuzu, 2017:2). Öğrenme ortamının merkezi öğrenendir ancak bu ortamı hazırlayan, denetleyen ve öğrenen özerkliğine katkıda bulunan öğretmenin rolü çok büyüktür. Öğretmenin kişisel özellikleri; öğrenciler arası etkileşim, öğretimin niteliği ve öğrenim sürecinin sonuçları açısından önem arz etmektedir (Tagliante, 2006:19). Tüm öğretmenlik programlarında olduğu gibi yabancı dil eğitimi programlarında da verilen derslerin başarıyla tamamlanmasının dışında öğretmen adaylarının kendi yeterliklerinin farkında olup öz değerlendirme yaparak kendilerini geliştirmeleri büyük önem arz etmektedir. Öğretme işini sanat olarak ifade eden Demirel’e göre, günümüzde eğitim sistemlerinde hızlı değişimler yaşansa da öğretmenin mesleğini yapmasındaki önemi aynı kalacaktır (2012). Bu nedenle, öğretmenlerin her daim bilimsel ve toplumsal değişikliklere uyum sağlaması ve kendini yenilemesi gerekmektedir. Mesleğe yeni adım atacak olan genç öğretmenlerimizin de aynı zamanda bu hususları dikkate alması ve yetkin bir şekilde eğitim öğretim etkinliklerini uygulamaları beklenmektedir. Tam da bu noktada öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları önem kazanmaktadır çünkü öz yeterlik inancı, bireyin performansını etkileyen çok önemli bir etkidir. Dolayısıyla öğretmenin ders işleme ve sınıf yönetimi becerileri, mesleki öz yeterlik inanç düzeyleriyle yakından ilgilidir.

Ülkemizde öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik algılarıyla ilgili çeşitli çalışmalar mevcuttur. Fen bilgisi öğretmenliği alanında Yaman ve diğerleri (2004), Timur ve Belek (2020), Can ve diğerleri (2005), Turalı (2014); sosyal bilgiler öğretmenliği alanında Aylar ve Aksin (2011), Akkuş (2013), Ünlü ve diğerleri (2017) Akengin ve diğerleri (2010), Şahin ve Katılmış (2016); fizik öğretmenliği alanında Çalışkan ve diğerleri (2010); okul öncesi öğretmenliği alanında Yoldaş ve diğerleri (2016), Sak (2015), Subaş (2018); sınıf öğretmenliği alanında Taşkın ve Hacıömeroğlu (2010), Çevik (2011), Özdemir ve Erdoğan (2017), Özaydın ve diğerleri (2017); zihin engelliler öğretmenliği alanında Öksüz ve Coşkun (2012); biyoloji öğretmenliği alanında Gerçek ve diğerleri (2006), Gökmen ve Ekici (2018); görsel sanatlar öğretmenliği alanında Dilmaç (2012); özel eğitim öğretmenliği alanında Bayrakdar (2016), Karabulut ve diğerleri (2019); güzel sanatlar eğitimi alanında Gündüz ve Kumcağız (2018); müzik öğretmenliği alanında Birer ve Sonsel (2013), Yağcı ve Aksoy (2015); Türkçe öğretmenliği alanında Kurudayı ve Kana (2013) şeklindedir. Farklı alanların bir araya getirilerek yapıldığı çalışmalar ise şunlardır: Demirtaş ve diğerleri (2011), Yenice (2012), (Gürol 2010), Ceyhun ve Coşkun (2016), Yeşilyurt (2013), Karakuş (2017), Deniz ve Tican (2017) öğretmenlik mesleki öz yeterlik inançları ile ilgili araştırmalar yapmışlardır.

Yurt dışında ise; Dominic (2020), Christelle (2013), Olsommer ve diğerleri (2015), Ambroise (2016), Monfette et Grenier (2016), Madary (2022), Ambroise ve diğerleri (2019), Deblois ve Dionne (2014), Pendergast ve diğerlerinin (2011) çalışmaları yer almaktadır.

Ülkemizde, yabancı dil eğitimi bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin mesleki öz yeterlik inanç düzeylerine yönelik sınırlı sayıda çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan yalnızca Tertemiz ve Ağildere (2015) yabancı dil eğitimi bölümü öğrencilerinin dil öğretme öz yeterlik inançlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Araştırmanın sonucunda Fransızca Anabilim Dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının yabancı dil öğretimine yönelik yeterlik inançları ve sonuç beklentisi İngilizce, Almanca ve Arapça ana bilim dallarında öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha olumlu bulunmuştur. İngilizce Anabilim Dalında öğrenim gören öğretmen adaylarının ise öz yeterlik puanları daha olumlu bulunmuştur. Bunun dışında Yeşilyurt (2013), Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Felsefe grubu ve Dil grubu (Almanca, Fransızca, İngilizce) olmak üzere, eğitim fakültesi öğrencilerinin mesleki öz yeterlik inançlarını incelemiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançlarının “oldukça yeterli” düzeyde olduğu saptanmıştır. Alanda gerçekleştirilen diğer çalışmalar, yabancı dil öğretmen adaylarının farklı alanlardaki öz yeterlik inanç düzeylerini ölçmeye yönelik gerçekleştirilen araştırmalardır. Günümüze kadar ülkemizde yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları üzerine gerçekleştirilmiş tez çalışmaları da bulunmaktadır ancak bunlar arasında Alman Dili Eğitimi, Arap Dili Eğitimi, Fransız Dili Eğitimi ve İngiliz Dili Eğitimi bölümleri arasında karşılaştırma yapılan bir tez çalışmasına rastlanmamıştır:

Can (2020), *Almanca Öğretmen Adaylarının Öz Yeterlik İnançlarının ve Mesleki Tutumlarının İncelenmesi* başlıklı yüksek lisans tezinde Almanca öğretmen adaylarının öz yeterlik inançlarını ve mesleki tutumlarını farklı değişkenlere göre incelemeyi amaçlamış ve çalışmasını Atatürk Üniversitesi Alman Dili Eğitimi Bölümü’nde 2019-2020 akademik yılında eğitim gören hazırlık, 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonucunda cinsiyet, mezun olunan lise ve not ortalaması değişkenlerinin Almanca öğretmen adaylarının öz yeterlik inancında ve mesleki tutumunda etkisi olmadığı gözlemlenirken yaş değişkeninin dil yetileri bağlamında 22 yaş ve üzerinin lehine etki ettiği saptanmıştır. Sonuç olarak Almanca öğretmen adaylarının öz yeterlik inançları ile mesleki tutumları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır.

Dağlıoğlu (2013), *Farklı Üniversitelerde Öğrenim Gören İngilizce Öğretmenliği Öğretmen Adaylarının Algılanan Özyeterlik ve Pedagojik İnançlarının Farklaşmasına İlişkin Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tezinde, Ankara’daki iki farklı devlet üniversitesinde öğrenim gören İngilizce öğretmen adaylarının İngilizce öğretimindeki öz yeterlik ve pedagojik inançlarıyla bu inançlarının farklı değişkenlere göre değişip değişmediğini araştırmıştır. Çalışmasının sonucunda İngilizce öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik alguları ile pedagojik inançlarının yüksek olduğunu ve bu algı ve inançlarının kişilik özelliklerine göre değiştiğini saptamıştır. Cinsiyet, lise türü ve üniversite hazırlık eğitimi alma durumu ve üniversite tercih sırasının İngilizce öğretmen adaylarının öz yeterlik algısında bir etkisinin olmadığını ancak sınıf yönetimine yönelik yeterlik algısının öğrenim gördükleri üniversiteye, üniversite tercih sırası ve üniversitede hazırlık eğitimi alma durumlarına göre değiştiğini gözlemlemiştir.

Şen (2019), *Arapça Öğretmenlerinin Mezuniyetleri Bağlamında Öğretmenlik Yeterlikleri* başlıklı yüksek lisans tezinde mezun durumdaki Arapça öğretmenlerinin öğretmen yeterliklerini incelemiştir. Çalışma İstanbul ilinde görev yapan Arap Dili Eğitimi, Arap Dili ve Edebiyatı ve İlahiyat Fakültesi mezunu öğretmenlerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre mesleki beceri düzeyinin Arap Dili Eğitimi, Arap Dili ve Edebiyatı ve İlahiyat Fakültesi mezunları olmak üzere sıralandığı sonucuna varılmıştır.

Bu araştırma ile Yabancı Diller Eğitimi bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin mesleki öz yeterlik inançları daha önce değinilmemiş olan “sınıf yönetimi, öğretim stratejileri ve öğrenci katılımı” alt boyutları ile incelenmiş, yabancı dil öğretmen adaylarının söz konusu alanlardaki öz yeterlik inançları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Öz Yeterlik İnancı

Her insanın kendi ile ilgili inançları vardır ve bu inançları yetiştirdiği ve yaşadığı çevreyle olan etkileşimi, kişisel deneyimleri ve sahip olduğu yeterlik ve yeteneklerinin farkındalığıyla oluşturur. İnsan; yaptığı her işte, gerçekleştirdiği her görevde ve çevresiyle olan ilişkilerinde hayatı boyunca yapılandığı inançlar çerçevesinde davranışlar gösterir. Beaumier’ye göre, birçok kişi ne yapacağını bildiği ve gerekeni yapabilecek bilgiye sahip olduğu hâlde etkili bir eylemde bulunamadığı için bir işi gerçekleştirmede yeterli performansı gösterememektedir (aktaran Doyon, 2013). Bu durum kişinin öz yeterlik inancıyla doğrudan ilişkilidir. “Öz yeterlik, bireylerin belirli performansları başarma yeteneklerine ilişkin inançlarını ifade eder” (Rondier, 2003). Öz yeterlik kavramı, Bandura’nın Sosyal Öğrenme Kuramı ile ortaya çıkmıştır. Öz yeterlik, insanın gerçekleştirdiği her eylemde gösterdiği davranışları etkileyen bir özelliktir. Harekete geçmek için yapılacak eylemin etkili olduğuna inanmak gerekir. Bu inanç, yalnızca eylemi değil kişinin bu eylemi gerçekleştirebileceğine olan inancı anlamına gelir (Safourcade ve Alava, 2009).

“Öz” kavramına gönderme yapan düşüncelerin hiçbiri bireylerin motivasyonunu, duygulanımını ve eylemini öz yeterlik kavramı kadar etkilemez ve kapsamaz (Bandura, 1999). Her birey, günlük yaşantısında karşılaştığı durumlarla başa çıkarken geçmiş gözlemlerinden ve deneyimlerinden yararlanır. Yemek yapmak, araba kullanmak, ödev hazırlamak, seyahat planlaması yapmak gibi bütün günlük etkinliklerini geçmiş yaşantılarının sonuçlarıyla şekillendirir. Günlük yaşamda olduğu gibi iş yaşamında da gösterilen performans bu deneyimler ve bilgi birikimiyle yakından ilgilidir. Bir mesleğin yeterli düzeyde icra edilebilmesi için öncelikle alan bilgisinin edinilmesi gerekmektedir. Alan bilgisinden sonra performansı etkileyen diğer etmenlerin başında bireyin öz yeterlik inancı gelmektedir. “Bandura’nın (1997) geliştirdiği sosyal öğrenme kuramından kaynaklanan bir kavram olan öz yeterlik kavramı, kişinin bir başarıya ulaşmak için gerekli eylemleri organize edebilmesi ve hayata geçirebilmesine yönelik inancı olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle kişinin belirli bir işi başarıyla en iyi şekilde yerine getirebileceğine olan inancıdır” (Aydın ve diğerleri, 2014). Bireyin belirli hedefleri gerçekleştirebilme yetisine olan inancı olarak kabul edilen öz yeterlik inancı, bireyin kendi ile ilgili düşüncelerini ve davranışlarını önemli ölçüde etkiler. “Öz Yeterlilik Kuramının temel ilkesi, bireylerin kendilerini yeterli hissettikleri eylemleri gerçekleştirme ihtimallerinin yüksek; yeterli olmadıklarını düşündükleri eylemleri

gerçekleştirme ihtimallerinin ise düşük olduğu yönündedir” (Arseven, 2016). Carré’ye göre bireyin yaşamının her aşamasında yaşadığı öz yeterlik duygusu, yaşamının her alanına ilişkin işleyişini olumlu ya da olumsuz etkileyecektir (aktaran Doyon, 2013). Öz yeterliklere ilişkin sahip olunan inançlar olumlu ise birey belli bir görevi yerine getirirken karşılaştığı durumlarda bilgi ve deneyimlerini doğru şekilde kullanarak uygun çözümler üretip uygulayabilecektir. Bireyin öz yeterliklerine dair sahip olduğu inançlar olumsuz ise sahip olduğu bilgi ve deneyimlerden bağımsız olarak sorun çözme ve bir işi başarma konusunda yeterli performansı gösterememesi söz konusu olacaktır.

Öz Yeterlik İnancını Etkileyen Faktörler

Öz yeterlik inancı, bireyin hedef davranışla ilgili teorik bilgi sahibi olup olmamasıyla doğrudan ilişkilidir ancak bu bilgi bireyde öz yeterlik inancının oluşmasındaki tek etken değildir. Bandura, öz yeterlik inancını oluşturan etkenleri kişisel deneyimler, başkalarının deneyimlerinden çıkarılan sonuçlar, sosyal onay ve kişinin duygusal durumu şeklinde gruplandırmıştır (1999).

Doğrudan (kişisel) deneyimler: Kişiler çeşitli eylemler gerçekleştirir, bu eylemlerin sonuçlarını değerlendirir, değerlendirme sonuçlarını benzer eylemleri gerçekleştirme kapasiteleri konusunda bir yeterlik inancı geliştirmekte kullanır ve geliştirdikleri inançlara uygun hareket ederler (aktaran Arseven, 2016). Her birey yaptığı işler ve görevler sonrasında kendi deneyimlerinden yola çıkarak bir kişisel yargı oluşturur. Gerçekleştirdiği işte ne denli başarılı olduğu o konudaki yeterlik algısını önemli ölçüde etkiler. Eğer kişinin gerçekleştireceği görevle ilgili daha önce bir deneyimi yoksa, öz güven ve kaygı düzeyine göre bir öz yeterlik inancı oluşturabilmektedir.

Dolaylı deneyimler: Her birey çevresindeki insanların yaptıkları işlerden ve yaşadığı durumlardan gözlem yoluyla deneyimler edinir. Edindiği bu deneyimler sonucunda kendi bilgi ve becerilerini ve modelin yani gözlemlendiği kişinin özelliklerini göz önüne alarak yine aynı veya benzer eylemleri gerçekleştirebileceğine dair öz yeterlik inancı oluşturur.

Sosyal onay: Kişinin gerçekleştirdiği bir işteki performansının çevresi tarafından nasıl değerlendirildiği de öz yeterlik inancı üzerinde etkilidir. Olumlu dönütler kişinin motivasyonunu artırırken olumsuz dönütler kişide söz konusu işi yapma becerisinin düşük olduğu inancını yaratabilmektedir.

Duygusal durum: Kişinin içinde bulunduğu ruhsal durum öz yeterlik inancını etkileyebilmektedir. Kaygı, mutluluk, düşük veya yüksek özgüven düzeyi gibi psikolojik etmenler, kişinin bir işi başarabileceğine olan inancını azaltabilmekte veya artırabilmektedir.

Öğretmen ve öz yeterlik inancı

Bireyin mesleğe başlarken heyecan duyması, kaygılanması ve başarıp başaramayacağına dair çekincelerinin olması normal karşılanmaktadır. Her insan çalışma hayatında birçok mesleki problemle karşılaşır ve zamanla bu problemlerle başa çıkmayı öğrenerek tecrübe kazanır. Aynı durum öğretmenlik mesleği için de geçerlidir. Bir öğretmen özellikle meslek yaşamının ilk yıllarında her eğitim öğretim döneminde yeni öğrencilerle çalışarak daha önce karşılaşmadığı durumlarla karşılaşarak koşullara uygun farklı çözümler üretir. Bu deneyimler mesleki öz yeterlik inanç düzeyine olumlu yönde etki eder. Ancak mesleğe

yeni başlayan öğretmenler her ne kadar öğretmenlik meslek dersleri almış ve başarıyla tamamlamış olsalar da yeterli tecrübeyi kazanamamaktadırlar. Bunun nedeni öğretmenlik uygulama derslerinin daha uzun süre yapılamaması ve eğitimde gerçek insanların söz konusu olmasıdır. Her birey sınıf ortamında kendi yaşantılarıyla var olur ve bunun bir sonucu olarak da her sınıf ve her öğrenci kendine özeldir. Dolayısıyla öğretmen sınıf içinde çok farklı değişkenlerle baş etmek zorundadır.

Öğretmenin mesleki öz yeterlik inancının yüksek olması performansını doğrudan etkileyerek öğrencilerin başarı durumlarının da bir belirleyicisi olmaktadır. Öğretmenler ders verdiği alandaki bilgileri kullanabilme, konuşma tarzı, davranış hatta giyim konusunda bile öğrencilerine model olmaktadır çünkü öğretmen sınıftaki otoritedir ve tüm öğrenciler dikkatle öğretmeni gözlemlemektedir. “Öğrenciler tarafından her yönden model alınan öğretmen sınıf içerisinde kendi öz yeterliğine olan inancını en iyi şekilde ortaya koymalı ve bunun yanında öğrencilerin kendilerine güvenlerini tam olarak sağlayabilmeleri için onları sürekli olarak desteklemeli ve motive etmelidir” (Bayrakçı, 2007). Bu nedenle öğretmenlik mesleğinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi yalnızca alan bilgisine sahip olmakla değil yüksek bir mesleki öz yeterlik inancıyla mümkün olmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinin belirlenmesi ve öz yeterlik inançlarını etkileyen değişkenlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Öğretim süreci kesintisiz iletişimle yürütüldüğünden eğitim, öğretmenlerin alan bilgisi kadar etkili öğretim stratejileri kullanma ve aynı sınıf içindeki farklı hazır bulunuşluk düzeylerine, farklı öğrenme stillerine ve farklı kişiliklere sahip öğrencileri güdüleyebilme gibi sınıf yönetimi becerileri gerektirmektedir. Tüm bu süreçlerin sorunsuz yürütülebilmesi için öğretmenlerin bu yeterliklere sahip olması beklenir. Bu yeterliklerin performansla dönüştürülmesinde öz yeterlik inancı önemli bir rol oynamaktadır. “Bandura tarafından Sosyal Öğrenme Kuramı içinde ilk kez kullanılan öz yeterlik, insanların belirli alanlardaki performanslarını gerçekleştirmek üzere gerekli etkinlikleri düzenlemek ve bunları yürütmeye yönelik kendi kapasiteleri/yeterlikleri hakkındaki yargıları olarak tanımlanmaktadır” (Güven ve Gökdağ, 2017). Bu doğrultuda meslek hayatına başladıklarında yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeyleri performanslarına doğru orantıda yansıyacaktır. Bandura’ya göre yüksek öz yeterlik inançlarına sahip kişiler kendileri için yeni olan ve mücadele etmek zorunda oldukları yaşantılardan sakınmamakta ve başarılı olmak için kararlı bir tavır sergilemektedirler (Bandura’dan aktaran Öncü, 2012). Bu bağlamda yabancı dil öğretmen adaylarının genel mesleki öz yeterlik inançlarını incelemek, bu inanç düzeylerinde cinsiyetler arasında anlamlı bir fark saptandığı takdirde bu farkı en aza indirmeye katkıda bulunabilecek yollar araştırmanın; akademik alanlar arasında anlamlı bir farklılık tespit edildiği takdirde sonraki çalışmalarda bu durumun nedenlerini irdelemek amacıyla yeni araştırmalar yaparak çözüm üretmeye çalışmanın; akademik ortalama değişkeninde anlamlı bir fark bulunduğu takdirde öğrencilerin ders başarısını önemsemelerine fayda sağlayabilecek çalışmalar yapılması konusunda önerilerde bulunmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, bu çalışma gerçekleştirilerek yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeyleri ve değişkenlerinin incelenmesinin önemini vurgulamak ve saptanacak olan problemlerin çözümüne katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada;

1. Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ne düzeydedir?
2. Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ile öğrenim görülen alan arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ile öğrenim görülen sınıf düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ile akademik not ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

sorularına cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada yabancı dil eğitimi bölümü öğrencilerinin mesleki öz yeterlik inançları incelenmiştir. Bu çalışma tarama modelinde bir betimsel araştırmadır. “Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır” (Karasar, 2014:77). Bu tekil tarama modelinde yapılmış olan araştırma soruları kapsamında yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeyleriyle cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve anabilim dalı değişkenleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı araştırılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırma grubunu Türkiye’de bir devlet üniversitesinin Yabancı Diller Eğitimi Bölümünde 2023-2024 güz döneminde öğrenim gören 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden 350 öğrenci oluşturmuştur. Türkiye genelinde devlet okullarında en çok eğitim verilen yabancı diller olduğundan bu çalışmaya Alman Dili Eğitimi, Arap Dili Eğitimi, Fransız Dili Eğitimi ve İngiliz Dili Eğitimi anabilim dallarında öğrenim gören öğrenciler dâhil edilmiştir. Örneklemi oluşturan öğrencilere ait bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

		N	%
Cinsiyet	K	242	%69,1
	E	108	%30,9
Alan	Almanca	48	%13,7
	Arapça	118	%33,7
	Fransızca	44	%12,5

Sınıf Düzeyi	İngilizce	140	%39,9
	3.Sınıf	202	%57,5
	4.Sınıf	148	%42,4
Akademik Ortalama (4.00)	2.00-2.49	41	%11,7
	2.50-2.99	129	%36,9
	3.00-3.49	131	%37,4
	3.50-4.00	49	%14,0

Tablo 1: Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin istatistiksel betimlemeler.

Tablo 1’de gösterildiği üzere katılımcı grupta 3. sınıf düzeyinden 202, 4. sınıf düzeyinden 148 olmak üzere Alman Dili Eğitimi, Arap Dili Eğitimi, Fransız Dili Eğitimi ve İngiliz Dili Eğitimi alanlarından toplam 350 öğrenci bulunmaktadır. Katılımcı kadın öğrencilerin sayısı 242, erkek öğrencilerin sayısı is 108’dir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada gerekli izinler alındıktan sonra Tchannen-Moren ve Woolfolk Hoy (2001) tarafından geliştirilen ve Çapa, Çakıroğlu ve Sarıkaya (2005) tarafından Türkçeye uyarlanan “Öğretmen Öz Yeterlik Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçekte sınıf yönetimine yönelik öz yeterlik (efficacy for classroom management), öğrenci katılımına yönelik öz yeterlik (efficacy for student engagement) ve öğretim stratejilerine yönelik öz yeterlik (efficacy for instructional strategies) olmak üzere üç alt boyut bulunmaktadır. 9’lu Likert tipindeki bu ölçekte, sınıf yönetimine yönelik öz yeterlik boyutunda 8 madde, öğrenci katılımına yönelik öz yeterlik boyutunda 8 madde ve öğretim stratejilerine yönelik 8 madde olmak üzere toplam 24 madde bulunmaktadır. Ölçeğin sınıf yönetimine yönelik boyutu Cronbach’s Alpha katsayısı .84, öğrenci katılımına yönelik boyutu Cronbach’s Alpha katsayısı .80 ve öğretim stratejilerine yönelik boyutu Cronbach’s Alpha katsayısı .83’tür. Ölçeğin toplam puanına ilişkin Cronbach’s Alpha katsayısı ise .92’dir. Çalışmamızın veri analizleri sonucunda tüm ölçek alt boyutlarına ve total ölçeklere ait Cronbach’s Alpha değerinin .80’in üzerinde çıkması, kullanılan maddelerin güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

	Cronbach's Alpha	N
Sınıf Yönetimi	.84	8
Öğrenci Katılımı	.80	8
Öğretim Stratejileri	.83	8

Öz Yeterlik Ölçeği (Genel)	.92	24
----------------------------	-----	----

Tablo 2: Ölçek sorularının güvenilirlik analizi sonuçları

Verilerin Analizi

“Yabancı Dil Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Mesleki Öz Yeterlik İnançları”nı araştırmak amacıyla yapılan bu çalışmanın örnek genişliğini hesaplamada, her değişken için Power en az %80 ve Tip-1 hata %5 alınarak belirlenmiştir. Çalışmadaki sürekli ölçümlerin normal dağılıp dağılmadığına Kolmogorov-Smirnov ($n > 50$) ve Skewness-Kurtosis testleri ile bakılmış ve ölçümler normal dağıldığı için Parametrik testler uygulanmıştır. Çalışmadaki değişkenler için tanımlayıcı istatistikler; ortalama, standart sapma, sayı (n) ve yüzde (%) olarak ifade edilmiştir. Ölçek sorularının güvenilirlik (reliability) analizi kapsamında “Cronbach’s Alpha katsayıları” hesaplanmıştır. Ölçek cevaplarının ortalama puanları dikkate alınarak istatistiki hesaplamalar yapılmıştır. “Kategorik faktörlere” göre “ölçek puanlarının” karşılaştırılmasında “Bağımsız T-testi” ve “Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)” kullanılmıştır. Varyans analizini takiben farklı grupları belirlemede “Tukey testi” kullanılmıştır. Ölçekler arası ilişkiyi belirlemede ise Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Hesaplamalarda istatistik anlamlılık düzeyi (α) %5 olarak alınmış ve analiz için SPSS (IBM SPSS for Windows, ver.26) istatistik paket programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Veri analizi sonucunda elde edilen bulgular, bu bölümde araştırma soruları çerçevesinde ele alınarak sunulmuştur. Kullanılan ölçekte her bir madde için Likert tipinde 9’lu derecelendirme kullanılmıştır. Bu derecelendirme Tablo 3’te gösterilmiştir.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Yetersiz		Çok az yeterli		Biraz yeterli		Oldukça yeterli		Çok yeterli

Tablo 3: Ölçek derecelendirilmesi

1. araştırma sorusuna yönelik bulgular

Çalışmanın 1. araştırma sorusu “Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ne düzeydedir?” şeklinde ifade edilmişti. Bu alt probleme ilişkin bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

	Ortalama	Standart Sapma	En Düşük	En Yüksek
Sınıf Yönetimi	6,72	1,13	2,63	9,00
Öğrenci Katılımı	6,63	1,01	3,63	9,00
Öğretim Stratejileri	6,84	1,03	2,88	9,00

Öz Yeterlik Ölçeği (Genel)	6,73	,93	3,42	9,00
----------------------------	------	-----	------	------

Tablo 4: Katılımcıların ölçek puanlarına ait genel tanımlayıcı istatistikler

Yukarıdaki tabloda katılımcıların ölçek puanlarına ait genel tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir. Buna göre Yabancı Diller Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinin en yüksek ölçek alt boyutu ortalama puanı 6,84 ile “öğretim stratejileri” olmuştur. “öğretim stratejileri” alt boyutunu 6,73 ortalama puan ile genel ölçek, 6,72 ortalama puanı ile “sınıf yönetimi” ve 6,63 ortalama puanı ile “öğrenci katılımı” alt boyutunun takip ettiği gözlenmektedir. Ölçeğin genel puanının ve alt boyutlara ait puanların arasında önemli farklılıklar gözlenmemektedir. Öğretmenlik Öz Yeterlik ölçeği genel puan ortalamasının ise 6,73 olduğu görülmüştür. Bu verilere göre yabancı dil öğretmen adaylarının kendilerini öğretmen olarak “oldukça yeterli” hissettikleri sonucuna varılabilir. Bu sonuç, öğretmen adaylarının mesleğe başladıklarında öğretmenlik becerilerini sergileme konusunda oldukça başarılı olacaklarını düşündüklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2. araştırma sorusuna yönelik bulgular

Çalışmanın 2. araştırma sorusu “Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” şeklinde ifade edilmişti. Araştırmaya katılan yabancı dil öğretmen adaylarının ölçeğe ait puanlarının kadın ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği bağımsız T-testine göre incelenerek Tablo 5’te gösterilmiştir.

	Cinsiyet					
	Kadın		Erkek		T	p.
	Ortalama	Standart sapma	Ortalama	Standart sapma		
Sınıf Yönetimi	6,65	1,14	6,86	1,08	-1,600	,110
Öğrenci Katılımı	6,64	1,02	6,60	,99	,303	,762
Öğretim Stratejileri	6,86	1,05	6,79	,99	,535	,593
Öz Yeterlik Ölçeği (Genel)	6,72	,96	6,75	,88	-,336	,737

Tablo 5: Ölçek puanlarının cinsiyete göre karşılaştırma sonuçları

Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde “sınıf yönetimi” ölçek alt boyut puanında, “cinsiyete göre” istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiş olup ($p > 0,05$) her iki cinsiyette de bu ölçek alt boyut puanı benzer bulunmuştur. Bununla birlikte kadın öğrencilerin (6,65) ve erkek öğrencilerin (6,86) ortalama puanına bakıldığında; erkek yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinin “sınıf yönetimi” konusunda kadın yabancı dil öğretmen adaylarına göre küçük bir farkla daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, araştırmaya katılan erkek öğretmen adaylarının kadın

öğretmen adaylarına oranla öğretmen olarak kendilerini daha otoriter algılama eğiliminde olduklarının bir göstergesi olabilir.

Katılımcıların “öğrenci katılımı”, “öğretim stratejileri” ve “öz yeterlik ölçeği genel puanı” ölçek alt boyutlarında, “cinsiyete göre” istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0,05$) ve her iki cinsiyette de bu ölçek alt boyut puanları benzer bulunmuştur. Buna göre öğretmen adaylarının öğrenciyi motive etme, zor öğrencilerin dikkatini derse çekme, öğretim teknik ve yöntemlerini etkili bir biçimde kullanma konularında cinsiyetin belirleyici bir etken olmadığı gözlemlenmektedir.

3. Araştırma sorusuna yönelik bulgular

Çalışmanın 3. araştırma sorusu “Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ile akademik alan arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Araştırmaya katılan yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançlarının “akademik alana göre” anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tek yönlü ANOVA testi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen veriler “tablo 6”da gösterilmiştir.

	Akademik Alan								F	p.
	Almanca		Arapça		Fransızca		İngilizce			
	Ortalama	Standart sapma	Ortalama	Standart sapma	Ortalama	Standart sapma	Ortalama	Standart sapma		
Sınıf Yönetimi	6,86a	,93	6,88a	1,07	6,77a	1,21	6,42b	1,19	3,734	,012
Öğrenci Katılımı	6,40b	1,04	6,79a	1,02	6,84a	1,04	6,47b	,92	3,991	,008
Öğretim Stratejileri	6,67	1,08	6,99	1,02	6,96	1,11	6,69	,95	2,539	,056
Öz Yeterlik Ölçeği (Genel)	6,64b	,88	6,89a	,93	6,86a	1,02	6,53b	,88	3,498	,016

Tablo 6: Ölçek puanlarının “akademik alana göre” karşılaştırma sonuçları

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların “sınıf yönetimi” ölçek alt boyut puanında “akademik alana göre” istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($p=0,012$). Bu kapsamda, farkı oluşturan “akademik alanlar” küçük harfler ile belirtilmiştir. Buna göre İngiliz Dili Eğitimi öğrencileri, daha düşük ölçek puanı alarak diğer yabancı dil alanlarından farklı bulunmuştur. Başka bir ifadeyle İngilizce öğretmen adaylarının “sınıf yönetimi” konusunda öz yeterlik inançları diğer yabancı dil öğretmen adaylarına göre daha düşüktür. Almanca, Arapça ve Fransızca alanları ise daha yüksek ölçek puanı alarak benzer bulunmuştur. Bu alt boyuttaki en yüksek mesleki öz yeterlik inanç düzeyi Arapça öğretmen adaylarına (6,88) aittir. Arapça öğretmen adaylarını ise sırasıyla Almanca

öğretmen adayları (6,86) ve Fransızca öğretmen adayları (6,77) takip etmektedir. Bu sonuçlara göre Almanca, Arapça ve Fransızca öğretmen adaylarının; öğrencilerin sınıf kurallarına uymalarını sağlama, farklı sosyal ve kişisel özellikler gösteren öğrencilere uygun sınıf yönetimi teknikleri uygulama, istenmeyen davranışları engelleme ve çözüme konusunda kendilerini İngilizce öğretmen adaylarına göre daha yeterli gördüklerini ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde; katılımcıların “öğrenci katılımı” ölçek alt boyut puanında, “akademik alana göre” istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($p=0,008$). Buna göre Arapça ve Fransızca eğitimi alanlar benzer olup daha yüksek ölçek puanı alarak bu alt boyuttaki öz yeterlik inançları diğer yabancı dil alanlarından daha olumlu bulunmuştur. İngilizce ve Almanca alanları da birbirine benzer sonuçlar vermiş olup “öğrenci katılımı” alt boyunda daha düşük öz yeterlik inanç puanına sahiptir. Bu verilere göre Arapça ve Fransızca öğretmen adaylarının; öğrencilerin dikkatini derse çekme, aile ile iş birliği yapma ve öğrencinin yaratıcılığının geliştirilmesi konularına daha çok önem verme eğiliminde oldukları varsayılabilir.

Yine katılımcıların “öz yeterlik” ölçek genel puanında, “akademik alana göre” istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($p=0,016$). Buna göre Arapça ve Fransızca eğitimi alanları benzer olup daha yüksek ölçek puanı alarak bu alt boyuttaki öz yeterlik inanç düzeyleri “diğer yabancı dil alanlarından” yüksek bulunmuştur. Bu durumda İngilizce ve Almanca alanları da birbirine benzer sonuçlar vermiştir ve daha düşük öz yeterlik inanç puanına sahiptir. Bu sonuç Arapça ve Fransızca öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik motivasyonlarının daha yüksek olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Buna karşın katılımcıların “öğretim stratejileri” ölçek alt boyut puanında, “öğrenim görülen alana göre” istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0,05$). Buna göre tüm alanlarda bu ölçek puanı benzer bulunmuş olup dört alandaki öğretmen adaylarının öğrenciyi değerlendirme, çok yetenekli öğrencilere uygun ders planları yapabilme ve farklı gruplara yönelik öğretim içeriği hazırlayabilme konularında benzer düzeyde başarılı olacakları inancını taşıdıkları varsayılabilir.

4. Araştırma sorusuna yönelik bulgular

Çalışmanın 4. araştırma sorusu “Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ile sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcı yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları “sınıf düzeyine göre” tek yönlü ANOVA testi ile incelenmiş olup sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

	3.Sınıf		4.Sınıf		F	p.
	Ortalama	Standart sapma	Ortalama	Standart sapma		
Sınıf Yönetimi alt boyutu	6,64	1,21	6,82	1,13	,583	,626
Öğrenci Katılımı alt boyutu	6,63	,89	6,70	1,05	,197	,899

Öğretim Stratejileri alt boyutu	6,81	1,00	6,93	,97	1,033	,378
Öz Yeterlik Ölçeği (Genel)	6,69	,91	6,82	,95	,637	,592

Tablo 7: Ölçek puanlarının “sınıf düzeyine” göre karşılaştırma sonuçları

Bu tabloya göre katılımcıların “sınıf yönetimi”, “öğrenci katılımı”, “öğretim stratejileri” ve “öz yeterlik genel ölçeği” alt boyut puanlarında, “sınıf düzeyine göre” istatistikî olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0,05$). Bu kapsamda; her iki sınıf düzeyinde de bu ölçek puanı benzer bulunmuştur.

Bununla birlikte ölçek alt boyutlarının ortalaması incelendiğinde 4. sınıf öğrencilerinin mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinde küçük bir miktar yükselme olduğu görülmektedir. Bu durumda üniversite eğitimi sırasında alınan derslerin mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinin yükselmesine katkısı olduğu yani yabancı dil eğitimi bölümlerinde öğrenim gören öğrencileri mesleğe hazırlama konusuna olumlu yönde etki ettiği ancak bunun tek başına yeterli olmadığı sonucuna varılabilir.

5. Araştırma sorusuna yönelik bulgular

Çalışmanın 5. araştırma sorusu “Yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ile akademik not ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” şeklinde ifade edilmişti. Katılımcı yabancı dil öğretmen adaylarının ölçek maddelerine verdiği cevaplar tek yönlü ANOVA testi ile analiz ederek akademik ortalamanın mesleki öz yeterlik inanç düzeyleri ile ilişkili olup olmadığı saptanmaya çalışılmış olup elde edilen veriler Tablo 8’de gösterilmiştir.

	Akademik Ortalama								F	*p.
	2.00-2.49		2.50-2.99		3.00-3.49		3.50-4.00			
	Ortalama	Standart sapma	Ortalama	Standart sapma	Ortalama	Standart sapma	Ortalama	Standart sapma		
Sınıf Yönetimi	6,80	1,33	6,62	1,13	6,75	1,11	6,82	,98	,549	,649
Öğrenci Katılımı	6,42b	1,09	6,50b	1,08	6,71a	,95	6,93a	,81	3,14 2	,025
Öğretim Stratejileri	6,76	1,25	6,72	,99	6,90	1,04	7,06	,92	1,58 6	,193

Öz Yeterlik Ölçeği (Genel)	6,66	1,08	6,61	,95	6,79	,91	6,94	,78	1,76 0	,155
----------------------------	------	------	------	-----	------	-----	------	-----	-----------	------

Tablo 8: Ölçek puanlarının “akademik ortalamaya” göre karşılaştırma sonuçları

Bu tablo incelendiğinde; katılımcıların “öğrenci katılımı” ölçek alt boyut puanında “akademik ortalamaya göre” istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gözlenmiştir ($p=0,025$). Bu kapsamda “3.00 ve üstü not alanlar” daha yüksek ölçek puanı alarak “daha düşük not alanlardan” farklı bulunmuştur. Bu durumda 2.99 ve altında not alanlar da birbirine benzer bulunmuştur. Bu veriler; öğrenim süresinde alınan derslerin öğrenciyi motive etme ve öğrenci özerkliğini sağlamaya katkıda bulunduğu ve derslerden daha başarılı olan öğrencilerin bu konuda kendilerini daha yeterli hissettiği sonucunun bir göstergesi olabilir.

Buna karşın katılımcıların “sınıf yönetimi, öğretim stratejileri ve öz yeterlik ölçek puanlarında”, “akademik not ortalamasına göre” istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir ($p>0,05$). Buna göre tüm not kategorilerinde bu sayılan ölçek puanları benzer bulunmuştur. “öğretim stratejileri” boyutunda anlamlı bir fark saptanmamış olsa da 3.00 ve üzeri akademik nota sahip olan öğrencilerin ders işleme ve öğrenciyi değerlendirme konularında kendilerini daha yeterli hissettikleri varsayımında bulunulabilir. Bununla birlikte sınıf yönetimi konusunun ders başarısı ile ilgisinin sınırlı olduğu ve kişilik özellikleriyle bağdaştırılabileceği, genel mesleki öz yeterlik inancının ise öğretmenlik mesleğine karşı tutum ve motivasyonla ilgisi olabileceği düşünülebilir.

Sonuç ve Öneriler

Yabancı Diller Eğitimi Bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerini ve bu inanç düzeylerinin cinsiyet, akademik alan, sınıf düzeyi ve akademik ortalama değişkenlerine göre anlamlı olup olmadığını incelemek amacıyla hazırlanan bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre:

1. Yabancı dil öğretmen adaylarının “sınıf yönetimi, öğrenci katılımı, öğretim stratejileri ve öz yeterlik (genel)” alt boyutları cinsiyet değişkenine göre incelendiğinde alt boyutlarda ve genel ölçek puanında kadın ve erkek öğrencilerin puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır; her iki cinsiyette de ortalamaların benzer olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, “öğrenci katılımı ve öğretim stratejileri” alt boyutlarında kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden az bir farkla daha yüksek öz yeterlik inancına sahip olduğu, “sınıf yönetimi” alt boyutu ve genel ölçek puanında ise erkek öğrencilerin öz yeterlik inançlarının kadın öğrencilere göre daha yüksek olma eğilimi gösterdiği saptanmıştır. Yeşilyurt’un (2013) yabancı dil öğretmen adaylarının da dahil edildiği araştırmasında erkek katılımcıların öz yeterlik inançlarının kadın katılımcılara göre daha yüksek çıktığı görülmüştür. Buna karşın Tertemiz ve Ağıldere (2015)’nin yabancı dil öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada ise sonuçlar çalışmamızla benzer olsa da kadın öğrencilerin öz yeterlik inanç düzeylerinin erkek öğrencilere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Aynı zamanlarda gerçekleştirilen bu çalışmalar, cinsiyetler arasındaki anlamlı farkın kapandığını ve kadın adayların mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinde bir yükselme olduğunu göstermektedir. Bu verilere göre yabancı dil

öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinde cinsiyet faktörünün doğrudan belirleyici bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmaktadır.

2. Katılımcı öğretmen adaylarının verileri öğrenim gördükleri akademik alana göre incelendiğinde tablo 6’da gösterilen sonuçlarda “sınıf yönetimi” alt boyut sonuçları Almanca, Arapça ve Fransızca öğretmen adaylarının sonuçları benzer olup, İngilizce öğretmen adaylarının ise diğer alanlardan farklı olarak daha düşüktür. Benzer sonuçlar “öğrenci katılımı” alt boyutunda da saptanmıştır. Arapça ve Fransızca öğretmen adaylarının söz konusu alt boyuta ilişkin puanlarının Almanca ve İngilizce öğretmen adaylarınınkinden daha yüksek olduğu ve bu farkın anlamlı olduğu sonucu görülmüştür. “öğretim stratejileri” alt boyutunda akademik alanlar arasında yine Arap Dili Eğitimi ile Fransız Dili Eğitimi öğrencileri; Alman Dili Eğitimi öğrencileri ve İngiliz Dili Eğitimi öğrencileri birbirlerine yakın sonuçlar göstermişlerdir. Ancak bu verilerde anlamlı bir farklılık görülmemiş, benzer sonuçlar elde edilmiştir. Genel ölçek puanında ise Arapça ve Fransızca öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeyleri Almanca ve İngilizce öğretmen adaylarına oranla daha yüksek çıkarak anlamlı bir fark ortaya koymuştur. Tertemiz ve Ağıldere (2015)’nin yaptıkları araştırmada da benzer sonuçlar gözlemlenmiştir. Bu sonuçlara göre öğrenim görülen akademik alanın yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeyleri üzerinde etkili olduğu yorumu yapılabilir. Bu durumun yabancı dil öğretmen adaylarının üniversite sınavı sonrasında bölüm seçiminde öğrenim gördükleri alanı isteyerek tercih edip etmeme ve eğitim süreci sonunda öğretmenlik mesleğini yapmak isteyip istememelerine göre değişebileceği şeklinde yani öğretmenlik mesleğini icra etmek için motivasyon düzeylerine bağlı olabileceği söylenebilir. Sonuçların ayrıca yabancı dil öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının da bir yansıması olabileceği düşünülmektedir.

3. Tablo 7’de görülen yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançlarının sınıf düzeyi değişkenine göre elde edilen verilerde “sınıf yönetimi, öğrenci katılımı, öğretim stratejileri ve öz yeterlik (genel)” alt boyutlarında anlamlı farklılıklar gözlenmemiştir. Bununla birlikte verilerin, ölçek alt boyutlarında 3. sınıftan 4. sınıfa doğru öz yeterlik puan ortalamalarının az miktarda yükselme eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Bu durum üniversite eğitimi boyunca alınan derslerin öğrencilerin öğretmenlik mesleğine dair bilgi ve becerilerine olumlu yönde etki ettiğinin bir göstergesi olabilir. Ayrıca, 4. Sınıf verilerine bakıldığında mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinde önemli miktarda artma ya da azalma olmaması, yabancı dil öğretmen adaylarının üniversite eğitim hayatlarına başlarken sahip olduğu mesleğe yönelik motivasyonlarını da mezuniyete kadar korudukları şeklinde yorumlanabilir. Sınıf düzeyi yükseldikçe mesleki eğitim bilgisi artacağından öğretmen adaylarının öz yeterlik inançlarının da doğru orantılı olarak artması beklenebilir ancak genel ölçek puanının ölçek derecelendirmesine göre “oldukça yeterli” olması öğrencilerin öğretmenlik mesleğine olan tutumunun en azından olumsuz yönde değişmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

4. Araştırmaya katılan yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançlarının akademik not ortalamalarına göre yapılan veri analizinde “öğrenci katılımı” alt boyutunda ‘3.00 ve üzeri’ akademik ortalamaya sahip olan öğrencilerin mesleki öz yeterlik inançlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Buna karşın “sınıf yönetimi, öğretim stratejileri ve öz yeterlik ölçeği (genel)” alt boyutları puanlarında akademik ortalamaya bağlı olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir.

Tüm alt boyutların ortalaması incelendiğinde 3.50 ve üzeri akademik ortalamaya sahip olan öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinin akademik ortalaması 3.49 ve aşığı olan öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, üniversitede alınan derslerdeki başarı oranının öz yeterlik inançlarına olumlu yönde etki ettiği düşünülebilir.

Bir devlet üniversitesinin Yabancı Diller Eğitimi Bölümünde öğrenim gören öğrencilerle gerçekleştirilen bu araştırmanın sonucunda yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançları ortalama “sınıf yönetimi” alt boyutunda 6,72, “öğrenci katılımı alt boyutunda 6,63, “öğretim stratejileri” alt boyutunda 6,84 ve ölçeğin genelinde 6,73’tür. Kullanılan ölçek derecelendirmesine göre bu ortalamalar, öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inançlarının ‘oldukça yeterli’ derecesine yakın olduğu saptanmıştır. Alt boyutlar ve ölçeğin genel puanının yakın aralıkta yer alması, öğretmen adaylarının farklı öğretmenlik mesleği yeterliklerinin aynı düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu düzeylerin 3. sınıflar ve 4. sınıflar arasında anlamlı bir farklılık göstermediği ve yabancı dil eğitimi bölümü öğrencilerinin mezuniyet sonrasında öğretmenlik yapacağı varsayıldığında sınıf yükseldikçe mesleki öz yeterlik inançlarında doğru orantılı olarak bir yükselme olmaması dikkat çekicidir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında yabancı dil öğretmen adaylarının mesleki öz yeterlik inanç düzeylerinin yükseltilebilmesi için şu önerilerde bulunmaktadır:

- Üniversite eğitimi sırasında ders gözlem uygulamalarının ilk yıldan itibaren başlatılarak öğretmen adaylarının farklı sınıflarda, çeşitli sınıf içi durumlarla karşılaşmaları sağlanarak sınıf yönetimi, öğretim stratejileri ve öğrenci katılımı konusunda çok sayıda gözlem yapmaları ve bu konularla ilgili araştırma yaparak ve tartışarak gözlemledikleri olaylara çözüm aramaları sağlanabilir.
- Millî Eğitim Bakanlığı iş birliğiyle 3.sınıftan başlayarak yaz dönemlerinde belirli sürelerle okullarda yaz kursu veya halk eğitim merkezlerinde yabancı dil programları hazırlanarak öğretmen adaylarının deneyimli öğretmenler gözetiminde dersler vererek farklı gruplarda staj ve öğretmenlik yapmalarına imkan tanınması ve bu şekilde sınıf yönetimi, öğretim stratejileri ve öğrenci katılımı alanlarında tecrübe edinmeleri konusunda çalışmalar yapılarak öz yeterlik inançlarının artmasına fayda sağlanabilir.
- Üniversite eğitimi sırasında öğrencilerin yurt dışında meslekleriyle ilgili olarak eğitim, araştırma ve çeşitli projelerde yer alma imkânlarının artırılması için çalışmalar yapılabilir ve bu yolla akademik başarılarına katkıda bulunarak öz yeterlik inançlarının yükseltilmesine katkı sağlanabilir.
- Akademik alanlar arasında saptanan anlamlı farklılıkların nedenlerinin araştırılarak bu konuda yabancı dil öğretmen adaylarının öz yeterlik inançlarının yükselmesine katkıda bulunulabilir.
- Bu araştırma alanı genişletilerek öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine dair tutum ve görüşleri incelenebilir ve eğitim ve meslekle ilgili beklentileri hakkında görüşme yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Arseven, Ayla. (2016). Bir kavram analizi. *Journal of Turkish Studies*, 11, 63. DOI: 10.7827/TurkishStudies.10001
- AYDIN, R., Yunus, R., ve Argon, T. (2014). Öğretmen adaylarının öz yeterlik algıları ile akademik alanda arzularını erteleme düzeylerine yönelik görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 40(40), 1-12. DOI: 10.15285/EBD.2014409739
- Avrupa Konseyi (2020). *Diller için Avrupa ortak başvuru metni: (D-AOBM) öğrenme, öğretme ve değerlendirme tamamlayıcı cilt*. 04.12.2022 tarihinde <https://rm.coe.int/diller-icin-avrupa-ortak-basvuru-metni-ogrenme-ogretme-degerlendirme-t/1680a52d54> adresinden erişilmiştir.
- Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of personality. L. Pervin ve O. John (Ed.), *Handbook of personality* (2. Basım,154-196). New York: Guilford.
- Bayrakçı, M. (2007). Sosyal öğrenme kuramı ve eğitimde uygulanması. *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 198-210.
- Can, Dilek. (2020). *Almanca öğretmen adaylarının öz yeterlik inançlarının ve mesleki tutumlarının incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Carré, P. (2003). La double dimension de l'apprentissage autodirigé contribution à une théorie du sujet Social apprenant. *La Revue canadienne pour l'étude de l'éducation des adultes*, 17, 66-91.
- Cuq, J.P. (Ed). (2003). *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*. Paris: CLE International.
- Cuq, J.P. ve Gruca, I. (2005). *Cours de didactique du français langue étrangère*. Grenoble: PUG.
- de l'Europe (2007). *Portfolio européen pour les enseignants en langues en formation initiale*, 21.11.2022 tarihinde <https://www.ecml.at/Portals/1/documents/ECML-resources/EPOSTL-FR.pdf?ver=2018-03-22-164303-683> adresinden erişilmiştir.
- Demirel, Ö. (2012). *Öğretim İlke ve Yöntemleri Öğretme Sanatı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doyon, P.R. (2013). *Lien entre le sentiment d'auto-efficacité et l'épuisement professionnel chez des enseignantes et enseignants et inventaire des obstacles et facilitateurs a leur épanouissement professionnel*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Québec à trois rivières Üniversitesi, Québec.
- Ekizler, Fulden. (2013). *Hizmet öncesi ve hizmet içi İngilizce öğretmenlerinin öğretme endişeleri ve öz yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

- Güven, M., ve Baltaoğlu, G. M. (2017). Öğretmen adaylarının özyeterlik algıları, öğrenme stilleri ve öğrenme stratejilerinin incelenmesi: Anadolu Üniversitesi Örneği1. DOI: 10.15285/EBD.2014409739
- Kansu, A. Ve Sayar, G. (2018). Öz yeterlik, yaşam anlamı ve yaşam bağlılığı kavramları üzerine bir inceleme. *Etkileşim*, 1, 78-89. DOI:10.32739/etkilesim.2018.1.11
- Kurbanoglu, S. S. (2004). Öz-yeterlik inancı ve bilgi profesyonelleri için önemi. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 137-152. DOI: <https://doi.org/10.15612/BD.2004.484>
- Kurt, A. (Ed). (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* 26.11.2022 tarihinde <http://www.mku.edu.tr/files/1005-4a8f7119-18da-4212-82a9-771089655104.pdf> adresinden erişilmiştir.
- MEB (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*, Ankara: MEB Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. 13.11.2022 tarihinde https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLY_K_MESLEYY_GENEL_YETERLYKLERI.pdf adresinden erişilmiştir.
- Öncü, H. (2012). Akademik özyeterlik ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 183-206.
- Rondier, M. (2014). A. Bandura. Auto-efficacité. Le sentiment d'efficacité personnelle. *L'orientation scolaire et professionnelle*. DOI: 10.4000/osp.741
- Safourcade S. ve Séraphin Alava (2009). S'auto évaluer pour agir: rôle du sentiment d'efficacité personnelle dans les pratiques d'enseignement. *Questions Vives*. DOI: 10.4000/questionsvives.444
- Sönmez, V. (2011). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Şen, İlknur. (2019). *Arapça öğretmenlerinin mezuniyetleri bağlamında öğretmenlik yeterlikleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Şimşek, A. (Ed). (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, 26.11.2022 tarihinde <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/ARY101U/ebook/ARY101U-12V1S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Tagliante, C. (2006). *La classe de langue (nouvelle edition)*. Paris: CLE International.
- Vanthier, H. (2009). *L'enseignement aux enfants en classe de langue*. Paris: CLE International.
- Yeşilyurt, E. (2013). Öğretmen adaylarının öğretmen öz-yeterlik algıları. *Elektronik sosyal bilimler dergisi*, 12(45), 88-104.
- YÖK (2018). *Öğretmen yetiştirme lisans programları*, 20.11.2022 tarihinde <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari> adresinden erişilmiştir.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.14>

Volume 8/1

2024 p. 260-281

MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİ STAJ YERİNE YÖNLENDİRMEDE ÖĞRETMENLERİN KULLANDIĞI SOSYAL AĞ OLUŞTURMA YÖNTEMLERİ

SOCIAL NETWORKING METHODS USED BY TEACHERS IN DIRECTING VOCATIONAL AND TECHNICAL ANATOLIAN HIGH SCHOOL STUDENTS TO INTERNSHIP PLACE

Hamza SÖNMEZ*

Haluk YİNELEK**

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerini staj yerine yönlendirirken öğretmenlerin kullandıkları sosyal ağ oluşturma yöntemlerini ortaya çıkartmaktır. Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni ile yürütülmüştür. Çalışma grubu benzeşik (homojen) örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile bire bir ve yüz yüz görüşmeler yapılarak veri toplanmıştır. Elde edilen veriler nitel yöntemlerle çözümlenmiştir. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin, öğrencilerin staj ve beceri eğitimi çalışmaları için uygun işletmeleri bulmalarına yönelik olarak sosyal ağ lideri gibi davrandığı ve işletmeler ile sıkı bağlar oluşturdukları görülmüştür. İşletme ve öğrenci arasına yaşanan problemlerin çözümünde aktif olarak rol oynayan öğretmenler işletme yetkilileri ve öğrencilerden aldıkları bilgiler doğrultusunda sorunu çözmeye çalıştıklarını, çözemedikleri takdirde okul yönetimi ve veliyi sürece dahil ettiklerini, sorunun hala devam etmesi durumunda öğrencinin staj yerini değiştirdiklerini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin işletme seçiminde karar vermesini etkileyen bazı faktörlerin göze çarptığını görülmüştür. Özellikle işletmenin öğrenciye sunduğu mesleki gelişim imkanları, işletmenin gelişim tablosuna uygunluğu, öğrencilerin mesleğe olan ilgisi ve merakının öğretmenlerin karar vermesini etkilediği görülmüştür. Ayrıca araştırma bulguları, öğretmenlerin öğrencileri işletmelere yönlendirirken ilgili işletmenin beceri eğitimi uygulama kapasitesini, eğitici personel durumunu, işverenin eğitim süreciyle ilgili genel tavır ve tutumunu ve işletmenin yaptığı iş ve üretim ile ilgili genel durumunu dikkate almaları gerektiği ortaya koymuştur. Ülke ve il genelinde staj ve beceri eğitimi faaliyetlerine ilişkin uygulama birliğinin sağlanması amacıyla öğrencilerin staj ve beceri eğitimi çalışması yaptığı işletmelerin sene sonunda ilgili tüm öğretmenler

* Araştırmacı, Selim Yürekten Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, E-mail: hamzasonmez91@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5949-6632, Kocaeli, Türkiye.

** Araştırmacı, Selim Yürekten Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, E-mail: hyinelek@gmail.com, ORCID: 0009-0006-3154-0327, Kocaeli, Türkiye.

tarafından merkezi bir sistem aracılığı ile değerlendirilmesi ve il genelinde elde edilen verilerin sonraki seneler için kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi, İşletmelerde Beceri Eğitimi, Staj, Mesleki Eğitim, Sosyal Ağlar.*

ABSTRACT

The main purpose of this study is to reveal the social networking methods used by teachers in directing students to internship placements in Vocational and Technical Anatolian High Schools. This research was conducted with phenomenology design, which is one of the qualitative research methods. The study group was formed by homogeneous sampling method. Data were collected through one-on-one and face-to-face interviews using a semi-structured interview form. The data obtained were analyzed with qualitative methods. According to the findings of the study, it was observed that teachers acted as social network leaders to help students find suitable enterprises for internship and skills training. It is among the findings that they try to expand their networks by creating close ties with enterprises. Teachers who played an active role in solving the problems between the enterprise and the student stated that they tried to solve the problem in line with the information they received from the enterprise officials and students; if they could not solve the problem, they involved the school administration and parents in the process, and if the problem still persisted, they changed the student's internship place. It was observed that some factors affecting teachers' decision-making in choosing an organization stood out. In particular, it was seen that the professional development opportunities offered by the enterprise to the student, the suitability of the enterprise to the development chart, the interest and curiosity of the students in the profession affected the teachers' decision-making. In addition, the findings of the research revealed that teachers should take into account the capacity of the relevant enterprise to implement skills training, the status of the training personnel, the general attitude and attitude of the employer regarding the training process and the general situation of the enterprise regarding the work and production. In order to ensure unity of practice regarding internship activities throughout the country and the province, it is thought that it would be useful to score the enterprises where the students do internship work by all the relevant teachers at the end of the year through a centralized system and to use the data obtained throughout the province for the following years.

Keywords: *Vocational And Technical Anatolian High School, Skills Training In Enterprises, Internship, Vocational Education, Social Networks.*

GİRİŞ

Bir ülkenin gelişimini etkileyen iki temel parametre doğal kaynaklar ve insan kaynağı olarak ifade edilmektedir. Bunların sonucunda da üretim ortaya çıkmaktadır. Ülkeler doğal kaynaklar açısından ne kadar zengin olursa olsun iyi planlanmış bir eğitim sistemi ve iyi yetişmiş nitelikli insan kaynağı yoksa gelişim gösterememektedir. Gençlerin mesleki eğitim, yurttaşlık eğitimi, mesleki rehberlik ve kişilik geliştirme konularında iyi yetiştirilmesi gerekmektedir (Alkan, Doğan ve Sezgin, 2001). Mesleki ve Teknik Eğitimde öğrencileri iyi vatandaş olarak yetiştirmenin yanı sıra onları ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir iş alanına yönlendirme amacı da bulunmaktadır. Mesleki eğitim, sanayi ve hizmet sektöründeki ekonomik parametreleri doğrudan etkileme gücüne sahiptir

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 8/1 2024 p. 260-281

(MEB, 2018). Bireye bir takım mesleki beceriler kazandırarak verimliliği artırmak ve ülkenin kalkınma hedeflerine ulaşmasını sağlamak açısından mesleki eğitim önemli bir yere sahiptir (Karakütük, 1991). Ülkemizde üretim ve hizmet sektörleri alanında yaşanan teknolojik gelişmeler, yeterli düzeyde mesleki ve teknik bilgi ile donanmış, yenilenen teknolojiye kolayca uyum sağlayıp onu yorumlayan ve amacı doğrultusunda kullanan nitelikli bireylere olan ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyacı gidermek için bireyler mesleki ve teknik eğitim sistemi ile desteklenmelidir (Yörük, Dikici ve Uysal, 2002).

Ülkemizde, Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde eğitim alan öğrenciler, iş hayatına yönelik deneyim kazanmaları ve gerçek iş/üretim ortamlarını görmeleri amacıyla staj ve beceri eğitimi çalışmaları için eğitim aldıkları alanlarla ilgili işletmelere gönderilmektedir. Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin Anadolu Teknik Programına kayıtlı öğrenciler yazın 40 iş günü staj yapmaktadırlar. Anadolu Meslek Programına kayıtlı öğrenciler ise eğitim öğretim yılı içinde 12. sınıfta haftanın üç günü işletmelerde beceri eğitimine katılıp diğer iki gün ise okulda teorik eğitim almaktadırlar. Turizm alanında eğitim alan öğrenciler ise mevsimsel şartlardan dolayı nisan-ekim ayları boyunca haftanın beş günü staj çalışması yapmaktadırlar (Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği,2023).

Mesleki ve Teknik Eğitim kurumlarında eğitim alan öğrencilerin uygulamaya yönelik becerilerinin gerçek iş ortamında geliştirilmesi son derece önemlidir. TÜSİAD (2011) tarafından yayınlanan bir raporda Mesleki ve Teknik Eğitimdeki teorik bilgi ile işyerlerinde yapılan uygulamaya dayalı eğitim arasında bir denge kurulmasının önemli olduğu dile getirilmiştir. Kalkınma Bakanlığı'nın (2018) mesleki eğitimin niteliğinin artırılmasına yönelik yayınladığı raporda ise mesleki eğitimde pratiğe ve uygulamaya yönelik becerilerinin kazandırılmasına vurgu yapılmasının yanı sıra birçok okulun makine ve teçhizat açısından yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Bu yetersizlikler öğrencilerin okulda daha az uygulamalı eğitim almasına sebep olmaktadır. İşletmelerde yapılacak mesleki eğitim ve staj faaliyetleri ile bu eksikliğin giderilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı (2014) tarafından Mesleki ve Teknik Eğitime yönelik yayınlanan strateji belgesi ve eylem planında yer verilen GZTF analiz sonuçlarında işletmelerde yapılan beceri eğitimi ve stajların yeterli nitelikte olmaması zayıf bir yön olarak ifade edilmiştir. Yayınlanan raporlardan da anlaşılacağı üzere eğitim sürecine dahil olan pek çok kurum, işletmelerde mesleki eğitimin önemine vurgu yapmakla beraber aksayan yönlerinin olduğunu da ifade etmişlerdir.

Bozak (2019) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre işletmelerde mesleki eğitim sürecinde öğrencilerin iş tanımını dışında farklı işlerde sık sık çalıştırıldığı, birçok işletmede eğitim biriminin dahi bulunmadığı, eğitim planında bulunan konularla ilgili öğrencilere yeterince rehberlik yapılmadığı, usta öğreticilerin öğrencilerle yeterince ilgilenmediği ve çoğu işletmenin mesleki eğitim amaçlı öğrenci almak istemediği öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Aynı çalışmada işletmelerde yaşanan sorunlar öğrenciler açısından da değerlendirilmiştir. Öğrenciler ise işletmelerde sık sık görev

tanımı dışında (temizlik, yemek, çay) gibi farklı işlerde çalıştırıldıklarını, çoğu işletmenin öğrenci almak istememesinden dolayı yer bulmakta zorlandıklarını, yaptıkları iş ile ilgili takdir görmediklerini, günlük sekiz saatten fazla çalıştırıldıklarını, işletmelerde kendileri ile ilgilenen ve kendilerinin gelişimini takip eden bir eğitim biriminin bulunmadığını ifade etmişlerdir. Tamer ve Özcan (2014) tarafından yapılan bir başka araştırmada ise meslek lisesi son sınıfta okuyan öğrenciler en çok, mesleki eğitim aldıkları işletmelerde kendilerine alanları dışında pek görev verildiğini ifade etmişlerdir. Aynı araştırmada öğretmenler ise, işletmelerde öğrencilerin eğitimi ile ilgilenecek olan usta öğreticilerin gerekli pedagojik yeterliliğe sahip olmadığını düşünmektedirler. Cice (2019) tarafından yapılan araştırmada işletmelerde mesleki eğitim uygulamalarında işletmelerden kaynaklanan sorunlar incelendiğinde işletmelerin öğrenci kabul etmek istememesi, öğrencilerin alanları dışında çalıştırılmaları, işletmelerin eğitim birimlerinin bulunmaması, öğrencilerin çalışma saatlerinin fazla olması, öğrencilere ucuz işçi gözüyle bakılması ve işletmelerin öğretmen denetimlerinden rahatsız olması gibi sorunların sıralandığı görülmektedir. Kumru ve Demirtaş (2015) tarafından yapılan başka bir araştırmada ise öğrenciler beceri eğitiminin faydalı ve gerekli olduğunu ifade etmesinin yanı sıra çalıştıkları yerlerdeki usta öğreticilerin ve diğer görevlilerin davranışlarının kendilerini olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Tüm bunların yanı sıra işletmelerde yürütülen eğitim süreçlerinin öğrencilere zarar vermeden ve onların hala çocuk olduklarını göz önünde bulundurarak gerçekleştirecek pedagojik birikime sahip personel eksikliği olduğu bilinmektedir. İşletmelere, beceri ve staj çalışmaları için giden öğrencilerin çocuk haklarının temel ilkelerine göre eğitim almalarının gerekliliği de göz ardı edilmemelidir (Aksoy, 2017).

Yapılan araştırmalarda görüldüğü gibi “İşletmelerde Mesleki Eğitim” ve “staj” süreçlerinde işletmelerden kaynaklanan pek çok sorun olduğu göze çarpmaktadır. Eğitimin bir parçası olarak işletmelere giden öğrencilerle ilgilenecek, onlara yeterli mesleki beceriyi kazandıracak, onların haklarına saygı duyacak ve sürecin eğitim amaçlı olduğunun farkında olacak işletmelere duyulan ihtiyaç oldukça fazladır. Öğrencileri bu tip işletmelere yönlendirmek ve öğrencilerin başarılı bir mesleki eğitim süreci geçirmesini sağlamak oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde “İşletmede mesleki eğitim uygulaması yaptırmakla yükümlü olan işletmelerin listesi, çalışma ve iş kurumu il müdürlüklerince, sağlık işletmeleriyle bu işletmelerde çalışan personel sayısı ise Kamu Hastaneleri Birliği genel sekreterliklerince şubat ayı içinde il millî eğitim müdürlüğüne bildirilir.” hükmü bulunmaktadır. Fakat araştırma sonuçlarında da anlaşılacağı üzere bu kurulların okullara yardımcı olarak şekilde çalışmadığı görülmektedir. Öğrenciler ve aileler de uygun işletmeleri bulabilmek için öncelikle ilgili meslek dersi öğretmenlerine danışmaktadırlar. Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği kapsamında öğretmenlerin işletme bulma ve öğrenci yönlendirme kapsamında görevleri bulunmamaktadır. Fakat öğretmenler koordinatörlük görevleri kapsamında öğrencilerin staj yaptıkları işletmelere kontrol amaçlı ziyaretler gerçekleştirmektedir. Bu ziyaretler esnasında öğretmenler; işletmelerin şartlarını, eğitime uygunluklarını, iş ortamını, yapılan işlerin öğrencinin

gelişim tablosuna uygunluğunu denetlemektedirler. Bu denetimlerin getirdiği tecrübe ile öğretmenler öğrencileri, uygun gördükleri işletmelere staj ve beceri eğitim çalışmalarını için yönlendirmektedir.

Bu araştırmada temel amacı Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde görev yapan teknik öğretmenlerin öğrencilere fayda sağlayacak ve onların gelişimini destekleyecek olan uygun işletmeleri bulma noktasında öğrencileri çeşitli işletmelere yönlendirirken işletme listelerini nasıl oluşturdukları, hangi kriterlere dikkat ettikleri ve sosyal ağlarını nasıl kullandıklarını ortaya çıkartmaktır.

Bu amaçla şu temel problem cümlesine cevap aranacaktır: “Mesleki Ve Teknik Anadolu Liselerinde Öğrencileri Staj Yerine Yönlendirirken Öğretmenlerin Kullandıkları Sosyal Ağ Oluşturma Yöntemleri Nelerdir?”

Ayrıca bu kapsamda şu alt problem cümlelerine cevaplar aranacaktır:

1. Mesleki ve Teknik Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler kendi işletme havuzlarını oluşturmak için hangi yöntemleri kullanmaktadır?
2. Mesleki ve Teknik Eğitim kurumlarında eğitim gören öğrencilerin, staj ve beceri eğitimi kapsamında uygun işletmelere yönlendirilmesine öğretmenler nasıl karar vermektedir?

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgu bilim (fenomenoloji) deseni ile yürütülmüştür. Fenomenolojik araştırmalarda, fenomeni yaşayan katılımcıların ilgili fenomene yönelik yaşamış deneyimlerinin ve ortak anlamlarının ortaya konması amaçlanmaktadır (Creswell, 2020). Bu araştırmada fenomen olarak, staj ve beceri eğitimi kapsamında öğrencileri uygun işletmelere yönlendiren öğretmenlerin bu yönlendirme sürecine ilişkin deneyimlerini ortaya çıkartmak amaçlanmaktadır. Bu araştırma için gerekli olan veri görüşme yöntemi ile elde edilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmada benzeşik(homojen) örnekleme yöntemi kullanılarak çalışma grubu belirlenmiştir. Bu örnekleme yönteminde amaç, araştırma konusu ile ilgili olan küçük ve belirgin bir alt grup ile araştırma yapmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu kapsamda Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde görev yapan ve staj/beceri eğitimi için öğrencilere rehberlik ve yönlendirme yapan öğretmenler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

Katılımcılara Ait Bilgiler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Mesleki kıdem (yıl)	Brans
-----	----------	-----	---------------------	-------

K1	Erkek	35	7	Ulaştırma Hizmetleri
K2	Erkek	40	16	Bilişim Teknolojileri
K3	Kadın	34	5	Uçak Bakım Alanı
K4	Kadın	34	7	Uçak Bakım Alanı
K5	Erkek	56	30	Makine Teknolojisi
K6	Erkek	50	26	Elektrik-Elektronik
K7	Erkek	46	22	Elektrik-Elektronik
K8	Erkek	45	27	Makine Teknolojisi
K9	Erkek	41	16	Bilişim Teknolojileri
K10	Erkek	31	6	Endüstriyel Otomasyon
K11	Erkek	50	25	Makine Teknolojisi
K12	Erkek	44	27	Elektrik-Elektronik
K13	Erkek	32	8	Uçak Bakım Alanı

Tablo 1’de görüldüğü gibi 13 katılımcı öğretmen araştırma kapsamına alınmıştır. Yedi farklı alanda eğitim veren katılımcılar beş yıllık mesleki kıdemden otuz yıllık mesleki kıdeme kadar geniş bir aralıkta bulunmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler, araştırmacı tarafından oluşturulan “yarı yapılandırılmış görüşme” formu aracılığı ile toplamamıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veri toplayan bir araştırmacı, önceden hazırlanan görüşme sorularını ve gerekli gördüğü durumlarda konuyu derinleştirecek ek sorular ile araştırmayı yürütür. Görüşme sırasında soruların cümle yapıları değiştirilebilir veya gerek görülürse daha fazla ayrıntıya girilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formunda sorular araştırmacının alt problemlerini göz önünde bulundularak her alt problemi kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme soruları uzman görüşüne sunulmuş ve dönütler neticesinde görüşme soruları gözden geçirilerek son şekli verilmiştir. Ardından üç öğretmen üzerinde pilot çalışma gerçekleştirilmiş ve yapılan değerlendirilmeler sonucunda bir adet görüşme sorusunun görüşme soruları arasından çıkartılmasına karar verilmiştir. Tekrar uzman görüşüne sunulan sorular için onay alındıktan sonra görüşmelere başlanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verilerinin toplanması amacıyla çalışma grubunda yer alan kişiler ile yüz yüze ve bire bir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubuna dahil edilen katılımcılar araştırmacı tarafından tek tek aranmış ve araştırma hakkında kendilerine bilgi verildikten sonra araştırmaya katılıp katılmak istemedikleri sorulmuştur. Tüm katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılmak istediklerini beyan etmiştir. Katılımcıların uygun olduğu gün ve saatler için randevu alınmış ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler ortalama 35 dakika sürmüştür. Görüşme süreci katılımcıların da

onayı ile ses kayıt programı ile kayıt altına alınmıştır. Araştırma sonuçlarının raporlaştırılması aşamasında katılımcıların kişisel bilgilerinin gizli tutulacağı ve kendilerine kod isim verilerek sonuçların paylaşılacağı katılımcılara ifade edilmiştir. Araştırmacıların da staj ve beceri eğitimi sürecini bilen ve yöneten teknik öğretmenler olması görüşme sürecindeki iletişimi kolaylaştırmıştır. Ayrıca yazılı hale getirilen görüşme dökümleri ilgili katılımcılara e-posta ile gönderilmiş ve son onayları alındıktan sonra çözümlene aşamasına geçilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Creswell (2020) nitel verilerin çözümlenmesine ilişkin süreci şu şekilde açıklamaktadır:

- Farklı şekillerde toplanan verilerin yazılı hale getirilmesi ve sonrasında bu verilerin birkaç kez okunarak kodlanması,
- Kodların bir araya gelerek kategori ve temaların oluşturması
- Son aşamada ise bunların organize bir şekilde okuyucuya sunulması.

Bu araştırma verilerinin çözümlenmesi, Creswell tarafından açıklanan bu sürece göre tasarlanmıştır. Bire bir ve yüz yüze görüşmeler ile ses kaydı yapılarak toplanan veriler Microsoft Azure programı aracılığı ile yazıya dönüştürülmüş ve ardından araştırmacı tarafından tek tek kontrol edilmiştir. Bilgisayar ortamına aktarılan veriler her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı okunarak temalar ve kodlar oluşturulmuştur. Daha sonra iki araştırmacı tarafından oluşturulan tema ve kodlar karşılaştırılmıştır. Görülen farklılıklar için metinler yeniden okunmuş ve ortak bir görüş belirleninceye kadar tema ve kod verme işlemi devam etmiştir. Görüş birliği sağlandıktan sonra oluşturulan kod ve temalar organize bir şekilde bir araya getirilerek veriler birbiri ile ilişkilendirmeye çalışılmıştır.

Yıldırım ve Şimşek (2018) araştırmanın geçerliğini artırmak için bazı önerilerde bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında aşağıdaki önerilere dikkat edilerek veri toplama ve çözümlene süreci tamamlanmıştır:

- Görüşmelerin yüz yüze yapılabilmesi,
- Araştırmacının, araştırma yaptığı alana olan yakınlığı,
- Katılımcılardan elde edilen verilerin geri bildirim amacıyla katılımcıların yeniden onayına sunulması,
- Araştırma konusunun doğal ortamı içinde verilerin toplanması.

Yıldırım ve Şimşek (2018) tarafından, araştırmanın güvenilirliğinin sağlanması amacıyla araştırma sürecinin açık ve net bir şekilde açıklanmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu araştırmada da veri toplama aracı ve verilerin toplanması aşaması araştırmacı tarafından katılımcılara detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bunun yanı sıra oluşturulan tema ve kodların başka araştırmacılar tarafından onaylanmasının güvenilirliği artıracığı ifade edilmiştir. İki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kod ve tema oluşturulması ve ardından bunların karşılaştırılması ile çözümlenen verilerin güvenilirliği artırılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın alt problemlerine ilişkin bulgulara yer verilecektir.

1.) Mesleki Ve Teknik Eğitim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Kendi İşletme Havuzlarını Oluşturmak İçin Hangi Yöntemleri Kullandığına İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi “Mesleki ve Teknik Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler kendi işletme havuzlarını oluşturmak için hangi yöntemleri kullanmaktadır?” şeklinde ifade edilmiştir. Yapılan araştırmalarda (Bozak, 2019; Cice, 2019; Kumru ve Demirtaş, 2015; Tamer ve Özcan, 2014) öğrencilerin işletmelerde sık sık problem yaşadığı vurgulanmıştır. Öğretmenlerin, öğrencinin mesleki gelişimine yarar sağlayan işletmeleri belirlerken işletme-okul-öğrenci arasında yaşanan sorunlarda da işletmelerin sürece problem çözmeye yatkın bir şekilde yaklaşması önemlidir. Bu nedenle işletme havuzunu oluşturma yöntemlerinin yanı sıra yaşanan sorunların çözümünde izlenen yollar da önemlidir. Katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda birinci alt probleme ilişkin iki farklı temanın oluştuğu görülmüştür. Oluşan temalardan birincisi “Ağ Oluşturma Yöntemleri”dir. Ağ Oluşturma Yöntemleri temasına ilişkin dört farklı alt tema oluşmuştur. Alt temalar işletme yetkilileri ile iletişim kurarak, öğrenciler ile iletişim kurarak, çeşitli kurumlarla iş birliği yaparak ve diğer olmak üzere dört başlık altında toplanmıştır. Ağ Oluşturma Yöntemleri temasına ait detaylı bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 1

Ağ Oluşturma Yöntemleri Temasına Ait Bulgular

Alt Temalar	Kategoriler	Betitlemeler
İşletme yetkilileri ile iletişim kurarak	İşletme yetkilileri ile yapılan yüz yüze görüşmeler	K1, K2 K3, K5, K7, K8, K10, K11, K12, K13
	İşletme yetkilileri ile e-posta aracılığı ile iletişim	K1
	Resmi yazışmalar ile kontenjan talebi	K3
	İşletme bilgilerinin arşivlenmesi	K6, K11
	İşletmenin öğrencinin eğitim aldığı gelişim tablosuna uygun olması	K9, K12
	Mezun öğrencilerle yapılan görüşmeler	K1, K4, K8, K10, K13
	Son sınıf öğrencileri ile yapılan görüşmeler	K1

Öğrencilerle iletişim kurarak	Öğrencinin çalışma ortamının öğretmen tarafından gözlemlenmesi	K9
	İşletmenin öğrenci gelişime katkısını değerlendirerek	K10
Çeşitli kurumlarla iş birliği yaparak	Sanayi ve ticaret odası ile yapılan görüşmeler	K2, K9
	Teknopark temsilcileri ile yapılan görüşmeler	K2
Diğer	Sosyal medyadan faydalanma	K3, K4
	İlgili sektörden arkadaşlar aracılığı ile	K2, K4, K5, K13

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmenlerin işletmeler ve öğrenciler arasında bağ kurması farklı yöntemler ile gerçekleşebilmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenler işletme yetkilileri ile iletişim kurarak kendi sosyal ağlarını geliştirmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. İşletme yetkilileri ile iletişim kurarak sosyal ağlarını geliştirmeye çalışan öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekildedir.

... Ankara’da İstanbul’da çalıştığım zaman İstanbul’da hangi semtlerde elektronikçiler var, bunları bizzat gidip işletmelere rastgele bir işletmeye gidip kendimi tanıtıp söze başlıyorum ve onlarla bir tanışma faslı işte onlar stajyer çalıştırıyorlar mı yoksa çalıştırmıyorlar mı? Öncelikle bunu öğreniyorum. Stajyer çalıştıyorlarsa hangi kanallarla stajyer buluyorlar? Bunu öğrenmeye çalışıyorum ve güven oluşturmaya çalışıyorum. Yani kendimle alakalı çalıştığım okullarla güven oluşturmaya çalışıyorum ve oradan ajandaya bir işletme daha eklemeye çalışıyorum. Bazen olumlu sonuçlar bazen olumsuz sonuç veriyor. Böyle çalışmalarım oldu. (K7)

... düzenli olarak her sene gelen staj evrak belgelerine dijital ortamda depolarım. Öğrenci bilgilerini dijital ortamda depolarım artık bu kadar uzun süre burada çalışmanın verdiği bir avantajla Türkiye’de bu bölgedeki, hemen her fabrikada ve çevre bölgelerdeki hemen her fabrikada öğrencim var. (K6)

... haftalık olarak ziyaretler yapıyoruz. İşte bu ziyaretlerde eğer o işletme küçük veya orta işletme orta büyüklükte işletmeler bizim alanımıza ve dalımıza hitap ediyorsa bizim oluşturduğumuz gelişim tablosundaki iş ve işlemleri kapsıyorsa ne yapıyoruz? Biz arayıp ajandanıza kaydediyoruz. Bundan sonra öğrencilere buna göre yönlendiriyoruz. (K12)

... insan kaynakları ile konuşuyoruz. Mühendis, başmühendis ile konuşuyoruz ve çocukların ne gibi şeyler kazanabileceğini soruyoruz. En sonda bu şekilde belirleme yaparak karşınıza bir liste çıkıyor. (K10)

Öğretmenlerin işletme yetkilileri ile iletişim kurarak ağ oluşturma yöntemleri incelendiğinde işletme yetkilileri ile yüz yüze görüşmeler yaptıkları veya işletme yetkilileri ile e-posta aracılığı ile iletişim kurmaya çalıştıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra okul ve ilgili işletmeler arasında bir takım resmi yazışmaların yapıldığı, bazı öğretmenlerin işletmelere ait tutulan kayıtları senelik olarak arşivlediği ve bunlardan faydalandığı görülmüştür.

Ağ Oluşturma Yöntemlerine ilişkin bir diğer alt tema ise öğretmenlerin öğrencilerle iletişim kurarak ağ oluşturmayı tercih etmesidir. Mezun öğrencilerle yapılan görüşmeler, son sınıf öğrencileri ile yapılan görüşmeler, öğrencinin çalışma ortamının öğretmen tarafından gözlemlenmesi ve işletmenin öğrenci gelişimine katkısının değerlendirilmesi olmak üzere dört farklı kategoride incelenen alt temaya ilişkin görüşler şu şekildedir.

Şimdi o şöyle daha önce mezun olan öğrencilerimizin veya 12.nci sınıflar onlardan gelen zaten belli işletmelerde yaptılar stajlarını oradan bir portföyümüz oluşmuştu geçmişten gelen biz buna tabi ek olarak biz yine hala eklemeye devam ediyoruz. (K1)

Öncelikle öğrencinin kendi tercihi biz de ön planda, kendilerine bulmalarını tavsiye ediyoruz. Şayet bulamazlarsa bizim işletmelerden geri dönüşlerimiz, eski öğrencilerimizin bize onlarla çalışmış olduğu kurumlarla ilişkileri göz önünde bulunarak bizlere dönüş yapıyorlar. Diyorlar ki biz mutlaka öğrenci istiyoruz, işletmede çalışsın istiyoruz diyorlar. Biz de onunla ilgili notumuzu alıyoruz. (K8)

... Çalışanları görmek ve çalışma ortamını görmek birinci önceliğimiz seçerken. Öğrencilerin istekleri de tabii bizim için önemli. Buna dikkat ediyoruz. Liste içinden öğrencilerimizi göndermeden önce öğrencimizin o bölgede dalyyla ilgili tüm işlemleri yapabilecek mi? Eğitimleri alabilecek mi onu araştırıyoruz ve ona göre karar veriyoruz. (K9)

Öğretmenlerin işletmelerle ağ oluşturma noktasında öğrencilerden gelen geri bildirimlere de önem verdiği görülmektedir. Özellikle mezun öğrencilerle iletişimin korunması, halen eğitime devam eden son sınıf öğrencilerinin işletmeye ilişkin görüşlerinin dinlenmesi, öğrencilerin yaptıkları işlerin onların gelişime olan katkısının öğretmenler tarafından göz önünde bulundurulması ve bundan sonraki yönlendirme sürecine bu bilgilerin dahil edilmesi öğretmenlerin dikkat ettiği bir başka bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bazı öğretmenlerin sanayi ve ticaret odaları ve teknoparklar ile iletişim içinde olması ve bu kurumlar aracılığı ile ağlarını geliştirdiği göze çarpmaktadır. İlgili alt temaya ilişkin öğretmen görüşleri şu şekildedir.

... Bunun haricinde Kocaeli sanayi odası ve ticaret odası ile görüşmelerimiz var. Oradan bizim alanımızla ilgili yerleri tespit edip onu alıyoruz. Daha önce Kocaeli teknopark ile görüşmemiz oldu. Teknoparktan bazı stajyer talepleri oluyor. Oraya yönlendiriyoruz. (K2)

... Bunun dışında sanayi odası ile ticaret odasıyla sürekli iş birliği halindeyiz. Yeni açılan firmalarla ilgili de sanayi odasından bilgi alıyoruz. (K9)

Tüm bu yöntemlerin yanı sıra diğer alt teması altında öğretmenlerin sosyal medyadan faydalanması, ilgili sektörde çalışan arkadaşları aracılığı ile yönlendirme yapması ve zümre öğretmenleri ile görüş alışverişinde bulunarak ağ oluşturma çabaları göze çarpmaktadır. Bu durumu öğretmenler şu şekilde ifade etmektedir.

... Bunun haricinde de biz de bu sektörün içinde olduğumuz için az çok kendi tanıdığımız bizim alanımızda iş yapan iş yerleri var. Oralara da görüşerek bir liste oluşturuyoruz. (K2)

... özellikle mesela sosyal medyada bana bu konuda yardımcı oldu. Çeşitli havacılık kulüplerine öğrencilerimiz üye oldu. Ben de takip ettim ve buralardan gelen farklı yönlendirmeler ile işletmelerle kontak bulmaya çalıştık. Buldukça da protokollerle ve stajla ilgili karşılıklı diyalog kurarak işletme havuzu oluşturmaya çalıştık. Burada elimden geldiğince idareye ve alana yardımcı olmaya çalıştım. (K4)

Öğretmenlerin işletmeler ve öğrenciler arasında ağ oluşturma aşamasında zaman zaman kendi ikili ilişkileri aracılığı ile bağlantı kurdukları görülmüştür. Özellikle işletme bulmakta sıkıntı yaşanan öğretmenler ise sosyal medya aracılığı ile ağ oluşturmaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra bazı öğretmenler zümre öğretmenleri ile ilgili işletmeler hakkında fikir alışverişi yaptığı görülmektedir.

Araştırmanın birinci alt problemine ilişkin oluşan ikinci tema ise “Problem Çözme Yöntemleri” olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğretmenlerin öğrencilere ağ liderliği yaptığı süreçte öğrenci ve işletme arasında oluşan sorunları anlamak ve çözmek amacıyla ne gibi yöntemlere başvurduğu bu tema altında incelenmiştir. Problem Çözme Yöntemleri teması altında üç farklı alt temanın oluştuğu görülmüştür. Bu alt temalar işletme yetkilileri ile iş birliği yapmak, öğrenciler ile iş birliği yapmak ve diğer olmak sınıflandırılmıştır. Problem Çözme Yöntemleri temasına ait detaylı bilgiler Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 2

Problem Çözme Yöntemleri Temasına Ait Bilgiler

Alt Temalar	Kategoriler	Betimlemeler
	İşletme eğitim yetkilisi ile yüz yüze görüşme	K1, K2, K3, K6, K9, K10, K11, K13
	İşletmelere haftalık ziyaret ile sürekli kontrol	K2, K3, K4, K7
	Usta öğretici ile görüşme	K3, K5, K7, K12
İşletme yetkilileri ile iş birliği yapmak	İşletme yetkilisini sakinleştirme	K7

	İşletme yetkilisi ile iş birliği	K8
	İşletme yetkilisini eğitim süreci hakkında bilgilendirme	K11
Öğrencilerle iş birliği yapmak	Süreç başında öğrencileri bilgilendirme	K1
	Öğrenci ile yüz yüze görüşme	K1, K2, K3, K5, K9, K10, K12, K13
	Başarılı staj süreci örnekleri gösterme	K5
	Aynı işletmedeki diğer öğrencileri dinleme	K10
	Öğrenciyi ikna etme	K10
	Sorunu öğrenciden dinleme	K11
Diğer	Sorunun kök nedenlerini öğrenme	K1, K12
	Veli ile iletişime geçme	K1, K5, K9, K13
	Okul idaresinden destek alma	K2, K6, K8

Herhangi bir problem durumunda sorunu çözmek amacıyla işletme yetkilileri ile iş birliği yaptığını ifade eden öğretmenlerin bu iş birliği kapsamında işletme eğitim yetkilisi ile yüz yüze görüşmeler yaparak, işletmeleri haftalık olarak ziyaret edip staj sürecini kontrol ederek, usta öğretici ile görüşerek, gerekli durumlarda işletme yetkilisini sakinleştirerek, işletme yetkilisi ile işbirliği yaparak ve işletme yetkilisini eğitim süreci hakkında bilgilendirerek problemleri çözmeye çalıştığı görülmektedir. Bu alt tema ile ilgili görüşlerini ifade eden öğretmenler şu ifadelerde bulunmuşlardır.

... Öncelikle zaten koordinatör öğretmen olarak her hafta mutlaka işletmeleri ziyaret ediyoruz. Öğrenci veya öğretmen tarafından herhangi bir sorun olduğu zaman orada yüz yüze görüşerek bunları birinci gidermeye çalışıyoruz. Artı hem öğrencilerimizde hem işletmede, hatta öğrencilerimizin ailelerinde, telefon numaralarımız da var. Acil durumlarda bunlarla iletişime geçebiliyoruz. (K2)

Şöyle oluyor, genel anlamda zaten her hafta düzenli olarak işletmeye kontrole gidiyoruz. Usta öğreticisi ile görüşüyoruz. Öncelikle öğrenci ile birebir de sorun hakkında ilk etapta görüşme sağlamıyorum. Usta öğreticisi ile konuşuyorum. Daha sonrasında öğrenci görüşüyorum, durum ne nedir ne değildir ki ayrı ayrı öğrencileri kesinlikle diğer grup arkadaşları bir arada almıyorum sorun olduğu zaman... (K3)

Şimdi işletmelerle sürekli bağlantı halindeyiz. En az haftada bir kez olmak üzere işte her ay işletmelerde görüşmeler yapıyoruz. İşletmelerde bu işin takipçisi işte eğitim sorumlusuyla mutlaka görüşmelerimiz oluyor. Bir sorun yaşadığımızda bu işletmedeki sorumlu kişiyle kendimizi aynı tarafa çekmeye çalışıyoruz. Aslında sizde eğitimcisiniz, aynı cephede öğrenciye yaklaşıyoruz. Yani öğrenci ile ilgili bir eğitim, davranış bozukluğu varsa bu davranış bozukluğu gidermek bizim görevimiz. Hem öğretmen olarak benim görevim. Tabii ki sizde işletmecisiniz. İşletmeciler de işte bizim aynı tarafta bizim amacımız zaten bu çocukları eğitmek. Çocuklardaki işte 1 takım davranış bozukluklarını yok etmek, bunları işte olumlu davranışlar kazandırmak. Bu böyle 1 yaklaşımla genelde çözülür sorunlar. İşletme yetkilisi bazen çok yükselmişte olabiliyor. Bu konuşarak bunu kendi tarafına çekiyoruz. (K7)

... Tabii bu noktada işletmeler, öğrencilerin çalıştırılması veya staj yapmaları noktasında yeteri kadar bilgiye sahip olmadıklarından, onlara da bunların bir personel değil, eğitime gelmiş bir öğrenci olarak görmeleri noktasında telkinlerde bulunuyoruz. Bazı uyarılarda bulunuyoruz, en çok yaşadığım sıkıntılardan bir tanesi bu mesela giriş çıkış saatleri. Ücret noktası işletme mümkün olduğu kadar ücreti az vermek istiyor. Bu noktada sıkıntı yaşıyoruz veya geciktiriyor, ödemem var diyor. Sıkıntı bu şekilde geliyor. Bu noktada işletme rehberlik yaparak ücretler zamanında ödemesini istiyoruz. (K11)

Öğretmenlerin staj ve beceri eğitimi sürecinde bazı durumlarda işletmelerden, bazı durumlarda öğrencilerden kaynaklanan problemler ile baş etmeye çalıştığı görülmektedir. Öğretmenlerin genellikle ilgili işletmede eğitim sorumlusu olan kişi ile yakın iletişim kurup sorunu anlamaya ve çözmeye çalıştığı, zaman zaman işletme yetkililerini ikna etmek çaba sarf ettiği görülmektedir. Ayrıca işletme yetkililerine yönelik olarak öğrencinin orada bulunmasının asıl amacının eğitim olduğu öğretmenler tarafından sık sık vurgulanmakta olduğu görülmektedir.

Öğretmenlerin problem çözmek için kullandıkları başka bir yöntem ise öğrencilerle iş birliği yaparak sorunun üstesinden gelmektir. Öğretmenler bu durum ile ilgili olarak öğrencilerle yüz yüze görüşerek, süreç başında onları bilgilendirerek, başarılı staj süreci örneklerini öğrencilere göstererek, aynı işletmede staj yapan diğer öğrencileri dinleyerek, onları ikna etmeye çalışarak ve sorunları öğrencilerin gözünden dinleyerek problemleri çözmeye çalışmaktır. Bu alt tema ile ilgili olarak öğretmen görüşleri şu şekildedir.

Şimdi biz ilk başta zaten önleyici önlemler alıyoruz. Yani önleyici önlem ne demek? İşte söylediğim gibi az önce staj yerlerinden biz gerekli bilgileri alıp hangi portföyde nasıl bir öğrenci istediklerini ve tabii ki onu tahmin edebiliyoruz, anlıyoruz, hem konuşuyoruz. Ona göre ilk başta bu öğrencinin gönderdiğimiz öğrencinin orada sorun çıkarmayacak bir kapasitede olmasına dikkat ediyoruz. Bu demek değil ki tabii ki sorun çıkmıyor. Elbette ki sorun çıkıyor. Bu sorunlar çıktıktan sonra ne yapıyoruz işte sorunun kaynağına inmeye çalışıyoruz. O sorunun kaynağına inip doğru tespitler yapmaya çalışıyoruz. Sorunla alakalı ilk başta bunları yapıyoruz. Bunları yaptıktan sonra zaten söylediğim gibi aslında

şu da var, her sorun kendi özelinde, çocuklar hep sorun, yani kendi özelliği var sorunun. Hani bütün sorunları aynı şekilde ilerlemiyor. Çocuğun yaşantısı var, aile yaşantısı var, işletmenin iş oluşma şekli var. Bir sürü şey var, o yüzden tekdüze bir yaklaşım sergileyemiyoruz sizde bunu tabi ki şey yaparsınız, takdir edersiniz. Ondan sonra söylediğim gibi kendine özgü çözüm yolları geliştiriyoruz. (K1)

... üçüncüsü öğrenci ile birebir konuşmalar. Nedir bu konuşmalar? Özellikle şundan başlıyoruz, mesleğin geleceği konusunda yani bu mesleği stajını tamamlamadan mezun olamayacağı. Mezun olduğu zamanda kendisinin neler beklediği konusunda bilinçlendirmeye çalışıyoruz. Ve bu şekilde. Öğrencimiz kafasında staja devam etmesi gerektiği. Meslek öğrenmesi gerektiğini, ustaların kendine yaklaşımlarını çok fazla dikkate almamaları gerektiğini, çünkü kuşak çatışması ister istemez oluyor... (K5)

Şunu söyleyeyim, işletmeler genellikle aldıkları öğrenciyi bir personel gibi görüp, ondan mümkün olduğu kadar azami miktarda yararlanmak istiyorlar. Bunu yaparken de kendi personeli eğer bir saat fazla mesaiye kalırsa buna da yapmak istiyor önce. Uygulamak istiyor, öğrenci bu noktada isyan ediyor, çalışmak istemiyor. Bu tür sorunları karşımıza çıkıyor veya işletme giriş çıkış saatlerinde öğrenci okulda sınav olduğu zaman izin alma noktasında veya ücret noktasında sorunlar sık sık yaşıyoruz. Bir başka sorunlardan bir tanesi de şu küçük işletmeler verdiğim zaman işletmedeki çalışan ustaların veya eğiticilerin, usta, eğiticilerin, öğreticilerin öğrencilere davranışlar noktasında sıkıntı çıkıyor. Genelde argo sanayi ağzı ile konuştukları için öğrenciler bu konuda rahatsız oluyor. Bu tür sorunların tamamının çözümünde Öğrencilerin düşüncelerini, görüşlerini, şikayetlerini dinliyoruz. Daha sonra bir işletmedeki sorumlu kişilerle görüşüyoruz. Gerekli düzenlemeleri gerekli tedbirleri bu şekilde almaya çalışıyoruz. Sorunu çözemeyecek noktaya ulaşırsa her öğrenci işletmesi değiştirmek zorunda kalıyoruz. Tabii bu noktada işletmeler, öğrencilerin çalıştırılması veya staj yapmaları noktasında yeteri kadar bilgiye sahip olmadıklarından, onlara da bunların 1 personel değil, eğitime gelmiş 1 insan olarak görmeleri noktasında telkinlerde bulunuyoruz. (K11)

Öğrenci ve ilgili işletme arasında yaşanan problemlerin çözümünde öğretmenlerin aktif olarak rol oynadığı görülmektedir. Öncelikle öğrencilerin staj sürecinin başında okulda öğretmenler tarafından bilgilendirildiği, staj süreci boyunca da haftalık kontroller ile denetimlerin yapıldığı görülmektedir. Staj ve beceri eğitimi sürecinde yaşanan sorunlarla ilgili olarak öğretmenlerin öğrencileri dinlediği ve problemi onların gözünden de değerlendirdiği görülmektedir Zaman zaman öğrencileri ikna etmek yoluna giden öğretmenler zaman zaman ise öğrencilerin staj yerini değiştirmek zorunda kaldığı görülmektedir.

Problem Çözme Yöntemleri teması altında oluşturulan alt temalardan herhangi birine dahil edilemeyen bazı kategoriler için “diğer” alt teması oluşturulmuştur. Bu kapsamda öğretmenlerin ilgili sorunun kök nedenlerini öğrenmeye çalışması, veli ile iletişime

geçmesi ve okul idaresinden destek alması bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bununla ilgili öğretmen görüşleri şu şekildedir.

Şimdi öğrenci ve işletme arasında ortaya çıkan sorun bir kere öncelikle kaynağını doğru tespit etmek lazım. Yani bu işletmeden kaynaklanan bir sorun mudur? Öğrenciden kaynaklanan bir sorun mudur? Şartlardan kaynaklanan bir sorun mudur? O sorunun tespitini yapıyoruz. (K12)

... Problemin devam ettiğini fark edersen bu sefer işletmeleri, işletmelerdeki problemleri müdür yardımcısı veya müdür ile toplantı ortamında konuşarak bilgilendirme yapıyorum ve işletmeye mutlaka kendim gidiyorum, iş yeri sahibiyle kendim görüşüyorum... (K6)

... Aynı zamanda bu durumu biz veliye de bildiriyoruz. Velinin durumdan haberi oluyor ve veliyle öğrencinin staj ile ilgili iş birliğine davet ediyoruz. Gerekirse onunla görüşmeler yüz yüze görüşmeler yapıyoruz ve problemlerimizi bu şekilde çözüyoruz ve şimdiye kadar çıkan bütün problemlerimiz de bu yöntem genellikle işe yaradı. Ve öğrenci staj yerinde daha disiplinli, 1 şekilde ve işyeri daha kurallara uyarak devam etti. (K9)

Araştırmaya katılan öğretmenler işletme ve öğrenci arasında yaşanan sorunların çözümü için öncelikle ilgili taraflarla görüştiklerini ifade etmişlerdir. Sorun çözülemediği takdirde öğretmenlerin zaman zaman velilerden ve okul yönetiminden destek aldıklarını görülmüştür.

2.) Mesleki Ve Teknik Eğitim Kurumlarında Eğitim Gören Öğrencilerin, Staj Ve Beceri Eğitimi Kapsamında Uygun İşletmelere Yönlendirilmesine Öğretmenler Nasıl Karar Vermektedir?

Araştırmanın ikinci alt problemi “Mesleki ve Teknik Eğitim kurumlarında eğitim gören öğrencilerin, staj ve beceri eğitimi kapsamında uygun işletmelere yönlendirilmesine öğretmenler nasıl karar vermektedir?” şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcılardan alınan cevaplar doğrultusunda ikinci alt probleme ilişkin “Karar Vermeyi Etkileyen Faktörler” temasının ve buna bağlı iki alt tema olduğu görülmüştür. Bu alt temalar öğrenci ile ilgili faktörler ve işletme ile ilgili faktörler olarak sınıflandırılmıştır. Karar vermeyi etkileyen faktörler temasına ait detaylı bilgiler Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 3

Karar Vermeyi Etkileyen Faktörler Temasına Ait Bilgiler

Alt Temalar	Kategoriler	Betimlemeler
Öğrenci ile ilgili faktörler	Öğrencinin kişisel özelliklerinin işletme şartlarına uygunluğu	K1, K12

	Öğrencinin işletmeden beklentisi	K7
	İşletmelerin öğrencilerden beklentisi	K1, K7, K12
	İşletmenin öğrenciye sağladığı imkanlar (yemek, servis, maaş gibi)	K1, K3, K7, K9, K10, K11, K12
	İşletmenin gelişim tablosuna uygunluğu	K2, K4, K5, K6, K9
	İşletmede usta öğretici olması	K2, K3, K4, K6
İşletme ile ilgili faktörler	İşletmenin öğrencinin mesleki gelişimine katkısı	K3, K4, K5, K10, K11
	İlgili işletmeye dair öğretmen tecrübesi	K6, K8, K10
	İşletmenin makine ve ekipmanlarının uygun olması	K8
	İşletmenin mesai saatleri	K9
	İşletmenin çalışma konularının alanımıza uygunluğu	K10
	Büyük ve kurumsal işletmelerin öğrenciye ilgisizliği	K11

Tablo 4’de görüldüğü öğrenci ve işletmeler ile ilgili çeşitli faktörlerin öğretmenlerin karar vermesini etkilediğini görülmüştür. Öğrenci ile ilgili faktörler incelendiğinde öğrencilerin kişisel özelliklerinin ve öğrencilerin işletmelerden beklentilerinin özellikle vurgulanan noktalar olduğu dikkat çekmiştir. Bu husus ile ilgili olarak öğretmenler şu görüşleri dile getirmişlerdir.

Aslında söylediğim gibi hani bundan önceki birinci soruda özellikle verdiğimiz cevapta bunu biraz yakın ama ya çok zor olmuyor bizim için bu işte yönlendirdiğimiz öğrencilerin kişisel özelliklerini biliyoruz. Biz hani zaten 4 yıldır elimizde olmuş oluyor öğrenci o yüzden neye ne cevap verebileceğini, nerede nasıl hareket edebileceğini öğrencinin az çok tahmin edebiliyoruz... (K1)

Şimdi öğrencinin de işletme beklentileri bilmek lazım. Yani ben işletmenin beklentilerini biliyorsan öğrencinin de beklentilerini biliyorsam öğrenci ve işletmeyi bir araya getirmek çok kolay oluyor. Bunun için tabii hem öğrenci hem de işletme görüşmüş olmak gerekiyor.

Yani öğrenci işletme yakın olsun isteyebiliyor işte. Yemeği olsun yolu olsun, çeşitli imkânları olsun diye beklentisi olabiliyor, işte işletmeler genelde çalışkan öğrenci istiyor. Yani çalışan böyle. İş yapmayı seven öğrenci istiyor, bunları gözlemliyoruz ve gözlemlerim sonucu işletmenin öğrenci bu bir araya getirmeye çalışıyoruz. (K7)

Öğrencilerin bazıları bazı işlere uygun olur, bazıları farklı işlerin farklı işletme şartlarına uygun olur. Yani öğrencinin kişisel özelliğinden kaynaklanan, bazısı derki mesela kurumsal bir yerde çalışsın. Orada kurumsal ilişkiler kurmakta zorlanmaz ama bazı öğrenci vardı içine kapanıktır daha küçük bir işletmede staj yapsın orada sürdürsün diye bazen kişilik özelliklerinden de ne yapabiliyoruz, işletme belirlerken işletme yönlendirirken öğrenciyi bu kriterleri göz önünde bulunduruyoruz. (K11)

Katılımcıların verdikleri cevaplardan da anlaşılacağı gibi öğretmenlerin işletmelere öğrenci yönlendirirken onların kişisel özelliklerine dikkat ettikleri, mesleki becerilerinin yanı sıra öğrencilerin iletişim, girişkenlik gibi farklı özelliklerini de dikkate alıp ona göre yönlendirme yaptıkları görülmüştür.

Karar vermeyi etkileyen faktörler temasına ilişkin bir diğer alt tema ise işletme ilgili faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmelerin stajyer öğrencilerden beklentisi, öğrenciye sundukları ulaşım, yemek, maaş gibi imkanlar, işletmedeki makine ve ekipmanların gelişim tablosundaki konulara uygunluğu, işletmenin öğrencinin mesleki gelişimine sunabileceği katkı, öğretmenin işletmeye yönelik tecrübesi, işletmede usta öğretici bulunması ve büyük-kurumsal işletmelerin stajyer öğrencilere yönelik ilgisizliği öğretmenlerin dikkat ettiği hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alt temaya ilişkin öğretmen görüşleri şu şekildedir.

Evet. Şimdi yaptığımız ilk iş öğrencinin bulunduğu firma veya bizim listemize aldığımız firmanın bizim alanımızla ilgili yaptığı işler ile ilgili bir kesişim kümesi var mı? Yani bizi kapsıyor mu? Otomasyon zaten geniş bir konu genellikle bulduğumuz işletmeler bunu kapsıyor, ilk yaptığımız bizim işimizi ne kadar kapsıyor? Çocuğun burada gördüğü temel bilgiler varsa da nasıl geliştirebilir? İkincisi bu firmaların yenilikçi ve sürdürülebilir ürünlerin ortaya çıkarması lazım. Yani bu çocuk buraya girdiğinde ileride de önünün açık olması lazım. Çocuğun kendini geliştirip üst basamaklara atlayabilir olması lazım. Ve bu firmalar da özellikle insan yetiştirme odaklı olması bizim için çok önemli çünkü bazı firmalar diyebiliyor. Gelsin gitsin. Hani önemli olan zaten konuşurken anlıyorsunuz ama insan yetiştirme odaklı insanı geliştirme odaklı yerlerde insan kaynakları daha girişte bile insana böyle bir değer verildiğini anladığınız zaman o çocuğa değer verildiğini anlıyorsunuz. Bu sayede çocukta kişisel olarak kendini orada geliştirebiliyor. Hem mesleki hem kişisel olarak kendini geliştirebiliyor. Ve kişisel iletişim evet, yani önceki senelerde eğer biz o firmayı beğenmişsek çocuğa bir fırsat vermişse imkanlar vermişse ve ona en önemlisi değer vermişse bu bizim için çok önemli. (K10)

Zaten birinci kriterimiz bizlerin bir gelişim tablomuz var. Yani öğrencilerimizin işletmede hangi alanlarda eğitim göreceği, hangi konularda kazanım sağlayacağı bir gelişim

tablosu var. İşletme bu kriterleri bu gelişim tablosunda yapabilecek mi? Buna bakıyoruz. Öğrencinin gitmiş olduğu işletmeden yasal olarak bir eğitim sorumlusu olması gerekiyor. O eğitim sorumlusu var mı? Bu eğitim sorumlusu eğitim durumu yeterli mi? Ona bakıyoruz işletme yani bizim zaten sektörümüzün içinde ne kadar içerisinde? Hani eğer çok sayıda işletme talep olursa öğrenci en faydalı olacak işletmeyi seçme durumumuz oluyor. Genelde kriterlerimiz bu, daha çok bizim müfredatımızı ve öğrenciye katacaklarına bakıyoruz.... (K2)

Öncelikle çocukların geleceğine ne etkisi olacak o işletmede staj yapmanın. Benim öğrencim için faydalı mı değil mi? Ona bakıyoruz. Ayriyeten çocuklara örneğin yemek veriliyor mu? Benim kriterlerim içerisinde yemek öğlen yemeği sağlıyor mu veya işte giderken servis imkânı var mı yoksa işletmeye çocuk kendisine gidecek gibi kriterlere bakıyorum. Çünkü mümkün merteye hem öğlen yemeği olsun hem de gidip gelirken servis imkanından faydalansın. Bir de maaşı düzenli olarak yatsın ki ben sürekli maaş peşinde koşmayayım istiyorum. O yüzden bu kriterleri öncelikle dikkat ediyorum. Bir de dediğim gibi meslekle ilgili bir öğrenme becerisi kazanabileceği bir yer mi yani usta eğiticisi var mı o işletmede? Çünkü onlar için ayrı zaman ayırıyorlar ve eğitim oluyor... (K3)

Öncelikle sektörü bir defa uygun mu? Yani sektörle bizim okuduğumuz da birbiriyle örtüşüyor mu? Buna dikkat ediyoruz. Öğrenciye bize bir vizyon katacak mı? Bunlara dikkat ediyoruz. Mühendis ya da teknisyen yani çocuğa bu konuda hani önderlik edebilecek mi? Bizim gelişim tablomuza uygun mu? Çalışma şartları öğrenciye ne verebilecek sektöre yatkınlık yani bu çocuk buradan mezun olduktan sonra da staja gidince eline kalacak, neler öğrenecek bunlara dikkat ediyoruz. Bunun yanında uzaklık kalacak yer gibi ekstra işte şeylerde bunlara dikkat ediyoruz. Öğrencinin devamlılığı açısından bunlara dikkat etmeye çalışıyoruz. (K4)

Katılımcıların görüşlerinde de anlaşılacağı gibi öğretmenlerin staj yeri seçiminde işletme ile ilgili pek çok kriterle dikkat ettiği görülmektedir. Öğrencilerin en üst seviyede fayda sağlayabileceği, kendilerini mesleki olarak geliştirebilecekleri, işletmenin servis, yemek gibi imkanlarından faydalanabilecekleri, öğrenci ile ilgilenebilecek usta öğreticilerin olduğu yerlerde staj yapılmasının öğretmenler tarafından teşvik edildiği; işletme seçimine karar verilirken yukarıda sayılan faktörlerin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın birinci alt probleminde “Mesleki ve Teknik Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler kendi işletme havuzlarını oluşturmak için hangi yöntemleri kullanmaktadır?” sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan analizler doğrultusunda “Ağ Oluşturma Yöntemleri” ve “Problem Çözme Yöntemleri” olmak üzere iki farklı tema oluşmuştur. Bu alt problem kapsamında öğrenciler ve işletmeler arasında bir ağ lideri görevi gören öğretmenlerin ağ liderliğini hangi yöntemleri kullanarak yaptıklarına ilişkin

bulgular elde edilmiştir. Bir ağ lideri olarak öğretmenlerin işletme yetkilileri ile iletişim kurarak, öğrenciler ile iletişim kurarak ve çeşitli kurumlarla işbirliği yaparak ağ geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Öğrencilerin staj ve beceri eğitimi süreçlerini en verimli şekilde geçirebilmelerinde işletmeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu sebeple öğretmenler çeşitli kaynaklardan beslenerek ağ kurma yolunu tercih etmişlerdir. Öğrencilerin staj yerine yönlendirilmesi sürecinde öğretmenler birer sosyal ağ lideri konumundadır. Öğretmenlerin öğrencileri staja yönlendirme sürecinde formal bir görevleri bulunmamaktadır. Buna rağmen öğretmenlerin, sürecin informal lideri olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin hem işletmeler hem de öğrenciler için tıpkı bir iş ve meslek danışmanı gibi görev yaptığı araştırma bulgularından anlaşılmaktadır.

Yapılan araştırmalar bazı işletmelerin öğrencilerin haklarını korumadığını, eğitim konusu dışında pek çok işte öğrencileri çalıştırdığını, işletmelerde usta öğreticilerin bulunmadığını, öğrencilerin ücretlerinin eksik yatırıldığını, günlük çalışma saatinin aşıldığını ortaya koymuştur (Bozak, 2019; Tarhan, 2018). Bu araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde de benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sebeple öğretmenlerin işletmeler ile sürekli iletişim halinde olmalarının önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca bu süreçte öğrencilerden de bilgi alınarak işletme yetkililerinden ve öğrencilerden gelen bilgilerin öğretmenler tarafından tekrar değerlendirildiği görülmektedir. İşletmeler ve öğrenciler işe kurulan yoğun ilişkinin yanı sıra sanayi ve ticaret odaları, teknoparklar gibi kurumlar ile işbirliğine giderek ağlarını genişlemeye çalışan öğretmenlerin olduğu görülmüştür. Özellikle yeni faaliyete başlayan işletmelerin takip edilmesi amacıyla çeşitli kurum ve kuruluşlarla iletişimin olması gerektiği görülmektedir. Yapılan analizler sonucunda öğretmenlerin ağ liderliği yapmadan önce kendilerince bir değerlendirme sistemi oluşturdukları, özellikle işletmelerden ve öğrencilerden toplanan bilgilerden sonra öğrencilerin staj yapabileceği uygun işletmeleri öğretmenlerin kendi zihinlerinde belirlediği ve bu doğrultuda sonraki senelerde öğrencilere yönlendirme yaptığı görülmektedir. Öğretmenlerin öğrenci yönlendirme esnasında gösterdiği ağ liderliği davranışının yanı sıra bazı problemlerin de yaşandığı bilinmektedir. Yapılan literatür taramalarında da özellikle öğrenciler ve işletme yetkilileri arasında pek çok sorunun yaşandığı görülmüştür. Öğrencilerin ücret konusunda sıkıntı yaşamaları, çalışma saatlerinin gayri resmi olarak fazla olması, alanı dışında işlerde çalıştırılması, öğrencilerin ucuz iş gücü olarak görülmesi ve eğitim faaliyetlerinin ikinci plana atılması gibi pek çok sorun literatürde ifade edilmektedir (Bozak, 2019; Karkacıer ve Orakçı, 2021; Tamer ve Özcan, 2014). Bu sorunların çözümüne yönelik olarak öğretmenlerin neler yaptıklarının ortaya çıkartılması amacıyla katılımcılara bir görüşme sorusu yöneltilmiş ve alınan cevaplar doğrultusunda problem çözme yöntemleri teması oluşturulmuştur. Bir ağ lideri olarak öğretmenin oluşabilecek muhtemel sorunlara ilişkin nasıl tepki vereceği ve problemi nasıl çözeceğine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Bu kapsamda öğretmenlerin işletmedeki eğitim yetkilisi ile yüz yüze görüşerek sorunları çözmeye çalıştığı, işletmeleri haftalık olarak ziyaret ederek öğrencinin durumu hakkında sürekli bilgi aldığı görülmüştür. Ayrıca öğretmenlerin zaman zaman yaşanan tatsız olaylardan dolayı işletme yetkililerini sakinleştirmeye ve öğrencinin staja devam edebilmesine yönelik ikna etmeye

çalıştığı görülmüştür. Öğretmenlerin, sorunların çözümü için işletme yetkililerin yanı sıra öğrenciler ile de işbirliği yaptığı görülmektedir. Öğretmenlerin staj sürecinin başında öğrencilere süreç ile ilgili bilgi verdiği, eğer problem yaşanırsa problemi bir kez de öğrencilerden veya aynı yerde staj yapan diğer öğrenci arkadaşlarından dinlediği görülmektedir. Tüm bu çabaların ardından hala problemin giderilmediği gören öğretmenlerin staj yerinin değiştirilmesini istediği görülmektedir.

Araştırmanın ikinci alt probleminde “Mesleki ve Teknik Eğitim kurumlarında eğitim gören öğrencilerin, staj ve beceri eğitimi kapsamında uygun işletmelere yönlendirilmesine öğretmenler nasıl karar vermektedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde öğretmenlerin, öğrenci ile ilgili faktörleri ve işletme ile ilgili faktörleri değerlendirerek karar vermeye çalıştıkları görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından işletmelerin değerlendirilmesi ile ilgili yayımlanan herhangi bir kılavuz çizelge bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra işletmelerde eğitim biriminin ve eğitim verilen alanda usta öğreticinin bulunması, öğrenci için hazırlanan gelişim tablosunun en az %80’inin ilgili işletmede gerçekleştirilebiliyor olması yasal olarak zorunludur. Ayrıca öğrencilere net asgari ücret tutarının en az %30’u kadar ücret ödenmesi gerekmektedir. Araştırma bulgularına göre öğretmenlerin yasal olarak gerekli olan şartlara dikkat etmelerinin yanı sıra farklı kriterleri de göz önünde bulundurdıkları görülmektedir. İşletmelerin öğrencilere servis ve yemek imkanı sunması bunların başında gelmektedir. Öğrencilere bu imkanı sağlayan işletmelerin öğrenciler tarafından daha çok tercih edildiği görülmüştür. İşletmelerin mesai saatleri de önemli bir kriter olarak belirtilmiştir. Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde ve öğrenci-işletme arasında yapılan sözleşmede her ne kadar öğrencinin işletmenin çalışma saatlerine uyma gerektiği ifade edilse de bazı işletmelerin yasal çalışma saatlerini aştığı öğretmenler tarafından tespit edilmiştir. Yasal olmayan sürelerde öğrencileri çalıştırmak isteyen işletmeler bulunmaktadır. Öğretmenlerin bu tür işletmelere öğrenci göndermekten kaçındığı görülmektedir. Ayrıca büyük ve kurumsal işletmelerde eğitim birimi bulunmasına rağmen stajyer öğrencilerle ilgilenen usta öğreticilerin ilgisiz olduğu, fabrikanın seri üretimini aksatmamak için öğrencilerin boşlandığı ve onlarla ilgilendirilmediği tespit edilmiştir. Bu sebeple öğretmenlerin daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelere stajyer öğrenci yönlendirdikleri görülmektedir. Son olarak işletmelerde kullanılan makine ve diğer teçhizatların günümüz teknolojisine uygun olup olmadığına öğretmenlerin dikkat ettiği; çok eski makine ve ekipmanlarla çalışan işletmelere öğrenci yönlendirmedikleri ortaya konmuştur. Öğretmenlerin işletme seçimine karar verirken işletmenin özelliklerini her yönüyle dikkate aldıkları ve öğrencinin üstün yararını gözettikleri görülmüştür. Öğretmenlerin kendi inceleme ve değerlendirmelerinin yanı sıra işletmelerden gelen talepleri de değerlendirmeye aldıkları görülmüştür. Bu değerlendirme sürecinde de işletmenin gelişim tablosuna uygunluğunu, makine ve ekipmanların yeterliliğini, öğrencilerin yeteneklerini, öğrencilerin işletmeye olan uzaklıkları ve ulaşım sorunlarını, öğrencilerin mesleğe olan ilgi ve merakları gibi kriterleri dikkate aldıkları görülmektedir. Öğretmenlerin, öğrencileri işletmelere yönlendirirken ilgili işletmenin beceri eğitimi uygulama kapasitesini, eğitici personel durumunu, işverenin eğitim süreciyle ilgili genel

tavır ve tutumunu ve işletmenin yaptığı iş ve üretim ile ilgili genel durumunu dikkate almaları gerektiği ortaya çıkmıştır.

Araştırma bulgularına göre 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanununun ön gördüğü İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulunun il genelinde mesleki eğitimin koordinesi ile ilgili yeterince aktif rol oynamadığı ve sürecin tamamen öğretmenlerin koordinasyonunda yürütüldüğü görülmüştür. İllerde bulunan İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurullarının işletmeler ile daha yakın temas kurması ve okullara öncülük etmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Öğrencilerin staj ve beceri eğitimi çalışması yaptığı işletmelerin sene sonunda ilgili tüm öğretmenler tarafından merkezi bir sistem aracılığı ile puanlanması ve il genelinde elde edilen verilerin sonraki seneler için kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, H. H. (2017). Meslek Liseleri Öğrencilerinin İşletmelerde Beceri Eğitimi: Okul Destekli Çocuk İşçiliği. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 16(62), 74-82.
- Alkan, C., Doğan, H., & Sezgin, İ. (2001). *Mesleki ve Teknik Eğitim Esasları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bakanlığı, Kalkınma. (2018). *Mesleki Eğitimde Niteliğin Artırılması Çalışma Grubu Raporu*. Ankara: T.C Kalkınma Bakanlığı.
- Bozak, A. (2019). Meslek lisesi bilişim teknolojileri alanı öğrencilerinin işletmelerde beceri eğitiminde karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri (Denizli ili örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi*.
- Cice, Y. (2019). Mesleki ve Teknik Eğitim Politikalarının Analizi: Öğretmen, Okul Yöneticisi ve Sektör Görüşleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi*.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Er, E. (2017). İlköğretim Kurumlarında Yönetici ve Öğretmen İlişkilerinin Sosyal Ağ Analizi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Karakütük, K. (1991). Mesleki ve Teknik Ortaöğretimin Verimliliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2), 803-819.
- Karkacıer, A., & Orakçı, F. (2021). İşletmelerdeki Beceri Eğitimi Uygulamasının Muhasebe Eğitimine Etkisi . *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 45-7.
- Kumru, M., & Demirtaş, Z. (2015). İŞLETMELERDE BECERİ EĞİTİMİNE (STAJA) GİDEN MESLEK LİSESİ ÇOCUK GELİŞİMİ ÖĞRENCİLERİNİN STAJA

İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ. *Hacettepe University Faculty Of Health Sciences Journal, Sözel Bildiriler*, (s. 433-445). Ankara.

MEB. (2014). *Türkiye Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

MEB. (2018). *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Görünümü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği. (2018). Milli Eğitim Bakanlığı.

Tamer, M., & Özcan, M. (2014). gün Mesleki ve Teknik Eğitim Sisteminin Mesleki Eğitim Paydaşlarınca Değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 203, 205-224.

TÜSİAD. (2011). *Türkiyede Mesleki ve Teknik Eğitim Hakkında TÜSİAD Görüş Dokümanı*. Ankara: TÜSİAD.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yörük, S., Dikici, A., & Uysal, A. (2002). Bilgi Toplumu ve Türkiye'de Mesleki Eğitim. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 299-312.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.17.15>

Volume 8/1

2024 p. 282-292

SUFI ETHICS AND HASAN B. ALI

SUFİ ETİĞİ VE HASAN B. ALİ

Enes Turan GÜLER*

ABSTRACT

Sufi ethics is a system of moral values and principles that occupies an important place in the Islamic Sufi tradition. Sufism is a path and understanding that emphasises the mystical and inner dimension of Islam. Sufi ethics focus on the process of the individual's approach to God, spiritual development, inner purity and the acquisition of moral virtues. Sufi ethics are guided by the basic moral principles of the Qur'an and the exemplary lives of the Prophets. These moral principles include values such as justice, patience, tolerance, love, mercy, humility, loyalty, gratitude, forgiveness, truthfulness, inner peace and submission to God.

Hazrat Hasan, the grandson of the Prophet, grew up in the centre of the Prophetic lifestyle, which is the origin and source of the Sufi ethics. Being the grandson of the Prophet, he grew up in an environment where he was the centre of love. He played an important role in expressing the concept of love. In this study, Hz. Hasan's states and words that can be associated with Sufism have been mentioned. The fact that the grandson of the Messenger of Allah renounced the caliphate to stop the bloodshed among Muslims is similar to the renunciation of sovereignty by the great Sufis, as well as the fact that many Sufis think of the people, not themselves, and act for their good. Hz. Hasan is a person who can be an example for the youth of our time, both in his sacrifices and in his morals. His hilm, modesty, altruism and futuvah are his characteristics that should be brought to the fore. Our historical perspective is based only on wars.

Keywords: *Hasan B. Ali, Ahl Al-Bayt, Sufism, Islamic Mysticism, Asceticism.*

ÖZ

Tasavvufî ahlak, İslam tasavvuf geleneği içinde önemli bir yer tutan ahlaki değerler ve prensipler sistemidir. Tasavvuf, İslam'ın mistik ve içsel boyutunu vurgulayan bir yol ve anlayıştır. Tasavvufî ahlak, bireyin Allah'a yaklaşma, manevi gelişim, içsel temizlik ve ahlaki erdemlerin kazanılması sürecine odaklanır. Tasavvufî ahlak, Kur'an'ın temel ahlaki ilkelerini ve peygamberlerin örnek yaşamlarını rehber alır.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı, E-mail: eturanguler@gmail.com, ORCID: 0009-0001-5160-8097, Sivas, Türkiye.

Bu ahlaki ilkeler arasında adalet, sabır, hoşgörü, sevgi, merhamet, tevazu, sadakat, şükür, bağışlama, doğruluk, içsel barış ve Allah'a teslimiyet gibi değerler bulunur.

Resulullah'ın torunu olan Hz. Hasan, Tasavvufi ahlakın menşei, menbaı olan nebevî hayat tarzının tam merkezinde yetişmiştir. Hz. Peygamberin torunu olması hasebiyle sevgi odağı olduğu bir ortamda büyümüştür. Sevgi kavramının dışavurumunda önemli rol oynamıştır. Bu çalışmada, Hz. Hasan'ın tasavvuf ile ilişkilendirilebilecek hâllerine ve sözlerine değinilmiştir. Resulullah'ın torununun Müslümanlar arasındaki kanı durdurmak amacıyla halifelikten vazgeçmesi şeklen büyük sūfilerin hükümranlığı bırakmasına benzediği gibi yine nice sūfinin kendilerini değil halkı düşünmeleri ve onların iyiliği için hareket etmelerine benzemektedir. Hz. Hasan, gerek yaptığı fedakarlıklarla gerek sahip olduğu ahlakla çağımız gençlerinin örnek modeli olabilecek bir şahsiyettir. Sahip olduğu hilm, mütevazilik, diğergamlık, fütüvvet onun ön plana çıkarılması gereken özellikleridir. Tarihi bakış açımız yalnız savaşlar üzerinden ilerlediği sürece ahlakî bir atılım yapabilmek mümkün değildir. İşte bu çalışmada büyük şahsiyetlerin yalnızca siyasi yönlerine değil ahlakî yönlerine de dikkat çekilmiştir. Hz. Hasan halifeliğinde ve halifelik sonrası hayatında her daim cömertliğiyle, hatır bilirliliğiyle, sevgi, saygı, ağırbaşlılığıyla, ümmet bilinciyle ön planda olan bir şahsiyettir.

Anahtar Kelimeler: *Hasan B. Ali, Ehl-i Beyt, Sufizm, Tasavvuf, Zühd.*

1. Introduction

The concept of Sufism is derived from the moral dimension of Islam. Sufism began as an ascetic movement. Sufism was actively present in the lives of the Prophet Muhammad and his companions. Although the institutionalisation of Sufi knowledge and its formation as a discipline took place in later periods, Sufism is an indispensable guide to the beautiful morals of trust in God, patience, repentance, altruism and asceticism as exemplified by the Prophet Muhammad and his companions. The apparent contradiction in the correlation between individuals who lived in a period before the institutionalisation of Sufism and the emergence of a later established discipline can be resolved by considering the fact that the values we associate with Sufism were inherent and indispensable elements of the character and religious life of the Prophet Muhammad and his companions. Just as the evidence for Sufism from the Sunnah is derived from the Prophet's life and words, the Companions' association with Sufism can also be derived from their lives and words.

This article will focus on the Prophet's grandson, Hz. Hasan. After briefly mentioning Hz. Hasan's life, it examines the narratives about his character and highlights his significance from a Sufi perspective. The article analyses the events and sayings in Hz. Hasan's life, emphasising their relevance to Sufi ethics.

2. The Life of Hasan b. Ali

Hasan b. Ali (peace be upon him) was born in Medina in the third year of the Islamic calendar. Although Ali ibn Abi Talib¹ (peace be upon him) wanted to name him Harb, the Prophet (peace be upon him) gave him the name Hasan, which was not very common in the Arab community. We do not have detailed information about Hz. Hasan's early years. However, the Prophet's love for Hz. Hasan and Hz. Husayn during their childhood is documented in hadiths. (İbn Sâd, 2001a, s. 73) When Hz. Hasan was born, the Prophet sacrificed a ram as an aqiqah (birth sacrifice) for his grandson. When Hz. Hasan was seven days old, the Prophet ordered Hz. Fatimah² to cut his hair and distribute the weight in silver as charity to the poor. (İbn Sâd, 2001b, ss. 353, 354, 356) The Prophet showed great love for his grandchildren during his lifetime. Narrations describing the affection and closeness between the Prophet and his grandchildren can be found in hadith collections. According to one narration, one day the Prophet (peace be upon him) lifted Hz. Hasan on his neck. A companion who witnessed this remarked, "O child, what a beautiful steed you have mounted!" The Prophet (sall-Allâhu 'alaihi wa sallam) replied, "And what an excellent rider he is." (İbn Sâd, 2001b, s. 360) On another day, the Prophet took Hz. Hasan in his arms, embraced him and kissed him. El-Akra b. Habis, who witnessed this, remarked, "I have ten sons and I have never kissed any of them. The Prophet replied, "He who does not show mercy will not be shown mercy." (İbn Sâd, 2001b, s. 359)

When the Messenger of Allah saw his grandchildren coming stumbling while he was giving a sermon, he left the sermon and took his grandchildren in his arms, recited the verse, "Your wealth and your children are a test for you," and explained that when he saw his grandchildren, he could not bear it even though he was in the sermon, and immediately embraced them. After hugging his grandchildren, Rasulullah continued the sermon. (İbn Mâce, 2009, s. "Libâs", 20 (No. 3600))

Bera 'radiyallahu 'anh' said: "I saw the Messenger of Allah, may Allah bless him and grant him peace, carrying Hasan on his shoulder and saying: "O Allah, I love him, so love him too!" (Buhârî, 1993, s. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, Sahih-i Buhârî, thk. Mustafa Dîb El-Bugâ (Dîmaşk: Dâr'ül ibn kesir, 1993), "Fezâilü's-Sahâbe", 22 (No. 3537).) Abu Sa'id radiyallahu 'anh said: "The Messenger of Allah, may Allah bless him and grant him peace, said: "Hasan and Husayn are the two young men of the people of Paradise." He narrated that he said. (Tirmizî, 1996, s. "Menâkıb", 113 (No. 3768))

¹ Ali b. Abi Talib was the cousin and son-in-law of the Prophet Muhammad (peace be upon him). He is considered one of the most significant figures in Islamic history

² Hz. Fatimah is the daughter of Hz. Prophet. She is the mother of Hz. Hasan. The lineage of Hz. Prophet continued through Hz. Fatimah.

Abdullah b. Zubayr stated that among the Ahl al-Bayt of Rasulullah, the one who most resembled him was Hz. Hasan, and he stated that when Rasulullah was in prostration, Hz. Hasan would ride on his neck and back, and Rasulullah would act very gently and harmoniously in the face of this movement and would not lower him before he descended. He also narrated that when the Messenger of Allah was in ruku, he opened his legs so that his grandson could pass. (İbn Sâd, 2001b, s. 359) In these narratives, the relationship between the Messenger of Allah and his grandchildren is explained and the love and affection between them is reflected. The Messenger of Allah's love for his grandchildren is based on the fact that, contrary to the customs of the age of ignorance, he had no reservations about expressing his love in the inner world. The Messenger of Allah, as an exemplary father and grandfather, served his Ummah as a leader, guide, and example, and educated his Companions accordingly. These narratives are of great importance for the young generation of Anatolia not to hesitate to express love openly in Islamic terms and to build a life based on love at a time when callousness is common today. These stories are proof of how wrong the misconceptions that are widespread in Anatolia are, such as that it is shameful to show love. In this way, it provides an important guide for the younger generation to express love in the light of Islamic values and to lead a life based on love.

One event that is frequently mentioned in the sources in which Hadrat Hasan's name is mentioned is the Prophet's taking back the date of Sadaqa that Hadrat Hasan had put in his mouth. This incident underscored a characteristic of the Ahl al-Bayt and became evidence for jurisprudence in later periods. According to the related narration, one of Hazrat Hasan and Hazrat Husayn, who was playing with the charity dates, put one of the dates in his mouth. When the Prophet saw this, he took the date out of the child's mouth and said, "Do you not know that the Prophet's family does not eat charity?"³

Hazrat Hasan's childhood was surrounded by the love of the Messenger of Allah, and his life after the Messenger's death was surrounded by the love of his companions. Abu Hurayrah (r.a) narrated that the Messenger of Allah said, "O Allah, I love him; love him and those who love him. According to the narration, the Prophet took Abu Hurayra out of the mosque, visited the bazaar and then returned to the mosque. After returning to the masjid, he asked his grandson, "Where is the little one?" and his grandson, Hazrat Hasan, immediately came to his grandfather. Hazrat Hasan put his hands between Rasulullah's beards. After hugging and kissing his grandson, the Messenger of Allah prayed as follows: "O Allah, I love him; love him and those who love him." (İbn Sâd, 2001b, s. 360)

2. The Youth of Hz. Hasan

Hz. Hasan's youth period coincides with the period of Hz. Abu Bakr, Hz. Umar and Hz. Uthman. During the reign of Hz. Abu Bakr, he did not appear on the stage of history because of his age. Hz. Umar, although he was not one of Badr's companions, evaluated

³ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, "Zekât", 56, (No. 1414).

him along with the participants in the war and gave him a salary. (İbnü'l-Esîr, 1991a, s. 462) He started participating in expeditions during the reign of Prophet 'Uthman. During the reign of Hz. Uthman, he participated in the expedition to Tabaristan under the command of Said b. al-As, the governor of Kufa. (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 114) When Hazrat 'Uthman's house was besieged, he stayed in front of Hazrat 'Uthman's house with the Companions' youth and tried to protect him. (İbnü'l-Esîr, 1991b, s. 180)

During the reign of Hazrat Ali, he was actually involved in the administration because his father was the caliph. Before the Jamal incident, he travelled to Kufa with Ammâr b. Yâsir and urged the people to support Hazrat Ali. (Taberî, t.y., ss. 18-23) His conversation with Hazrat Ali before the Jamal incident reveals Hazrat Hasan's mindset and his views on the events that took place during his father's caliphate. Hazrat Hasan said to Hazrat Ali: "I have said something several times before and you have disagreed with me. I am afraid that tomorrow you will be killed in a very remote place and there will not be a single man to help you. Hazrat Ali said to him: "You are still talking like a concubine who speaks through her nostrils. What did you tell me that I did not obey? I told you to leave Madinah during the siege of Uthman and not to be present when he was killed, but you did not obey me. When they came to swear allegiance to you on the day Hazrat 'Uthman was killed: I told you not to take the oath of allegiance until all the Arabs from all the lands of Islam come and give it to you, until you become so strong that no one can do anything without consulting you and obeying you, and you did not listen to me that day. When this woman and these two men made preparations against you, and went to Basra: Sit in your house, and if they find the right way, they will find it, or else mischief and sedition will be stirred up by someone other than you, but again you disobeyed me and disobeyed me in all this." (İbnü'l-Esîr, 1991b, ss. 227-228) As it is clear from the speech, Hz. Hasan saw the fitna and thought that the way to avoid it was to stay away from the events and not to leave his house. As a result, Hazrat Hasan's youth was a witness to the fitnahs that arose in the Islamic Ummah. (Yıldız, 2014, s. 109) Perhaps this opposition is one of the reasons why he had a peace-oriented character.

3. The Caliphate Period of Hz. Hasan

After the martyrdom of Hadrat Ali, he swore allegiance to him. After a period of 6 months, he handed over the Caliphate to Hadrat Muawiya. On this occasion, Hazrat Rasul's words came true. Rasul's words came true: "Through Hz. Hasan ended the struggle between the two groups of the Ummah. In this regard, the year 40 AH was called "the year of Jama'at". It put an end to the division within the Ummah and prevented the shedding of brotherly blood.

4. The Ethical Foundations and Sayings that are the Cornerstone of Sufi Ethics

It is possible to find narrations about Hz. Hasan in some Sufi classics and tabakat books. When a Bedouin living in the desert insulted Hz. Hasan, Hz. Hasan said to the Bedouin "If you are hungry, let us prepare food for you; if you are thirsty, let us bring you water."

But if you are neither hungry nor thirsty, what is the matter with you? What has happened to you?” The Bedouin replied, “You are this, your mother is that, and your father is that. Then Hasan ordered his slave to fill a bag with money. Hz. Hasan, who gave the pouch to the Bedouin, said: “O Bedouin, excuse me. There is nothing more than this in our house. If there were, would I have spared it for you?” When the Bedouin heard Hz. Hasan’s words, he said the following: “I bear witness that you are the son of the Messenger of Allah. Indeed, I had come here to test your mildness and patience.(Hücvirî, 2018, s. 139)

In Sufi etiquette, praise and criticism are one. Humility means that the state of the heart does not change when praised and the state of the heart does not change when criticised. Hazrat Hasan was the leader of the Sufis in modesty and humility. He did good to the person who spoke bad words to him, and he won that person with this behaviour. Allah the Exalted says in the Holy Qur’an: “*Good and evil are not the same. Repel (evil) with good conduct, and you will find that he who was your enemy has become your friend. Only those who are patient can achieve this result, and only those who have a great share (in virtues) can achieve it.*”⁴ As a result of the prophetic moral education he received, Hz. Hasan responded to the evil done to him with goodness and Allah (swt) turned the evil into good and his interlocutor into a warm friend. Sufis have also turned their enemies into warm friends by responding to them not with evil but with goodness.

Hazrat Hasan explained the characteristics of the saint who is in the presence of Allah as follows: “The saint is in the state of not valuing people’s opinions in terms of praise and blame, benefit and harm, being in the state of “The servant sees with me, speaks with me...” mentioned in the Holy Hadith, not seeing any value or worth in himself, and having the awareness that everything is from the Truth”. These qualities that Hz. Hasan expressed about the ârif will later be expressed as turning away from the masivallah, not paying attention to the cursing of the cursed and the praise of the praised in the way of the truth, becoming mortal in the truth and being painted with sıbgatullah, and not seeing any existence in oneself as a requirement of fana (the state of fana), and will take its place in the classics.(Kelâbâzî, 2019, s. 217)

Another narration in Ibn Sa’d’s Tabaqat is also evidence of his generosity. “We set out for Hajj, and when we reached Madinah, we said, ‘What if we went to visit Hasan, the son of the Messenger of Allah (saw)? So we went to see him. We told him about our journey and our situation. When we left him, he sent four hundred dirhams to each of us. We said, “We are rich, we do not need money. But those who brought the dirhams said: “Do not send back to him the favour he has done. We returned to him and told him that we were rich and in good health. Hasan b. ‘Ali said: “Do not return my favour to me. If I had not sent you this money with the intention of doing you a favour, it would have been easy for you to return it. For Allah boasts of His servants to His angels on the Day of

---

⁴ Surah Fussilat, 41/34-35

Arafah, saying: “My servants have come to Me in confusion, hoping for My Mercy. I call you as witnesses that I forgive the good and I forgive the bad for the sake of the good. When Friday comes, I will forgive as many more.”(İbn Sâd, 2001b, s. 416)

According to the *Tabaqât*, he performed Hajj fifteen times, twice he gave away all his wealth in the way of Allah, and three times he divided his wealth in half for the sake of Allah. He gave one shoe to charity and kept one for himself. He used to give one of his shoes to charity and keep one for himself.(İbn Sâd, 2001b, s. 420) His generosity is a combination of the generosity of Prophet Abu Bakr and Prophet ‘Umar. In fact, they gave all or half of their wealth as alms in the way of Allah. The Sufis have also described generosity, which has its origin in this morality, as the *sine qua non* of their path. Indeed, the following quote attributed to Fudayl b. Iyâz, one of the first great Sufis of Khorasan, is significant: “In our opinion, he who achieves his goal has not achieved it by praying and fasting a lot. He has achieved it only through generosity of spirit, purity of heart, and sincerity towards the Ummah.”(Attâr, 2020, s. 123) Yahya b. Muḏâz, one of the first Sufis to speak systematically about the stages of pilgrimage, said that *zuhd* requires generosity with wealth and divine love requires generosity with the soul.(Kuşeyrî, 2019, s. 278) Bâyezîd-i Bistâmî, one of the early Sufis, known in the history of Sufism for his sayings and *shathiyyahs* on subjects such as *secrûr*, *fenâ*, *melâmet*, *tawhid*, *mârifet*, love, *mi’raj* and *îsâr*, said: “The sign of a person’s love for the truth is that he has been given these three virtues: generosity like a river, compassion like the sun, and humility like the earth.(Attâr, 2020, s. 196) As can be seen, the great Sufis have stated that generosity, affection and the willingness to sacrifice one’s own needs are the necessary mounts for the journey to truth. While these qualities are the basic concepts we will refer to when describing the ethics of Hz. Hasan’s ethics, we also take these qualities, which we call the qualities of the traveller of truth, from his life.

The Ahl al-Bayt of the Messenger of Allah sacrificed their wealth on the path of truth, and they gave up their lives for divine love. They were able to give up the highest position a person can reach in the world, such as the position of Caliph. They made great sacrifices to gain the approval of Allah and to end the disputes of the Ummah.

Hz. Hasan was a person who did not engage in idle talk and refrained from speaking ill words.(İbn Sâd, 2001b, s. 413) Ibn Sad narrated the following narration about this aspect of him in his *Tabakat*: “When he spoke in my presence, there was no other person whom I liked as much as Hasan b. ‘Ali. I never heard an unkind word from him except once: There was a dispute between Husayn b’Ali and Amr b’Uthman b’Ali about a piece of land. Husayn made him an offer, but Amr did not accept it. Then Hassan said, “He has nothing left with us but things to rub his nose in. That was the worst word I ever heard Hasan say.”(İbnü’l-Esîr, 1991c, s. 413)

Hasan Basrî's letter to Hz. Hasan because it contains many meanings, such as the Ahl al-Bayt being like a ship that people take shelter in during stormy times, being the leaders of society, and guiding them:

“Bismillahirrahmanirrahim. O son of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon you) and the light of your eyes, may peace, mercy and blessings of Allah be upon you. You, the Community of the Children of Hashim, are like a ship sailing in stormy seas, you are the stars in the darkness, you are the guides to find the right path. You are the guides of the way by which those who are devoted to you will be saved. Thou art like Noah's ship full of water, to which the believers resort, and those who are faithful (to religion) find salvation therein. O son of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), what is your word and your opinion about our astonishment at fate and our disagreement about istiaat (human power)? Let us know what is confirmed by your opinion. Verily some of you are the offspring of others. You know what you know by Allah's inspiration. He is a witness to you. And you are Allah's witnesses to the people.”

The response of Hz. Hasan to this letter is as follows:

“Bismillahirrahmanirrahim. I have received your letter informing me of your astonishment and the astonishment of those you claim to be from our Ummah. My opinion and belief is this: A person who does not believe in fate and that good and evil come from Allah is an unbeliever. If a person attributes his own sins to Allah, he commits a sin. There is no doubt that Allah cannot be obeyed by force, even if He does not want to be obeyed. Nor is Allah disobeyed in the form of victory. He does not neglect His servants in His land. But He possesses what the servants possess, and He is able to overcome what human power can overcome. If men were to obey the command, Allah would not hinder them, nor would He stand between them and their obedience. If men sin, and Allah wills to favour them, and He stands between them and sin, He will do so. If He does not, He does not force people to sin, nor does He force them to sin. The proof of this is that He teaches His servants the truth and the falsehood, gives them the power to do it, guides them to do what He invites them to do, and enables them to forsake what He forbids them to do. The most eloquent proof is the proof of Allah, peace be upon Him.”(Hücvirî, 2018, ss. 138-139)

It is told in a legend as follows: “Hz. Hasan, Hz. Hüseyin and Abdullah b. Jafer ran out of food on a journey to Medina-i Munawwara. They were both hungry and thirsty. However, they continued their journey saying, “We put our trust in Allah. As they continued their journey, they saw a black tent in the middle of the plain. Inside the tent was a woman. They greeted her and asked if she had any food. The woman said, ‘I have a goat, milk it yourself. After they had each drunk a bowl, they asked the woman: ‘Do you have anything else to eat? The woman told them to kill the goat and eat it. After they had eaten the goat, they told the woman that when she came to Medina, she should visit

them because they were from the Sayyids and Hashimites. After a while, when the woman and her husband came to Medina to buy and sell, they met Hz. Hasan while passing in front of Bab-ı Selam. Hz. Hasan called the woman and her husband and asked them if they knew him, and they replied that he had visited their house and that the woman had treated them. In return for this honour, Hazrat Hasan took a thousand dirhams of silver and a hundred sheep from the beyt al-mal and donated them to them. Then he sent the woman and her husband to Prophet Husayn, who honoured them and sent them to Abdullah ‘radiy-Allāhu ta’âlâ ‘anh’. Abdullah said, “Have you visited the two Imams? When they said they had, he said, “I wish you had visited me before. They have no worldly goods with them, perhaps they have suffered hardship.”⁵

As you can see in the legend, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, and Abdullah b. Ja’far set an example of loyalty to the Covenant. They did not forget the favours done to them and repaid them many times over. The sentence of Abdullah b. Ja’far is remarkable: “They do not have the wealth of the world with them, perhaps they have suffered hardship. This phrase shows that they did not carry worldly goods with them. Although they did not have worldly goods with them, they were in need and they borrowed money from Bayt al-Mal to repay the favour done to them.

Al-Kalābāzī mentioned Hasan among those who narrated the knowledge of the Sufis, talked about their states of ecstasy, spread their maqāms, and described the Sufi states in word and deed. (Kelābāzī, 2019, s. 66) Muharrem Hilmi Sırrî Efendi of Harput, one of the most important Sufis of the last period, states that Hz. Hasan learned the method of dhikr and tariqa from his father Hz. Ali, that he was a man of perfection, that he was the leader of the Ummah, that he led many lovers of Allah to the Truth and made them perfect. He states that Hz. Hasan was a gentle, benevolent Muhammadan, a secret defender who knew the secrets of Hz. Ali and that he fought for the religion of Islam both on the surface and in the west. (Kösetürkmen, t.y., s. 37)

Hasan Basrî is one of the great Sufis. In his own words, the Ahl al-Bayt are the stars in the darkness. If we look at it, the founders of the sects are the descendants of the Messenger of Allah. This is the blessing of the Ahl al-Bayt of Rasulullah. These people have been a refuge for many in society like dark stars. The places of refuge for those who are overwhelmed by the hardships of the world are the conversations of those who come from this pure generation. The conversations of ‘Abd al-Qâdir Ghaylânî and the conversations of Sayyid Ahmad al-Rifâ’î became an oasis in the desert for the people of their time, and they quenched their thirst for the hereafter in these conversations.

---

⁵ Şemseddin Sivâsî, *Dört Halifenin Menkıbeleri*, ed. Nihat Dağlı (İstanbul: Sûfi Kitap, ts.), 346-347.

Conclusion

Hız. Hasan, who was born in Medina in the third year of Hijri, grew up at the centre of the love of the Messenger of Allah and his companions. In his youth, this love continued with respect. In the years when the Islamic world was in turmoil, he was the light of hope for the Ummah, and people seeking a way of salvation gathered around him. As events unfolded, he withdrew from the Caliphate to ensure the unity of the Ummah. Both before and after the Caliphate, he distinguished himself by his morality. This great personality, whose cause is the Ummah, is almost the embodiment of Futuwwa.

As can be seen, it is possible that people who lived before the emergence of Sufism as a science had a relationship with Sufism. After all, Sufism is a science that has passed from actions to books. Of course, there are people who lived it in their actions before it became a science. Hız. Hasan was among those who had a Sufi aspect with the beautiful morality he lived. This beautiful morality is an exemplary figure that can be taken as an example by the young people who are left without a purpose under the influence of various addictions of the 21st century, whose lives are taken away from them, and can create a light of hope in their lives.

REFERENCES

- Attâr, E. H. F. M. b. E. B. İ. N. (2020). *Evliya Tezkireleri* (S. Uludağ, Çev.; 2.). Kabalcı Yayınevi.
- Buhârî, E. A. M. b. İ. b. İ. el-Cu'fî. (1993). *Sahih-i Buhârî* (1-7). Dâr'ül ibn kesir.
- Hücvirî, E.-H. A. b. O. b. E. A. el-Cüllâbî. (2018). *Keşfu'l-Mahcûb* (6. bs). Dergâh.
- İbn Mâce, E. A. M. b. Y. M. el-Kazvînî. (2009). *Es-Sünen* (1-5). Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye.
- İbn Sâd, M. b. S. b. M. el-Hâşimî el-Basrî. (2001a). *Kitâbetü't-Tabakâti'l-Kebîr* (1. bs, C. 4). Siyer Yayınları.
- İbn Sâd, M. b. S. b. M. el-Hâşimî el-Basrî. (2001b). *Kitâbetü't-Tabakâti'l-Kebîr* (1. bs, C. 6). Siyer Yayınları.
- İbnü'l-Esîr, E.-H. İ. A. b. M. b. M. eş-Şeybânî el-Cezerî. (1991a). *İslam Tarihi* (M. B. Ersoy, Çev.; C. 1). Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esîr, E.-H. İ. A. b. M. b. M. eş-Şeybânî el-Cezerî. (1991b). *İslam Tarihi* (M. B. Ersoy, Çev.; C. 2). Bahar Yayınları.

- İbnü'l-Esîr, E.-H. İ. A. b. M. b. M. eş-Şeybânî el-Cezerî. (1991c). *İslam Tarihi* (M. B. Ersoy, Çev.; C. 6). Bahar Yayınları.
- Kelâbâzî, E. B. T. M. b. E. İ. İ. b. Y. el-Buhârî el-Kelâbâzî. (2019). *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf* (6. bs). Dergâh.
- Kösetürkmen, M. H. (t.y.). *Kadirî Yolu Sâliklerinin Zikir Makamları ve Zâkirlere Hediye*. Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Kuşeyrî, E.-K. Z. A. b. H. b. A. (2019). *Er-Risâle* (14. bs). Semerkand.
- Şemseddin Sivâsî. (t.y.). *Dört Halifenin Menkıbeleri* (N. Dağlı, Ed.; 4. bs). Sufi Kitap.
- Taberî, E. C. M. b. C. b. Y. el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. (t.y.). *Tarih-i Taberî* (M. F. Gürtunca, Çev.; C. 4). Sağlam Yayınevi.
- Tirmizî, E. İ. M. b. İ. (1996). *Sünenü't-Tirmizî* (1-6). Darü'l-Garbi'l-İslami.
- Yıldız (Ed.). (2014). *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan*. Asitan.